

Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek

Doç. Dr. Zahide İMER*

Özet: İpek, bugüne kadar yerleşmiş bir kaniya göre, M.Ö. 3000 yıllarında ve Çinliler tarafından bulunmuştur. Ancak insanlar için harikulade bir buluş olan bu malzemenin tekstilde ilk kullanımının hangi koza cinsinden olduğu ve bunu ilk bulanların gerçekten Çinliler mi olduğu kesin bilinmez.

Bu yüzden yapılan bu çalışma ile amacım; ulaşabildiğim kaynaklar vasıtasıyla, Orta Asya'da ne zamandan itibaren bir Çin devleti varlığının söz konusu olduğunu araştırmak ve şayet ipek M.Ö. 3000'lerde bulunmuş ve üretilmiş ise bunun, Çinliler mi yoksa, o bölgede yaşayan diğer kavimler tarafından mı bulunduğu araştırmak olmuştur.

Bugün elimizde savaşları hakkında detaylı bilgiler yoksa da, Orta Asya'da yaşayan kavimlerin günümüze kadar taşınıp gelen ortak motiflerinde de görüldüğü gibi, birbirleriyle iletişim içinde oldukları yazılı belgeler ve bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu çalışmada hem bu bilgiler hem de, özellikle son yıllarda Çin arkeologların da yaptıkları kazılardan çıkardıkları örneklerle ilgili bilgiler dikkate alınmış, değerlendirilmiştir.

Çalışmada Orta Asya'da yaşamış olan Türk kavimleri ve Çinliler hakkında bilgilerin yer aldığı giriş bölümünden sonra, ipek ve çeşitleri hakkında bilgiler verilmiş, ipeğin yetiştirildiği yerlerde üretimi ve ticareti ayrı ayrı başlıklarla ele alınmıştır. Daha sonra ipeğin tarihçesi adı altındaki bölümde ipek hakkında efsanevi bilgiler yer alırken, ipek hakkında araştırma ve bulgular bölümünde en eskiden günümüze kadar yapılan arkeolojik araştırmalar irdelenmiş ve mümkün olduğu kadar kronolojik bir zaman sıralaması dikkate alınarak, amaca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, İpek, Çin, Çin İpeği, İpekböceği, İpek kozası.

---

* G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar. Eğitimi-Resim Anabilim Dalı / ANKARA
e-posta: zimer@gazi.edu.tr

Giriş

Tekstil malzemeleri içinde çok asil bir görüntüsü olan ipeğin, bugüne kadar yerleşmiş bir kanıya göre, M.Ö. 3000 yıllarında ve Çinliler tarafından bulunduğu söylenir. Ancak insanlar için harikulade bir buluş olan bu malzemenin tekstilde ilk kullanımının hangi koza cinsinden olduğu ve bunu ilk bulanların gerçekten Çinliler mi olduğu kesin bilinmez.

Bu sorunun yanıtını bulmak için M.Ö. Orta Asya'da ipek araştırılmalı ve gerekirse M.Ö. 4000-5000 ler de sorgulanmalıydı. Bu yüzden yapılan bu araştırma için, daha çok tarihi çok eskilere dayanan çalışmalar incelendiği gibi, son yıllarda yapılan ve yazılan araştırmalar da dikkate alınarak konuya daha geniş bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Daha ziyade yabancı kaynaklarda ele alınan bu konu, ülkemizde de birçok çalışmada yer almıştır. Ancak son yıllarda yazılmış olan ipekle ilgili eserlerde, Selçuklu ve Osmanlı dönemi ipeklileri konu edildiğinden ve bu eserler araştırma konusunun dışında kaldığından, değerlendirilememiştir.

Elde edilen bilgiler daha çok motomot alıntı yerine, yoğrularak, kaynaklarda bulunan ortak noktalar ve çelişkiler değerlendirilerek ele alınmıştır. İpek, aynı zamanda biyolojik bir canlı olması sebebiyle, tarihi bağlantısı göz önüne alınarak ipek böceği çeşitlerine ve ipeğin elde edilmesine yer verilmiştir. Miladi dönem öncesi ipek konusunu araştırmamdaki amacım; ulaşabildiğim kaynaklar vasıtasıyla, Orta Asya'da ne zamandan itibaren ipeğin varlığının söz konusu olduğunu, dolayısıyla ipeğin gerçekten M.Ö. 3000'lerde mi üretildiğini ve şayet öyle ise, bunun o bölgede yaşayan kimler tarafından üretilmiş olabileceğini ortaya koymaktır (Atasoy 2001, Erber 1993/1994, Tezcan 1993).

Özellikle, 20.yy'ın başlarına kadar ipek konusuyla ilgili yazılmış kaynaklardaki bilgiler bize, Çin efsanelerine dayalı verildiğinden, M.Ö. 3000'lerde Çinlilerin ipeği buldukları fikri, yaygın bir düşünce haline gelmiştir. Fakat bugün o yörelerde yapılmış kazılardan çıkarılan buluntular, Çinlilerin tarih kitaplarında yer alan efsanelerinin doğru olamayacağını, Orta Asya'da Çin devleti kurulmazdan önce Çinlilerin bugün sahip olduğu geniş topraklarda birçok kültür medeniyetlerinin yaşamış olduğunu ve o yörelerde de ipeğin kullanıldığını göstermiştir. Bu

yüzden M.Ö. 3000 yıllarında bir Çin devleti varlığının söz konusu olamayacağını iddia eden araştırmacılar, aynı zamanda Çinliler'in birçok buluşu bu medeniyetlerden devr aldığını da bulunan örneklerle göstermeye çalışmışlardır. Çünkü, 20. yy'ın ikinci yarısında yapılan araştırma ve bulgular Çin'in M.Ö. 1000 yılına kadarki dönemlerine ait bilgilerde hem tarihlerinde kronolojik hatalar yapıldığını ve olayların hatalı yansıtıldığını, hem de ortaya çıkan kalıntılarda etnolojinin de yardımıyla bunların Çinliler'e ait olmadığı sonuçlarını ortaya koymuştur (Eberhard 1933: 188).

A.von Rosthorn, W. Koppers, W. Schmidt gibi araştırmacılar, eski Çin kültürünün meydana gelişi ve gelişiminde Orta Asya göçebe kavimlerinin, özellikle Altay kavimlerinin etkili olduğunu söylerler. Hele son zamanlarda sinoloji ve kültür tarihi konusunda yapılan araştırmalar, bu kavimlerin Türklük karakterlerini kesin olarak ortaya çıkardığını gösterir. Bu da konuya daha bilimsel açıklık getirmiş, doğruluk sağlamıştır (Koppers 1941 Cilt 5: 447). Orta Asya tarihimizin aydınlanmasına, dolayısıyla Türk kabile ve devletlerinin Çin devleti ile ilişkilerinin gün yüzüne çıkarılmasına, tarihi bağlarımızın ve ilgimizin daha da artmasına neden olan bu araştırmalar ayrıca, Türkler'in ve Türklerle akraba kavimlerin M.Ö. 3000'lerde ve hatta çok daha önceki devirlerde, Orta Asya'nın doğu kısımlarında da yaşadıkları gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Eberhard 1942: 19-20).

Bazı araştırmacılar eski Çin topraklarında yaşayan yüksek bir Çin kültürü yerine, kendi kendine gelişen birçok yerli kavimler ve onların kültürleri olduğunu şöyle sınırlanmışlardır:

Çin'in kuzey doğusunda, merkezi bugünkü Hopei (bugünkü Pekin eyaleti) olan, Shantung ve Güney Mançurya eyaletlerinde, kuzey doğu kültürünü taşıyan Tunguzlar bulunmaktaydı. Tunguz kültürünün batısında, bugünkü Shansi eyaleti ile Jehol eyaleti civarında kuzey kültürüne sahip Moğol kabileleri bulunmaktaydı, Moğollar Sarı ırmağa kadar yayılmışlardı. Moğolların batısında aslında bir avcı kültürü sayılan kuzey – batı kültürüne sahip bugünkü Türklerin ataları Hun Türkler yaşamakta idi. Bunlar da, Ordos'un batısında yer alan Kansu'ya ve güneyinde Wei nehrine kadar yayılmışlardı. Ayrıca Çin'in batısında bulunan Tibetlilerle, Türkler birlikte yaşarlar, dağlarda Tibetliler yaşarken, ovalarda Türkler yaşardı (Eberhard1942: 21) (Eberhard 1995: 15-18).

Dikkat edilirse, Orta Asya'nın fevkalade geniş arazisi içinde yapılan kazılar da genelde, Çin devleti kurulmazdan önce ikamet etmiş, yüksek kültüre ve medeniyete sahip toplumların yaşadığı bu alanlarda yapıldığı görülür. İpekle ilgili buluntuların da bu yörelerden çıkarılmış olması oldukça düşündürücüdür. Çünkü, Çin efsanesinden ve tarihi kaynaklardan biliniyor ki sayısı bir hayli çok olan küçük küçük kavimler, Kansu'dan doğuya doğru geniş bir alana yayılmışlardır. Yüksek bir kültüre sahip olduğu söylenen bu kavimlerin, M.Ö. 3000-4000 yıllarında batıdan geldiği, metali işlemesini bildiği ve kendi yazıları olan farklı bir soydan insanlardı. Altaylar'a göç etmiş bu kavimlerin Çin'e etkisi olduğu iddia edilir. İsveçli Anderson ve onun İsveçli danışmanına göre, bunların kullandığı desenlerin aynılarının Ön Asya'da da rastlandığı bir gerçektir (Franke 1930: 42).

Kansu, Çin'in en kuzey batısında bulunan, Çin'den Türkistan'a kadar uzanan, kuzeyi Gobi çölü, güneyi Tibet dağları ile çevrelenmiş, çölle dağlar arasında kalmış dar bir bölge olup ziraate elverişli bir alandır. Aynı zamanda Kansu, Çin ile Batı Asya arasındaki büyük kervan yolunun (ipek yolu) başladığı yerdir. Bu yüzden Çin için daima iktisadi ve stratejik öneme sahip olmuştur. Shensi, Doğu Kansu eyaletine bağlı bir şehirdir. Bunun doğu sınırı kuzeyden güneye akan "Sarı ırmaktır". Kansu eyaletinin kuzeyi istep "Ordos bölgesi" dir. Ordos bölgesi için Çinliler ve Türkler sürekli savaşmışlardır. Kansu eyaletinin güneyi Sarı ırmağın kolu Wei nehri bölgesidir ve burası Çin'in en eski kültür merkezlerinden biri olup, çok verimli bir ovaya sahiptir (Eberhard 1995: 4). Bu bölgeler, ileride ipeğin tarihinde de görüleceği gibi, Orta Asya ipek böceği ve üretiminde çok önemli roller üslenmişlerdir.

Tunguz boyu olduğu sanılan Sien pi'ler, Mançurya ve Kore'de oturan halkların ataları, yani bizim Tungu olarak bildiğimiz güney ırkın atalarıdır. Buna karşı Hiung nu'lar; tüm Orta Asya'yı kaplayan alanlardan Hazer denizine kadar olan alanlara yayılmış Türklerdir. Çince Ta-ta veya Ta-tsze'in anlamı Tartar demektir ki göçebe topluluklarına verilen genel bir isimlendirme olup bugün dahi Çin kolonisi olan Mançurya ve Doğu Moğolistan'da oturanlara (at-Tartar) adı verilmektedir (Franke 1904: 10) (Bartold 1901: 256).

Hiung nu'ların en eski yerleşim yeri, ilk kez Çinlilerle temas ettikleri güney yöresine, Shensi-Shansi'ye kadar uzanmakta idi. Fakat, Shensi-Shansi yöresine giren Çinliler'in Hiung nu'larla sürekli mücadelesi sonucu, Hiung nu'lar Shansi yöresinden çıkarılmışlardır. Hatta,

Çinlilerin tarih kitabı Shi king'de, Hiung nu'ları yenmeleri övgüyle anlatılmıştır. Çünkü ilk kez bir Çin (Ts'in) kralı tarafından (M.Ö. 221-208) Sarı ırmağın güney kısmı işgal edilmiştir. Çinlilerin o zamanlar başlattığı Hiung nu'larla olan mücadelesi, bugün oturdukları sahalara sahip oluncaya kadar devam etmiştir (Franke 1904: 12).

Tarihin diğer dönemlerinde de görüyoruz ki Hiung nu'lar Çinliler tarafından sürekli rahatsız edilmişler ve hep kuzeye, Gobi'nin kuzey alanlarına itilmişlerdir. Doğuda oturan Tunguzlarla, batıda oturan Türkistan halkı Çinliler tarafından birbirlerine karşı kıskırtılmaları ve mücadeleleri neticesinde, güçlerini tamamen yitirmişler, bu da onların yüzyıllarca ortadan kaybolmalarına neden olmuştur. Bir kısmı M.Ö. 6. yy'da Altay dağlarında yaşayan Türkler, bir diğer kısmı M.Ö. 8. yy'da Orhon ve Selenga yöresinde yerleşen Uygur Türkleri adıyla yeniden ortaya çıkmış ve tekrar fetihlerle dolu bir döneme girmişlerdir. Bir diğer kısım halk da batıya doğru göç etmiştir (Franke 1904: 13),

Çinlilerin bölgeye yerleşimi ise kendine özgü bir davranış biçimiyle olmuştur. Çin köylüsü ve taciri inanılmaz bir direnç ve dayanıklılık sergileyerek ister yerleşmiş bir alan olsun, ister olmasın, o yöre halkının, belki de kuzeyden gelen kavimdi bunlar, aralarına sızmışlar ve çoğalarak veya ilişkilerini zorlaştırarak onları yerlerinden kovmuşlar, yerleşim alanlarının dışına itmişlerdir. Önce yaylalara, sonra nehir yataklarına ve vadilere hatta dağlık arazilere de girerek önce tek tek, sonra aileleriyle, hatta ormanları yakarak (Franke 1930: 49) tarlalara el koyarak, tahkim altında köyler ve şehirler kurarak, aynen Mançurya ve Moğolistan'ın ormanlık ve step alanlarına, Sse-tsch'uan, Yün-nan ve Kueff-tschou'nun dağlık arazilerine girdikleri gibi, yayılma ve yerleşme politikası uygulamışlardır. Çinlilerin yerli halkla ilişkileri ticaretle başlamış, onlarla sulh içinde bir ilişki kurarak içeri sızmışlardır. Bu yüzden Çinlilere dünyanın tanıdığı en iyi kolonizatörleri derler. Hemşehri, yurttaş ve tacir özelliklerini aynı kimlikte toplayan Çinli'nin çok ilginç bir kişiliği vardı. Önce sanki hiçbir şey istemiyormuş gibi davranarak, yeni geldiği yerde kendini emniyete alır, terörü çok ince, akıllıca reddeder görünerek, arkasından ailesini getirir, sonra akrabalarını ve böylece bir köy cemiyeti kurar, eskiden ve bugün birçok örnekte de görüldüğü gibi, o köye geleneksel bir de isim verir (Franke 1930: 50). Böylece Çinliler, kavimlere bu ilginç yöntemleriyle hakim olmuşlar ve kültürlerini devralmışlar, onları kendi içlerinde eritmişler, kültür elementlerine ulusal bir kimlik vererek takdim etmişlerdir. Aynen Çin ipeğinde olduğu gibi.

Oysa bugün; ipek gibi ilk yaratıcı buluşun çıkış noktasının sadece Orta Asya toprakları olmadığı, M.Ö. 2000’li yıllarda, Anadolu’nun batı yakasında, Suriye’de ve Mezopotamya’da da ipeğin kullanılmış olduğu yapılan araştırmalarla bilinmektedir.

İpek ve Çeşitleri

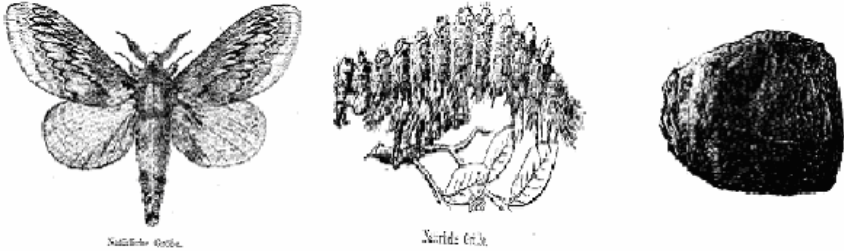
İpek böceği denince akla ilk, belki dut ağacının yapraklarından beslenen ipek türü gelecektir. Oysa ipeğin birçok çeşidi vardır; bunların ırkı, cinsi ve özellikleri farklı olduğu gibi üzerinde beslendiği ağaç cinsleri de farklıdır. Salgısından ipek elde edilen Bombyciade ailesi ile Saturnidae ailesine mensup ipek böceği cinsleri içinde en kaliteli, Çin’de kültür edilmiş dut ağacında yetişen beyaz ırk, hakiki ipek böceği denilen “*Bombyx Mori L*” cinsidir.

Bombyciade ailesinden gelen birçok cins ipek böceği bulunur. *Rondotia menciana* Moore ipek böceği Orta Çin, Kuzeydoğu Çin, Ussuri yöresinde yaygındır. *Bombyx Mandarina* Moore ipek böceği Sinistan’da (Sinai’de), Kuzey Çin, Orta Çin, Shanghai’da, Japonya’da yaygındır. Beyaz dut ağacı ipek böceği (*Bombyx Mori L*) cinsi ise Çin’de, Japonya’da, İtalya’da, Fransa’da yaygın olup, beyaz dut ağacı cinsinde yaşar (Rebel 1927: 57-60).

Saturniidae ailesinden gelen ipek böceği cinsleri de Atlas (*Attacus Atlas*) ipeği, *Aillanthus* ipeği (*Philosamia cynthia* Dru), (Resim 1), Tussah ipeği (*Antheraca perngi* Guer Men), *Saturnia* (*Triogyna*) *pyretorum* ve *Lasiocampa otus* (Resim 2) isimleriyle bilinen yaban ipek böceği cinsleri olup, Güney Asya’da, Kuzeydoğu - Güneydoğu Çinde, Japonya’da, Hindistan’da, Malezya’da Ussuri yöresinde, Amur havzasında yaygındır, Götterbaum denilen kokar ağaç üzerinde, karabiber ağacında, meşe, söğüt, hibiscus gibi ağaç cinslerinde yaşayan (Strassen 1926: 272-279) ve daha çok Hindistan’da ve Batı Asya’da yetiştirilmekte olan bu yaban ipek böceği cinsleri, ilk kez M.Ö. VIII.yy’da, Çin’de ortaya çıktığı söylenen beyaz ırk ipek böceği cinsinden, binlerce yıl önceden beri bu yörelerde tanınmaktaydı (Silbermann 1897: 4).

Resim 1: *Aillanthus* - yaban ipeği kelebeği, kurdu ve kozau (Rehmons, s. 277)

Resim 2: *Lasiocampa otus*- yaban ipeği, kurdu, kelebeği, kozası (Keller, s 444)

Kos adasında yetişmiş olduğu tahmin edilen ve Aristoteles ile Plinius'un; "bu hayvancıklar Zypressen (selvi ağacı), Terebinthen (fıstık ağacının bir türü), Eschen (dişbudak, geniş yapraklı ağaç) ve Eichen (meşe ağacı) gibi ağaç türlerinde yetişir", diye bahsettiği *Lasiocampa otus* cinsi yaban ipek böceğine bugün Anadolu, Yunanistan, İtalya ve Yugoslavya'da da (Dalmaçya kıyılarında) rastlandığı ve bu kurtçukların bugün İzmir yakınlarında selvi ağaçları üzerinde, Dalmaçya'da meşe ağaçları üzerinde yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlar da yüzeyi daha tüysüz, boyu daha kısa olan Çin ipek böceklerinden (*Bombyx mori* L) farklıdır (Keller 1913: 443- 446) (Resim 3).

Bombyx Mori L cinsi ipek böceği, birçok tür ipek böceği arasında en iyi ipek üreten, kultive edilmiş en özel cinsidir. Bu cins ipek kozalarından 1500 metreye kadar, hatta bazen daha fazla ipek tel çekilir. 1 kilo ipek elde etmek için 10 kilodan fazla koza kullanılır. (Drege-Bührer 1989: 24) (Resim 3) Bu cins ipek, her cins dut ağacında beslenmez. Bu yüzden

Çin’de yetişen iki cins dut ağacı vardır; birisi yaban, diğeri kulture edilmiş olanı. *Morus Alba* denilen kulture edilmiş dut ağacı, kalın ve geniş yapraklı olanıdır. Bunlar, *Bombyx Mori L* cinsinin beslendiği ağaç cinsi olup ipeğin kalitesinde önemli rol oynar. Yaban olan dut ağacında kaliteli ipek böceği yetişmez. Çin’de verimli, sağlıklı dut ağacı yetiştirmek, büyütme geleneksel bir uygulama olmuştur. Bugün aşılama suretiyle de kulture dut ağacı yetiştirilmekte, ekildikten 5 yıl sonra ipek böceği kurduunun besleneceği ağaç haline getirilmektedir (Drege-Bührer 1989: 24).

Resim 3: Beyaz dut ağacı (Morus Alba) İpek böceği kurdu, kozası ve kelebeğe dönüşümü (Drege-Bührer 1989: 23-25).

Tüm Çin bölgelerinde de yetiştirilmiş olan dut ağacı ipeğinin kullanılan en eski cinsinin *Morus Alba* familyasından geldiği ve *Mongolica* denildiği bilinir. Bu cins de eskiden güney Moğolistan’ın dağlarında yetişirdi. İpek böceğinin buz gibi soğuk kışı olan kuzey yörelerinden çok, daha sıcak olan güneyde, özellikle Yang-tse yöresinin güneyinde yetişmiş olması gerekir (Franke 1930: 54). Çünkü ülkenin doğu ve güneyi olan bu sahalar, dut ağacının ve ipek böceğinin yetiştiği en iyi iklim şartına sahip alanlar olarak gösterilir (Douglas 1882: 145). Bugün de Yang-tse bölgesinde ekilmeyen alan bulmak zordur. En çok çeltik tarlaların olduğu bu bölgede hala, ikinci önem verdikleri dut ağacı ve ipek böceği yetiştiriciliği ile pamuk üretimidir (Needham 1954: 71).

İpeğin Üretimi ve Ticaret

İpek hiçbir elyafta olmayan özelliklere sahiptir; parlak, yumuşak, en ince haliyle bile sağlam, boyanmaya en elverişli elyaftır ve çok hassastır, gürültüden, kokudan, rüzgardan, ısı değişikliğinden, hatta bakıcıların temizliğinden çok çabuk etkilenir.

Tabiatın doğal olanakları içinde, doğal yollarla kurd halinden koza ve kelebek haline dönüşerek değişikliğe uğrayan ipek böceği, bugün de eskiden olduğu gibi aynı yöntemlerle üretilmektedir.

Çeşitli evrelerden geçen ipek kurdu, önce bulunduğu ağaç yapraklarıyla beslenmesinden belli bir süre sonra, salgıladığı bir madde ile kendi vücudu etrafında sarıp ördüğü koza haline dönüşür. Koza içinde belli bir süre kalan ipek böceği, kozanın kabuğunu delerek yırtar ve çıkar. Bu hareketiyle keşiği olmayan sarılmış kozanın ipeği bozulur, kesik veya kesilmiş hale gelir. Dış tabakasındaki mevcut serisin maddesinden uzaklaştırılarak kolayca çile haline getirilen ipek; pamuk ve ketende olduğu gibi aynı işleme tabi tutularak iplik haline dönüştürülür. Çin ipeğinin elde edilmesinde en önemli şey, kozanın hasarsız olmasıdır. İpeğin kalitesini bozan koza hasarını engellemek ve ipek böceğinin kozaya zarar vermesini önlemek için, önce kelebek haline dönüştürülecek olan kozalar ayrılır, diğerleri sıcak suya atılır. Böylece suda serisin maddesinden uzaklaştırılan kozalardan tek tek çekilen iplik uçlarıyla istenilen incelikte teller bir araya getirilir, birleştirilerek iplik haline getirilir, dokumanın cinsine göre eğrilir, boyanır ve dokumaya hazırlanır (Dörel 1982: 23-26).

Çinlilerin yüzyıllarca ipeğe sahip çıkmalarının esas nedeni olarak, başka yerlerden çok daha önce beyaz ırk, hakiki ipek böceğinin ilk kez kendi ülkelerinde üretilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Oysa yaban ipeğinin kozadan elde edilen lifin tekstilde kullanımı, Çinliler dışında ve Çinlilerden çok önceleri gerçekleşmiştir.

Nitekim, Hindistan'da, Suriye'de, Ege'deki Kos adasında M.Ö.2000'in sonlarından beri yaban ipeğinin kozadan çekilen ipeğin üretildiği, hatta keten ve yün iplikle kombine edilerek kullanıldığı ve bu tarz dokumalara Palmyra'da da rastlandığı söylenir (Drege-Bührer 1989: 23, 26). Bu da pek tabii batıda da Orta Asya'da olduğu gibi aynı döneme paralel ipekten dokumalar yapıldığını gösterir.

Beyaz ırk ipek böceği olan Çin ipeği ile dokunan kumaşlar şeffaf ve çok ince dokumalar olmasına karşı, yaban ipeğinden üretilen Kos adası dokumalarının şeffaf, ama daha mat olduğu söylenir. "Bombix" adıyla bilinen Kos adası dokumalarının erken ve orta çağda çok sevilerek kullanıldığı, hele Bizans döneminde Çin'den gelen hakiki ipek dokumaların çok pahalı olduğu, buna rağmen Çin has ipeğinin zamanla Doğu Akdeniz yöresine yavaş yavaş hakim olmaya ve Bombix ipeğinin yerini almaya başladığı ifade edilir (Feddersen 1957: 217).

Hindistan'da üretilen ipeğince Suriye ve Kos adasındaki ipek gibi kesik veya hatalı kozalardan üretilmiş olabileceği ve burada bol miktarda

bulunan sarı kozalı yaban ipek böceği cinsinden elde edilen ipek cinsi olduğu düşünülür (Silbermann 1897: 9). Nitekim, M.Ö. 12-8 yy'da yaşamış olan yasa koruyucu Manu da aynı konuda Hindistan ve Bengal'de çok eski dönemlerden beri pamuk dışında kozalardan üretilen elyafla dokumalar üretildiğinden, kozaları meydana getiren liflerin çekilip aynen yün, keten ve pamukta olduğu gibi bir işleme tabi tutulup eğirildiğinden ve bununla kumaşların dokunduğundan bahseder. Yaban ipeği olarak bilinen bu ipeğin Bombyx Mandarina Moore cinsi olduğu, üretilen ipeğin hafif, yumuşak, sağlam ama mat olduğu, işlenmesine göre de doğal sarımtırağımsı veya açık kahverengimsi renklerde olduğu söylenir (Rebel 1927: 47).

Batının gerçek Çin ipeği ile tanışıklığı M.Ö. 1. yy'a rastlar. Bu yy'da Roma'ya gelen ipek, Seres adı verilen kişilerin oturduğu gizemli bir ülkeden, İran üzerinden geçen kara yoluyla değil, Hindistan'dan gelen gemilerle, deniz yolundan geliyordu. Önceleri bir lüks malzeme sayılan ipek, pahalılığı yüzünden Çin ipek ipliği olarak ithal ediliyor ve sadece elbiselerin yakalarına pervaz, kenar süsü veya yastık kenarı süsü olarak kullanılıyordu (Drege-Bührer 1989: 16,18).

M.S. 6. yy'a gelindiğinde, Ön Asya ve Roma imparatorluğu, Çin dışında en çok ipek kullanan ülke haline gelmiş, dokumalarının üretimi de tamamen Çin'den ithal edilen ipek ipliğine bağımlı olmuştu (Falke 1913: 2).

Aslında Çin ipeğinin nereden geldiğini ve nasıl üretildiğini tam bilmeyen Romalılar, Çin'i de bilmiyorlardı. Çin onlar için bilinmeyen, gizli, esrarengiz bir ülke idi. Çünkü Çin ipeğini Çinli tüccarlar getirmiyorlardı, getirenlere Seres adı verilmekteydi. Sereslerin ülkesinin de neresi olduğu hakkında kesin bilgiler yoktu. Seresler hakkında çok şey söylenmekteydi ama, bunların ya İskitler olduğu veya Hintliler olduğu sanılıyordu. Bilinen bir şey vardı ki Romalı alıcılarla Seresler arasında bir kontak kurulamıyordu, çünkü birbirleriyle dilde anlaşamadıklarından konuşmıyorlardı da. Bu insanlar hakkında görüntüleri açısından da farklı görüşler vardı. Pliny'e göre bu insanlar, normal boyda, kırmızı saçlı, mavi gözlü, yabancıyla pek konuşmayan, çekimser tipte idiler, 2 isimle anılırlardı. Kerala'daki halka Seres denirken Hindistan'ın batı kıyısında, Tamil'de Cerar olarak adlandırılırlardı. Bu ilginç adamların ömürlerinin çok uzun olduğu sanılmakta, Strabo'ya göre 200 yıl, Lucian'a göre ise 300 yıl civarında idi. Bazı bilgilere göre uzun süreli bu yaşamın nedeni, ya havasından veya

suyundan veyahut da aldıkları gıdalardan ileri gelmekteydi (Drege- Bühner 1989: 19).

Heyd'e göre, Seres diye gösterilen aşiretlerin Sogdiana halkı olduğu söylenir. Çünkü, eskiçağda ticari yetenek ve becerilerini kullanarak ipek ticareti yapan en tanınmış aşiret Buhara bozkırlarında yaşayan Sogdiana halkı idi. İpek onlara Çin'den gelir, kendileri de ya İran'ın kuzeyindeki pazar yerlerine veya Hazar denizi güneyindeki pazarlara götürürlerdi. Bizanslı Theophane ise farklı görüşteydi, ipek tüccarlarının yerleriyle limanlarının kısa zamanda 3 defa efendi değiştiğini, bu yerlerin önceleri İran'lıların elinde iken, Eftalit denen Hunlar'ın eline geçtiğini ve nihayet buraların Türkler tarafından işgal edildiğini söyler (Heyd 2000: 5-8).

Çinliler'in kitabı Schu-king'de bahsedildiğine göre ise, Ta-hia veya Ta-ha hatta Ti-ha olarak bilinen eski ticaret ve kültür halkı, belki batının Serer olarak ifade ettiği Toharlardı ve burada önemli rol oynadıkları söylenebilirdi. Bu halk çok karışık ifadelerle, hatta birçok yanlış anlamalara sebebiyet verecek bilgilerle tanıtılmış olmasına rağmen, Çin kaynaklarında geçen en eski halk olduğu düşünülmekteydi (Franke 1930: 47). Bir başka araştırmaya göre de Toharistan beş batı Türk boyunun oturduğu bölge olarak bilinirdi (Ögel 1991 Cilt 1: 103).

Bizanslılar için ipek çok önemliydi ve kalitesiyle onları öyle etkilemişti ki, Bizanslılar için Çin ipeğine sahip olmak önemliydi, kimin nasıl ürettiği pek önemli değildi. Çünkü, ipek; hafifliği, yumuşaklığı, elegant görünüşü, okşayıcı tutumu ve zengin görümlü deseni ile aristokrasi tarafından beğenilerek kullanılan bir kumaştı. Lüks özelliğinden dolayı da yün ve keten elbiseliklerin yerine daha çok tercih edilmekteydi. Çok uzaklardan gelmesi fiyatını etkilediği gibi, transport esnasında oluşan tehlikeler, vergisinin yüksek olması ve aracı tüccarların bulunması, ipeği diğer elyaflardan daha pahalı hale getirmişti (Drege-Bühner 1989: 22). Bu yüzden, Roma'da halk arasında bu ipeğin geniş ve yaygın kullanımı yoktu. Ancak daha ucuz olarak bilinen Bactriya hükümlerlik alanlarında (Hindistan, Pancap, bir kısım Afganistan, güney Özbekistan ve Tacikistan'ın katıldığı) Kuşan devleti dokumacılarının elde ettikleri ipekten alırlardı, bu da hakiki Çin ipeği değildi ama, ucuz, kesik elyaf tarzı üretilmiş yaban ipeği idi. Çin ipeği kadar olmasa bile bu ipekten de güzel elbiseler üretiyorlardı (Lyovushkina 1995/96: 144).

İpeğin Tarihçesi

Elimizde, milattan önceki zamanlara ait ipek böceği yetiştiriciliği ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Kimi arkeolojik buluntular M.Ö. 4000, 3000'leri gösterirken, kimileri de M.Ö. 800, 700'leri işaret etmektedir. Orta Asya'daki ipek tarihine baktığımızda, yaban ipeğinden üretilmiş ipek parçalarının çok daha eskilere dayandığı, hakiki Çin ipeğinden üretilmiş olanların yakın tarihe ait örnekler olduğu anlaşılmaktadır. Hele Çinlilerin tarih içinde gelişimini de dikkate alırsak, ipek tarihini belki, Çinlilerden önce veya Çinlilerden sonra diye iki zaman sürecine ayırmamız gerekecektir. Çünkü, araştırma bulgularına göre, Çinlilerin Orta Asya'ya yayılmadan önceki zamanlarda, Orta Asya'da yaban ipeği bin yıllar önce vardı ve işleniyordu. Bu yüzden M.Ö. 3000'lerde Çinliler'in ipeği bulmaları mümkün olamayacağı gibi, Çinlilerin muhtemelen daha önce bilinen, yaban ipeğinin işlenmesi ile ilgili bilgileri temel alıp, hakiki ipeğin üretimini bu bilgilere göre geliştirmiş olabilecekleri düşünülebilir.

Bugün, Orta Asya topraklarında pek çok araştırma yapılmakta ve orada yaşamış olan medeniyetlerin kalıntıları çıkarıldıkça değerlendirilmelere diğer araştırmacılar gibi, Çinli araştırmacılar da daha gerçekçi yaklaşarak katılmaktadırlar. Özellikle Kan-su, Ho-nan ve Mançurya'daki buluntulara şüpheyle yaklaşmamız gerektiğini, bugün birçok sinolog ve arkeolog da ifade etmektedir. Herhalde buluntuların kuzeybatı ve kuzeydoğu üzerindeki alanlardan çıkarılmış olması da bir tesadüf olmasa gerek. Çünkü tarihte medeniyet alanlarından geçen ve kültür taşıyan tek yolun; Huang-ho vadisinden Ho-nan'a giden, Wei nehri yatağı üzerindeki yol olduğu bilinir. İlk metalden malzemelerin Kan-su'da bulunduğu; örneğin işlenmiş bir Nephrit (yakut taşı) taşının da bugüne kadar kesinlikle Çin'de değil, Hotan ismiyle bilinen Tarım havzasında bol miktarda bulunduğu, Çinliler'inse daha sonraları bunlardan yararlandıkları bilinmektedir. Bunun dışında gerek Kansu'daki, gerekse Mançurya'daki kazılardan çıkarılanlarda genelde bazı farklılıkların olmasına rağmen, birçok benzerliğe de rastlanması, her ikisinin de aynı kültürü temsil ettiğini gösterir. Çinliler; Türk kavimlerinin medeniyet alanlarına yayılmak suretiyle aralarında meydana gelen yakın ilişkiden dolayı onlardan devr aldığı birçok kültür zenginliğine sahip olmuşlardır. M.Ö. 2000 yılına ait verilen bilgilerde, kuzey Çin'de 2 hatta 3 kültürün birleşmesiyle yeni bir kültür varlığının oluşumunu Çinliler, kendi tarihi kaynaklarında yer almasına rağmen, reddetmektedirler. Hatta bu kaynaklar tahrif edilmiş olmasına rağmen, bazılarında Çin'in batıdan ve

kuzeyden gelen etkilerle bir Çin kültürü oluşturduğu açıkça görülmektedir (Franke 1930: 45-46).

Çinliler ipekle ilgili birçok efsane yazmış, konuyla ilgili araştırma yapanlar da genelde bu efsaneleri örnek vermişlerdir. Efsane kitaplardan en çok Çinlilerin kaynak kitabı olan Schu-king'in adı geçer. Bu kaynağa göre; ipekten elbiselerin dokunmasına M.Ö. 2255, ipek boyacılığına da M.Ö. 2200 yıllarında, küçük bir şehir olan Shantung'da başlanmış ve bu şehir, ipek endüstrisinin vatanı olmuş. Aynı kitapta ipek üretiminin ve ipeğin makaraya sarım işleminin ilk kez M.Ö. 2698 yılında kral Huang-ti'nin karısı kraliçe Si-lung tarafından yapıldığı anlatılır (Rebel 1927: 49) (Douglas 1882: 145). Efsaneye göre kraliçe Si-lung tüm bunları, ipek böceğinin kozalak haline gelişini gözlemleyişi esnasında düşünmüş, böcek kendi etrafını sararak nasıl kozalak oluşturdu ise, onu tersine bir işlemle açıp iplik haline getirmenin de aynı şekilde mümkün olabileceğini düşünmüştür. Bu fikir uygulanmış ve çok başarılı olmuş ve onlara göre kraliçe de yaptığı hizmetten dolayı ölümünün ardından Allah katına yükselmiştir. Böylece efsaneye konu olan ipek böceği yetiştiriciliği, sürekli bir üretim alanı haline gelmiş, Çin'in politikasını ve ekonomisini etkilemiştir (Silbermann 1897: 5).

Çin'in bu kaynaklarını araştıran ve fevkalade önemli bulgular elde ettiğini ifade eden Prof. Arth. Rosthorn, Çinlilerin efsane kralı Kaiser Fohi ile kraliçe Shin-nong isimlerinin efsane kitap Schu-king'de yer olmadığını, hatta ipek medeniyetini kurduğu sanılan efsane kraliçe Si-lung ve onun eşi Huang-ti'nin de bu kitapta isimlerinin geçmediğini ifade etmiş, “belki daha ileriki zamanlarda yaşamış olabilirler”, demiştir. Aynı kitabın İmparator Yü ile ilgili bölümünde ise, ipek medeniyeti ve onun üretimi ve ürünü hakkında bilgilerin sıkça yer aldığı söylenir. Öyle ki ipekten üretilmiş birçok eşyanın olduğu ve hatta bu yüzden yerli halktan vergi toplandığı dahi bu söylenen kısımda yer almıştır. Anlaşılan o ki, ipeğin üretimi Çinliler'in göçünden yani yerleşiminden çok önce biliniyor ve üretiliyordu (Rebel 1927: 48).

Efsanede adı geçtiği sanılan Kral Hu-ang-ti'nin eşi kraliçe Si-lung'un, kozasını gördüğü ve çözerek iplik yapmak istediği ipek böceği cinsinin, Bombycien ipeğinin *Philosamia cynthia* ve *Antheraea pernyi* cinsinden olabileceği ve bunun hiçbir zaman dut ağacı ipeği olamayacağı tahmin edilebilir. Çünkü, hakiki ipekten halk giysisinin üretilmiş olamayacağı, bunun ancak yaban ipeği ile mümkün olabileceği düşünülebilir. Bu yüzden, ipeğin masuralara sarım işleminin de yeniden keşfinin mümkün olmayacağı gibi, Tussah yaban ipeğini üretenlerin kral ve kraliçeden önce bunu zaten uyguladıkları da düşünülebilir. Çinliler belki dut ağacında yetişen ipek

böceğinin yetiştirilmesini daha yoğunlaştırmış ve kozadan ipek sarım işlemini ise sadece teknik olarak geliştirmiş olabilirler. Çünkü Çinliler, efsanelerinde bahsi geçen ipek cinsinin dut ağacı ipeği olsaydı her şeyden önce yüzyıllarca gizli tuttıkları dut ipeğinin yetiştirilme işlemlerinden de bahsetmeleri gerekirdi ve biz de en erken M.Ö.2000 yılının ortalarında veya en az kaynakların verdiği tarihten 1200 yıl sonra öğrenmiş olurduk (Rebel 1927: 49-50). Buradan çıkan neticeye göre; Orta Asya'da bir ipek üretimi vardı ve bu da en çok yaban ipek böceği üretimi idi. Çinliler bunu kendilerine maletmek amacıyla Çinli kral ve kraliçe isimlerini kullanarak, sanki bu kişiler ipeğin üretildiği zamanlarda yaşamışlar gibi, onlardan efsane kahramanlar üreterek hikayelerini tarihe geçirdiler. Fakat Çinliler çok sonraları dut yaprağı ipek böceği, Bombyx mandarina üretimini kültive ederek geliştirmiş olabilirler.

İpeği çile haline dönüştürme işlemini Çinliler mi yoksa güney Asyalılar mı daha önce yapmıştır deniliyorsa, ipek kültürünün Çin tarihinden çok daha eski dönemlere dayandığı, hatta çile yapmanın M.Ö. 3000'lerden de önce olduğu bilindiğine göre (Feddersen 1957: 218), bunun da efsane kral Huang tie ve karısı Su-ling tarafından yapılmış olması imkansız görülmektedir.

Çin'de yazılan efsane kitap, sadece Schu-king'ten ibaret değildir. M.Ö. 2200'lerde yayınlanan, Çin'in bir nevi yasalarını içeren kitabı Tscheu-li de, ipek böceği yetiştiriciliğinin halk tabakası arasında yaygınlaştırılmasını, diğer efsane kitaplarda yer aldığı gibi, M.Ö. 222 olarak gösterir. Hatta bu kitaplarda M.Ö. 3000'lerde kral ve kraliçenin uyguladığı biçimlerde ipek böceği yetiştiriciliğinden ve ilk kez ipek boyahanelerinden, boyalı ipek kumaş kullanımından ve çok meşhur kırmızı ve siyah ipekten de bahseder ve o zamanlar ipeğin sadece bir makamın sembolü olan bayraklık kumaşın dokunması için kullanıldığı ifade edilir (Silbermann 1897: 6).

Nitekim, Yünnan eyaletine bağlı, Shizhishan şehrinde yapılan kazılarda, M.Ö. 2000 yıllarına ait, bronzdan yapılmış tezgah parçalarının bulunmuş olması, ipek dokuma kumaşların üretilmesinde kullanıldığı sanılan bu tezgahların bayraklık kumaşların dokunmasında kullanılan en eski sistem dokuma tezgahları olduğu kanaatine varılmıştır (Drege-Bührer 1989: 26) Acaba Ögel'in de ifade ettiği gibi "Türkler'de hakimiyet sembolü olarak bayrak ve kırmızı rengin önemi büyüktür, onlar, bayraklarının kumaşını sırmalı altın iplikle dokunan brokardan, rengini uğurlu saydıkları için kırmızıdan ve malzemesini de ipekten seçerlerdi", demesi (Ögel 1991 C.VI: 29); Çin efsanelerinde de ilk ipekli dokuma olarak bayraklık kumaşların dokunmasından ve kırmızıdan bahsedilmesi, ipekli brokar kumaşların

Çinlilerden önce Orta Asya'da Türk kavimleri tarafından dokunmuş olabileceği ihtimalini vermiyor mu?

Efsanelerde adı geçen bir başka kral da Lei-Tsu'dur. Bu kral, bir gün ipek böceğinin ipliğini kendi etrafında örmesini gizlice gözetlerken, aklına ipeğin nasıl üretileceği fikri gelmiş. Diğer efsanelerde olduğu gibi ipekle ilgili bir fikir gerçekleştiren kral, doğunun en mükemmel kumaşını üretmiş ve Çin halkı tarafından mukaddes seviyeye ulaşmıştır. Ondan 2 asır önce yaşamış, bir başka efsanevi imparator Fu-hsi'nin ise, yün ve ipek tellerden oluşan bir müzik aletini icat ettiği söylenir (Bekin 1981: 4).

Buradan çıkan neticeye göre ipek; elbiselik kumaş üretimi dışında müzik aletine tel, ameliyat ipliği ve balık oltası olarak da kullanılmıştır. Çinin efsane kitabı Schu-king'de de anlatıldığı gibi, M.Ö. 3000'lerden önce ve Kaiser Fohi'den sonra tahta oturan Shin-nong, ipek böceğinin direk bağırsağından çekilen salgısından elde ettiği cam gibi saydam ipliği, balık oltasında kullanmış ve bu üretim alanının yayılması için de, dut ağacı yetiştiriciliği ile ipek böceği yetiştiriciliğini desteklemiş, ipek kozası üretimini mümkün olduğu kadar geniş alanlara yaymaya çalışmıştır. Kaiser Fohi'nin kendisi de ipeği, "Kin" adı verilen müzik aletine tel olarak kullanmış (Silbermann 1897: 5). Efsanede ayrıca, bu her iki ürünün de, o zaman yoğun bir biçimde Saturnia pyretorum cinsi ipek böceğinin ağından elde edildiği ifade edilir (Rebel 1927: 50).

Diğer yandan "Kin" adıyla bilinen, 5-25 telli sazlar, çok eski dönemlerden beri Orta Asya'dan Anadolu içlerine kadar kullanılmaktaydı. Doğu Türkistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi, Türklerin kullandığı damburalara, dutarlara, tombraklara da çok telli sazlar denir ve bunların telleri ipekten, gövdeleri dut ağacından olduğu gibi, ceviz, sedir, ardıç gibi ağaç türlerinden yapılırlardı. Hatta bu saz tellerinin bağırsak kirişli olduğundan da bahsedilir ama, kaynaklarda hangi hayvanın bağırsağından çıkarıldığına dair kesin bir bilgi verilmemiştir (Ögel 1991 C.IX: 89, 95, 100, 106, 130).

İpek kurdunun bağırsağından çıkarılan ve müzik teli olarak kullanılan bu madde, çok eskilerden beri ipeği bilen birçok kavim tarafından üretilmiş ve kullanılmış olmalı. Sözlük anlamıyla bu madde; suda bırakılarak şişen kurtçukların sirke içine batırılmasından sonra ve bezelerinden 30-60 cm uzunluğunda ipek iplik çekilmesiyle elde edilir. Bu iplik o kadar sağlamdır ki balık ağı veya ameliyat ipliği olarak da kullanılmıştır. (Anonim: XVII. Band, 1934, 246) Bugün de hala aynı cins ipek böceğinden elde edilen bu ürünler, her nasılsa hep Çinliler'in buluşları olmuştur.

Aslında, Orta Asya'da yaşamış olan kavimler hakkında tarih araştırmalarında edinilen bilgiler de dikkate alınır, M.Ö. 3000'lerde Çin halkı henüz daha yerleşik bir toplum değildi, yani bir millet olamamış, idare edenlerin bir mekanları da yoktu, buna karşılık tüm komşu ülkelerinde bir göçebe kültürü mevcut ve hakimdi. Bu yüzden Çinliler'in o zaman birinci sınıf böyle bir buluşu ve hatta bir endüstri buluşunu yapması mümkün olamazdı. Hele Çin tarihi hakkında en eski ilk kaynak olan Çinlilerin efsane kitabı Schu-king'in, Konfiçius zamanında, yani M.Ö. 6. yy'da yeniden düzenlenerek yazıldığı düşünülürse, bu tarihten önceki zamanlara ait bilgilere şüpheyle yaklaşılabilir. Zira, biliniyor ki Çin halkında kendilerine ait çok eski dönemlerin fevkalade mükemmel olduğu temayülü olsa bile. Şayet bunlar modern bilim gereği sağlam, güvenilir, kronolojik bir bilgi kaynağından yoksunsa ve takip edilemiyorsa, Çinliler'in genelde vatanına olan sevgisinden dolayı olayları çok daha önce olmuş gibi çarpıtmaları, sadece kendilerine aitmiş gibi olduğunu göstermeleri, bizleri yanıltabilir" (Rebel 1927: 49). Bu yüzden Rebel'in çok daha ileri giderek Çin tarihinde M.Ö. 6. yy'dan önceki zamanların ve olayların en küçük bir değeri olmadığını söylemesi, Chou imparatorluğu zamanında, Yü döneminin M.Ö. 8. yy olduğu düşünülürse, Schu-king'in kitabında yer alan İmparator Yü ile ilgili bölümünde ipek üretimi ve ürünü hakkında bilgilerin verilmesi, Rebel'in de ifade ettiği gibi, ipek üretiminin Çinliler'in yerleşiminden çok önce biliniyor ve üretiliyor olduğunu doğrulamaktadır.

Öte yandan, son zamanlarda ele geçirilen ipekle ilgili buluntular o kadar eskilere gitmekte ki Çinlilerin efsane kitaplarında yer alan tarihler dahi erken sayılabilir. Örneğin; Lou-lang kültürüne ait kazılardan çıkarılan Orakel kemikleri üzerinde incelenen yazılarda, Yang-Shou kültüründe bile (M.Ö. 5000-4000) yabancı ipek işlenmiştir. Chou hanedanlığı dönemine ait (M.Ö. 1122-255) yazılan şiirlerde de ipek böceği adının geçtiği şiirlerin bulunması ve ilk kez Chou döneminde başlayan bu şiir örneklerinin, Sarı ırmağın orta ve kuzey doğusundaki halka ait olduğu ve burada ipek böceği yetiştiriciliği yapıldığı anlaşılmaktadır. Amu-Derya havzasında yapılan yeni arkeolojik buluntulardan yola çıkarak Amu-Derya'nın doğu tarafındaki halkı da ipek üretimi yapmış ve geliştirmiştir. (Svetlana V. Lyovushkina, 1995/96,143) Ayrıca, Huang-ho ile Huai nehri arasında ipek böceği kozalarından bahseden şiir örnekleri bulunmuştur (Anonim 1987: 326). Bazı tarihi kayıtlarda ipek ilk üretildiğinde kral ve saray erkani için kullanılmış, bu yüzden çok az sayıda üretilmiş ve halk arasında da pek yaygınlaşmamıştır. M.Ö. 12.yy'a gelindiğinde, feodal beylik düzeni kurulmuş, ipekle uğraşı yaygınlaştırılmış,

öyle ki ipek yetiştiriciliği her eve giren bir uğraşı alanı olmuştur. Zamanla, M.Ö. 8. yy'larda, daha lüks dokumalar, altın iplikli brokar dokumalar, damas ve polykrom (desenli saten) dokumalar üretilmiştir. Bu brokar dokumaların güzelliği ve diğer ipekli dokumalar, Çin'in meşhur şiir kitabı "Shi-king" 'e konu olmuştur (Silbermann 1897: 6). Oysa ipek gerçekten M.Ö.12. yy.da mı halk arasında yaygınlaştırıldı, bunun doğruluğu tartışılabilir. Neticede kurulan bu yeni endüstri dalı, Konfiçius'un da bahsettiği gibi, M.Ö. 551-478 yıllar arası, imparatorluğun aldığı yeni önlemlerle, örneğin; yeni ipek böceği yetiştirme yuvaları, seraların kurulması, dut ağacı yetiştiren eyalet sınırlarının belirlenmesi ve her yörede belli sayıda ipek böceğini yetiştirme zorunluluğunun getirilmesi, selden korunma önlemlerinin alınması gibi, birçok yasal zorunluluklar getirmiştir. Başında ipek dokumalar bayrak ve semsiye yapımında kullanılmıştır. Ancak en emin bilgilere göre gerçek ipek böceği yetiştiriciliği M.Ö. 380'lerde, yani 4. yy'da Mencius tarafından, gerçekten halka ait bir üretim dalı haline gelmiştir (Rebel 1927: 50).

M.Ö. 4. yy'da, tezgahlarda henüz hükümdarlar ve onların vereceği hediyelekler için kumaşlar dokunurken, dokumacılık zaman içinde daha da gelişmiştir. Atölyeler resmi devlet kuruluşu haline gelmiş ve Chou hanedanlarından Chou-lieh zamanındaki yasalar örnek alınarak, yeni yasal düzenlemeler getirilmiştir. İpek üretimi resmilesince, ipekçiliğin her safhasını denetlemek amacıyla memurlar görevlendirilmiştir. Zamanla atölyeler şehirlere de kaymaya başlamış, hem tezgah sayısı, hem de çalışanların sayısı artmış, üretim safhalarına göre lonca teşkilatları bile kurulmuştur. M.Ö. 3. yy'da, ipek tüccarları sınıfı oluşmuş ve ipek en iyi ticaret hammadresi haline gelmiştir (Haussig 1954: 58-61).

M.Ö. 4. yy da dokunan ipekli kumaş çeşitleri vergi listesindeki kayıtlara geçmiştir. İlginç olanı bu kayıtlarda yer alan kumaş isimlerinin aynılarının 8. yy'daki vergi kayıtlarında da yer almış olduğudur. M.Ö. 8.yy'a ait vergi listesinde yer alan desenli ipeklilere Chih-wen, bu desenlilerden midye kabuğu desenli olanlarına Chi-pei denmiştir. Ayrıca bu listelerden, el tezgahlarında dokunmuş koyu kırmızı renkte, elbiselere bant şeklinde kenar süslemesi olabilecek, çok basit, tek renk ipeklilerin de üretildiği anlaşılmaktadır. Vergi listelerinde ipek böceği cinslerinin de adı geçmekte, daha eski zamanda üretilmiş yaban ipek böceği cinsine Yenssu, daha sonraki yy'larda üretilmiş olan kultive edilmiş, hakiki (dut ağacı) ipek böceğine Hsien-k'uang adı verilmiştir (Haussig 1997: 58).

Her iki vergi listesinde de adı geçen ipekli isimlerine dikkat edilirse, Türkler arasında kullanılan ipek sözcüklerindeki benzerlikler görülebilir. Türkmenler

ipeğe “ipek” derlerken, eski Mısır’daki Memluk devleti ile Kıpçak Türkleri “yipek” demişler, Orta Asya Türklerinde bu söz “Cipek” adını almış, (Çince Chi-pei), Avrupa kültürleri ise Sericum diye adlandırmışlardır (Ögel 1991 cilt V.: 389). Bir başka anlamda bu vergi listeleri, ipeği dokuyan ve ona “Cipek” adını veren Türkler tarafından hazırlanmış da olabilir.

İpek ve Böceği Hakkında Araştırma ve Bulgular

Tarihte, Çin ipek böceği yetiştiriciliği hakkında neredeyse 20. yy’ın ortalarına kadar hep benzeri efsanevi bilgiler yer almıştır. Bugün; kazılardan elde edilen bulgular bize, Orta Asya’daki ipek kültürü ve geçmişte üretilmiş ipek kumaş çeşitleri ile kimlerin hangi yörelerde ipek yetiştirmiş olacağı hakkında daha gerçekçi bilgiler vermektedir. Bu konuda yapılan birçok araştırma, Çinliler tarafından yapılanlar da dahil olmak üzere, kazılardan çıkarılan örneklerle daha kesin değerlendirilebilmektedir.

Bu konuda yapılan en eski ve kapsamlı araştırma, Anyang kazılarında çıkarılan, Shang veya Yin dönemine (M.Ö: 1766-1122) ait olduğu tahmin edilen ipekli bir kumaş üzerinde olmuştur. Tunçtan bir balta ve bir kavanoz üzerine sarılmış şekilde bulunmuş bu kumaş, en eski ipek kumaş örneği olarak, İsveçli araştırmacı Vivi Sylwan tarafından analiz edilmiş, değerlendirilmiştir.

Bronzdan dökülmüş ayaklı kavanoz ile bronzdan baltanın yaşı ve üzerine sarılı ipek kumaş parçasının gömüldüğü tarih (M.Ö. 18.-12.yy) göz önüne alınırsa, geçen çağda ve hatta Han zamanında bile daha henüz geliştirilemediğini düşündüğümüz dimi dokumanın, her iki bronz parçasının üzerine sarılı bu kumaşlarda kullanıldığı ve dimi doku tekniğinin Yin (Shang) hanedanlığı zamanında bile var olduğudur. Yani Chou öncesi zamandan beri kumaşlarda dimi doku kullanılmıştır. Bu gerçek, bayan Sylwan’ı şaşırttığından, “bu balta belki 1000 yıldan fazla, Yin dönemi sonu - Han dönemi başına kadar (M.Ö. 2.yy) yer yüzünde kalmış, daha sonra kumaşla birlikte gömülmüş olabilir” demiştir (Sylwan 1937: 119).

Baltanın yapıldığı malzeme olarak bronz döküm sanatının Çin’e Orta Asya’yı boydan boya geçen kuzey ipek yolundan veya hatta daha kuzeydeki Sibiryaya ve Moğol steplerindeki yollar vasıtasıyla, Türkler aracılığı ile geldiği düşünülürse (Sickman-Soper 1981: 27-28), (Grousset 1980: 23) bronzdan balta ve ayaklı kavanozun Anyang’da bulunması, bu parçaların Çinliler tarafından yapılmış olduğunu kanıtlamaz.

Eberhard'a göre, Anyang devleti zamanında henüz bir Çin bile olmadığına göre, Anyang kültürüne de bu yüzden Çin kültürü denilemezdi. Anyanlılar'ın hemen batısında Shansi yaylasında Türk-Moğol kavimlerinin ataları oturmakta, bunların da Shang kültürü başlangıcından itibaren, yayılan ve gittikçe artan etkileri görülmekteydi. Hele bu göçebe kültürünün M.Ö. 14. yy'da (1300 lerde) hayvan üslubunu geliştirmiş olduğu ve ileri bir medeniyet seviyesinde oldukları düşünülürse, Anyang kültürünün gelişmesinde de etkili olabileceği düşünülebilir (Karlgen 1944: 221) (Karlgen 1945: 101-144).

Baltaya ve kavanoza sarılı kumaş parçaları üretildikleri dönem ve yer açısından önemli olduğu kadar, bu parçalar üzerinde yapılan detaylı analizler ve sonuçları da önemlidir. Kumaş, dokunmuş olduğu zamana göre bize yüksek bir dokuma tekniğini yansıtmaktadır. Verilen çözgü ve atkı yönündeki iplik sıklıkları ipliklerin çok ince olmadığını göstermekte, hem desenli (polychrom) hem de dimi (twill), taby, bezayağı ve rips doku gibi farklı tekniklerin bu dokumada kullanılmış olması, o dönem insanların tekstil teknolojisinde bir hayli ileri olduklarını göstermektedir. Kumaşı küçük küçük bölgelere ayırarak inceleyen Slywan'a göre kumaşın bazı bölgeleri ince, bazı bölgeleri daha sıkı dokunmuş, bir bölgesinde düz, gevşek, orta kalınlıkta bezayağı dokumadan türetilmiş (1 yukarı-1 aşağı-3 yukarı iplik hareketiyle) tabby doku tekniğine rastlanırken, bir diğer bölgesinin bezayağı ile dokunduğu dikkati çekmiştir. Bir yönde cm'de 37, 40, 50 iplik kullanılmış, diğer yönde 30, 30, 35 iplik sayılmıştır. Ancak sayıların bu tarz farklı olmasının, ipeğin aşınmasından veya doku içinde kaymasından, oraya buraya çekiştirilmesinden de ileri geldiği sanılmaktadır. Hiçbir parçada kumaş kenarına rastlanmamış, bu yüzden bazılarında çözgü ve atkı yönleri belirlenememiştir. Kumaşın bazı alanlarına twill doku düzenlemesi yapılmış, burada, çevresi dimi çıkışlı, birbiri içine yerleştirilmiş, ortak merkezli eşkenar dörtgenlerin meydana getirdiği ve bir süreklilik arzeden düzenlemeyle geometrik desenler oluşturulmuştur (Sylwan 1937: 120-123).

Kavanoz üzerinde ince yivlerle dikkati çeken kumaşta da aynı şekilde tabby doku tekniğinin uygulandığı ve cm'de 72 çözgü – 35 atkı ipliği kullanıldığı görülmüştür. Daha kaba dokunmuş parçalarda ise cm'de bazılarında 17 çözgü–bazılarında 10 çözgü ipliği kullanıldığı, balta üzerindeki kumaşın dokunduğu dimi türünün (twill) burada da uygulandığı tespit edilmiştir. Kavanoz ve baltaya sarılı ipek kumaşlarda kullanılan dimi dokuması çok önem taşımaktadır. Sir Aurel Stein, Loulan'da yaptığı kazılarda dimi desenli hiçbir ipek kumaş parçasına

rastlamamıştır. Fakat hem Lou –lan’da ve diğer yakın kazı alanlarından çıkarılan yünden üretilmiş dimi dokumalar, hem de aynı benzer dokumaların Tarım havzasından çıkarılması Stein’a göre dimi dokuma tekniğinin, Han döneminde dahi Çin’de bilinmemiş olduğu ve bu tekniğin ancak batıdan (Türklerin bulunduğu yöreden) gelmiş olması gerekir. Kumaşın desenli bir parçasından da anlaşılmıştır ki, dokunmasında çok çerçeveli tezgahlar kullanılmış, dimi tekniği ile üretilmiş bu desenler, batıda dokuma tekniğinin ne kadar ileri seviyede olduğunu göstermektedir (Slywan 1937: 124).

Sir Aurel Stein’ın Tun-huang ve Lou-lan’da yaptığı kazılardan da anlaşıldığı gibi, eskiden çok geniş alanı kaplayan bu batı yörelerinde, uzun yıllar büyük halk kitleleri halinde ziraatla uğraşmış olan Türkler oturmaktaydı (Needham 1954: 68). Ayrıca balta üzerindeki ipekte, birçok değişik ipek kumaş parçasının küçük küçük parçalar halinde birleştirilerek kullanımı, Sylwan’a göre dekoratif amaçla yapılmıştı. Sir Aurel Stein’in bulduğu parçalar arasında ise kumaş parçalarından birleştirilerek dikilmiş Altar giyimi- elbiseleri ve buna benzer amaçlar için yapılmış, yamalı bohça tabir edilen kumaşların bulunması, bu tarz kumaşları birleştirme sanatının kuzey Asya ve kuzey – doğu Avrupa’daki göçmen kabileler arasında oldukça yaygın kullanıldığını göstermektedir. Çin’in ipek dokuma sanatına da oldukça yabancı görülen birleştirme sanatı, kuzey Asya göçmen kabileler arasında doğal yün ve deri ürünlerinde de fevkalade gelişmiş olduğu bilinmektedir. Tüm bunlara dayanarak Slywan; Çin geleneği ve sanatının perde arkasında daha eski medeniyetlere dayanan bir kültürün var olduğunu, Çinliler’in bu gelişmiş kültürü göçebe komşularından alıp kendi özel malzemeleri olan ipeğe adapte ettiklerini kabul eder (Sylwan: 125-126).

Birbiri içine yerleştirilmiş, ortak merkezli eşkenar dörtgenlerin meydana getirdiği ve bir süreklilik arzeden düzenlemeyle geometrik desenlerin oluşturulması da Türklere mahsus bir düzenleme olarak bilinir.

Shang dönemi ipeğin varlığı ve işlenmesi ile ilgili bilgiler sadece kavanoz ve balta üzerine sarılı kumaşlardan ibaret değildir. Aynı şekilde Anyang kazılarından çıkarılan, Orakel kemikleri üzerindeki deşifre edilmiş yazılar da, Çin ipek tarihine çok önemli bilgiler kazandırmıştır. Yazılanlardan o dönem tarımı, ekilen tohumlar ve edinilen meslek dalları hakkında bilgiler öğrenilmektedir. Bu meslek dalları arasında kumaş ve bayrak dokumacılığının yer alması, dokumada keten ve ipeğin kullanılmış olması (Kwang-chih Chang 1978: 289), Shang döneminde ipek

dokumacılığının yapıldığını, Orta Asya'da erken dönemlerde ipeğin mevcut olduğunu ve Çin'in ipek böceğini yetiştirmede bir önceliğinin olmadığını göstermektedir.

Bazı kazı alanlarından çıkarılan ipek dokumaların ipliklerinin farklı özellikte olduğu, daha çok monochromik, yani yün ipliğinin üretildiği gibi üretilmiş ipeklerle dokunmuş olduğu saptanmıştır. Bunlar da genelde Amu Derya civarında bulunan parçalar olup, miladi dönem öncesi ve sonrası zamana ait dokumalardır. Araştırmacılar bunları Çin'e ithal edilen kumaşlardan olduğunu tahmin etmektedirler (Hsia Nia 1974: s 2).

Orta Asya'daki araştırmaların, son yıllarda yapılmış kazı çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla 20. yy'da, günümüz tarihine yakın daha da arttığı söylenebilir. Yapılmış olan yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla; kazılardan çıkarılan kumaş bulgularının teknik özellikleri ve dokundukları yy'lar bazı araştırmacıların tahminleri ve tespitleri ile değerlendirilmiş olsa da, bazılarının Carbon deneyiyle daha yakın neticelere ulaştıkları görülebilmektedir. Ancak Çin arkeologları kumaşın dokunduğu yeri ve tarihi hakkında şüphe ile yaklaşırlarken, belki efsanelerinde yazdıkları kendi ipek tarihlerinin inkarı olacağından kesin bir ifade kullanamamaktadırlar.

Nitekim: 1958 yılında, Qianshanyang'da (Zhejiang şehrine yakın) yapılan bir kazıda bambustan bir sepet içinde, bazı ipek kumaş parçaları bulunmuş. Yapılan Carbon deneyiyle bu parçaların M.Ö. 3000, tahminen M.Ö. 2750 yıllarına (Shang dönemine) ait olduğu, hatta bugüne kadar bulunan en eski ipekli kumaş örneği olduğu tahmin edilmektedir. Bu parçaların beyaz dut ağacı ipek böceği cinsi, *Bombyx mori*'den elde edilen ipeklerle üretildiği saptansa da, Çin arkeolog Xia Nai'nin kumaşın dokunduğu yer ve tarihi ile ilgili şüpheleri bulunduğundan, yeri ve tarihi henüz bir kesinlik kazanmamıştır. Shanxi şehri yakınlarında, Xiyicun'da, Yangshao kültürüne tarihlendirilen (M.Ö. 2200 – 1700) ve parçalanmış halde bulunan kozaların ise, yaban ipek böceği cinsi, *Rondotia menciano* Moore cinsinden olduğu tespit edilmiştir. Ancak tüm bu kanıtlara rağmen bu buluşun da doğruluğu hakkında şüpheler olduğu düşünülmektedir (Drege-Bührer 1989: 22).

Çin Türkistan toprakları içinde dokunmuş olan ipek kumaşlarının bulunması ayrı bir önem taşımaktadır. Çin arkeologları buradan çıkarılan kumaşları “Kuça brokarı”, “Kaşgar brokarı” diye sınıflandırmışlardır. Ancak üç araştırmacı da kumaşlar hakkında üç farklı değerlendirme yaptığından, bu

kumaşlar hakkında kesin olmayan değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Wei shu'ya göre bu brokarlar Karaşar'da dokunmuş, Xi yu ji, bunların Hotan'da dokunan ipekliler olduğundan bahseder (Yokohari 1992: 171-173). Buradan çıkan neticeye göre brokarların bazılarının Sogdiya yöresinde dokunduğu tahmin edilir. Bu da bu brokarların Semerkant ipeği olduğunu tahmin eden Sui shu'nun ifadesini doğrulamaktadır (Yokohari 2001: 156).

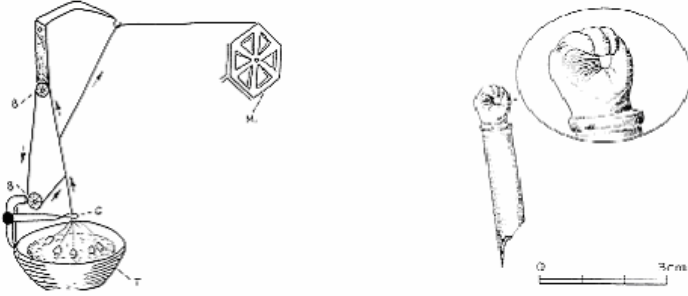
Pencikent'te açılan bir kazı alanının XIII. blokunda bulunanlar da bize ipeğin nasıl üretildiği ile ilgili çok önemli ipuçları vermektedir. Yapılan kazıdan iki ayrı oda ortaya çıkarılmış ve daha önceleri büyük bir işletme olarak kullanıldığı tahmin edilen bu odalarda ipeğin kozalardan çekilmesi ve iplik haline getirilmesi için kullanılan araçlar bulunmuştur. Ancak yine diğer bulgularda olduğu gibi deliller olmadığından konu hakkında kesin bir bilgi verilememektedir (Belenitski, Bentovich, Bol'shakov 1973: 97-100).

Amu Derya civarında yapılan kazılardan öyle parçalar çıkarılmış ki, bunların miladi dönem öncesi ve sonrası zamana ait Çin'e ithal edilen kumaşlardan olduğu sanılmaktadır. En önemlisi bunların daha çok monokromik, yani yün ipliğinin üretildiği gibi kesik elyaf tarzı üretilmiş iplikle dokunduğu tespit edilmiştir (Hsia Nia 1974: s 2).

1966 ve 1969 yıllarında yapılan, meşhur Astana (bugün Kazakistan'ın başkenti) ile Sincan'da, Turfan'da ve Karakuça'daki kazılardan çıkarılan ipek damas ve desenli Polycrom ipek kumaş örnekleri, M.S. 5 ile 8. yy'a tarihlendirilmişlerdir (Hsia Nia 1974: 2). Bize bazı önemli ipuçları veren ve araştırmacıların iki gruba ayırdıkları bu brokar kumaş örneklerinin birinde yuvarlak konturlar içindeki alanda kanatlı at, yaban domuzu, kuş figürlerinin yer aldığı görülmüştür. Çok mükemmel bir teknoloji ile dokunmuş olan bu parça, Sasani tekstili ile özdeşleştirilmiştir. Çok daha kaba ipliklerle dokunmuş olan diğer parça ise, dişli ve kaba konturları ile, içinde özellikle geyik motifi, yaban domuzu ve kuş motifinin yer aldığı yuvarlak alanlar ile dikkati çekmektedir. Batı Türk hanlarından Tung'yabgu'nun geyiği çok sevdiği hayvan olması sebebiyle, geyik motifi Sogdiya'da en çok tercih edilen motif olduğundan tekstil uzmanları ikinci grup, yani daha kaba dokunmuş brokarlar için Orta Asya veya Sogdiya orijinli olması gerektiğini söylerler (Kageyama 2003).

Sir Derya-Sapallitepe, Kampirtepe ve Surhanderya mevkisinin kuzey batısında yapılan kazılardan çıkarılanlar da, yine Türk topluluklarının yaşadığı alanlarda ipeğin çok önemli bir uğraşı olduğunu kanıtlamaktadır. Hele 1970'lerde, Özbekistan'ın güneyi, Sir Derya- Sapallitepe mevkiinde

yapılan kazılarda, M.Ö. 2. yy'a ait olduğu sanılan ve bir kadının mezarının açılması ile elde edilen görüntü, bu yörede ipeğin ne kadar önemli bir üretim dalı olduğunu göstermektedir. Kadın cesedi, göğsünde bir dut ağacı dalı ile bulunmuş, kazıyı yapan Askarov bunu, eski Orta Asya topluluklarında birbirinden bağımsız ipek böceği yetiştiriciliği yapıldığını gösteren kanıt olarak değerlendirmiştir. Yine Askarov, Sapallitepe'de bulduğu bir başka ipek kumaş örneğinin, kalın iplikli, kaba ve düzensiz olması nedeniyle, bu kumaşın bitkisel elyaftan veya bir çeşit Bombycin cinsi yaban ipek böceği kozasından elde edilen iplikle dokunduğunu söylemişse de, bazı araştırmacılar bu kumaşın, Çinliler'in ithal ettiği kumaşlardan düşünülmüş olabileceğini ifade etmişlerdir (Lyovushkina 1995/96: 143-144). Özbekistan'ın Surhanderya yöresinin kuzey batısında yer alan Khaltchayan kazılarında bir saray odası ortaya çıkarılmış, burada, metal bir boru üzerine monte edilmiş, fildişinden bir insan eli bulunmuştur. Bugüne kadar rastlanmayan ve çok ilginç bir biçimde yapılmış olan bu elin ne için kullanıldığı bilinmese de, muhtemelen iplik eğirmek için kullanılmış olduğu, avuç içinde avuca doğru kıvrılmış parmaklarda iplik izlerinin olduğu görülmüştür. Bu elin bir başka ihtimalle nazara karşı korunmak için de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak bulunan bu el bize, kuzey batı Bakriya yöresinde asil kişilerin oturduğu bu sarayda atölyelerin olduğunu ve bu atölyelerde ipek böceği kozalarından ipek elde edildiğini göstermektedir. Bir başka ihtimal de bu sarayda hükümdarlar ve onların vereceği hediyelikler için kumaşların dokunmuş olabileceğidir. Lyovushkina tarafından bulunan kırmızı renkte bir ipek kumaş parçasının yine aynı dönemlerde dokunduğu, belki Çine ithal edilen bir kumaş olabileceği gibi, belki de Kuça'daki ipek dokumacıları tarafından da üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Kuça adı altında, Bakriya olarak tanımlanan üretim alanları ise; kuzey Hindistan, Pancap, bir kısım Afganistan ve Özbekistan ile Tacikistan'ı içine alan fevkalade büyük bir alanı kapsamakta ve bu geniş alanda da göçebe kültürünü taşıyan Hunların ve İskitlerin geleneği devam ettirilmekteydi (Lyovushkina 1995/96: 145).

Resim4: İpeğin kozalardan çekilip Makaraya sarım işlemi (Lyovushkina, (Lyovushkina, s. 150)

Resim 5: İplik eğirmek için kullanılan elin görüntüsü, Khaltchayan s. 150)

Önemli bir bulgu da araştırmacı Rtveladze'nin Özbekistan sanatını araştırmak amacıyla, yaptığı Kampirtepe'deki kazıdan çıkarılmıştır. 18 cm boyundaki bir kadın heykelinin göğsünde omuzlarından doğru çaprazlanmış iki bantın hala izlerinin olması ve üzerinde kırmızı ipekten bir dokuma kumaş kalıntısının bulunması çok önem taşımaktadır. Bir cm² kadar büyüklükte olan bu parça kumaşın, mikroskop altında incelenmesinden sonra dokunmasında çok ince ipliğin kullanıldığı, ipliğinin sağdan sola doğru bir büküm verilerek bükülmüş olduğu saptanmıştır. İplik geçişlerinin bezayağı tarzında olduğu bu dokumada, atkı, çözümlü ipliğinden daha kalın kullanılmıştır. Kampirtepe'de bulunan bu ipekli kumaşın tüm özelliklerinin, bilinen Han dönemi ipekli dokumalardan farklı olduğu ifade edilir. Bu kumaşın hangi tür ipekten dokunduğu belirtilmemekle beraber, nerede dokunmuş olabileceği ile ilgili birçok tahminler ileri sürülmektedir. İpliğinin geleneksel yün ipliğinin üretildiği gibi üretilmiş olduğu tespit edilen bu parçanın Çin'de üretilmiş olabileceği veya belki de Bakriya'daki yöresel dokumacılar tarafından dokunmuş olabileceği düşünülmüştür (Lyovushkina 1995/96: 145).

Bu örnekler çoğaltılabilir. Çünkü kazılar devam etmekte ve birçok buluntu gün yüzüne çıkarılmaktadır. Bugün onun için gerek Vivi Slywan'ın çalışmasından, gerekse gün yüzüne çıkarılan diğer buluntulardan, ipek üretiminin tarih başlangıcının, gelişmesinin ve yayılmasının sadece Anyang'da olmadığını, geniş Asya topraklarında aynı paralel gelişmelerin yaşanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim bu araştırmayı yaparken son yıllarda yapılmış olan arkeolojik çalışmalara dikkat edildiğinde; yüzyıllar önce yaşamış toplumlar hakkında bulgulara erişmek amacıyla, seçilen kazı alanları olarak, Türk toplumlarının geçmişte ve bugün yaşadıkları medeniyet alanlarının tercih edildiği; ağırlıklı olarak Çin Türkistan'ı, Kazakistan ve Özbekistan toprakları içinde yer alan; Kaşkar, Karaşar, Hotan, Pencikent, Amu Derya civarı, Astana (Kazakistan'ın başkenti), Turfan, Karakuça, Özbekistan'ın güneyi Sir Derya-Sapaltepe, Kampirtepe ve Özbekistan'ın Surhan Derya mevkisinin kuzey batısında yer alan Bactriya yöresinde bulunan Khaltchayan ve tabii Kuça, bir diğer adı Bakriya, yani; kuzey Hindistan, Pancap, bir kısım Afganistan ve Özbekistan ile Tacikistan'ı içine alan yerler, yörelerin seçildiği görülmüştür.

Kazılardan çıkarılan bulgulara destek niteliğinde bilgilere ulaşmak içinse, arkeolojik çalışmaların yanı sıra Orta Asya'da, eski çağlarda bitki örtüsü ve çeşitleri ile iklim değişikliklerini araştıran Palinolojik çalışmalar da yapılmaktadır. Bu çalışmalardan, araştırılan yörenin bitki örtüsü, yıllık sıcaklık ortalamaları, hava değişimleri gibi coğrafi değişimler olup olmadığı, carbon analizleri vasıtasıyla ortaya çıkarılmaktadır.

Yale üniversitesinden Tayvanlı Matsuo Tsukada, Çin'deki buz çağı sonrası iklimdeki optimum değişimleri carbon analizi yaparak, M.Ö. 8000-4000 arası, meydana gelen coğrafi değişimleri, o zamanki yıllık hava sıcaklıklarını ölçerek, Tayvan'da, mesela bugünkü sıcaklıktan 2-3 derece daha fazla olduğunu, bunu da gölde birikmiş olan polen çökeleklerinin içerdiği carbon miktarının analizini yaparak, tespit etmiştir. Liao-tung Peninsula ve Pekin yakınlarında buna benzer çalışmalar yapılmış, buralarda siyah renkli bataklık kömürü çöküntülerinde de carbon ölçümü sonucu aynı neticeye ulaşılmıştır. Amur-Ussuri'den de 5 yerden kömür örneği alınmış ve bu örnekte 4 tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalara sırayla;

M.Ö. 12 000-9800 arkeolojik
“ 9800-7700 erken dönem
“ 7700-2500 orta dönem
“ 2500- 0 geç dönem

denilmiş ve araştırmamızın konusu olan ipek için önemli olabilecek bilgilere ulaşılmıştır. M.Ö. 7700-2500 arası geniş yapraklı bitkilerin oluşturduğu ormanların olduğu tespit edilmiş, bundan sonraki M.Ö.

2500-0 dönemlerinde de, tıpkı Tayvan'daki buz çağı sonrası oluşan sıcaklık ve buna bağlı bozulmanın süreci gibi, çok farklı yaprak türü olan Kore çamları daha yoğun görülmeye başlamıştır. Tarımın başlangıcından sonraki döneme ait polen çöküntülerin analizleri ciddiye alınmaya başlamış. Çünkü, iklimdeki değişimler ile kültürdeki lokal değişimler birbirini etkileyen unsurlar olduğundan, bu değişimler lokal bitki örtüsü tarihinde insanlar ve kültürleri açısından önemli sayılmıştır.

Örneğin M.Ö. 7700-2500 arası geniş yapraklı bitkilerin çoğalması ipek böceğinin üzerinde yaşadığı meşe, selvi, dut ve kokar ağaç gibi ağaçların yetişmesini de sağlamış mıdır sorusu geliyor insanın aklına, çünkü öyle ise, ipek böceği yetiştiriciliğinin yayıldığı alanları da tesbit etmek o derece kolay olurdu (Chang 1978: 34).

Tarih öncesi zamanlarda kuzey Çin'in doğu toprakları sulak ve bataklık haldeyken, bu göllerin oluşumundan mı, yoksa orada eskiden bir deniz mi vardı bilinmiyor, mesela Shantung yöresi, bugünkü gibi deniz kenarı değilse bile, göllerle ve bataklıkla çevrili bir bölge imiş. Yüksek dağlarla kaplı batı ise, vadiler ve ovalarla ayrılmakta, dağlardan gelen, vadi ve ovalara inen sular oradaki vegetasyonu beslemekteymiş. Şayet bu karşılaştırma doğruysa, elimizdeki bu yetersiz kanıt bizi şu düşünceye getirir; oluşan koşullar, erken buzul çağı sonrası, kültürün ortaya çıkışını, gelişmesini, dağılmasını önemli hale getirmiştir (Chang 1978: 35).

Neolitik dönemin yaşandığı Sarı ırmak, Mançurya, Kansu yörelerinin coğrafyası ile kültür yaşamları arasındaki ilişkide de ipek böceğinin önemi görülmektedir.

Eskiden Sinkiang'da Sir Aurel Stein'in Tun-huang ve Lou-lan'da yaptığı kazılardan da anlaşıldığı gibi, çok geniş bir alanı kaplayan bu yörelerde uzun yıllar, büyük halk kitleleri halinde ziraatle uğraşmış olan Türkler oturmaktaydı. Fakat buralar Türklerin terk etmesinden sonra çok az, hatta hiç kimsenin yaşamadığı alanlar haline gelmiştir. Bu yeşil vadilerin tümünde eskiden çobanlar gezerlerken, bugün burası yılın 5 ayının sadece don tutmadan geçtiği çok soğuk bir iklime dönüşmüştür. Mançurya dağlarındaki ormanlardan, bir zamanlar dünyaya kereste ihraç edilirken, aynı zamanda doğu Sibiry'a da oturan ve göçebe Mançurlar için burası avlanma yöreleri olarak bilinirdi. Buralarda özellikle dut ağacı değil de, meşe ve palamut üzerinde yetişen zengin yabani ipek türü yetişirdi ve ağaç kesmek yasaktı (Needham 1954: 68).

Bugün artık geçmişten günümüze meydana gelen coğrafi değişimler, iklimdeki değişimler ile kültürdeki lokal değişimler Carbon analizleri vasıtasıyla ortaya çıkarılmak suretiyle bin yıllarca önce yaşamış insanlar ve hayat tarzları hakkında bulgular elde edilebilmektedir. İpek de bu bulgulardan biridir.

Sonuç

Neolitik dönem, orta ve aşağı Sarı ırmak havzasından, kuzeyde Mançurya'ya, batıda Kansu'nun yüksek kısımlarına kadar çok geniş topraklarda yayılarak sürmüş uzun, verimli bir dönemdir. Bu büyük alanda yaşayan kavimler hakkında yapılan araştırmalar göstermiştir ki bunlar, ileri medeniyet seviyelerini yaşamışlar, aynı zamanda birbirleriyle de mücadele içinde olmuşlardır. Bugün elimizde savaşları hakkında detaylı bilgiler yoksa da, günümüze kadar taşınıp gelen ortak motiflerinde, diğer toplumlarla iletişim içinde olduklarına dair belgeler ve bulgular bulunmaktadır.

Buluntulardan yola çıkarak elde edilen delillerle bir karşılaştırma yapıldığında; kazılardan çıkarılan ipek kumaşların inceleme sonuçları bize, o zamana göre dokuma tekniğinin çok ileri seviyelerde olduğunu gösterir. Renkli ipliklerle üretilen dokumaların bile ilk kez M.Ö. 403-222 yıllar arası dokunduğu tahmin edilmektedir. Bu tarz kumaş örneklerine de, daha çok Moğolistan, Sibiryaya, Noin ula, Limova, Pazırık ve Oğlaktı'da rastlanmış, Tun-huang, Lou-lan, Çin'de Niya, Afganistan'da Bergram, Kırım'da Kerch, ve Suriye'de Palmyra yörelerinde yapılan kazılardan da benzer kumaş örnekleri bulunmuştur. En önemlisi Han dönemi kumaşlarından farklı üretildiği sanılan (Drege-Bührer 1989: 26) bu kumaşların buluntu yerleri de dikkate alınırca Çinliler tarafından üretilmediği düşünülür.

Son yıllarda Çin arkeologları bile yaptıkları araştırmalarla, Çin efsanelerinde sıkça adı geçen Sarı ırmak imparatorluğunun karısı Leizu'nun "ilk ipek böceğini bulan ve makaraya ilk saran Çinlilerdir" tezini doğrulamadıkları, dolayısıyla bu efsanelerin bugün pek emin ve güvenilir kaynaklar olmadığı görüşündedirler. Çünkü Çin arkeologların kazılardan çıkardığı birçok örnek, ipeğin çok erken zamanlardan beri üretildiğinin kanıtlarını oluşturmaktadır.

Örneğin; Shanxi yöresi Xiaxian şehrinin Xiyin havzasında, neolitik sitede yapılan kazılarda, arkeologlar bir takım ipek böceği kozalarını ortaya çıkarmışlardır. Bu buluntular bize, Sarı ırmak vadisinde oturanların çok eski zamanlardan beri dut ağacı yetiştiriciliği yaptığını ve ipeği üretip makaraya sarmayı bildiklerini gösterir. Tıpkı Shang (Yin) imparatorluğu dönemi

kazılardan çıkarılmış olan ipek böceği kurdu kalıntıları ile Orakel kemikleri ve diğer hayvan kemikleri üzerindeki yazılardan da anlaşılacağı gibi, Shang dönemi (M.Ö. 17. yy – 11. yy) dut ağacı, ipek böceği ve ipek hakkında bilgi sahibi idiler. Bunun dışında, Shang dönemine ait bronzdan yapılmış balta üzerine sarılı ipek kumaşların incelenmesi sonucu göstermiştir ki, bu dönemde düz ve karışık teknikle ipek kumaşlar dokunmuştur (Mugi 1989: 3).

Neticede, ipeğin Çinlilerden çok önce Türk kavimleri tarafından keşfedilmiş ve kullanılmış olabileceği, aynı şekilde hem dut ağacı ipeğinin hem de yaban ipeğinin Çinlilerden çok önce bilinmiş ve işlenmiş olabileceğidir. Hatta öyle görünüyor ki, binlerce yıl önce düz ve karışık teknikle ipek kumaşların yine bu kavimler tarafından dokunmuş olabileceği, Çinlilerinse dut ağacını daha kulture edip ipeğe işlem aşamasında iyileştirme sağladıkları ve bugünkü üretim seviyesine getirdikleri söylenebilir

Kaynakça

- Anonim, Grosse Brockhaus, *Handbuch des Wissens in Zwanzig Baenden*, XVII. Band
- Anonim (1987), *Çin Kültür Tarihi Sözlüğü*.
- Arne, T.J. (1924), *Die neuen Steinzeitfunde in China*, Nach einem *Vortraege im Wiener historischem Museum*, Ostasiatische Zeitschrift,
- Atasoy, Nurhan (2001), *İpek, imperial Otoman silks and velvets*, İstanbul, TEB İletişim ve Yayıncılık
- Bartold, Wilhelm (1901), “Russische Arbeiten über Ostasien”, *Mitteilungen des Seminars für Orient Sprachen, Jahrgang IV Belenitski, A.M.*, I.B.
- Bentovich, O.G. Bol'shakov (1973) *Srednevekovyj gorod SrednejAzii*, Leningrad.
- Bekin, Ahmet Riza (1981), *İpek Yolu*, A.Ü Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara
- Chang, Kwang-chih (1977), *The Archarlogy of Ancient China*, London, Yale University Pres
- Conrady Ullstein, *Weltgeschichte, Geschichte des Orients*
- Chin-ting, Jang, (1987), *Çin Kültür Tarihi Sözlüğü*, Basım, Che Chiang
- Davis, John Francis (1936), *The Chinese*, London
- Douglas, Robert K. (1882), *China*, London
- Dörel-Adebahr, Lisa (1982) *Von Der Faser Zum Stoff*, Hamburg
- Drege, Jean-Pierre – Bühner, Emil M. (1989), *The Silkroad Saga*, NewYork
- Duden (1997), *Fremdwörterbuch Eberhard*, Wolfram (1933) “Der Begin der Chou-Zeit” Sinica 8
- Eberhard, Wolfram (1942), “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı I

- Eberhard, Wolfram (1937), *Tagungsberichte der Gesellschaft für Völkerkunde*, (Leipzig, 1936, toplantı raporu) Leipzig
- Eberhard, Wolfram (1932), “Bericht über die Ausgrabungen bei An-Yang (Honan), Herausgegeben von Otto Kummel-William Cohen, Ost Asiatische Zeitschrift, Neue Folge 8.Jahrgang, Berlin und Leipzig
- Eberhard, Wolfram (2000) *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul
- Eberhard, Wolfram (1995) *Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara,
- Erber, Christian (1993/1994 ?) *Reich an Samt und Seide*, Bremen
- Falke, von Otto (1913), *Kunstgeschichte der Seiden Weberei*, Tübingen
- Franke, Otto (1904) *Beitraege aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens*
- Franke, Otto (1930), *Geschichte des Chinesischen Reiches*, I Band, Leipzig
- Feddersen, von Martin (1957) *Chinesisches Kunstgewerbe*, Braunschweig
- Grousset, Rene (1980), *Bozkır İmparatorluğu, Çeviren, Reşat Uzmen*, İstanbul
- Grosse Brockhaus (1934), *Handbuch des Wissens in Zwanzig Bänden*, XVII. Band, (Schra-Spu) Leipzig
- Haussig, Hans Wilhelm(1954-2001) *Die Geschichte der Zentralasiens und der Seidenstrasse in Vorislamischer Zeit*, Darmstadt
- Hermann, Albert (1936), “*Wo lag Serinda*” , *Ostasiatische Zeitschrift 1920/22, Neunter Jahrgang*, Berlin
- Heyd, W. (2000) *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çeviren: Ord.
- Prof. Enver Ziya Karal, T.T.K. Basımevi, Ankara
- Kageyama, Etsuko (2003) www.transoxiana.com.ar/Eran/index.html
- Karlgren, B. (1944) (1945), *Some weapons and tools of the Yin dynasty* (*Museum of Far Eastern Antiquities*, No. 17, 101-144, Stockholm(1945), A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt II, Sayı 3, Mart-Nisan
- Keller, Otto (1913), *Die Antike Tierwelt*, II. Band, Leipzig
- Klein, Dorothee (1936) “Die frühen Seidengewebe auf der ChinaAusstellung in London”, *Ost- Asiatische Zeitschrift* , Neuer Folge 12. Jahrgang Berlin und Leipzig.
- Klein, Ludwig (1926), *Nutzpflanzen der Landwirtschaft und des Gartenbaues*, Heidelberg.
- Koppers, Wilhelm (1941), *Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik*, Belleten, c. 5
- Lyovushkina, Svetlana V (1995/1996), *Silk Road Art and Archaeology* (4) “On the History of Sericulture in Central Asia, TheInstitute of Silk Road Studies, Kamakura, Japan
- Mackenzie, Finlay (1961), *Chinese Art*, Spring Books, London
- Mugi, Che (1989), *The Silkroad Past and Present*, Beijing
- Mühlmann, W. (1938), *Methodik der Völkerkunde*, Stuttgart Nai, Hsia)1974), *New Archaeological Findsin China*, Foreign Language Pres Peking

- Needham F.R.S, Joseph (1954), *Science and Civilisation in China*, Cambridge at the University Press
- Ögel, Bahattin (1991), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara
- Rebel, Hans (1927), *China als Ursprungsland der Edelseide*, Wiener Beitrage zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens, Bd. II
- Richthofen, F. V. *China*, Band I,
- Ritter, Carl (1838), *Erdkunde, VIII, Berlin*
- Rosthorn, A. von (1937) *Die Archaeologische Forschung in China*, “Anthropos”, XXXII
- Sickmann, Laurance/ Soper, Alexander (1981) *The Art and Architecture of China*, Penguin Books, King-sport Press, Tennessee
- Silbermann, Henri (1897), *Die Geschichte der Seidenkultur, des Seidenhandels und der Seiden- webekunst von Ihren Anfaengen bis auf die Gegenwart*, Leipzig
- Simonenko, Alexander (2001), “Chinese and East Asian Elements in Sarmation Culture of the North Pontic Region “ *Silkroad Art and Archaeology*, Kamakura, Japan
- Strassen, Dr. Otto (1926) “Die vierfüssler, Insekten undSpinnenkerfe”, Brehms Tierleben, Allgemeine Kunde des Tierreiches, Institut Leipzig
- Sylwan, Vivi (1937), *Silk from the Yin Dynasty, The Museum of Far Eastern Antiquities (Ostasiatiska Samlingarna)*, Bulletin No 9, Stockholm
- Tezcan, Hülya (1993) *Atlaslar Atlası*, Yapı-Kredi Koleksiyonları 3, İstanbul
- Yatsenko, A. Sergei (2001) “*The Costume of the Yuech-Chihs / Kushans and its Archaeology Kamakura*, Japan
- Yokohari, K. (1992) “On the Kucha silk and Kashgar silk encountered in the Turfan documents,
- BAOM 13, (with English summary) Yokohari, K (2001) “Realization of Samit and its development”, in
- K. Nagasawa and K. Yokohari, *Dyeing and weaving history of Silk Road*, Tokyo
- Walk, L. (1937) *Aufdeckung über die Religion Altchinas*, “Reichspost” Die Quelle, Sayı VIII.

Silk in Central Asia B.C

Doç. Dr. Zahide İmer*

Abstract: The noble looking silk is believed to be found by the Chinese in 3000 B.C. However it is not exactly verified that this wonderful looking textile material is actually found by the Chinese and which cocoon type was the first one to be used.

In this study, our aim is to research the existence of a Chinese state in the Central Asia during 3000 B.C and whether these tribes were the ones actually to have found and produced the silk.

Today, although not very much detailed information on their battles are in hand, findings and documents on their communicating with other communities were obtained from their common motifs.

In this study, findings concerning the samples obtained from the recent excavations by the Chinese archaeologists have been taken into consideration and have been evaluated.

In the study, after the introductory part which covers information about the Chinese and the Turkish tribes who lived in middle Asia, information is given about silk and its types, while topics such as its production and trade where it was grown are treated under separate headings.

Then under the section concerning the history of silk, legendary information about silk has been given and in the section, research and findings about silk, archaeological studies from the past till now have been examined and we have tried to reach our aim while taking the chronological order into account.

Key words: Central Asia, Silk, Chinese, Chinese Silk Turkish tribes, China.

---

* Gazi University, Faculty of Education / ANKARA
e-mail : zimer@gazi.edu.tr

Шелк в Средней Азии в период до н.э.

Захиде ИМЕР, д.н., доцент*

Резюме: Как известно, шелк был изобретен китайцами в 3000 г. до н.э. Однако какой вид этого необычного материала был впервые употреблен в текстиле и, действительно ли китайцы являются его первыми изобретателями, пока не известно. В связи с этим, целью этой работы является определение, с помощью источников, время основания китайского государства в Средней Азии и, если шелк был изготовлен в 3000 г. до н.э., то являлись ли китайцы его первыми изготовителями или же это были другие племена, жившие в том регионе. Хотя до нас не дошли точные сведения о войнах между среднеазиатскими племенами, судя по общим мотивам, дошедшим до сегодняшнего дня, письменные источники и находки говорят о взаимоотношениях между ними. В этой работе анализируются эти данные и новые сведения, полученные за последнее время китайскими археологами в результате раскопок. Статья состоит из введения, где предоставляются сведения о тюркских племенах и китайцах, живших в Средней Азии; затем рассказывается о видах шелка, под отдельными заголовками даются сведения об изготовлении шелка в местах, где он вырабатывался и о его продаже. Далее, в части под названием "История шелка", уделено место сведениям из легенд о шелке. В части же "Исследования и находки о шелке", соблюдая хронологическую последовательность, рассматриваются археологические исследования с древнейших времен до настоящего времени.

Ключевые слова: Средняя Азия, шелк, Китай, китайский шелк, шелкопряд, шелковичный кокон

---

* Университет Гази, Педагогический факультет, Кафедра Прикладных Искусств-АНКАРА
e-mail : zimer@gazi.edu.tr

Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları

Yard. Doç. Dr. Suna BAŞAK*

Özet: Türk sosyolojisinde yapı olgusuyla ilgili araştırmalarda benimsenen kuramsal yaklaşımların neler olduğu, şayet bir kuramsal yaklaşım benimsenmiyor ise bu araştırmaların nereye oturtulabileceği, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden hangisinin/hangilerinin kullanıldığı, sosyologlarımızın yapı olgusuyla ilgili kuramsal yaklaşımlarda yer alan ikilemlere (tartışma konularına) verdikleri cevapların neler olduğu ve olgunun incelenişinde toplumsal yapı, sosyal yapı, sosyo-kültürel yapı ve sosyal bünye kavramlarından hangisinin veya hangilerinin hangi sebeplerle tercih edildiği bu makalede cevabı aranan sorulardır. Türk sosyoloji literatüründe yapı araştırmalarının gelişimini ele alması sebebiyle sosyoloji tarihi alanına, bu araştırmalarda kullanılan yöntemleri tesbiti sebebiyle de metodolojik inceleme alanına girebilecek olan bu araştırma literatür taramasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yapı, Toplumsal Yapı, Sosyo-Kültürel Yapı, Kültürel Yapı, Sosyal Bünye, Temel Araştırmalar, Uygulamalı Araştırmalar, Marxizm, Yapısal Fonksiyonalizm

Giriş

Bu makalede Türk sosyolojisinde yapı olgusuyla ilgili araştırmalar ana hatlarıyla ele alınacaktır. Konunun ana hatlarıyla ele alınmasının sebebi incelediğimiz yapı olgusunun (tabakalaşma, kurumlar, sınıf, organizasyon, roller v.b gibi) bir çok alt konuyu bünyesinde taşıyor olmasıdır. Ayrıca sosyoloji literatüründe yapıyla ilgili araştırmaların tümünün ele alınması bir makalenin hacmini aşacağı için yapıyla ilgili araştırmalara iki odak noktasından hareketle bakılmıştır. Bu konudaki ilk ve en önemli odak noktamız ve cevabını aradığımız soru Türk sosyoloji literatüründe temel araştırmalar ve uygulamalı araştırmalar ayrımında, yapı çalışmalarında (nicel ve nitel araştırma bağlamında) yoğunlaşmanın nerede olduğu ve bu iki tip araştırmada sosyologlarımızın bakış açılarını belirleyen ku-

---

* Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi / ANKARA
e-posta: subasak@gazi.edu.tr

ramsal yaklaşımların ne olduğudur. Yapı araştırmalarında başat kuramsal yaklaşımlar Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımlardır. Ancak herhangi bir kuramsal yaklaşımdan hareket etmeksizin¹, sosyo-kültürel yapının sadece davranışsal ve maddi boyutunun bilgisine nicel araştırma teknikleriyle ulaşmaya çalışan araştırmalar da diğer bir grubu oluşturur.

Cevabını aradığımız diğer bir soru ilk odak noktası ile bağlantılı olup yapı araştırmalarında sosyologların kuramsal yaklaşımlarda yer alan ikilemlere (tartışma konularına) verdikleri cevaplardır. Ayrıca yapı olgusunun incelenmesinde sosyo-kültürel yapı, toplumsal yapı, sosyal yapı, sosyal bünye kavramlarından hangisinin veya hangilerinin hangi sebeplerle tercih edildiği ve bu tercihlerde ideolojik kaygıların olup olmadığı cevabı aranacak diğer bir sorudur. Diğer bir deyişle “olgunun kavramsallaştırılmasında farklı veya benzer olguları veya boyutları ifade eden kavramlar üretilmiş midir?” sorusunun da cevabı aranacaktır. Bazı sosyologlarımızın yaptıkları araştırmalar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bunun sebebi söz konusu araştırmaların yapıyla ilgili ilk çalışmalar niteliği taşıyor olmasıdır. Ayrıca zaman olarak konuyu ilk ele alşın yanı sıra daha sonraki bir zamana rastlıyor olsa bile yapı olgusunun farklı bir boyutuna veya yapı olgusuna farklı bir bakış açısı ile yaklaşma da, bir sosyolog ve araştırmasına ayrı bir başlık açmayı gerektirmiştir.

Yer yer metodolojik bir inceleme niteliği taşıyan bu araştırma, aynı zamanda bir sosyoloji tarihi çalışması olarak da nitelendirilebilir. Bu araştırma sosyoloji tarihi alanına, yapıya ilişkin araştırmaların ilk başlatıcılarını ele alarak girmekte ve sosyolojimizde yapı araştırmalarının, hem düşünsel temellerini hem de temel araştırmalar bakımından bir gelişimini sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma, yöneldiği konuyla ilgili olarak ortaya konmuş olan kaynaklar üzerine yapılan bir literatür taramasına dayanmaktadır.

2. Türkiye’de Yapı Araştırmalarına Genel Bir Bakış

Türk sosyolojisinde özel olarak yapı araştırmalarına bakmadan önce Türkiye’deki sosyoloji araştırmalarına genel bir bakış, bize yapı araştırmalarına ilişkin genel bir çerçeve sunacaktır.

B. Akşit Türkiye’de sosyoloji araştırmalarını ele alırken üç temel kavram kullanır (Akşit 1986:195-196): Bölmelenmişlik, farklılaşma ve çeşitlenme. Türk sosyolojisinde bölmelenmişliğin (compartmentalization), yaklaşımlar, kuşaklar, bölümler ve bazen aynı bölümdeki kişiler arasında olduğunu belirterek; bölmelenmişliği aşılması gereken bir oluşum olarak be-

lirtir. B. Akşit'in Feyerabend'den hareketle kullandığı çeşitlenme (proliferation) bir araştırma alanında birden fazla kuram ve yöntemin var olması, etkileşmesi, tartışılması, alternatif ve karşı hipotezlerin üretilebilir olmasıyla ilgilidir. Farklılaşma ise sosyolojinin alt alanlara ayrılmasıdır. B. Akşit Türk sosyoloji araştırmalarını onbeş alt alana ayırarak, seksen civarında sosyolog için bir yayın listesi oluşturur. Onbeş alt alanın herbirinde azımsanmayacak sayıda araştırma bulunduğunu belirtir. Akşit (1986:205) 'e göre Dünya Sosyoloji Derneği'nin sosyolojiyi kırkdan fazla alt alana en az bir o kadar da komiteye ayırarak kongre yaptığı düşünülecek olursa, Türk sosyolojisindeki bu on beş alt alan küçümsenemeyecek bir farklılaşma göstergesidir.

Dünya sosyolojisinin kırkdan fazla alt alana ayrılması dondurulmuş bir ayırım değildir. Bugün bu alt alanların sayısının giderek arttığını söyleyebiliriz. Çünkü, sosyo-kültürel realitenin incelenmesi sonucu yeni oluşumlar keşfedilmekte ve yeni problem alanları ortaya çıkmaktadır. Türk sosyolojisinde özel olarak yapı olgusu araştırmalarındaki farklılaşmaya bakıldığında konu ile ilgili uzmanlık alanlarının bir birinden pek fazla kopuk olmadığı görülmektedir. Akşit (1986:205)'e göre Türk sosyologlarının çoğunun bir çok alanda araştırma yapıp yayınlamaları uzmanlaşmanın² ileri gitmesinin bir göstergesidir ve bu durumun olumlu yönü alanlar arası işbirliğine, ilişkilere ve bütünlüğe imkan hazırlamasıdır.

B. Akşit'in çeşitleme ve farklılaşma kavramlarını yapı çalışmaları için kullandığımızda bu çalışmalara ilişkin daha ayrıntılı bilgiye ulaşabilmemiz mümkündür. Çeşitleme bir araştırma alanında birden fazla kuram ve yöntemin var olması, etkileşmesi, tartışılması alternatif ve karşı hipotezlerin üretilebilir olmasıyla ilgilidir. Yapı araştırmalarında Türk sosyolojisinde hakim olan kuramsal yaklaşım pozitivistik paradigma kapsamı içinde yer alan Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımdır.

Türk sosyolojisinde pozitivistik paradigmanın egemenliğine rağmen kendisine yavaş ancak oldukça sağlam bir yer açmaya çalışan hümanistik paradigmaya giderek artan bir ilginin duyulduğu (Dikeçlilil 2002) göz önünde bulunduracak olunursa yapı olgusunun araştırılmasında nitel araştırma yöntemini kullanarak yapılacak araştırmaların sayısının artacağını söyleyebiliriz. Toplumsal yapı araştırmalarında genel olarak hakim kuramsal yaklaşımları belirledikten sonra şimdi de bu araştırmaların Türkiye'nin içinden geçtiği süreçlerle nasıl çeşitlendiğine bakalım.

Toplumsal yapı/yaşam ile sosyoloji kuramları arasında karşılıklı ve birbirine bağlı bir ilişki var olduğundan toplumsal yapıda meydana gelen oluşumlar yeni kuramların doğmasına ve gelişmesine imkan hazırlarken, bu kuramlar da toplumsal yapının açıklanmasına ve yeniden yapılanmasına katkıda bulunurlar (Kızılcıçelik 2000, 1). Toplumsal yapı/yaşam ve kuram ilişkisi için yapılan açıklamalar toplumsal yapı/yaşam ve sosyolojideki yapı araştırmaları için de yapılabilir. Sosyolojik araştırmaların (temel ya da uygulamalı) ilgi odağı ve gelişimi özde toplumsal yapı/yaşam eksenlidir. Türkiye'deki yapı araştırmalarını Türkiye'nin şartlarından soyutlayabilmek mümkün değildir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili siyasal hayata geçiş, ekonomik ve sanayideki gelişmeler sosyal araştırmaların konusu üzerinde de etkili olmuştur. Sosyal bilimcilerin içinde yaşadıkları dönemin özelliklerinin, onların araştırmalarını ve en önemlisi araştırma konularını etkilememesi düşünülemez. Yapı araştırmalarında da Türkiye'nin içinden geçtiği süreçler yapı araştırmalarının konusunu belirlemiştir. Ayrıca bu süreçlerle birlikte yapı konusundaki çalışmalarda farklılaşmalar yani uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede Türk sosyolojisinin bazı önde gelen isimlerinin (H.Z. Ülken, M. Turhan, C. Tanyol), Z. Gökalp'in etkisiyle 1930'lardan 1950'lerin sonuna kadar kültür, felsefe ve din araştırmaları üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Ancak 1950'ler ve 1960'larda Türkiye'nin içine girdiği hızlı değişim ve yapısal dönüşümler, sosyo-kültürel yapıyla ilgili çalışmaların başlamasına ve çeşitlenmesine sebep olmuştur (Akşit 1986:195). Kültür-medeniyet ikilemi esas olmak üzere, kuramsal yaklaşımlarda yer alan ikilemler çerçevesinden hareket eden Türk sosyologları yapısal işlevselci ve Marxist yaklaşımlardan hareketle modernleşme kuramlarını veya az gelişmişlik ve gelişme kuramlarını kullanarak ya da bu ikisinin sentezi çerçevesinde değişimi açıklamaya çalışırken, sosyo-kültürel yapıya ilişkin de önemli bilgiler sunmuşlardır. Bu konuda çalışma yapan sosyologlarımız arasında M. B. Kıray, B. Boran, N. Berkes, İ. Yasa, Ş. Mardin, B. Akşit, Ö. Ozankaya, E. Kongar, K. Boratav ilk akla gelenlerdir.

Sosyo-kültürel yapıya ilişkin bilgi veren alanlardan birisi de tabakalaşma konusunda yapılan çalışmalardır. Tabakalaşma, yapının anlaşılmasında büyük önem taşır. Ayrıca nüfusa ilişkin demografik bilgilerle somutlaştırılabilecek olan bir tabakalaşma profili dört hiyerarşik (politik, siyasi, iktisadi, saygınlık) diziliş bağlamındaki sosyal etkileşimlerin netleşmesini de sağlayabilir ve sosyo-kültürel yapının açıklanabilmesi için gerekli olan bazı temel bilgiler tabakalaşma çalışmalarından kazanılır (Başak Avcılar

1994: 2-3). Bu konudaki çalışmalardan bir kısmı Osmanlı tabakalaşma sisteminden Cumhuriyet dönemi tabakalaşma sistemine geçişle ilgilidir.

Tabakalaşmaya ilişkin bir başka grup araştırma eski ve yeni orta sınıf üzerinedir. Tabakalaşma sistemi içinde yer alan sınıfların siyasal yapı ve ideolojilerle etkileşimi üzerine yapılan araştırmalar da Türk sosyolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca gelir, tüketim, konut ve diğer tabakalaşma göstergeleri meslekler ve tabakalaşma, gelir ve tabakalaşma ve işçiler üzerine yapılan çalışmalar önemli yer tutar. Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısına ilişkin çalışmalarda Doğu ve Güney Doğu Anadolu ile etnik gruplar üzerine yapılan yapı çalışmalarının özel bir önem arzettiğini ve Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin çalışmalarda bu bölgelerin ayrıca ele alındığını görmekteyiz. Kasaba ve kent araştırmaları, nüfus, çeşitli toplumsal kurumların incelenmesi yapı araştırmalarına örnektir. Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin kurumsal analiz düzleminde hareketle çalışma yapan sosyologlar E. Kongar, O. Türdoğan, B. Gökçe ve N. Serter'dir. Sosyolojiye giriş kitaplarının tamamında yapı olgusu makro ve kurumsal düzlemde inceleme konusu yapılmıştır. Türk sosyoloji literatüründe yapıyla ilgili çalışmalara dayanak noktası oluşturulan, en çok atıf yapılan ve bu konuda ilk çalışma yapmış olmaları sebebiyle de önemli iki isim B. Boran ve M. B. Kıray'dır.

B.Boran ve M.B. Kıray'ın yapı çalışmaları yaklaşımlarını oluşturan ideolojik arka plan, tartışılrsa da, (bu aynı zamanda yaklaşımlarını oluşturan bakış açısı olmuştur) metodolojik değeri olan araştırmalardır. Her iki sosyoloğun çalışmasında makro boyutta yer alan kurumsal fonksiyonlar önem taşımaktadır. Bu sebeple Boran ve Kıray terimleri bu makalede sosyal, toplumsal ve sosyo-kültürel yapı kavramları arasında çizeceğimiz ayrımlar esasında kullanmamışlardır. Çoğunlukla sosyal yapı zaman zaman da toplumsal yapı terimini birbirinin yerine kullanmışlar ancak çalışmalarında bizim kabul ettiğimiz anlamıyla toplumsal yapı analizi yapmışlardır. Yapısal çözümlmeleri özellikle fonksiyonalist ve Marxist kuramsal yaklaşımlar içinde ve makro boyutlu bir düzlemedir.

B. Boran, N. Berkes ve arkadaşlarının DTCF'den tasfiyesiyle 1960'lı yıllarda sosyolojide iki ana eğilim oluşmaya başlamıştır. Bu oluşum yapıya ilişkin çalışmaları da etkilemiştir.

“...Dönemin egemen ideolojisi sosyalizmi benimseyen ve bu anlayışa göre Türk toplum tarihinin verilerinden yararlanarak, fakat bunları farklı biçimlerde yorumlayarak temel hazırlamak

isteyen toplum tarihi ağırlıklı çalışmalar ya da yine tarihsel verileri yorumlama yönü ağır basan, ancak sosyalizme ters yönde bulunan totaliter milliyetçi anlayışlara temel hazırlamak isteyen, yani ideal-romantik bir düzen arayışına ve bu çalışmaların oluşturduğu zengin bir fikir ortamı ve araştırma faaliyeti” (Kaçmazoğlu 1996: 49).

Araştırmalarının ideolojik arka planları her ne olursa olsun tarihsel verilerden hareketle toplumsal yapı analizine yönelen bu çalışmaların önemli bir bölümü makro boyutlu olmuştur. Bunlar temel araştırmalara örnek teşkil etmekle birlikte Ö. Bozkurt’un dışındaki çalışmalarda da yapıya ilişkin kavramsal tartışmalara girilmemiştir. En genel anlamıyla 1960’lı yıllarda Kaçmazoğlu’nun yukarıda bahsettiği bu iki ana eğilimden ilki Marxist yaklaşımı ikincisi ise yapısal-fonksiyonalist yaklaşımı benimsemiştir. Yapı konusuna ilişkin çalışmalarında ilk eğilimi benimseyenler düzenin değiştirilmesi, ikinci eğilimi benimseyenler düzenin muhafazasını benimser bir tutum sergilemişlerdir.

Yapıya ilişkin çalışmalarda Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşım olarak belirlediğimiz iki ana eğilimin dışında, Amerikan sosyolojisinin etkisiyle herhangi bir kuramsal yaklaşımdan hareket etmeksizin, sosyo-kültürel yapının sadece davranışsal ve maddi boyutunun bilgisine ulaşmaya çalışılan, dar kapsamlı, nicel verilere yönelik araştırmaların yapıldığını da tespit etmekteyiz. Bu araştırmada problem çözmeye yönelik bir amaç yoktur. Bu çalışmalara yöneltilecek tüm eleştirilere³ rağmen yine de bu çalışmaların sosyo-kültürel yapıya ilişkin belli bir zaman ve mekandaki görüntülerin bir tasvirini yapmaları veya bunları tasvir etmeseler bile tanıtılmış olmalarının, sosyoloji literatürü açısından katkı olduğunu söyleyebiliriz.

Kuramsal yaklaşımlar ayrımının yanı sıra nicel-nitel, temel-uygulamalı araştırmalar ayrımında yapı araştırmalarına bakmak mümkündür. Bilindiği gibi temel ve uygulamalı araştırmalar arasında bazı farklılıklar vardır. Uygulamalı araştırmada da problem çözmek önemlidir. Ancak bu problem sosyolojik verilere ihtiyacı olan kurumun tespit ettiği olgusal dünyada var olan ve toplumda tıkanmalara sebebiyet veren bir problemdir. Bilim adamının zihninde var olan bir problem değildir. Burada araştırmanın konusu sosyolog tarafından değil, sosyolojik verilere ihtiyacı olan kurum tarafından tespit edilir.

“Temel ve uygulamalı araştırma arasındaki en belli başlı fark araştırmaya başlatılması veyahut araştırmanın konusu-

nun ne olacağına kararlaştırılmasıdır. Uygulamalı araştırmalarda diğer insanlar için ihtiyaç duyulan araştırmalar yapılırken, temel araştırmalarda, sosyologlar kendi sosyolojik bilgilerini artırmak için araştırmayı planlarlar. Temel araştırmanın “teorik olarak” geçerli olması gerektiği sık sık söylenir... Temel araştırma belli teorilerin doğru veya yanlış olup olmadığını araştırır ve yeni teoriler geliştirmeyi hedef edinir” (Cole 1999, 87).

Temel araştırmalarda bilim adamları konuya “bilmek için bilmek” amacıyla yaklaşırken, uygulamalı (ihtiyaç) araştırmalarda “fayda için bilmek” amacıyla yaklaşırlar (Arslantürk 2001, 20). Ancak her iki araştırmanın birleştikleri husus, sosyo-kültürel gerçekliğin bilgisine ulaşmaktır ve aslında bu araştırmalar birbirlerini beslerler. Şayet uygulamalı araştırmaların temelinde kuramlar bulunursa, incelenen birimin bütünle bağlantısı sağlanabilir. Temel araştırmalarda nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin her ikisi de kullanılabilir.

Bizim bu çalışmamız temel araştırmalar üzerinedir. Temel araştırmalar nicel ve nitel yöntemi kullanmaları bakımından ele alınacaklardır. Sosyologlarımızın yaptıkları yapı araştırmalarına genel olarak bakacak olursak, onların araştırmaları yukarıda alıntıda belirtilen ve temel araştırmalar için geçerli olan ölçülere uymaktadır. Bu konuda en önemli isimler B. Boran, M.B. Kıray, Ö. Bozkurt ve N. Nirun’dur. Bu çalışmaların bir kısmında sosyo-kültürel yapıyı analiz için kullanılan kuramlar sorgulanmaktadır. Özellikle Ö. Bozkurt çalışmasında Marxizmin bir versiyonu olarak kabul edilebilecek Georges Gurvitch’in toplumsal yapı anlayışını incelemiş ve ayrıntılı bir çözümlemeden geçirerek Gurvitch’in yapı anlayışının eleştirisini yapmıştır. Ayrıca Gurvitch’in açıklamalarından esinlenerek yeni açıklamalar getirmiştir. N. Nirun’un araştırmasında ise sosyal yapı ve elemanları ile sosyal bünye ve faktörleri kavramları ayrıştırılıp yapısal-fonksiyonalist teoriden hareketle problem somutlaştırılmaktadır. B. Dikeçligil’in araştırması ise çatışmacı ve yapısal fonksiyonalist teorilerin yapıya ilişkin açıklamalarını sorgulayan, bütüncü yaklaşım açısından bir yapı analizi modeli kurma çabası içeren bir araştırmadır. Bu çalışmalar temel, nitel araştırmalar kapsamı içinde yer alırlar.

Bilindiği gibi uygulamalı araştırmalarda temel özellik, konunun bir kurum tarafından seçilmesi ve amacın problem çözmeye (ihtiyaç gidermek) olmasıdır. Temel araştırmalar uygulamalı araştırmalar ayrımında uygulamalı araştırmalara öncülük eden Başbakanlık Devlet Planlama Teşki-

tı'nın SPT tarafından yürütülen bölgesel ve il ölçekli yapı çalışmaları sosyolojimizde önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Özellikle 1990'lı yıllarda uygulamalı alan araştırmalarının devlet tarafından desteklendiğini görmekteyiz. Kurumlar kendi hizmetlerini daha iyi sunabilmek amacıyla araştırma birimleri oluşturmuşlardır. Bazı bakanlıkların APK (Araştırma Planlama Koordinasyon) birimleriyle DPT, TRT, AAK ve GAP'ın yaptırmış olduğu araştırmalar uygulamalı araştırmalar kapsamında olup bu araştırmalardan Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür.

Sosyo-kültürel yapıya ilişkin temel araştırmaların önemli bir bölümünde nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu araştırmalar sosyologların kendileri tarafından yapılmış olup, herhangi bir sosyal birime ilişkin bir problemi çözmeye yönelik değildir. "Biz olgusal dünyadan hareketle kavramsal dünyamızı oluştururuz ve bir araştırmada eylemsel süreç ile zihinsel süreç iç içedir" (Yıldırım 1997:31). Türk sosyolojisinde yapıya ilişkin araştırmalarda sosyologlar, nicel ve nitel araştırma yöntemlerini birlikte kullanmakla beraber, nicel araştırma yöntemlerinin kullanımında yoğunlaşma vardır. Nitel araştırma yönteminden hareketle kuram kurmaya ya da eleştirmeye yönelik çalışmaların sayısı sınırlıdır.

Yapı olgusunun analizine ilişkin nitel araştırmalara örnek olarak ele aldığımız N. Nirun, Ö. Bozkurt ve B. Dikeçliğil'in çalışması tarihsel karşılaştırma yönteminden hareketle yapılan literatür taramasıdır. N. Nirun yapısal-fonksiyonalist, Ö. Bozkurt ise çatışmacı yaklaşımın yapıya ilişkin görüşlerini ele alırlar. B. Boran ve M. Belik Kıray ise tarihsel karşılaştırma yöntemlerinin yanı sıra nicel araştırma yöntemlerini de kullanarak daha küçük inceleme birimlerine yönelmişlerdir. Benimsedikleri kuramı realitede sınyarak doğrulama (pozitivistik bilim anlayışı) amacı onları hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerini birlikte kullanmaya sevk etmiştir. N. Nirun ve Ö. Bozkurt'un çalışmaları ise yapı olgusuna yönelik fikirlere ilişkindir ve nitel araştırma özelliği göstermektedir.

3. Yapı Araştırmalarından Örnekler

Bu bölümde yapı araştırmaları ele alınırken yapısal fonksiyonalist ve Marxist yaklaşımın ilk ve en önemli temsilcileri ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Bu yaklaşımlar içine dahil etmediğimiz ancak önemli gördüğümüz araştırmalar da araştırmacının adı ve kitap adı ile birlikte ayrı başlıklarda ele alınacaktır. Söz konusu yaklaşımların takipçileri olup bu

yaklaşımlardan birine dahil olan veya herhangi bir yaklaşım sergilemeyen araştırmalara diğer araştırmalar başlığı altında kısaca değinilecektir.

3.1. Behice Boran: “Toplumsal Yapı Araştırmaları”

1940 kuşağı Ankara ekolü sosyal bilimcilerinden B.Boran ve N.Berkes’in çabaları sonucu uyuma dayalı toplum modelinden uzaklaşarak, çatışmaya dayalı bir toplum modeline doğru kayma söz konusudur. (İlyasoğlu, tarihsiz: 2172) Bu grup çevresinde yapılan araştırmalarda mikro inceleme birimi olarak köyler üzerinde yoğunlaşma vardır. B. Boran dağ ve ova köylerinin toplumsal yapılarını karşılaştırmalı incelerken, İ. Yasa, tren yollarının devreye girmesiyle birlikte toplumsal yapının nasıl değiştiğini araştırır.

1940-1943 yılları arasında köylerin toplumsal yapılarının incelenmesinde bu sosyologlar diyalektik yöntemi kullanmışlardır. Türkiye’nin toplumsal yapısının belirleyicilerini bulmak açısından bu çalışmalar yol gösterici olmuştur. O yıllardaki yapı araştırmalarında Muzaffer Şerif’in küçük gruplar odaklı çalışmaları (Ergun, tarihsiz:2162) önemli yer tutar. Sosyal psikolog olarak M. Şerif’in Batı literatüründe de kendisine saygın bir yer bulmuş olan çalışmaları, yapının devamlılığını sağlayan normların nasıl oluşturulduğu konusunda ayrıntılı bilgi verir.

B. Boran ve N. Berkes’in Ankara Üniversitesi’nde kurdukları sosyoloji kürsüsü, sosyoloji çalışmalarına farklı bir soluk katmıştır. Marxizmle karışık, Amerikan sosyolojisinin bakış açısından da etkilenen (Kaçmazoğlu, tarihsiz: 48) Ankara ekolünden özellikle B. Boran’ın toplumsal yapıya ilişkin çalışmaları sadece tasvir edici bir çalışma olmayıp, kuramsal bir yaklaşımdan hareket etmesi bakımından önemlidir.

B. Boran makro boyutta bir toplumsal yapı anlayışına sahiptir. “Sosyal yapıdan anladığımız mana, müesseselerin birbirleri ile az çok bütünleşerek teşkil ettiği sosyal düzende müesseselerin bütünleşme şekli ve derecesi olup bu cemiyetten cemiyete değişir” (1945: 1-2). Bu tanımdan ulaşılabileceğimiz sonuç kurumların sosyal yapıda temel olduğu görüşünün benimsendiğidir. Esas olan kurumlar ve kurumlar arası ilişkilerdir. Çalışmada tabiata verilen önem dikkat çekicidir. B.Boran toplumsal yapı araştırmalarında, ele alınan topluluğun tabiatla olan münasebetleri cephesinden başlayarak ilerlemenin icap ettiğini savunmaktadır (1945: 6). B. Boran’ın incelediğimiz çalışması, Manisa’da sekiz ova ve beş dağ köyündeki saha araştırmalarının sonuçlarını kapsamaktadır.

O'na göre toplumsal yapı, iki türden ilişkiler dengesinin meydana getirdiği iki temel kurumlar kategorisinin bütünüdür. Bu kurumlar ikiye ayrılır:

“1) Cemiyet-tabiat çerçevesi münasebetlerinin insanlar arasında doğurduğu münasebetler sistemi, 2) Doğrudan doğruya cemiyet-tabiat münasebetinden doğmayan insanlararası münasebetler sistemi... Bu münasebetler sisteminden birincisi daha önemlidir, daha köktendir ve bu üç cepheden ele alınabilir: 1) Tabiatı işletme işinde kullanılan vasıtaların, aletler, teknikler, aletlere tatbik edilen enerji çeşidi ve miktarı; 2) Tabiatı işletme faaliyetlerinin topluluğu teşkil eden insanlar arasında nasıl bölündüğü ve teşkilatlandığı –istihsal organizasyonu şekilleri, iş bölümü sistemi; 3) Kullanılan tabii kaynakların ve işletme vasıtalarının topluluğu teşkil eden insanlar arasında nasıl dağıtıldığı – mülkiyet münasebetleri” (Boran 1945 : 2-4).

Boran, doğayla ilişkiler sistemini “ilksel müesseseler”, doğayla ilişkiler dışındaki ilişkiler sistemini “ikincil-müesseseler” olarak adlandırır. B.Boran “tabiatla münasebetler sistemi” ya da “ilksel müesseseler” dediği oluşumdan bir başka eserinde “üretim ilişkileri” olarak bahseder. Boran üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin belirlediği üretim biçiminin toplumsal yapının temelini oluşturduğunu öne sürer. “Meseleleri toplum yapısı açısından görmek demek, onlara üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sosyal sınıflar açısından bakmak demektir” (Boran 1968: 4).

Çalışmada, pozitivist paradigma çerçevesinde maddi-manevi kültür ayrımı yer almaktadır. Ayrıca, çalışmanın yürütüldüğü köylerle ilgili yapılan sınıflandırma ve değerlendirmeler, ekonomik yapı temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, köyün coğrafi konumu, köyün dış münasebetleri, şehirleşme süreci gibi faktörleri de değerlendirmede dikkate almıştır. Araştırmada incelenen kurumlar içinde en küçük birim ailedir. Analizde, en küçük birim olarak ailenin alınması daha sonra da bir gelecek halinde sürecektir. B. Boran'ın yapıya ilişkin açıklamaları, makrososyolojik ölçekte, toplumun bir kurumlar topluluğu olduğu ve kurumların toplumun yapısını teşkil eden fonksiyonel birimler olduğu görüşüne dayanır.

3.2. Mübeccel Belik Kıray: “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve”

Türk sosyolojisi içinde ve özellikle de yapı çalışmaları içinde M. Belik Kıray'ın ayrı bir yeri vardır. N. Çelebi (2001: 10)'ye göre M. B. Kıray Türk sosyolojisinde sosyolojik kuramların ulaşılamaz ve tehlikeli, alan

araştırmasının bir saymacadan ibaret olduğu anlayışını yıkan kişidir. Kıray alana kuramsal donanım ile çıkmasının yanısıra, olguları kavramsallaştırma ve kuram ile veriyi birleştirme, bulguları hem kuram içinde tartışmaya açma hem de kendi toplumumuzun yapı ve süreçlerini dikkate alarak yorumlama gibi çok önemli bir metodolojik ilkeyi hayata geçiren ilk sosyoloğumuz olmuştur.

M. B. Kıray'ın Ereğli araştırmasında fonksiyonalist yaklaşımı kullanarak, sosyo-kültürel gerçekliğin fonksiyonel ilintiler düzeni içinde ele alınmasını önerir. Bu tutum, çatışmacı yaklaşım karşısında açıkça fonksiyonalist yaklaşımın tercihini göstermektedir. Kıray'ın araştırmalarında toplumsal yapı, dengeli bir bütün olarak düşünülür. Ereğli'nin toplumsal yapısının açıklanmasında sosyal düzensizlik ve bozuk sosyal fonksiyon terimleri yerine tampon kurumlar terimini önerir. O'na göre tampon kurumlar "... her iki sosyal yapıya da ait olmayan yeni müesseseler, ilintiler, değerler ve fonksiyonlardır. Bu tampon mekanizmalar sayesinde, sosyal yapının çeşitli yönleri birine bağlanır ve toplumun görece bir denge halinde kalması mümkün olur" (Kıray 1967: 7).

M.Kıray Türk sosyolojisinde özel bir yeri olan "Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası" (1964) adlı eserinde, kasabanın "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve" başlığı altında sunduğu teorik çerçeve içinde Ereğli kasabasında toplumsal yapının açıklanacağını belirtir. Kıray, yürüttüğü çalışmaların bir kısmında toplumsal yapı kavramını kullanmakla beraber, genelde sosyal yapı kavramını kullanmıştır. Ancak, Behice Boran gibi, kurumları odak noktası alan, makro boyutta bir toplumsal yapı anlayışını benimsemiştir. "Sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal müesseselerin insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür ve bu bütün her zaman aynı olmayan hız ve tempoyla değişir" (Kıray 1982 a: 15; 1964: 6). O'na göre toplumsal yapının şeklini belirleyen değişkenler dört başlık altında toplanabilir:

"Her toplum : (a) ekolojik bir komünite, mekanda belirli bir yeri ve biçimi olan bir yerleşme şekli (b) kendine has özellikleri olan nüfus kompozisyonu, (c) belirli bir sosyal örgüt ve (d) bunlara bağlı bir değerler sistemi olarak ele alınabilir. Birbirine bağlı olan ve tabii olan bu dört büyük değişkenler grubunda izlenecek farklı derecelenme ve çeşitlenmeler de şöyle özetlenebilir: (a) ekolojik ilintilerin şekil ve hacmi (b) kurumların farklılaşma, ihtisaslaşma ve örgütlenme derece-

leri (c) toplumda dışarıya açılma, dışarıyla ile bağlantı kurma, bütünleşme şekli ve miktarı, (d) insan ilintilerinde herkesin birbirini tanıdığı şahsi yüz yüze temaslardan, anonim ve gayri şahsi rollere dayanan ilintilere geçiş derecesi (c) mahalli ve dini olma özelliklerinin kaybolma derecesi” (1982a : 16-17; 1964: 7-8).

M.B.Kıray’ın toplumsal yapıyı incelerken ele aldığı yukarıdaki dört değişken somut toplumun derinlemesine katlarından en önemlileridir. Kıray’da toplumsal yapı kavramı düzen, dizge, bütün, oluş biçimi kavramlarını çağırıştırır.

Çalışmada toprak mülkiyeti konusuna önem verilmiş ve özellikle aile yapısının değişiminde toprak mülkiyetindeki değişimin temel rol oynadığı vurgulanmıştır. Bu çözümlere giderken, tarımsal artı ürün kavramından hareket edilmiştir. Kıray, sekülerizmi dinselliğin alanının daralması ve sonrasında dinselliğin kaybolması şeklinde değerlendirir (Kıray 1982b: 76). Dinselliğin değişimi ile ilgili monografi çalışmalarına yer verilmiştir. Nihayetinde, sosyo-kültürel yapıdaki tüm değişimler ekonomik değişimlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Kıray, sosyo-kültürel yapı ile ilgili çalışmalarında kurumları odak noktası olarak kabul etmiştir. Çalışmalarda, pozitivist gelenek içinde tek yönlü sebep-sonuç ilişkilerinin tespit edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, din ile ilgili açıklamalarda, dinin aşama aşama kaybolacağı şeklindeki pozitivist düşünce açık şekilde görülmektedir. Kıray’ın kurumlar temelli sosyo-kültürel yapı anlayışı, daha sonraki pek çok sosyal bilimcimizde kendisini göstermiştir. M. B. Kıray yaptığı tüm araştırmalarda fonksiyonalist yaklaşıma sadık kalmıştır. Bu, Türk sosyolojisi bakımından özellikle kullanılan yaklaşımların gelenekselleşmesi açısından önemli bir aşamayı gösterir. Nitekim M. B. Kıray’ın fonksiyonalist yaklaşımı E. Kongar, S. Timur gibi araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. M. B. Kıray’da denge sağlayan tampon kurumlar kavramı toplumsal yapıımızda bir çok olgunun açıklığa kavuşmasında önemli bir katkı sağlamıştır.

3.3. Nihat Nirun: “Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi”

Türk sosyoloji literatüründe fonksiyonalist yaklaşımın en önemli temsilcisi N.Nirun’dur. N. Nirun’un yapıyla ilgili eserinin en önemli özelliği Türk sosyoloji literatüründe sosyo-kültürel yapıyla birinci dereceden ilgili bir temel araştırma olmasıdır. “Teoriden ürkme dönemini yırtan ilk ve pür teorik

çalışma ki, ilk ve pür teorik olmanın tüm dezavantajlarını taşır. N. Nirun'un Sosyal Dinamik Bünye Analizi'dir" (Çelebi 2001:9). Çalışma sosyal yapı ile sosyal bünye arasındaki ayrım esası üzerine kuruludur.

"SOSYAL YAPI – SOCIAL FRAMEWORK- dinamik sosyal bünyenin adeta bir iskeleti bir mahiyetidir" (1991: 125). "Kendi iç kanuniyeti, faktörlerinin tabî kudreti ile varlığını, oluşumunu ve değişimini kazanan her tamlaşmış bütüne SOSYAL DİNAMİK BÜNYE –Social Dynamic Structure- adını veriyoruz" (1991: 135). "Sosyal yapıdan sosyal bünyeye geçildiği zaman gevşek bağlılıktan çok sıkı bağlılığa; karşılıklı değişkenlikten sistemleşmeye, tamamlamaya, bütünleşmeye; homojenlikten heterojenliğe bir gelişme kaydedilmiş olmaktadır" (1991: 148). Sosyal yapı ile sosyal dinamik bünye arasındaki bu ayrım Comtevârî sosyal statik ve sosyal dinamik ayrımını çağrıştırır.

Eserde yapının üç anlamı üzerinde durulur. İlk anlayışta yapı; toplumun, grubun, kümenin meydana getirdiği birimlerin her biridir. Örneğin Türk toplumu bir yapıdır. Bir köy, bir şehir, bir aile yapıdır. Her yapı belli bir tabii çevre üzerine temellenen sosyal çevre içinde bulunur (1991: 7-28). İkinci anlayışta yapı sosyal hayat alanı içerisinde üst üste ve yan yana sıralanmış birimler çerçevesinde ele alınır. Sosyal yapının içinde bulunan alt-orta ve üst tabakalar kendi içlerinde de bir takım sosyal sınıflara, gruplara ve mesleki zümrelere ayrılırlar, bunlar arasında yatay ve dikey hareketler oluşur (1991: 37-44). Son anlayış da yapının mikrososyolojik alandaki ifadesidir. Yapı burada statü ve roller ağına indirgenir (1991: 45). Her üç görüşte de ortak nitelik sosyal yapının kendisinin yegane yarattığı alan insanın sosyal hayatı ile varlığını kazanmasıdır (1991: 74). Yazarda ayrıntılı ifadesini bulan bu üç anlayış makro ve mikro yapı anlayışlarına dayanır. N. Nirun'un yapıya ilişkin görüşleri fonksiyonalist yaklaşım çerçevesinde ele alınabilir.

"Sosyal yapıda yer alan her çevre bir üstündeki çevreye, üstündeki çevreler de kendi altlarındaki ve dolayısıyla daha alttaki bütün çevrelere bağlanıyor ve bu çevrelerin hepsi birbirine aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya doğru uyuma-correlation-hali kazanıyor. Demek oluyor ki, bir bölgenin sosyal yapısının tabanında uzanan "tabii çevresi" ile tavanında bulunan "tabiat üstü çevresi- super natural environment-"ine varıncaya kadar aradaki bütün çevreler "tabii bir sistem"ın ahengini yaratıyor... Hiçbir insanı toplum hiçbir bakımdan birbirinin aynı olamayacağına göre,

sosyal yapılar arasında da benzerlik bulmak çok zor olsa gerekir. Sosyal yapılar son derece heterojendir” (1991 : 81 – 82).

“Sosyal yapının tabii bir sistemin ahengini yarattığı” görüşü, fonksiyonalist yaklaşımdaki uyum (ahenk) ve denge ilişkisinin ön plana çıkartılmasının bir sonucudur. N.Nirun’un açıklamalarında çatışma ve eğreti denge adını verdiğimiz ilişki tiplerine rastlanmaz. Eylem yapı ikileminde ise yapıya öncelik verildiğini görürüz. Ayrıca “bölgenin sosyal yapısı” demekle, yapı araştırmalarında sosyolojinin asıl inceleme birimini oluşturan “toplumsal birimlerden”, “coğrafi birimlere” bir kaydırma söz konusudur. Ayrıca “tabii bir sistemin ahengi” ifadesi bizi toplumda gerçek toplumsal birimlerin yani özne olan bireyin belirleyiciliğinin arka plana itilerek, aşkın olarak belirlenen bir sonun oluşumuna götürebilir. Sosyal yapılar arasında benzerliğin bulunmayacağı ve bunların son derece heterojen olduğu görüşü ise yapı kavramının özüne aykırıdır. Çünkü yapı çalışmalarında önemli olan farklılıkların arkasındaki benzerlikleri, farklılıkları da göz önünde bulundurarak tespit etmektir. Eğilim halindeki düzenlilikleri ve benzerlikleri bulmak yapı çalışmalarında temeldir.

3.4. İbrahim Yasa: “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları”

İ. Yasa’da Mübeccel Kıray gibi, toplumsal yapıyı, toplumsal kurumların, bunların karşılıklı ilişkilerinden doğan toplumsal değerlerin karşılıklı etkilediği bir bütün olarak görmektedir. Maddi ve manevi kültür ayrımını benimsemiş ve toplumsal yapı veya kültür değişmelerinde egemen nedenin maddi olduğunu belirtmiştir (Yasa 1970 : 127).

“Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları” (1970) adlı eserinde amacını “çağdaş Türkiye’nin toplumsal yapısı ve temel özelliklerinin saptanması” olarak belirler. İ. Yasaya (1970 : 2-9) göre toplumsal yapı araştırmalarına toplumun doğa ile ilişkilerini ele alarak başlamak gerekir: Toplumu çevreleyen öge ve güçler arasındaki etki-tepki ilişkilerinin bir kısmının yaygın ve tekrarlı oluşundan doğan bir takım genel davranış kalıpları ve toplumsal biçimleşmelerin ve kurumların nelerden ibaret olduğunun bilinmesi gerekir. Demografik, etnik ve kültürel yapı (aile, din, tarih, dil, eğitim, siyasi örgüt), nihayet toplumsal gruplar, tabakalar ve sınıflar makro toplumsal yapının anlaşılması için bilinmesi gereken öğelerdir. Yasa, toplumsal yapı çalışmalarında Behice Boran ve kendisi dışında hiç kimsenin ciddi bir çalışma yapmadığını, yapıların ancak toplumsal yapı tanımlamaları olduğunu, yapıyı araştırma yollarını bir kılavuzla göstererek örnek araştırma yapanların ise sadece kendilerinin

olduğunu belirttikten sonra, araştırma sonuçlarından yola çıkarak bir toplumsal yapıda bulunan özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Derecelendirilmiş mevkii ve mertebelerin gerilme-yarışma içinde olması
- 2- Aralarında sürekli yenileme ve aynı zamanda kararsız bir dengenin bulunması
- 3- Böyle bir dengenin varlığı konusunda bir toplumsal bilinçleşmenin uyanması
- 4- Dengeyi ayakta tutabilecek ve hemen çökmeyecek sağlamlıkta bir çatının kurulması
- 5- Yapı ile eylem arasındaki bağıntıyı sağlayacak yapılaşma; yeniden yapılaşma devingenliklerinin sürdürülmesi.

İ.Yasa yapı kavramını sosyolojik olarak hem toplumsallık biçimlerinin mikrokozmu olarak gruplara, hem de toplulukların makro kozmu olan toplumlara uygulanabilecek işlemsel bir araç olarak ele alır. Ayrıca evrensel kültür öğeleri olarak belirlediği aile, din, dil, eğitim kurumları, tarih, gelenek ve devletin toplumsal yapıyı etkilediğini(1970 : 13) belirtmiştir. Toprak mülkiyeti konusuna değinip; sınıfların durumu belirlemeden toplumsal yapının açıklanamayacağını savunmuştur. Kent, kır ve gecekondu aileleri ile ilgili saha çalışmalarından faydalanarak analiz yapılmaya çalışılmıştır. Dil, din ve eğitim konuları D.İ.E.'nin verilerinden faydalanılarak incelenmiştir ve yazar, incelemeleri sonucu Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili genel özellikler çıkartmıştır. Bu özellikler otoriteye ve birincil gruplara, toprağa, dinsel ve sihirselle inançlara bağlıdır (1970 : 122 – 123). Bu özelliklerin kişiler üzerindeki etkilerinin, içedönümlük, kuşkuculuk, güvensizlik ve bencillik olduğunu açıklamıştır.

Yasa'nın sosyo-kültürel yapı ile ilgili görüşleri, pozitivist bilim anlayışının çerçevesinde olduğunu açıkça göstermektedir. Özellikle dine bakış açısı ve maddi öğelerin önemine vurgu, dönemin belirgin özeliğidir. Diğer sosyal bilimcilerimiz gibi Yasa da kurumları odak noktası kabul etmiştir. Kalkınma planlarına verilen önem ve beklentiler çalışmada açıkça görünmektedir. Bu durum, yazarın toplum mühendisliği anlayışına da uzak olmadığını göstermektedir. Maddi manevi kültür ayrımına gidilmesi ve özdeksel kültürün değişiminde maddi kültürün ana rolü oynadığının belirtilmesi, yapıya ilişkin açıklamalarındaki temel ikilemlerdir.

3.5. Nevzad Yalçıntaş: “Türkiye’nin Sosyal Bünyesi”

Nevzad Yalçıntaş’ın bu çalışmasında Türkiye’nin nüfus yapısı ana temayı oluşturmuştur. Çalışmada, sosyo-kültürel yapıyı genel olarak ifade etmek için sosyal bünye kavramı kullanılmıştır. Bünye kelimesinin tercih edilmesi, daha çok yazarın siyasi görüşleri ile bağlantılı bir tercih olarak görünmektedir. Çünkü yapı ile bünye arasındaki farka değinilmemiştir. Çalışmada yazar, sosyal bünye tanımı yapmamış, sosyal bünyenin incelenmesinde nüfus yapısının önemini vurgulamıştır. “Ülke nüfusunun miktarı, artış seyri, yaş ve cinsiyet bakımından dağılımı, doğum-ölüm oranları, ortalama hayat süresi gibi demografik özellikleri bir toplumun sosyal yapısını önemli ölçüde belirleyen faktörlerdir. Kitabın başında, çalışmanın istatistiki bir inceleme veya demografik bir açıklama (Yalçıntaş1969 : 3), olmadığı belirtilmesine karşın, kitabın önemli kısmını istatistiki ve demografik veriler kapsamaktadır.

Kitabın genelinde başta D.İ.E. ve D.P.T. olmak üzere çeşitli kuruluşların yürüttükleri araştırmalar sonucu toplanan nicel veriler yer almıştır. Kitabın başında iddia edildiği gibi bir tahlil yapılmamıştır. Kitabın genelinde, nicel araştırmaların bir derlemesi görünümü vardır. Kitaptan sayısal veriler çıkartıldığında, kitapta takip edilen konular daha sonraki çalışmalarda aynen takip edilmiştir. Özellikle nüfus ve yerleşim sorunu, yürütülen yapı çalışmalarında ana karakterler haline gelmişlerdir. N.Yalçıntaş’ın kitabının adı “Sosyal Bünye” olmasına rağmen, bünye terimine ve yapı ile bünye arasındaki farkın ne olduğuna dair bir açıklama yoktur. Bünye kavramının Türk sosyoloji literatüründeki ayrıntılı tanımını N.Nirun’da buluruz.

3.6. Ömer Bozkurt: “Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı”

N.Nirun’dan sonra Türk sosyoloji literatüründe sosyo-kültürel yapı konusuyla birinci derecede ilgili çalışma Ö. Bozkurt’a aittir. Ö. Bozkurt’un çalışmasının önemli bir özelliği özel bir sosyoloji kuramından hareketle olguya çözümleme getirmesidir. Ö. Bozkurt, Georges Gurvitch’in ayrımsal sosyolojisinden hareketle toplumsal yapı anlayışını inceler. Ayrımsal sosyolojinin iki temel önerisi yani toplumsalın farklı ölçeklerinin birbirinden ayrılması ve bunun yanı sıra toplumsalın derinlemesine katlarının belirlenmesi yapı anlayışı için vazgeçilmez iki şarttır. Ancak bu iki temel şartın varlığına rağmen Gurvitch’in toplumsal yapı anlayışı bazı yönlerden tatmin edici olmaktan uzak bulunarak (Bozkurt1972: 49–74) Gurvitch’in şemasından esinlenen bir plan çizimi denenir. Bu planın temel özelliği, ölçütler ya da katlar arasında

bir nedensellik ilişkisinin izlenmiş oluşudur. Bu planda yönetici ilkeler şunlardır (Bozkurt 1972: 113 – 125) :

- a) Toplumsal yapı sadece makrososyolojik ölçekte, topyekün toplumlar için uygulanabilir. Halbuki Gurvitch topyekün toplumlara olduğu kadar gruplara da bu çerçeveyi uygulamıştır. Bozkurt burada Gurvitch'e eleştiri getirerek aynı zamanda grupların ve başka kolektif birimlere yapı kavramının uygulanmasını, farklı toplumsal bütün türlerinin tamamlayıcı özelliklerinin yokumsanması anlamına geleceğini belirtir.
- b) Yapıda ilişkileri saptanan birimler bireyler olmayıp, toplumsallık görünümünün mikrokosmosları olan gruplaşmalardır.
- c) Değişme yapının dışına taşmaz, ona ilişkindir.
- d) Yapı araştırmalarında bir toplumun süre içinde herhangi bir anda kesitinin şemasıyla yetinilemez. Yapı araştırmaları, belli bir zamanda bir yapının kesitini almak suretiyle başlayıp, bu kesitin süre içindeki değişimin koşullarının ve dinamiklerinin belirlenmesi olarak sürecektir.

3.7. Beylü Dikeçligil: “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’”

N. Nirun ve Ö. Bozkurt'un dışında yapıya ilişkin kuramları tartışan alternatif bir yapı analiz modeli kuran ve nitel araştırma özelliği gösteren araştırma B. Dikeçligil'in “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’” adlı makalesidir. Dikeçligil'in Türk sosyoloji literatüründeki yapı çalışmalarına katkısı (social) ve toplumsal (societal) kavramları arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Dikeçligil'in bu kavramlara analiz araçları olarak büyük önem verdiği görülmektedir. Araştırmada sosyal yapı ve toplumsal yapı kavramları netleştirilerek sayıtlılar ile yaklaşımlar ve model arasındaki bağlantı kurulmuştur. Yapı analiz modeli kurulmadan önce yapının cinse ait özellikleri tespit edilerek bunların sosyolojik yorumuna gidilir.

“Birinci özellik: Aralarında herhangi bir ortak özellik bulunmayan parçalar veya unsurlar bir yapı oluşturmazlar

....

İkinci özellik: Bir yapı, parçalarına göre bütün; parçalar da kendi unsurlarına göre bir bütündür.

....

Üçüncü özellik; Yapı ve parçalar aynı özelliğe, niteliğe sahiptir. Yapı bir etkileşim örüntüsü olduğuna göre parçalar da birer etkileşim örüntüsüdür.

....

Dördüncü özellik; Yapıda parça bütünden büyük olamaz.

....

Beşinci özellik;Yapı, parça-bütün arasındaki (nispeten) istikrarlı ilişkilerden oluşur” (Dikeçligil 1997 652-655).

Yapının cinse ait özellikleri açıklandıktan sonra, yapı analiz modeli kurabilmek amacıyla bağdaştırıcı yaklaşımın temel kabulleri, yani sayılıtları altı başlıkta belirlenir.

“Birinci Temel Kabul: Fert ve toplum arasında birinin diğerini belirlediği tek taraflı bir ilişki değil; karşılıklı etkileşim vardır.

....

İkinci Temel Kabul: Sosyo-kültürel olgular birbiriyle bağlantılı, iç içe geçmiş üç boyutlu bir yapıya sahiptir.

....

Üçüncü Temel Kabul: sosyal ve kültürel olanın ayrılmazlığı ilkesi.

....

Dördüncü Temel Kabul: Sosyolojik bir analizde ‘olan’ ve ‘olması gereken’in ayrıştırılması gerekir.

....

Beşinci Temel Kabul: Sosyo-kültürel etkileşim fertlerin ben merkezli olan veya olmayan, soyut veya somut nitelikte ve belirli anlamlar attığı ihtiyaçlarını karşılamak üzere birbirleri ile alışverişlerde/ etki-tepkilerde bulunmaları ile başlar.

....

Altıncı Temel Kabul: Bilimsel bilginin edinilmesi için sosyo-kültürel olgular dünyasını anlamak ve açıklamak gerekir” (Dikeçligil 1997:656-659).

Yapının gerek cinse ait özelliklerinin sosyolojik yorumu yapılırken, gerekse bağdaştırıcı yaklaşımın temel kabulleri ele alınırken, Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımın yapıya ilişkin görüşleri ve bu görüşlerde yer alan uyum-çatışma, olan-olması gereken, birey-toplum, sosyal yapı-kültürel yapı gibi ikilemler de tartışılır. Bu tartışmada bu ikilemlerin aşılmasına gayret gösterilir. Yapıya sadece makro-sosyolojik bakmanın gerçek anlamda yapı analizine imkan vermediği, zira makro sosyolojik yapı analizlerinin yapıyı en fazla kurumsal düzlemde ele aldıkları, bu durumun da olması gerekeni gösterdiği, çünkü kurumsal fonksiyonların birer soyutlama olduğu tespit edilir. Halbuki kurumların ne işe yaradıkla-

rını, hangi ihtiyaçları karşılamak için var olduklarını gösteren fonksiyonlarının niçin ve nasıl gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin, bilişsel boyuttaki 'olması gereken' ile bu fonksiyonların gerçekleştiği sosyo-kültürel etkileşim düzlemleri 'olan' arasındaki mesafe ancak bütüncü yaklaşımdan hareketle kurulan yapı analiz modeli ile açıklanabilir.

3.8. Diğer Araştırmalar

Yukarıda açıklanan çalışmaların dışında yapıya ilişkin çalışmaların önemli bir bölümü nicel verilerle desteklenmiş betimleyici çalışmalar olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmaları da kısaca ele almak istiyoruz. Ele alacağımız bu araştırmalardan E. Kongar, O. Türkdoğan, B. Gökçe ve N. Serter'in çalışmaları Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin olup, bu araştırmalarda yapı olgusuna ilişkin kuramsal bir tartışma yapılmaksızın, Türkiye'nin toplumsal yapısı kurumsal düzlemde ele alınmıştır.

E. Kongar'ın (1999) araştırmasında yapısal ögeler değişimin araçları olarak kurumsal düzlemde (özellikle siyaset, ekonomi ve aile) hareketle, Osmanlıyı da ihtiva edecek biçimde ele alınmıştır. Araştırmada yapısal fonksiyonist yaklaşım kullanılmakla birlikte yer yer Marxist kuramın kavramlarının da (alt yapı-üst yapı) kullanıldığı görülmektedir. Türk sosyolojisinde Marxist yaklaşımın aksiyomlarını kabul eden bir kısım sosyologlar yapı olgusunun açıklanmasında yapısal fonksiyonist kuramı kullanmışlardır. Ancak değişim olgusu açıklanırken Marxist kuram kullanılmaktadır.

E. Kongar gibi Türkiye'nin toplumsal yapısını Osmanlı'dan hareketle günümüze dek inceleyen önemli bir araştırma O. Türkdoğan'a aittir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi toplumsal yapısı; merkez-çevre gerginlikleri, Kemalist sistemin milletleşme ve ulus devlet yapılaşması, zenginlik-yoksulluk kültürü gibi kavramlardan hareketle incelenmektedir. Araştırmanın başlığında toplumsal yapı kavramının tercih edilmesine rağmen yer yer sosyal yapı⁴ kavramının da kullanıldığı görülmektedir. Türkdoğan hem 'Türk Toplum Yapısı' (2002) hem de 'Malakanların Toplumsal Yapısı' (1971) adlı eserlerinde fonksiyonist modele göre geliştirilen araştırmalar yaptığını belirtir. Türkdoğan'ın her iki araştırması da nitel araştırma olup 'Türk Toplum Yapısı' adlı araştırması sahaya çıkılmadan yapılan, literatür taramasına dayalı bir araştırma iken 'Malakanların Toplumsal Yapısı' adlı araştırmasında saha çalışması yapılarak gruba katılmıştır.

Bir başka çalışma Ö. Ozankaya'ya aittir. Ozankaya'ya göre yapı, bir düzenin ya da bütünün parçaları ve öğeleri arasında süreklilik gösteren, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bütünüdür (1999 : 174). Ö. Ozankaya'nın yapı tanımında, statik bir yapı anlayışı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca geleneğe uyup kurumlar temelli bir yapı anlayışına sahip olmuştur. Kültür konusunda geleneksel maddi-manevi kültür ayrımını benimsemiştir. Ozankaya'nın bir de yapı ile ilgili saha çalışması bulunmaktadır; bu çalışmasında köydeki siyasal bilinci araştırma konusu yapmıştır. Kırsal kesim (Kuzey Anadolu köyleriyle Orta Anadolu köylerinin) toplumsal yapısı aile, akrabalık, komşuluk, köylüler arası ilişkiler (1971:58-66) iktidar yapısı (1971: 69-90) açılarından incelenerek köylülerin siyasal yönelimleri tesbite çalışılmıştır. Çalışma köyde siyasal bilincin geliştirilip bu yönde örgütlenme olup olmadığı araştırılmasıdır (1971: 58). Bu çalışma hareket noktasından dolayı sonucu baştan belli bir araştırma olarak görünmektedir. Araştırma sonucunda da köyde siyasal bilinçlenmenin bulunmadığının tespit edildiği görülmektedir. Köylerdeki araştırmada ekonomik altyapı vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Pozitivistik bilim anlayışını ülkemizde en net Ozankaya ortaya koymuştur. Saha çalışmalarında da kurum temelli anlayışa sahip olmuş, çalışmalarının çoğunda hocası İbrahim Yasa'nın yolundan sapmadan ilerlemeye çalışmıştır.

N.Serter'in "Türkiye'nin Sosyal Yapısı" adlı eserinde konular geleneksel sıralamaya uygun sıralanmıştır. İlk bölümde nüfus konusu yer almıştır. Bu bölüm nicel veri ağırlıklıdır. Nüfusun değişiminde önemli rol oynayan göçlerle ilgili iktisadi ve sosyal sebepler, konunun uzmanı araştırmacıların çalışmalarından aktarılmıştır. Bölümde herhangi bir tahlil denemesi görülmemektedir. Ayrıca bölümde Yalçıntaş'ın "Türkiye'nin Sosyal Bünyesi" (1969) isimli çalışması temel kabul görmüştür. İkinci bölümde geleneğe uygun olarak kentleşme konusu yer almıştır. Bu bölümde de nicel veriler ağırlıktadır. Üçüncü bölümün ana konusu olan aile, toplumun en küçük ünitesi olarak kabul edilmiştir. Bu bölümde kadın sorunları ile ilgili betimlemelere de gidilmiştir. Dördüncü bölümde ele alınan eğitim konusu yazar için çok önemlidir. "Türk insanına eğitimle bazı özellikler aşılanabilir" (1994: 182). Serter eğitimle ilgili toplum mühendisliğini çağrıştıran düşüncelere sahiptir. Kültür ile ilgili olan beşince bölümde Serter, "maddi ve manevi kültür birbirini etkiler. Manevi kültür insanların davranışları üzerinde etkili olurken, maddi kültür hareket yeteneklerini sınırlamada ya da genişletme de önem taşır" (1994: 205) ifadeleriyle iki parçalı geleneksel kültür analizi içindeki yerini alır.

Serter, çoğu sosyal bilimcimiz gibi nüfus konusuyla kitaba başlangıç yapmıştır. Genelde makro boyutlarda, sayısal veriler ile çalışmasını sürdürmüş, eğitim ile topluma şekil verilmesi gerektiğini savunmuştur. Temel yapı taşı olarak aileyi almış, diğer etkileşim ağlarını dikkate almamıştır. Sosyal yapı tanımı yapmamış ancak, sosyal yapıyı makro boyutta algıladığı çalışmasında açıkça görülmektedir.

Birsen Gökçe “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kuramlar” adlı çalışmasının başında amacının 90’lı yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin göstergeleri sayısal olarak belirlemek ve toplumsal yapının temel özelliklerini incelemek (1996 : 1) olduğunu belirtir. Eserde kültürel yapı- toplumsal yapı ayrımına gidilir. “Toplumsal yapı toplumu oluşturan başlıca öğeleri, bu öğelerin toplum bütünü içindeki yerlerini ve aralarındaki ilişkileri ve işleyişindeki düzenlilikleri anlatmalıdır” (1996 : 4). Gökçe tarihsel evrim içinde değişime inanmaktadır. Çalışmada, tarihsel boyuta önem verildiği görülmektedir. Gökçe’nin ilginç bir tespiti, sınıfsal yapının 1973 seçimlerine yansıtıldığıdır. Gökçe, işçi ve gecekondu kesiminde “bilinçlenme”den bahsetmektedir. Toprak mülkiyeti ve nüfus artışı konularına da değinmiştir. Nüfus, kentleşme ve istihdam ile ilgili pek çok tablo ve diyagramlara yer verilmiştir. Gökçe de geleneğe uygun şekilde en küçük birim olarak aileyi ele almıştır. Türk kadınının çağdaşlaşması ile ilgili olarak İslamiyetin kabulü temelli dönemlendirmelere gidilmiş, din, kadının sosyal konumuyla ilgili tek başına bir etken olarak değerlendirilmiştir. Dini tanımlarken, pozitivist din anlayışından hareket edilmiştir. “Din: insanların anlayamadıkları, açıklayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarının doğaüstü güçlerle açıklanmasıdır” (Gökçe 1996: 193). Kürt sorununu bölgelerarası gelişmişlik farkından ibaret görmektedir. Yasa’nın savunduğu yapı özelliklerinin geçerli olduğunu savunan Gökçe, ayrıca ilavelerde bulunmuştur. Tespit ettiği özellikler, göçebe kültürü, hantal bürokrasi, demokrasinin öğrenilmemesidir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin çalışmaların yanı sıra Osmanlı dönemi sosyo-kültürel yapısına ilişkin sosyolog, tarihçi siyaset bilimci ve iktisatçılardan oluşan bilim adamlarınca yapılan dikkate değer bir literatür mevcuttur.

Osmanlı toplum yapısı⁵ açıklamalarında, K.Marx ve M.Weber’in teorilerinin etkisiyle iki uç nokta oluşmuştur. Marxist teoriyi benimseyenleri kendi içlerinde üçe ayırabiliriz. İlk olarak Osmanlıyı açıklamada feodal

toplum modelini kullananlar, Marx'ın beşli toplum aşamalarından etkilmişler ve Marxist yapı kuramını benimsediklerini açıkça belirtmişlerdir. İkinci grupta yer alanlar Marxist teoriden kaynaklanan ama batıyla farklı bir evrim çizgisi öneren ATÜT modeline itibar etmişlerdir. Protofeodal, Doğu Despotizmi şeklindeki açıklamalar da Marxist teorinin izlerini taşımaktadır. Son olarak merkez-çevre ilişkisi ile oluşturulan yarı feodal nitelemesinde M.Heper'de olduğu gibi Weber'ci kavramların yanı sıra Marx'ın terminolojisinin de kullanıldığı ve uzlaştırıcı bir tutuma geldiği görülmektedir. Başta Ş.Mardin olmak üzere S.Ülgener, S.Akşın, A.Kurtkan, O. Türkoğan, N.Vergin gibi sosyal bilimcilerimizde Weber'in etkisini görebilmek mümkündür (Başak Avcılar 1999 : 60). Osmanlıya ilişkin yapı analizlerinde ister sosyal yapı, ister toplumsal yapı terimi kullanılmış olsun, makro yapı kurumsal boyutta ele alınmıştır.

4. Sonuç: Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi

İncelediğimiz çalışmalarda pek çok ortak nokta vardır. Hatta, farklılıklardan çok benzerlikler vardır diyebiliriz. Dikkat çeken ilk nokta kuramsal yaklaşımların ve tartışmaların yapıldığı araştırmalar N. Nirun ve Ö. Bozkurt'un çalışmaları ile başlamıştır. Sınırlı sayıda saha araştırması, köylerle, gecekondularla ilgilidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile etnik gruplar üzerine yapılan yapı çalışmalarında ise bir yoğunlaşma görülmektedir. Bu saha araştırmalarında da kurumlar arası ilişkiler, temel hareket noktasını oluşturmuştur. Sosyal bilimcilerimiz, yapı araştırmalarında en küçük birim olarak aileyi ele almışlardır. Yapı araştırmalarında çoğunlukla benimsenen yapısal fonksiyonalist yaklaşımdır. Sosyo-kültürel yapıyı oluşturan ilişki ağlarının başlatıcısı olan bireye odaklı ve sembolik etkileşimci yaklaşımdan hareket eden çalışmalara rastlanmamıştır. Başta Boran ve Kıray, yapıyı kurumlar arası ilişkiler ağı olarak kabul etmiş, bu kabul sonraki sosyal bilimcilerimizce de benimsenmiştir. İncelemelerimizde dikkatimizi çeken bir başka nokta da, Türk sosyal bilimcilerinin sayısal veri kullanmaya verdikleri önemdir. Pek çok çalışmada sayısal veriler önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, pozitivist bilim anlayışındaki nicelleştirme eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Demografik veriler sosyal bilimcilerin çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Bütün çalışmalarda, maddi ve manevi kültür ayrımı yapılmıştır. R. K. Metron (1968: 186-187)'dan hareketle oluşturulan toplumsal yapı-kültürel yapı ayrımı Ö. Ozankaya (1964: 132-133), İ. Yasa (1970:2-9) ve B. Gökçe'de (1996: 4) bulunmaktadır. Pek çok sosyal bilimcimiz yapının

dönüşümünün temelinde maddi kültürü görmektedir. Ayrıca, toplum mühendisliği içeren görüşlere çoğunda rastlanır. En net şekilde Serter eğitim yoluyla topluma özellikler aşılaktan bahsetmiştir. Toplumsal yapı, sosyal yapı ve sosyal bünye gibi kavramlar içerik farkından çok, bakış açısı farkına dayalı olarak yapılmış farklı kavram tercihleridir. Ancak Kiray sosyal yapı – toplumsal yapı kavramlarını farklı ilişki ağları için kullanmıştır. Serter sosyal yapı kavramını kullanmakla beraber, makro boyutta değerlendirmeler yapmıştır, çalışmaları açıklama boyutundan çok, tanımlama boyutunda kalmıştır.

Türk sosyoloji literatüründe sosyal yapı ve toplumsal yapı terimlerinden hangisinin kullanılacağını belirleyen genellikle sosyologların yabancı kelimelere karşı olan tutumları⁶ olmuştur. Öz Türkçe kullanımı konusunda hassasiyet gösterenlerin çoğu toplumsal yapıyı kullanmayı tercih ederken, Türkçe’de kök karşılığı olmayan kelimelerin çıktıkları lisandan aynen alınmasını tercih eden sosyologlar sosyal yapıyı kullanmayı tercih etmişlerdir. Bir grup sosyolog ise tercihleri olmaksızın bu kelimeleri birbirlerinin yerine kullanmaktadırlar. Biz yapı analizlerinde hem sosyal yapı hem de toplumsal yapı terimlerinin farklı anlamlar yüklenerek kullanılmasını öneriyoruz. Türkçe sözlüklerde ise sosyal ve toplumsal terimleri eş anlamlı kelimelerle açıklanır: “toplumla ilgili, topluma ait; içtimai”. Ancak sosyolojik terminolojide sosyal ve toplumsal kavramları arasındaki ayrımı belirtmek zorundayız. Zira bu sosyal yapı ve toplumsal yapı kavramlarını da birbirinden ayırtmada bize yardımcı olacaktır. Türk sosyolojisinde bu konuya ilk dikkati çeken sosyologlar K. Cangızbay, N. Çelebi ve B. Dikeçligil’dir.

Sosyoloji teriminin, etimolojisine ilişkin sunulan bilgilerden hareketle toplumsal ve sosyal yapı ayırımına ulaşabilmek mümkündür. Cangızbay (1996: 21–23) ’a göre sosyoloji teriminin kökünde bulunan latince “socio” kelimesi; kendisiyle birşeyler paylaşılan, işbirliği yapılan kişilerin biraraya gelişini ifade eder ve arkadaş, emektaş, ekmektaş anlamına gelir. Bu biraraya gelişte “hayatın yeniden üretilmesi”, yani hayatın idame ettirilmesi yolundaki bilinçli ve ortak insan çabası çok önemlidir. Sociolar arası ilişki örüntülerinde aşkın bir ilke veya gücün varlığı sözkonusu edilmez. Akrabalık, hısmılık, ırkdaşlık, yurttaşlık gibi kişi açısından verili durumda bulunan biraradalık; veya imandaşlık, dindaşlık, mezhepdaşlık, düşündaşlık, sevgi, dostluk gibi kişinin somut varoluşu karşısında aşkın konuma sahip unsurlar sebebiyle biraradalık ya da mekân içindeki basit yan yanlıkların, oluşturduğu biraradalık üç ayrı

biraradalık olarak karşımıza çıkar. Socio'luk bu üç biraradallığı da içerebilir ve genellikle de bunlardan en azından bir bölümünü içerir ancak bu üç özelliğin herhangi birine veya toplamına indirgenemez. Fransızca'dan aldığımız "Sosyoloji" teriminin kökünde yer alan "socio" bağımsız bir kelime değildir. Topluma ilişkin ve toplumsal nitelikli olmaya işaret eden bir kök işlevi vardır. "Socio", toplum kelimesinin kökenindeki top-, topl-(-anmak-amak) gibi belirli ve ortak mekan çerçevesinde yoğunlaşma, belirli bir noktada birikmeyi kesinlikle çağrıştırmaz.

N. Çelebi (2001: 2)'ye göre sorun, "societal" ve "social" in Türkçe'de tek bir kavram olan "toplumsal" sözcüğü ile karşılaşılmasından çıkmaktadır. "Social" ve "societal" arasında Türkçe'de ayırım yapılmamasının sebebi sadece Türkçe'den kaynaklanmamaktadır. Sebep kültürümüzde toplumun bireye öncel olmasıdır. Bireyin toplumu inşa ettiğini gösteren her sözcük, görmemezlikten gelindiği gibi, üstelik sanki tam tersini işaret ediyormuş gibi algılanmaktadır.

Sosyal ve toplumsal kelimelerinin etimolojilerine ilişkin bu açıklamalardan farklı olarak yapı incelemelerinde; Sosyal (social) yapı kullanıldığında mikro biraraya gelişlerde davranışsal boyuta yapılan vurgu, toplumsal (societal) yapı kullanıldığında ise, kognitif (bilişsel) boyutta yer alan kurumsal fonksiyonlara vurgu (Dikeçligil 1997: 651) ön plandadır.

Yapı analizine ilişkin çalışmalarda, sosyal yapı-toplumsal yapı ve sosyo-kültürel yapı terimlerinin birbirinden farklılaştırılarak kullanılması yapı olgusuna ilişkin farklı boyutları ayrıntılı ifade imkanı sağlar. Türk sosyoloji literatüründe sosyal yapı ve toplumsal yapı terimlerinin kullanımı, yukarıda açıkladığımız ayrımlar esasında değil de, daha ziyade dil ile ilgili tutumların sonucundaki bir tercih olmuştur. Bu yargıya varmamızın sebebi çalışmalarında, sosyal ya da toplumsal yapı terimlerinden birini ısrarla tercih edenlerin hepsinin çalışmalarının içeriğinde makro boyutlu açıklamalar getirmeleridir. Sosyo-kültürel yapı çalışmalarında Türkiye'nin kendine özgü gerçeklerini ve yapısal özelliklerini incelemeye yeterli kavramların üretilip üretilmediği ayrıca cevaplanması gereken bir sorudur.

Türk sosyolojisinde yapı araştırmalarında iki temel kavram tespit etmiştik. Bu konuda temel araştırmalara örnek teşkil eden ve yapı olgusunu kabul ettiği kuramsal yaklaşımın içinde tartışan araştırmalar N. Nirun ve Ö. Bozkurt'a aittir. Ancak Türk sosyolojisinde yaklaşımlar, kuşaklar, bölümler ve bazen aynı bölümdeki kişiler arasında var olan ve bir iletişim kopukluğunu ifade eden bölmelenmişlikten dolayı bu yaklaşımların birbi-

riyle etkileşmesi, tartışılması, alternatif ve karşıt hipotezlerin üretilebilmesi mümkün olmamıştır. Bu bölmelenmişliği aşma gayreti içinde olan araştırma B. Dikeçligil'in "Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı" adlı makalesi olmuştur.

Türk sosyoloji geleneğinde Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımlar yapıyı açıklamada temel alınmıştır. Her iki yaklaşımda olanlar yapıya ilişkin makro veya mikro herhangi bir birimi inceleme nesnesi olarak seçtiklerinde bazen sonuna kadar bir yaklaşım içinde kalmakta, bazen de bu iki yaklaşımın sentezine gitmektedirler. İki yaklaşımın sentezine gitme daha çok alan araştırmaları için geçerlidir. Kullanılan yaklaşımın yapıyı açıklamada yeterli olmadığı durumlarda onun karşıtı olan kuramla bu problemler çözülmeye çalışılmaktadır. Mesela "Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı" adlı araştırmasında A. Yücekök kuramları "fonksiyonalist ve çatışmacı" olarak ikiye ayırır. O (1971: 16-17)'na göre bir çok yönden ayrılık gösteren iki kuramdan seçilmesi gereken çatışmacı kuramdır. Sebebi ise fonksiyonalist kuramın yapıyı ve özellikle değişmeyi yeterince açıklayamadığıdır. Ancak Yücekök araştırmasının bir yerinde sorulan bazı soruların cevaplarının fonksiyonalist yaklaşımın içine oturtularak verilebileceğini belirtir. Böylece din kurumu incelenirken hem çatışmacı hem de fonksiyonalist kuram birlikte kullanılır. Ayrıca E. Kongar gibi bazı sosyal bilimcilerimiz ise Marxist yaklaşımların aksiyonlarını kabul etmekle birlikte yapısal fonksiyonalist kuramı kullanmışlardır.

Türkiye'de yapı araştırmalarında Marxist ve yapısal fonksiyonalist yaklaşımın yaygın olduğunu ifade etmiştik. Yapı araştırmalarında sembolik etkileşimci yaklaşımın kullanılmayışının çeşitli sebepleri vardır. İlk sebep, yapısal fonksiyonalist kuramın uzun yıllar ABD'de başat sosyolojik kuram oluşu ve sembolik etkileşimci kuramın ortaya çıkışının geç bir döneme rastlamasıdır. ABD'deki kuramsal yaklaşımlardan etkilenen Türk sosyolojisinde bu etkiyi yapı çalışmalarında da gördük. Bütün bu açıklamaların yanı sıra sembolik etkileşimci yaklaşımın Türk sosyolojisinde yaygınlaşmamasının en önemli sebebi N. Çelebi'nin belirttiği gibi kültürümüzde toplumun bireye öncel olmasıdır (2001: 3). Diğer bir deyişle sosyologlarımızın yabancı literatür karşısında seçici algı mekanizması içinde tavır almaları dolayısıyla bireyi, aktörü vurgulayan kavram ve kuramları (sembolik etkileşimcilik) dikkate almadıklarını söyleyebiliriz. Türkiye'de yapı araştırmalarında Marxist ve yapısal fonksiyonalist kuramların yaygın olmasının sebebi pozitivist paradigmanın egemenliğini sürdürüyor olmasıdır. Hümanistik paradigmanın içinde yer alan sembolik

etkileşimci kuramla, yukarıdaki sebeplerden dolayı Türk sosyolojisi henüz tanışma aşamasındadır. Bu yaklaşımın yapı kavramını sorguluyor⁷ olması da bir başka sebeptir.

Araştırmalarda yapıya ilişkin ikilemler konusunda iki kutuplu cevaplar verilmiştir. Son dönem sosyoloji kuramları toplumsal yapı üzerine statik-dinamik, eylem-yapı şeklindeki yapay ayrımı ortadan kaldırmaya yönelik açıklamalar getirmektedirler. Bu anlayış içerisinde yapı bitmeyen süreçtir ve eylem halindeki toplumun yapılaşmış bir görünümüdür. Sosyal bilimcilerimizin yapıya ilişkin çalışmalarında kuramsal yaklaşımlardan hangisini benimsedikleri, bu yaklaşımlarda yer alan tartışma konularına nasıl cevap verdikleri, sosyal yapı, toplumsal yapı, sosyo kültürel yapı ve bunye kavramları konusunda bir tercihlerinin olup olmadığı, şayet bir tercihleri var ise bu tercihleri belirleyen faktörlerin neler olduğu bu makalede tartışılmıştır.

Batı sosyolojisinde mikro sosyolojik çalışmaların son dönemde artmasına ve makro sosyolojinin geri plana atılmasına rağmen, olan mikro ve makro sosyolojik çalışmaların birlikteliği bize bütünü bilgisini verecektir. Özellikle makro sosyolojik çalışmaların bilimselliğini sağlayacak temeller ve araçların gelişimi sağlanacak olursa, bunun sonuçları mikro sosyolojik çalışmalara ve dolayısıyla yapı araştırmalarına da yansiyacaktır.

Kaynaklar

- AKŞİT, Bahattin (1986), “Türkiye’de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der. Sevil Yavuz), Ankara: Olgaç Matbaası, ss. 195-233.
- AKŞİT, Bahattin (1998), “Türkiye’de Köy-Kent, Sınıf, Din, Etnisite Farklılaşmaları ve Toplumsal Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış Yolları”, *Türkiye’de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları* (Haz. Ayşe Keskolan, Gökçen Özümit), Ankara: Tübitak Matbaası, ss. 193-227.
- ARSLANTÜRK, Zeki (2001), *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- BAŞAK AVCILAR, Suna (1999), “Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı* (Gülen Eren (ed.) 4. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 55-69.
- BAŞAK, Suna (2003), “Kuramsal Yaklaşımlarda Yapıya İlişkin İkilemler”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Kış, ss. 40-90 .
- BORAN, Behice (1945), *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
----- (1968), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul : Gün Yayınları.

- BORAN, Behice (1970), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Gün Yayınları.
- BOZKURT, Ömer, (1972), *Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- CANGIZBAY, Kadir (1999), “Sosyoloji mi? Toplumbilim mi?”, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 2. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınları, ss.17-37.
- COLE, Stephan (1999), *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- ÇELEBİ, Nilgün (2001), *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- DİKEÇLİGİL, Beylü (1994), “Batı’da Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye’de Sosyal Araştırmalar”, *Sosyolojideki Son Gelişmeler ve Türkiye’deki Etkileri*, Ankara:
- UNESCO Milli Komisyonu, ss. 39-58.
- DİKEÇLİGİL, Beylü (1997), “Bir Analiz Modeli Denemesi ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’”, *Yeni Türkiye*, 3. Yıl, 15. Sayı, ss.447-666.
- (2002), “Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlararası İşbirliği”, *Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme-II, III.Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, ss. 97-126.
- ERGUN, Doğan (Tarihsiz), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKÇE, Birsen, (1996), *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınevi..
- GURVITCH, Georges (1999), “Toplumsal Yapılar”, Gurvitch : *Sosyoloji ve Felsefe* (Çev: Barlas Tolon, Hazırlayan: Kadir Cangızbay), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İLYASOĞLU, Aynur (Tarihsiz), “Sosyoloji Çalışmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İNKELES, A. ve M.A. Coulsan ve Diğerleri (1991), “Sosyolojinin İlgilendiği Konular”, *Sosyoloji Yazıları*, İhsan Sezal (ed. ve çev), Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, ss. 3-16.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram (1996), “1960 Sonrasında Türkiye’de Yapılan Sosyoloji Çalışmalarına Genel Bakış”, *1. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri*, ss. 48-55.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram (1991), “Türkiye’de Sosyolojinin Bugünkü Durumu Üzerine”, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji* (Haz. İsmail Coşkun), Ankara: Bağlam Yayıncılık, ss. 145-151.
- KIRAY, Mübeccel Belik (1964), Ereğli : *Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* Ankara: D.P.T. Yayınları.
- (1982a), “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve” *Toplum Bilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını ss. 11-19.
- (1992b), “Toplum Yapısı ve Laiklik”. *Toplum Bilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını ss. 67-87..

- (1986), “Toplum, Bilgi ve Türkiye”, *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der. Sevil Yavuz), Ankara: Olgaç Matbaası, ss. 187-495.
- KIZILÇELİK, Sezgin (2000), *Sosyoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık..
- KONGAR, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye. 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- (2003), “Toplumsal Yapı-Örgütsel Yapı İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi* (Der. B. Aykaç, Ş. Durgun, H. Yayman), Ankara: Yargı Yayınevi.
- MERTON, Robert K. (1968), *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Pres.
- NİRÜN, Nihat (1991), *Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını..
- OZANKAYA, Özer (1971), *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- (1999), *Toplumbilim*, İstanbul. Cem Yayınları
- SERTER, Nur (1994), *Türkiye’nin Sosyal Yapısı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1971), *Malakan’ların Toplumsal Yapısı* (basım bilgileri yoktur)
- (1995), *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- (2002), *Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1983), *Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- YALÇINTAŞ, Nevzad (1969), *Türkiye’nin Sosyal Bünyesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.
- YASA, İbrahim (1970), *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (1997), *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1971), *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Açıklamalar

¹ Sembolik etkileşimci yaklaşımı benimseyenlerin herhangi bir kuramdan hareket etmemeleri onların epistemolojik aksiyomları gereğidir. Ancak Türk sosyolojisinde yapı araştırmaları için bu durum söz konusu değildir.

² Sosyolojide önce uzman sonra sosyolog olmak ile ilgili farklı ve karşı bir bakış açısı için bkz. (Cangızbay 1999).

³ Bu konuda eleştiriler için bkz (İlyasoğlu Tarihsiz: 2164-2174), (Ergun Tarihsiz: 2160-2163), (Dikeçliğil 1994: 39-57), (Kıray 1986: 187-195), (Akşit 1986: 195-233), (Kaçmazoğlu 1991: 145-151), (Akşit 1998 : 193-227).

⁴ Bkz. (Türkdoğan 2002: 747-751)

⁵ Osmanlı sosyo-kültürel yapısına ilişkin sosyal bilimcilerimizin kullandıkları temel terimlerin neler olduğu, bu terimlerin kullanım yaygınlığı ve uygunluğu konusunda ayrıntı için bkz (Başak Avcılar 1999: 55 – 69).

⁶ Bu tutumlar sosyoloji-toplumbilim, toplum-cemiyet, sosyal-toplumsal gibi kavram ikizlerinin oluşumunu hazırlamıştır. Bu kavram ikizlerinin ilki konusunda en ayrıntılı sorgulama K. Cangızbay'da ve bu makalede bulunmaktadır. İkinci kavram ikizi olan “toplum-cemiyet” sorgulamasını İ. Sezal'da buluyoruz. Öz Türkçe taraftarlarının Türkçe'ye cemiyet karşılığı kazandırdıklarını iddia ettikleri “toplum” kelimesi “cemiyet” kelimesinin yerini tutamadığı gibi ilmi dil bütünlüğünü de bozmaktadır. Tartışmalarda ve tercümelerde bu gerçek ortaya çıkmaktadır. İngilizce (Society) kelimesi, (Cemiyet) olarak tercüme edildiğinde batı sosyoloji literatüründeki çeşitli kullanım şekillerini karşılayabilmektedir. Ancak (toplum) olarak çevrildiğinde bu fonksiyonunu yerine getirmemektedir. İ.Sezal cemiyet yerine toplum kelimesinin kullanılmasının müesseseseleşmiş bir yanlış olarak yerleşmesinden dolayı kendisi de (toplum) kelimesini kullanılacağını belirtir. İngilizce (Society), Fransızca (Société) hem toplum, hem de ortaklık, şirket, dernek, birlik kavramlarını belirtir. (Society) (Société) kelimesi cemiyet olarak çevrildiğinde çeşitli kullanımları karşılar “öğrenci cemiyeti = a student society” ve “İngiliz Cemiyeti = English Society). Oysa öğrenci toplumu demek mümkün değildir. Cemiyet = Society, Cemaat = Community (Sezal 1983:23). Toplum kelimesinin kökündeki topl- (anmak-amak), Fransızca da latince “col-liqore (birarada bağlamak, aynı demette birleşmek) kökenli “collectiuus”tan türemiş “collectif, colletivité” gibi kelimelere işaret eder. (Cangızbay 1996 : 23).

⁷ Sembolik etkileşimci yaklaşımın sistem ve yapı kavramlarını sorgulamaları ve bu kavramlar yerine tercih ettikleri diğer kavramların ayrıntısı için bkz. (Başak: 2003)

Structure Researces in Turkish Sociology

Assist. Prof. Dr. Suna BAŞAK*

Abstract: In this article we have tried to find answers to the questions concerning the theoretical approaches used in researches on fact of structure in Turkish sociology, if a theoretical approach is accepted on which these researches can be based, the quantitative and qualitative tesearch method used, the answer of the sociologists in response to the dilemma (discussion topics) present in teoretical approaches cocerning the structure fact, which of the concepts societal structure, social structure, socio-cultural structure and social framework are preferred and why, in examining societal structure. This research may be included in the field of sociology as it deals with the development of structural researches in the literature of sociology and it may also be included in the field of methodological analysis as it determines the methods used in these kinds of researches.

Key words: Social Structure, Societal Structure, Socio-Cultural Structure, Cultural Structure, Basic Researches, Practical Researches, Marxism, Structural Functionalism.

---

* Gazi University Faculty of Economics Administrative Sciences
e-mail: subasak@gazi.edu.tr

Структурные исследования в Турецкой Социологии

Суна БАШАК, к.н. доцент*

Резюме: В этой статье рассматриваются следующие вопросы: теоретические подходы к исследованию турецкой социологии, качественные и количественные методы, применяемые при этом, ответы социологов на полемические вопросы в теоретических подходах, связанные со структурой, причина (или причины) предпочтения таких понятий как общественная структура, социальная структура, социально-культурная структура или социальный организм. Это исследование можно отнести к области истории социологии, так как оно затрагивает проблемы структурного исследования; а также и к методологическим исследованиям потому, что оно определяет методы, применяемые в этих исследованиях.

Ключевые слова: социальная структура, структура общества, социально-культурная структура, культурная структура, основные исследования, практические исследования, марксизм, структурный функционализм

---

* Университет Гази, Факультет экономических и управленческих наук-АНКАРА
e-mail: subasak@gazi.edu.tr

Glokal Reklam Kampanyalarında Yaratıcılığın Önemi

Doç. Dr. Müge ELDEN*

Özet: Küreselleşmeyle beraber önem kazanan global reklam kavramı günümüzde uluslar arası alanda faaliyet gösteren işletmeler için tek ve geçerli reklam çeşidi olma özelliğini yitirmektedir. Çünkü ne kadar global düşünülse ve genel mesajlar verilmeye çalışılsa da aktarılmak istenen mesaj ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmekte ve anlaşılmasında bazı farklılıklar olmaktadır. Bunun sonucunda reklam çeşitleri içine glokal reklam kavramı girmiştir. Glokal reklamla, global anlamda genel bir konsept ve hedeften ayrılmadan reklamın yapıldığı ülkeye özgü lokal özellikleri de içinde barındıran reklamlardan bahsedilmektedir. “*Glokal Reklam Kampanyalarında Yaratıcılığın Önemi*” isimli bu çalışmada da glokal reklam kavramı, glokal reklam çalışmalarında dikkat edilecek noktalar açıklanmış ve bunların en önemlisi olan yaratıcılık ve glokal reklam anlayışı ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Global Reklam, Yaratıcılık, Glokal Reklamcılık, Kültürel Öğeler.

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme ve gelişen teknolojiye en çok etkilenen alanlardan birisi de pazar yapısı ve buna bağlı olarak yapılan pazarlama çalışmalarıdır. Büyük firmaların ürettiği ürünleri dünya üzerinde başka pazarlara yönelerek satmak istemesi, gelişen teknolojiyle beraber bu ürün, hizmet ya da marka hakkında dünya üzerinde bir çok kişinin bilgi sahibi olması ve yine her iki nedenle de bu pazarlara yönelik çalışmaların yapılabilmesi global pazarlama kavramını doğurmuştur.

Bu noktada pazarlamanın tutundurma elemanlarından biri olan reklamda da global reklamcılık kavramı ortaya çıkmıştır. Reklam, gerek satış amacıyla gerekse iletişim amacıyla global kampanya hazırlamak isteyen firmalar için vazgeçilmez bir olgu olarak kendisini göstermektedir.

---

* Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi / Bornova - İZMİR
e-posta: elden@iletisim.ege.edu.tr

Yeni pazarlara girerken söz konusu pazar yapısını bilmenin yanında, o ülkenin kültürel değerlerini, dil ve aile yapısını da çok iyi çözümlenmek gerekmektedir. Ancak sadece bunları analiz etmek yeterli olmayacak hazırlanan çalışmalarda bunlara uygun, anlaşılır bir yaratıcılık kullanmak gerekmektedir. İşte bu noktada global reklam kampanyaları içinde yer alan global çalışmalara da önem verilmeli ve bu çalışmalar hazırlanırken reklamı yapılan markanın temel stratejilerinden ayrılmayacak ve o ülkeye uygun bir yaratıcılıkla hazırlanacak reklamlar yapılması gerekmektedir.

Global reklamların yerleşmesiyle ortaya çıkan global reklam çalışmalarında en önemli unsur etkili bir analiz ve bu analiz üzerinden hazırlanan reklamda gerçekten başarılı bir yaratıcılık kullanımı olmaktadır.

A) Glokal Reklam

Glokal reklam, günümüzde global markaların belli ülkeler için hazırladıkları ve sadece o ülkeye özgü motiflerin, özelliklerin kullanıldığı ve bu sayede reklamı yapılan ürünün söz konusu pazarlarda konumlandırılmaya çalışıldığı reklamlardır.

Global reklam kampanyalarında, tüm dünya benzer özelliklere sahip tek bir pazarmış gibi ele alınır ve ürün, hizmet ya da markaya ait özellikler tüm pazarlarda aynı şekilde ortaya konur. Ancak ülkeden ülkeye farklılıkların olması, hedef kitlelerin beklenti ve anlayışlarının farklılaşması nedeniyle global kampanyalarda yoğunlukla marka imajına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Ancak zaman zaman tüm dünya pazarları için hazırlanan tek konsept, tek mesaj yeterli ve tatmin edici olmayabilir. Zira ürünle ilgili söylediğiniz bir özellik o ülkede geçerli olmayabilir ya da A.B.D’de çok iyi satış yapan ve belirli bir imajı olan bir ürün farklı bir ülkede aynı imaj ile pazarlanmaya kalkıldığında o ülkedeki hedef kitle tarafından hazırlanan imaj beğenilmeyip kabul edilmeyebilir.

Buna benzer olarak reklamı yapılan ürünün ismiyle ya da ürünün yapısı, imajıyla ilgili sorunlar doğabilir. Bu da yine global reklam çalışmalarında karşılaşılabilecek en önemli sorunlardandır.

Bu sorunları aşabilmek için global çalışmalara ihtiyaç duyulacaktır. Glokal reklam çalışmalarında bu problemleri aşabilmek için 2 temel yaklaşımdan bahsetmek mümkündür.

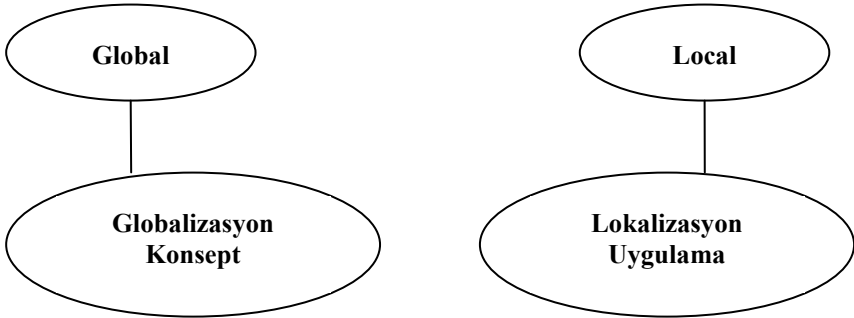
Bunlardan ilki; söz konusu ürünün sadece o ülkeye özgü yeni bir türünün hazırlanması ve bunun reklamlarının yapılmasıdır. Buna örnek olarak

McDonald's'ın KöfteBurger ya da Doritos'un Alaturka Cips reklamlarını verebiliriz. Bu reklamlarda sadece Türkiye'ye özgü hazırlanan 2 üründe global bir markanın lokal bir çalışması yapılmaktadır.

Diğer yöntem ise o ülkeye yönelik farklı bir ürün hazırlanması değil, ürünün o ülkede yayınlanacak reklamlarına ait bir tema, imaj oluşturulmasıdır. Ürün aynı üründür ama sunumu diğer ülkelerdeki sunumundan farklı olarak sadece o ülkeye özgü motiflerle lokal özelliklerle tanıtılır. Bu tarz reklamlar içinse Lay's Cips reklamı örnek verilebilir. Lay's cipsleri için sadece Türkiye'ye özgü motif ve temaların kullanıldığı bu reklamlarda glokal reklam için iyi bir örnek olmaktadır. Keza Coca Cola reklam çalışmalarında son zamanlarda yine aynı şekilde yerel motifler ve Türk insanını etkileyecek temalar ile Türkiye pazarına seslenmektedir.

Glokal reklam kampanyaları ister istemez global kampanyalardan ayrı olarak düşünülemez. Hazırlanışlarında birbirleriyle bağlı bir yapı taşımaktadırlar. Yine benzer olarak ürün, hizmet ya da markanın temel felsefesinden farklı ve uyumsuz özelliklerin kullanılması da söz konusu olamaz. Çünkü ne kadar lokal anlamda bazı temaların kullanımı gerekiyorsa de; o ürünün, hizmetin ya da markanın temel felsefesinin dünyanın her yerinde birbirini tamamlayan bir yapıda sunulması gerekmektedir.

Glokal reklam kampanyaları hazırlanırken şu konseptin uygulandığını söyleyebiliriz:

Öncelikle analiz yapılmış olarak:

1. Globalizasyon
2. Lokalizasyon
3. Birkaç firma arasında Pazar payının toplanması
4. İşin özelleşmesi coğrafya ile kategori ile dağıtım kanallarıyla
5. Global kampanya ile uyumlu hale getirilmesi Ürün çizgisiyle İsimle Formülüyle Fiyatıyla
6. Uyumlaştırılmış markanın adapte edilmesi Lokal tatlarla Lokal müşteriyle Lokal boy ve kaplarla
7. Merkezileştirme Yönetimle Üretimle
8. Uygulama için tanımlanmış otoritenin yetkisi
9. Planların, bütçenin ve stratejilerin koordinasyonu
10. Yenilikler Lokal ihtiyaçlar, gelenekler, ya da pazardaki nişler.

Şekil 1: Global ve Glokal Kampanya Basamakları

Steps of Global and Glocal Campaigns

Kaynak: William Wells, John Burnett, Sandra Moriarty, Advertising, Principles and Practice, 3rd Edition, Prentice Hall, Englewoods Cliffs, New Jersey, 1995, s.761.

Şekilde de görüldüğü gibi lokal çalışmaların global çalışmalardan ayrılması daha doğrusu global hedeflerden ayrılması söz konusu olamaz. Glokal çalışmaların temelinde de bu anlayış yer almaktadır. Hazırlanan kampanyalarda global anlamda hedefler belirlenmekte ancak lokal anlamda uygulamaya gelindiğinde lokal bazı değerlerin, özelliklerin, tatların ya da ürün yapısındaki bazı değişikliklerin uygulanması etkili olmaktadır.

Global hedeflerin belirlenmesinde her zaman ürüne ait tek bir ses, tek bir görüntü ve çağrı olmalıdır. Lokal çalışmalar bunun üzerine kurulmalıdır. Örneğin Nike, görünüşte tek logo, tek slogan ve ürünle ilgili tek bir temayı ön plana çıkarmaktadır. Yine benzer şekilde Volkswagen reklamlarında da hala eskiden gelen ana temaya sadık kalınmakta ve reklamlarda işlevsellik, diğer otomobillerden farklılık vurgulanarak hazırlanan reklamlar aynı şekilde logo görüntüsüyle kapatılmaktadır.

Yine bu noktada Pantene’de örnek olarak verilebilir. Procter&Gamble, Pantene şampuanı için Tayvan ve Latin Amerika’da hazırlanan kampanyalarda öncelikle vitaminli olması özelliğini ön plana çıkarmış ardında da bölgesel saç şekilleri, satış özellikleriyle zaten dağıtımı yapılan ürünü o pazarla bağdaştırmıştır (Wells vd. 1995: 761).

Glokalizasyon konseptinde, bölgenin sosyal yapısında bazı makro ve mikro cepheler yer almaktadır. Glokalizasyonla temel olarak kastedilen, verilmek istenen mesajın sadece global olmaması, her ülkenin dolayısıyla her pazarın kendisine özgü kural ve yapılarıyla şekillenmesidir. Glokalizasyon, aynı anda hem genel hem de lokal çalışmaları kapsamaktadır. Kısaca globalizasyon merkezileştirmeyken, glokalizasyon merkezileştirmemedir (Maynard 2003: 57)

Glokal reklam çalışmalarında aynı global kampanyaların hazırlığında olduğu gibi benzer özelliklere dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlar dil, kültür, aile yapısı gibi temel özelliklerdir. Yanı sıra global reklamlardan farklı olarak yaratıcılık kavramının önemi daha artmaktadır. Çünkü iyi bir analiz ile diğer alanlardaki hata payı azaltılabilir. Fakat etkili bir yaratıcılığın olmadığı ortamda hazırlanan reklam ve verilmek istenen mesaj başarılı olamayacaktır.

B) Glokal Reklam Çalışmalarında Dikkat Edilecek Öğeler

Glokal reklam çalışmalarında dikkat edilecek noktaları dil, kültürel öğeler ve yaratıcılık olarak üç ana başlık altında toplayabiliriz.

1) Dil

“Dil, reklamlarda etkili bir iletişim sağlanmasının önündeki en önemli setlerden birisidir. Bu problem, farklı ülkelerdeki farklı dillerden, bir ülkedeki farklı dil yapıları ve diyalektiklerden ve en az fark edileni de dilbilimsel nüanslardan oluşmaktadır” (Cateora 1996: 507).

Dil yapısıyla ilgili hatalar en sık rastlanan ve aslında dikkatli bir araştırma ile ortadan kaldırılabilir hatalardan oluşmaktadır. Global reklam çalışmalarında dil yapısından kaynaklanan hatalarla ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin Rolls Royce’ın Silver Mist’de (Mist Almanca da gübre anlamına gelmektedir), yine Ford Focus’da burada iyi bir örnek ola-

caktır (Fransızca da bu sözcük faux cul diye telafuz edilmekte ve üçkağıtçı anlamına gelmektedir) benzer dil hataları vardır (Anholt 2003: 33).

Kelimelerle ilgili bu sorunun altında bir de kelimelerin ya da kavramların ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi ele alınabilir. Bunu yine Anholt'un aktardığı bir örnekle açıklayabiliriz. "Bir fincan kahve. Tabii ki bunun bir dilden diğerine kolayca çevrilebileceğini düşünürsünüz. Sonuçta ustaca bir yaratıcılık gerektirmeyen bir söz. Sözlükte "bir fincan kahve"nin bu dünyadaki herhangi bir dilde tam bir eşdeğerinin olduğu yazacaktır. Örneğin İtalyanca'da "una tazza di caffè"dir. Daha basit ne olabilir? Bu aslında hiç de aynı şeyi ifade etmiyor. Bir fincan kahve İngiliz iseniz, size büyük bir bardak dolusu hazır kahve tanecikleri, şeker ve ılık suyu anımsatacaktır. "Una tazza di caffè" ise tamamen başka bir şeydir: Küçük bir fincan dolusu iki kaşık espresso. Değişik zamanlarda, farklı nedenlerle alınır; tadı, kokusu değişiktir ve pazarlanma yöntemi farklıdır" (Anholt 2003: 17).

Buna benzer olarak ülkemizden de örnekler verebiliriz. Türkiye'de kahve denilince ilk akla gelen Türk Kahvesi olmaktadır. Oysa hazır kahve anlamda dilimize yerleşmiş Nescafe kelimesi bulunmaktadır. Türk hazır kahve pazarına ilk giren marka olmasının avantajını fazlasıyla kullanan Nescafe, Türkiye'de bir marka adından çok bir ürün grubunu tamamen temsil eden ve diğer markaları da kapsayan bir isim durumundadır.

Dil içinde ele alınacak bir diğer sorun ise birebir çeviri yapılmasıdır. Yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü birebir çeviri yapılması bazen yanlış anlamlara ya da anlatılmak istenenin eksik anlatılmasına neden olmaktadır.

Bazı firmalar, çeviri problemini o ülkede yaşayan yabancı kişileri kullanarak aşmaya çalışmaktadırlar fakat bu tatmin edici olmayacaktır. Zira zaman içinde hem dil hem de çevirmen değişecektir. Ayrıca farklı kültürlerde kelimelerin farklı anlamları vardır ve farklı şekillerde telaffuz edilebilir. Örneğin, Wrigley'in Spearmint sakızı Almanya'da satılırken sorun yaşıyordu ancak hecelemeyle Spearmint yaptıklarında bu sorunu atmış oldular (Cateora 1996: 509).

Bu bağlamda ele alınabilecek bir diğer nokta da dilin başka ülkelerde de kullanılıyor olmasıdır. Aynı dili kullanan birden çok ülke, dolayısıyla da pazarda reklam çalışması yaparken bir pazara seslenildiği halde söz konusu diğer pazarlara da hitap etme olasılığınız bulunmaktadır. Bu da reklamverene ek bir avantaj olarak gündeme gelebilir. Örneğin Almanca, Avusturya ve İsviçre'nin büyük kısmında kullanılmaktadır. Yine Belçika,

İsviçre, Lüksemburg ve Monako'nun belli bölgelerinde Fransızca kullanılmaktadır. Bu hazırlanan reklamların söz konusu ülkelere transferinde başarılı olunabileceğini gösterir. Özellikle benzer medyaların kullanılmasında başarı şansı artacaktır. Ama yine de dikkatli olunması gerekir. Örneğin Unilever'in ürettiği Radion deterjanları Almanya'da güçlü bir reklam kampanyası ile yer almaktadır. Avusturyalı tüketiciler bu reklamları gördükten ve reklamdaki mesajı anladıktan sonra ürünü araştırmışlar ancak bulamamışlardır. Çünkü Radion deterjanları Avusturya'da daha tanıtılmamıştır. Bunun sonucunda Unilever reklamın bedava başka bir ülkeye transferi fırsatını kaçırmıştır (Terpstra vd. 1993: 467).

Dille ilgili son nokta ise bazı firmaların sloganlarında İngilizce'yi kullanmalarıdır. İngilizce gerek dünya üzerinde en çok kullanılan dillerden biri olması gerekse üretici firmaların çoğunun Amerikan kökenli olması nedeniyle kullanılmaktadır. Glokal çalışmalarda da bazen bu slogan değiştirilmez ve ürün ile o ülke de özdeşleştirilmeye çalışılır.

Bu konuda Anholt şöyle bir örnek veriyor; "Nokia'nın dünyadaki tüm pazarlarında son zamanlarda kullandığı slogana bir bakın: *Connecting People*. Bu sözün kulağa hoş gelmesi ve İngilizce'de tutması iki şekilde okunmasından ötürüdür:

Nokia insanları bağlantı sağlama işinde çalışıyorlar (*connecting* sıfat olarak kullanıldığı için *people* cümleinin öznesi olmuş oluyor).

Nokia diğer insanları birleştiriyor (*connecting* fiil olarak kullanılıyor, böylelikle *people* cümleinin nesnesi olmuş oluyor).

Bu çift anlam ifadeye belli bir derinlik ve tını katıyor. Eminim İngilizce konuşulan pazarların dışındaki Nokia tüketicilerinin %1'den azı bu sloganı her iki şekilde de okuyabilecek seviyededir. Sonuç olarak sıradan çokuluslu şirketlerden, zekiliği, gençlik enerjisi ve yaratıcılığı ile farklı olan Nokia markası, tüketicilerin büyük kısmına kendisini ifade etme fırsatını kaçırdı" (Anholt 2003: 49-50).

Glokal çalışmalarda ne kadar global konseptten ayrılmamak gerekse de dil konusunda yöresel uygulamalar dikkatle kullanılmalıdır. Mc Donald's'ın KöfteBurger örneğindeki gibi McDonald's markasının temel değerlerinden ve iletişim stratejisinden ödün vermeden o ülkeye uygun bir ürün adı, reklam metni ya da slogan yazımı dikkatli biçimde hazırlanırsa başarılı olacaktır.

2) Kültürel Farklılıklar

Bir ülkede reklam kampanyası yürütürken karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi hedef kitlenin birbirinden çok farklı ve değişik özelliklere sahip alt gruplardan oluşmasıdır. Bu farklı gruplara tek bir mesajla seslenmek ve onlarda istenen davranışı gerçekleştirebilmek çok zordur. Bu zorluk global reklam kampanyalarında daha da artmaktadır. Zira bu sefer reklamveren farklı bir ülkede ürününü pazarlamaya çalışmaktadır. Bunu yapmaya çalışırken de global kampanya hedeflerinden uzaklaşmamalıdır.

Dil büyük bir sorun olarak global çalışmaların karşısına çıksa da kültürel farklılıklar ve yapı daha büyük bir problem ve aşılması daha zor bir engeldir.

“Genellikle ajanslar yabancıları hedef kitle olarak seçtiklerinde, reklam metni içine “yerli” referanslar sokuşturarak, kiminle konuştuklarını bildiklerine dair iyi pişirilmemiş bir girişimle problemi çözeceklerine inanırlar. Amerikan ajanslarından, Avrupa için bir kampanya yaratmaları istendiğinde, onlar Avrupa şehir, dil ve yaşam tarzlarına görsel ya da sözel göndermeler ekliyorlar. Ancak bu çok anlamsızdır. Sonuçta o ülkedeki insanlar kim olduklarını, nerede yaşadıklarını biliyorlar. Bunun bilincinde olduğunu vurgulayarak reklamcı, yalnızca yabancı olduğunun altını çizmektedir”(Anholt, 2003: 69).

Global çalışmalar yapılırken reklamcının kültürler arasındaki farklılıklar hakkında detaylı biçimde bilgilenmesi gerekmektedir. Örneğin batı ülkelerinde yas rengi siyahken bazı Asya ülkelerinde beyaz olduğunun bilinmesi gibi. Belki renk bu anlamda küçük ancak çarpıcı bir örnek olmaktadır, yanı sıra gelenekler, aile yapısı ve toplumsal değerlerde göz önüne alınmalıdır.

Örgüt kültürü üzerine çalışmalarıyla tanınan Hofstede, kültürleri birbirinden ayırmak için beş temel faktörden söz eder. Bu özellikler “otoriter olup olmamak yani gücün statüden kaynaklanması, erkeksilik ya da kadınsılık yani başarıya ya da birbirine göz kulak olmaya dayanma, bireyci ya da toplumcu olma, riskten kaçınma ya da kaçınmama, uzun dönemli planlamaya eğilimli olmadır”, reklamların içinde üretildiği kültürlerin bir yansıması olduğunu da göz önünde bulundurduğumuz da öncelikle sesleneceğimiz pazarda ki temel kültürel karakteristikleri belirlememiz ve hazırlanacak reklam çalışmasında buna ters düşmeyecek şekilde mesajları şekillendirmemiz gerekecektir (MediaCat, Eylül 2003: 12-13).

Bu noktadan Türk reklamlarına baktığımızda reklamların daha otoriter ve toplumsal bir yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Bireylerden çok toplum ve gruplar ön planda olmaktadır. Bu da geleneksel değerlere önem verilmesiyle açıklanabilir.

Ramazan ayında yayınlanan Coca Cola reklamını bu noktada ele alabiliriz. Öncelikle glokal anlamda başarılı olan bu reklamda Türkiye'nin farklı yerlerinden birbirinden çok farklı alt kültür gruplarına ve kültürel değerlere sahip kişilerin iftar hazırlığı görüntüleri yer almaktadır. Reklamda gerek masa başında bekleyen aile gerekse maden ocağında saati bekleyen işçiler olsun hep bir birliktelik içinde gösterilmektedir. Her biri orucunu açarken Coca Cola hepsinin ortak paydası olarak ekrandadır. Bu reklamda bir kişi bile yalnız başına oruç açarken Coca Cola içerek gösterilmez çünkü bireyden çok grup anlayışı ön plandadır.

Kültür kavramı içerisinde din de ele alınabilecek bir öge olmaktadır. Glokal bir kampanya yaparken reklamın yapılacağı ülkenin dini ve dinin kurallarının da iyi biçimde analizi gerekmektedir. Bu noktada Coca Cola reklamı yine başarılı olacaktır. Müslümanlar için kutsal ay olan Ramazan içinde birlik, bütünlük ve paylaşım değerleri ön planda olmaktadır. İşte burada Coca Cola reklamında herkes bir arada (gerek aile, gerek işçiler, gerekse vapurdaki çalışanlar ve yolcular) yer almakta ve oruçlarını hep beraber açmaktadır. Coca Cola global bir marka iken ve global bir imaja sahipken bu reklamla “oruç açılırken aileniz ya da dostlarınızla yanınızda” mesajı vererek Türkiye ve Türk kültürüne özgü lokal bir uygulama yapmaktadır.

Kültürel değerler altında yine aile yapısı da dikkatle analiz edilmelidir. Örneğin batı ülkelerinde çekirdek aileler daha ön planda, boşanma daha rahat kabullenilir ve geçlerin ayrı evde yaşaması sorun yaratmazken. Daha geleneksel ülkelerde bunun tersi anlayışlar söz konusu olacaktır. Geleneksel aile değerlerinin önemsendiği pazarda buna uygun olmayan bir reklam hazırlanması durumunda başarılı olma ihtimali daha az olacaktır.

C) Reklamda Yaratıcı Strateji ve Glokal Reklamlarda Yaratıcılık

Reklam çalışmalarının belki de en önemli aşaması yaratıcı çalışmalardır. Zira başarılı bir hedef kitle analizi ve medya planına rağmen eğer vermek istediğiniz mesaj açık ve mesajın sunuş biçimi etkili değilse hazırlanan kampanya başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Reklamda yaratıcılık konusu ile ilgili iki farklı görüşten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki reklamda yaratıcılığın, *ne söylenmesi* gerektiği sorusunun yanıtlanması süreci olduğunu iddia etmektedir ki bu grubun en büyük savunucusu David Ogilvy ile Rosser Reeves'tir. İkinci görüş ise reklamda yaratıcılığın *nasıl söylenmesi* gerektiğinin araştırılması ve bulunması olduğunu vurgular ki bu grubun temsilcilerinin en bilinen isimleri William Bernbach ve Leo Burnett'tur (Burton 1990: 392-395). Glokal reklam kampanyaları açısından baktığımızda ise nasıl söyleneceği ne söyleneceğinden biraz daha önem kazanmaktadır. Zira zaten daha önce de belirtildiği gibi genel bir imaj ve ana tema bulunmakta, yalnız bu lokal bir şekilde söylenmektedir. İşte bu lokal söylemin gerçekleşebilmesi için ürün, hizmet ya da marka reklamında aktarılmak istenen mesajın nasıl aktarılacağına dikkatle belirlenmesi önem kazanmaktadır.

Reklamda yaratıcı strateji denildiğine 3 temel stratejiden bahsedilmektedir. Temel satış vaadi olarak adlandırılan ve Rosser Reeves tarafından ortaya atılan yaratıcı stratejiye göre amaç rakip ürün ya da hizmetlerde olmayan bir özelliğin ön plana çıkarılması ve reklamlarda bu vaadin kullanılması önemli olmaktadır. “Özetle bu stratejinin kullanıldığı reklam çalışmalarında, reklama konu olan ürün ya da hizmetin rakiplerinde bulunmayan, sadece kendisinde bulunan bir özelliği veya rakiplerinden farklı olarak tüketiciye sunduğu bir vaat belirlenerek reklam bu özellik vaat üzerine kurulmaktadır” (Elden 2003: 63).

Reklam kampanyalarında kullanılan ikinci strateji ise marka imajı stratejisidir. David Ogilvy tarafından geliştirilen bu stratejiye göre pazarda benzer ürün ve hizmetler bulunmaktadır ve genellikle hepsi benzer vaatler sunmaya başlamıştır. Ogilvy'e göre tüketiciler bir ürünü satın alırken sadece rasyonel yararları bakmamaktadır, onlar bir imaj ve duygusal yarar da satın almaktadır. İşte bu ortamda reklamı yapılan ürün ya da hizmete ait oluşturulan bir marka imajı ile kampanya başarılı olacaktır.

Günümüzde en sık kullanılan ve etkili olan yaratıcı strateji ise konumlandırma olmaktadır. İşletmeler ürün, hizmet ya da markaları için tüketici zihninde yer edecek bir boşluk bulup oraya yerleşmeye çalışmaktadır. Glokal reklam kampanyalarında da konumlandırma en etkili strateji olmaktadır. Burada özellikle tüketici zihninin daha boş ve benzer ürünlerin daha girmediği pazarlarda söz konusu ürün, hizmet ya da marka istenilen yere konumlandırılabilir. Ancak burada unutulmaması gereken en önemli

nokta genel hedeflerden uzaklaşmamak ve o ürünün genel marka imajına aykırı düşecek bir konuma yerleşmemek gerekliliğidir.

Yine günümüzde etkili ve çarpıcı reklamların diğerlerine göre şansı daha fazla olacaktır. Zira çok fazla ürün, çok fazla reklam ortamı ve çok fazla reklam mesajı bulunmaktadır. Tüketici durup da verilmek istenen reklam mesajı ile ilgilenmeyecektir. Bundan dolayı ilgi çekici ve çarpıcı reklamların başarılı olma şansı daha fazladır.

Glokal reklam çalışmalarında dil ve kültürel farklılıklarla ilgili sorunlar etkili bir araştırma ile aşılabılır. Ancak iyi bir yaratıcılık olmadan hiç tanınmayan hedef kitle üzerinde etkili olunması beklenemez. Glokal reklam kampanyalarında bu sorunu gidermenin en etkili yollarından birisi reklamı yapılan ürün, hizmet ya da markayı o ülke sınırları içinde o ülkeye has temalarla tanıtmak olacaktır.

Örneğin eski BP'nin "Ağzı Olan Konuşuyor" reklamı bu anlamda başarılı bir yaratıcı reklam örneğidir. Global bir marka olan BP'nin Türkiye'de kamyon şoförleri tarafından tercih edilmesini sağlamak için hazırlanan bu reklamda hedef kitle analizi iyi yapılmış ve hedef kitlenin anlayacağı bir metin hazırlanarak sunulmuştur. Bu reklamın başarısı bununla kalmamış günlük konuşma diline bu cümleyi yerleştirerek döneminin en akılda kalıcı reklamlarından birisi olmuştur. BP'nin global anlamda hiçbir zaman kullanamayacağı ancak lokal anlamda başarılı olmasını sağlayan bir reklamdır.

Yine benzer olarak McDonald's Türkiye Pazarlama Direktörü Özlem Öcalan şöyle söylemektedir: "McDonald's, reklamlarında çalıştığı ülkelere geniş özgürlük tanıyor. Amerika'da üretilen bir reklamın aynısını burada oynatmak zorunda değiliz. Örneğin köfte gibi Türkiye'ye özgü ama McDonald's markasıyla uyumlu ürünleri nasıl gerçekleştirebiliyorsak, Türk tüketicisinin dokusuna uygun yerel reklamları da burada yaratabiliyoruz. Tabii bize çizilen McDonald's markasının kimliğine uygun sınırlar içinde bunları yapıyoruz. Reklam müziğini Türkleştiriyoruz, reklama Türkiye'ye özgü çeşitli unsurlar katabiliyoruz. Nitekim geçmişte aşçıbaşı temalı reklamlarımızda bunu yaptık" (MediaCat, 2003: 13-14).

Glokal reklamlarda bazı durumlarda ne söylediğimiz önemli olacaktır ancak yaratıcı strateji içinde vermek istediğimiz mesajı nasıl verebileceğimiz sorusu bizim için çok önemli olmaktadır. Anholt bunun bilgilendir-

dirme, duygusal yaklaşım ve eğlence ile bunun sağlanacağını belirtmektedir.

1) Bilgilendirme

Reklamlarda sadece bilgilendirme yapılması o şirket için bir hata olacaktır. Çünkü reklamverenler, ürünleriyle müşterilerinden çok daha fazla ilgilenmektedir ve bir ürün hakkında ayrıntılı biçimde aktarılmış bir sürü bilgi sadece o ürün üzerinde uzun süre çalışan kişileri etkilemektedir (Anholt 2003: 134-135).

Yukarıda da belirtildiği gibi tüketici reklamda aşırı bir bilgilenmeyle karşılaştığında reklamı yapılan ürün ya da hizmeti fazla önemsemeyecektir. Bu elbette özellikle araştırılan ve o kitle tarafından önemli olan ürünler için geçerli değildir. Fakat aşırı bilgilendirme genelde tüketicinin ilgisini çekmek yerine onu boğan bir enformasyon bombardımanı şeklinde görülmektedir. Bu husus özellikle global çalışmalarda daha da önem kazanmaktadır çünkü ürün zaten pazara yeni girmiştir, tüketici ürüne ve belki de üretici işletmeye yabancıdır ve ilk etapta dikkatinin reklama ve ürüne çekilmesi daha önemlidir.

Bu noktada ürün özelliklerini bir bir anlatmak değil öncelikle dikkat çekilerek ardından da tüketicinin ürünü kullanmasıyla elde edeceği yararların aktarılması yoluyla başarılı sonuçlar elde etmek mümkündür.

2) Duygusal Yaklaşım

Bu teknikte, ürün ya da ürünün kullanımıyla ilgili yaratıcı olarak bağdaştırılacak güçlü ve olağandışı bir duyguyla özdeşleştirir ve oldukça sıradan bile olabilecek ürün yerine buna yoğunlaşmak gerekir. Örneğin İngiliz boya markası Dulux reklamlarında bunu kullanmış ve boya hakkında en önemli şeyin boya bittikten sonra hissedilen duygu ve başarı hissi olduğunu saptayıp buna göre reklamlar hazırlamıştır (Anholt 2003: 137).

Bu noktada yine ülkeden ülkeye farklılıklar kendisini gösterebilir. Bu da lokal anlamda önemli duyguların doğru saptanıp ona uygun reklamların hazırlanmasını gerektirecektir. Örneğin, batıda yayınlanan bir çok şampuan reklamında kadınların dolgun saçlara sahip olması ve bu sayede daha mutlu olması teması yer alırken, belki daha fakir ve geri kalmış ülkelerde bu duygusal yaklaşım yerine sağlık ve hijyen gibi temalarla bilgilendirici bir yaklaşım uygulanabilir.

Yine Coca Cola'nın Ramazan ayında yayınladığı reklam bu yönden duygusal yaklaşımın başarılı bir uygulamasıdır. Coca Cola'nın tüketildiği ülkelerden sadece Türkiye'de etkili olabilecek bu reklamda aile, paylaşım, dostluk vb. bazı değerler duygusal bir anlatım içinde sunulmuş ve global hedeflere ters düşmeden lokal alanda başarılı olunmuştur.

Duyguların ürün ya da hizmetin pazarlandığı değişik ülkelerde nasıl verildiği önemlidir. Burada 4 temel noktadan bahsedebiliriz (Anholt 2003: 137-138):

Tasvir edilen duygunun, her yeni piyasada tüketici tarafından tam olarak deşifre edilip edilmediği.

Duyguyu eksiksiz olarak okuyorlarsa, ürünle olan bağlantısını inandırıcı bulup bulmadıkları.

Duyguyu algılayıp, ürünle bağlantısını da inandırıcı buluyorlarsa reklamın akılcı "yararlardan" çok, duygusal olanlara yoğunlaşmasından memnun olup olmadıkları.

Duyguyu doğru algılayıp, ürünle bağlantısını kabul edip, duygusal yararlarından da memnunsalrarsa, bu yaklaşımın her ülkede markayı geliştirmek ya da ürünü satmak için etkin, farklı ve rekabete dayalı bir yol olduğunu kanıtlayıp kanıtlamadığı.

Bu duygusal yaklaşım bazı bölgelerde değişiklik gösterebilir. Örneğin Alman reklamcılığında kalite, tasarım ve teknoloji ön plandadır. Mizah yok denecek kadar az kullanılır ve bilgiler doğrudan, gerçekçi biçimde aktarılır. Teknik ayrıntılar önemlidir. Kahve ve bira gibi ürünlerde tarih ve geleneksel çekicilikler ön plandadır. Buna karşılık Fransız reklamcılığı daha farklıdır. Doğrudan ders verilen reklamların sayısı sınırlıdır. Eğlence ve haz yönelimi, duyguyu gösterme, drama televizyon reklamlarına yansır. Az metin, çok sembol kullanılır. Popüler çekicilikler; güzellik, şehvet ve erotizmdir (MediaCat, 2003: 15).

3) Eğlence

Mizahi anlatım bir çok kere reklamlarda kullanılmaktadır. Özellikle global reklamlara baktığımızda hafif nükteli, ince esprilerin yer aldığı reklamlar olduğunu görmekteyiz. Ancak bu noktada da yine reklamın yapılabacağı ülkenin ve o ülkeye ait mizah anlayışının çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Glokal reklam çalışmalarında eğlendirici bir anlatımın kullanılması şarttır. Zira tüketicinin reklama dikkatinin çekilmesi için komikliğe ihtiyaç vardır. Reklam insanlara, paralarını bizimle paylaşıp paylaşmayacaklarını sormaktır. O zaman burada görev, dikkati için tüketiciyi ödüllendirecek olan reklamcıya düşüyor. Bu ödül olmadan reklamla kimse ilgilenme, mizah ve yaratıcılık olmadan da düzenli giden satış reklamımız başarılı olamaz (Anholt 2003: 140).

Günümüz reklam anlayışında metin öğelerinin azalması ve daha çok görsel anlatımların ön planda olması ve gerek global gerekse local reklam çalışmalarında yanlış anlaşılmalara daha fazla olabilmesi nedeniyle hazırlanacak reklamlarda o ülkeye uygun ve anlaşılır mizahi öğelerin kullanılması yararlı olacaktır.

Yine glokal reklam çalışmalarında yaratıcılık açısından önemli ve mesajın sunumunda yararlı olan bir diğer nokta da reklamda kullanılan müzik olmaktadır. Özellikle duygusal ve eğlenceli yaklaşımlarla hazırlanmış reklamlarda gerek duyguyu gerekse mizahı destekleyecek bir müzik kampanya başarısını arttıracaktır.

Çalışmanın başından beri değindiğimiz Coca Cola reklamında hiçbir metin ya da söz ögesi bulunmamaktadır. Baştan sona Türk müziği motifleriyle hazırlanmış reklamda görüntülere uygun ve yerinde efektler kullanılmıştır. Sanki müzik reklamın sözü gibi devam ederken kolanın bardağa dökülme sesi de reklamın sonunda bir slogan gibi yer almaktadır. Bu reklamın radyo versiyonunda da aynı şekilde sadece müzik kullanılmış başka hiçbir söz ya da slogan yer almamıştır.

Bu çalışma başarılı bir glokal reklam örneğidir. Coca Cola'nın genel global hedeflerinden ayrılmadan olabilecek olumsuzlukları en aza indirerek (söz kullanılmamış) ve kültürel değerleri başarılı bir yaratıcılık ve müzikle destekleyerek sunmuştur.

Uluslararası çalışmalarda amaçlanan yaratıcılık tarzı, uygulamaya değil düşünceye bağlı olmalıdır. Düşünsel yaratıcılık çok nadirdir. Bu onu ifade ediş biçimimizin neredeyse ikincil derecede önemli olacağı güçlü bir fikir olmalıdır. Böyle düşünceler, daha önce belirtilen kültürel ve dilsel farklılıklardan bile üstündür (Anholt 2003: 146).

Sonuç

Global reklamların hazırlanmasındaki zorluklar, dünyanın her geçen gün daha büyük bir pazar haline gelmesi gibi nedenlerle günümüzde yeni yeni tanınan ve önem kazanan glokal reklamcılık her geçen gün daha sık kullanılmaya ve global pazarlanan ürün, hizmet ya da markalar için daha önemli olmaya başlamıştır.

Glokal reklam çalışmaları içerisinde karşılaşılan en önemli sorunlar reklamın yayınlandığı ülkenin kültür yapısı, dil problemi ve reklamın anlaşılabilmesi olduğunu görmekteyiz. Kültür ve dille ilgili sorunlar reklamın hazırlanmasından önce yapılacak etkili bir araştırma ve analiz ile bir ölçüde aşılabılır fakat yaratıcılık konusu reklamcılar açısından ulusal reklam çalışmalarına nazaran daha zorlayıcı ve karmaşık bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

Glokal kampanyalarda başarılı olabilmek ve hedef kitle üzerinde istenilen davranışı ürün, hizmet ya da markanın global hedeflerinden ve ana konseptinden ayırmadan yapabilmek için hazırlanan reklamların hedef kitlenin dikkatini çekici ve ilgi alanlarına uygun yaratıcılıkta hazırlanması gerekmektedir.

Kaynaklar

- ANHOLT, Simon (2003), *Global Markaların Yerel Çuvallamaları*, (çev:Gonca Canan), İstanbul: MediaCat Yayınları.
- (Eylül 2003), *Türk Tipi Reklam Olur mu?*, Media Cat Aylık Pazarlama İletişimi Dergisi, Yıl:11, Sayı:104.
- BURTON, Philip Ward (1990), *Advertising Copywriting*, Sixth Edition, Lincolnwood, Illinois U.S.A.: NTC Business Books, NTC Publishing Group.
- CATEORA, Philip R. (1996), *International Marketing*, 8th Edition, U.S.A.: Irwin Inc.
- ELDEN, Müge (2003), *Reklam Yazarlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MAYNARD, Michael L. (2003), *From Global to Local: How Gillette's Sensor Excel Accommodates to Japan*, Keio Communication Review No:25.
- RUTHERFORD, Paul (1996), *Yeni İkonalar, Televizyonda Reklam Sanatı*, (çev. Mustafa K. Gerçekker), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- RING, Jim (1996), *Reklam Dünyasının İç Yüzü*, (çev: Şefika Komçez), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- TERPSTRA Vern, SARATHY Ravi (1993), *International Marketing*, 6th Edition, Dryden Press.
- WELLS William, BURNETT John, MORIARTY Sandra (1995), *Advertising, Principles and Practice*, 3rd Edition, New Jersey: Prentice Hall, Englewoods Cliffs.

The Importance of Creativity in Global Advertising Campaigns

Assoc. Prof. Dr. Müge ELDEN*

Abstract: Global advertising, which has gained popularity during the last years with globalism, is no longer the only type of advertising for the firms with international operations. However much globally thought and the same general message conveyed, the perception and interpretation of that message change across the countries. Therefore, the concept of glocal advertising has been discovered. Glocal advertising means tailoring an advertising according to the local specifications of the country without distracting the global concept and deviating from the target. In "The Importance of Creativity in Glocal Advertising Campaigns" paper, the concept of glocal advertising, the critical issues in glocal advertising and the relationship between creativity and glocal advertising are discussed.

Key Words: Advertising, Global Advertising, Creativity, Glocal Advertising, Cultural Issues

---

*Ege University, Faculty of Communication / İZMİR
e-mail: elden@iletisim.ege.edu.tr

Значение творчества в глобальных рекламных кампаниях

Мюге ЭЛДЕН, д.н., доцент*

Резюме: Понятие глобальной рекламы, значение которой увеличилось с усилением глобализации, стало терять в последнее время свою особенность единственного и действительного вида рекламы для фирм на международной арене. Так как, хотя и преследуются глобальные идеи и передаются общие для всех темы, передаваемые знаки и их значения терпят изменения в разных странах. В результате, в число разновидностей реклам добавилось и понятие глобальной рекламы. Под глобальной рекламой подразумевается такая реклама, которая наряду с глобальной концепцией и целями, содержит и местные особенности, присущие той стране, в которой проводится данная реклама. В этой статье раскрываются понятия глобальной рекламы и особенности, которые должны учитываться при производстве глобальной рекламы, а также подчеркивается важность творчества и взаимосвязь творчества с понятием глобальной рекламы.

Ключевые слова: реклама, глобальная реклама, творчество, производство глобальной рекламы, элементы культуры.

---

* Эгейский Университет, факультет коммуникации - ИЗМИР
e-mail: elden@iletisim.ege.edu.tr

Türkiye’de Ergenlerin Arkadaş-Akran Grupları İle İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örnekleme

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Özcan DEMİR*
Doç. Dr. Aylin Görgün BARAN
Doç. Dr. Demet ULUSOY

Özet: Çalışmamız Türkiye’de gençlerin arkadaş-akran grubu ve flörtleriyle yaşadıkları ilişkilerin onların depresyon belirtileri göstermesindeki ve intihar da dahil sapmış davranışlar içine girmele-
rindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örneklem grubu-
nu Ankara’daki lise son sınıf öğrencileri oluşturduğu 726 genç ile yapılan survey çalışmasının neticesinde, gencin arkadaşlarına gü-
venmesi, sorunlarını ve sırlarını paylaşması, boş zamanlarını bir-
likte geçirmesi ile ebeveyni tarafından sevilen bir çocuk olması, ebeveyninin kullandığı pekiştireçler, aile içi şiddet, ebeveyninin kendisini anlamadığını düşünmesi, depresyon belirtileri göstermesi ve intihar düşüncesi arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler bulunmuş-
tur. Sonuç olarak sorunlu aile atmosferi yaşayan gençlerin, arka-
daş-akranları ve flörtleriyle de olumsuz etkileşimleri olduğu ve in-
tihar düşüncesi dahil pek çok sapmış davranış içinde oldukları sap-
tanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ergen, arkadaş-akran grupları, sapmış davranış.

Giriş

Ergenlikte Arkadaş ve Akran Grupları

Ergen davranışlarının odaklandığı temel alanlardan biri arkadaş ve akran-
larıyla ilişkileridir. Araştırmacılara göre çocuğun varlık merkezi olan aile,
değerlerin öğretilmesinde ve kişisel güvenin kazandırılmasında akran
grubunun başarısına ulaşamaz.

Ergenin arkadaş ilişkileri üç kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi geniş
kalabalıklar, ikincisi daha küçük yakın klikler, üçüncüsü bireysel dostluk-

---

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / ANKARA
e-posta: nildemir@hacettepe.edu.tr, abaran@hacettepe.edu.tr, demet@hacettepe.edu.tr

lardır. Ergenlik döneminde tek cinsiyetli arkadaş grupları derece derece karşı cinsten grupların etkilerine girerler ve geniş bir ergen kalabalığı oluşur. Ancak daha sonraki aşamada heteroseksüel arkadaş grupları oluşmaya başlar. Böylelikle gevşek örüntülü ergen çiftler grubu oluşur. Bu gruplarda aynı cinslerden oluşan dostluklar da kurulabilir ve çok daha yakın, daha yoğun, açık ilişkiler yaşanabilir. Bu tür dostluklar ergene kendinin ve başkalarının duygularını öğrenmesine katkıda bulunur Ancak bu dönemde yaşanan arkadaşlıklar daha önceden oluşan psikolojik yaraları tedavi edici de olabilir, zararlı da olabilir, genci pişmanlık duyacağı davranışlara da itebilir (Conger ve Galambos 1997).

Yapılan araştırmalarda ergenin, grup ortamında güç, aidiyet ve güven kazandığını göstermektedir. Tek başına yapamayacağını düşündüğü işleri akranlarıyla birlikte karar vererek ortaklaşa yapmaya çalışır. Ebeveynler bu konuda çocuklarının faaliyetlerini kısıtlamaya çalışır. Ancak bu tür çabalar çoğunlukla başarı değil, başarısızlıkla sonuçlanır. Prestij edinme ve serbestçe hareket ve benzeri davranışlar gruplarda kazanılır. Bu nedenle akran grubunun etkisi ebeveynlerin öğrettikleriyle veya yasaklamalarıyla çelişir. Dolayısıyla ile akran dünyası çoğu ergen için tutum ve davranışlarının onaylanmasının ve reddedilmesinin kaynağı olur (Horroks 1965: 21).

Ergenlik döneminde, tavsiyede bulunma, birlikte olma, davranış modeli oluşturma, destek ve geri bildirim sunma, kişisel özellik ve beceri konularında bilgi kaynağı olma bakımından akranlara büyük önem verilir. Öte yandan ergenlerin ebeveynleri ile olan ilişkileri eğitim ve meslek gibi gelecek merkezli alanlarda ve geçiş dönemlerinde önemini korurken, arkadaş ve akranlar gündelik olaylarda, modada, serbest zaman etkinliklerinde daha etkili görünmektedir. Ancak ergenlerin yaşama ilişkin önemli değerleri ebeveynlerinden aldığı, sosyal ilişkilerinde yaşadığı kişisel problemleri konusunda hem ebeveynlerine hem de arkadaşlarına danıştığı belirtilmektedir. Bu bağlamda çok sayıda ergen ailesini değil, akranlarının birlikteliğini tercih ettiğini ifade etmiştir. Ebeveynlere oranla arkadaşlarının baskıcı olmasını eleştirmesi, olaylardan dersler çıkarması daha az olası görünmektedir. Gençler arkadaşlarının birbirlerine sosyal statü kazandırma ve ilgilerini paylaşma konusunda daha isteklidir. Ayrıca akran ilişkileri yetişkin-çocuk ilişkilerine göre daha eşitlikçi ve esnektir, daha anlayışlı ve güven vericidir. Ebeveynler ergenlik döneminde çocuklarının arkadaş seçimi ile çoğu zaman ilgilenirler. Bunun nedeni olarak hayatla yeni tanışan, deneyimsiz bir gencin karşılaşacağı problemlerin neler olabileceği endişesini taşımaları gösterilebilir. Çünkü ergen-gençler benzeri ilgi, özellik ve davranış-

lar temelinde arkadaşlarını seçerler ve genellikle ergenlikte arkadaş ve akranlara ev dışındaki ortamlarda karşılaşılır. Dolayısı ile ebeveynler çocuklarının bazı arkadaşlarını tanımayabilirler. Böylelikle, gencin arkadaş seçimi büyük önem kazanır. Nitekim madde bağımlılığı, vücuda zarar verme gibi sapmış davranışlar akran etkisinden çok arkadaş seçimine dayanmaktadır (Coleman ve Hendry 1999: 147-148).

Akran grubunun işlevini bilemeyen ebeveynler ve yetişkinler çoğunlukla akran grubunu atipik ya da istenmedik bir oluşum olarak görebilirler. Dolayısı ile akran grubu bazı yetişkinlerin kriterlerine uygun olmayabilir. Ergenlik dönemlerinde akranların etkisi genelde olumlu ve yapıcı olsa da, akran baskısı, yetişkinler tarafından anti-sosyal davranışların nedeni olarak görülür. Ancak erken ergenlik döneminde çoğu ebeveynler grubun baskılarını onaylamaktadır. Böyle davranan ebeveynler gencin cinsel davranışa ilişkin bilgiler edinmesini, sigara içmesini, alkol kullanmasını asi gençlik davranışları olarak değil, bunların yetişkin değer ve normlarına uyma çabası olduğunu kabul ederler (Coleman ve Hendry 1999: 143, Horroks 1965: 24). Ancak bu noktada genç ebeveyni tarafından anlaşılmadığını düşünürse ve çatışma yaşanırsa genellikle seçimini arkadaş grubu lehine kullanır.

Diğer taraftan genel olarak ebeveyn ve akran etkileri birbirini tamamlar ve ergenleri gelecek yaşantılarındaki olgun ilişkilere hazırlar. Çocukluk-taki aile ilişkileri ergenlikteki akran ilişkileri için güçlü duygusal bir temel oluşturur. Genellikle akranlar, ebeveynlerinden öğrendikleri davranış ve değerlerde birbirlerine model olur ve bunları pekiştirir. Dubin ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir araştırmada ebeveynlerini otoriter olarak karakterize eden gençlerin, gerek yetişkin gerekse akranlarca desteklenen normları ödüllendiren akran grubuna yöneldiği bulunmuştur. Ebeveynlerini ilgisiz olarak karakterize eden kızlar yetişkin değerlerini onaylamayan akran gruplarına eğilim göstermektedir. Ebeveynlerinin hoş görülmesini belirten erkekler eğlence kültürü oryantasyonuna sahip topluluklara girdikleri tespit edilmiştir (Coleman ve Hendry 1999: 148). Böylelikle ebeveynin çocuk bakım tarzı ile (Kullandığı otorite tipi, etiketleme vb.) gencin arkadaş seçimi ve arkadaşlık kurabilmesi arasında korelatif ilişkiler saptanmıştır (Bkz. hipotez 1).

Akran grubu ergene kişinin kendisini test etmesini, denemesini ve başkalarıyla başa çıkmasını öğretir, kendini kanıtlama zemini olarak işlev görür ve sosyal hareketlerini başlatma fırsatı da sunar. Bu şekilde ergen ileriki

yaşamında sosyal uyum ve katılıma daha emin ve daha kolay bir biçimde yaklaşır. Böylelikle akran grubu gencin sosyal öğrenme deneyimlerini artırır. Bu deneyimin yaşanması pek çok sosyal probleminde kaynağını oluşturur. (Bkz. hipotez 3, 4 ve17) Troyn, akran grubuna ilişkin yapmış olduğu çalışmasında ergenlerin toplumda kültürün sosyal süreçlerini yaparak öğrendiği sonucuna ulaşır. Ergenler eylemde bulunarak cinsiyet rollerini öğrenmeyi, birlikte yaşamı paylaşmayı, rekabeti, ortaklığı, sosyal becerileri, değerleri ve amaçları öğrendiklerinden söz eder (Horroks 1965: 21).

Akran grubu tarafından ergenin kabul edilmesi ve akranlarının kendisi hakkında iyi düşünceler taşıması, onun için her şeyden önemlidir. Çoğu yetişkine oranla ergen akranlarının görüşleriyle ve grup uygulamalarıyla yönetilmeye, davranışlarını inançlarını ve değerlerini düzeltmeye ve düzenlemeye hazırdır. Küçük şeyler yetişkinlere oranla ergenlerde daha fazla anlam ifade eder. Dolayısı ile akran grubu, ergen için güven yaratır ve birincil deneyim kaynağıdır. Akran grubu ergene neyi yapıp neyi yapmayacağını, neyi kabul edip, neyi kabul etmeyeceğini öğretir. Ergen akran grubuna kabul edilir ise gencin en rahat ettiği yer olur. Grubun konumu gencin konumu haline gelirken, grubun jargonu gencin jargonu olur. Bu şekilde genç grupta statü kazanır. Ayrıca genç ebeveynlerin otorite ve kontrolünden uzak olmak için özgürleşmek adına yaptığı mücadelesine burada destek bulur. Böylece akran grubu, gence dünyasını anlama ve yorumlama fırsatı verir, kendini ve evreni anlamlandırmasına yardımcı olur. Artık arkadaşlarım benim hayatımdır demeye başlar (Horroks 1965: 22). Bu bağlamda akran gruplarıyla uyum gösteremeyen ya da onlarla yeterince vakit geçiremeyen gençlerin yaşadıkları sosyal izolasyon süreci sonunda sapmış davranış gösterme, depresyona girme ve hatta intihar düşüncesi taşıma risklerinin diğer gençlere göre artış kaydettiği görülmektedir (Bkz. hipotez 3, 4, 5, 6).

Tüm ergenlerin akran grubuna eşit oranda duyarlı oldukları ifade edilemeyeceği gibi tek tip olduklarından da söz edilemez. Ergenlerin çoğu, akran grubu merkezli olmamakla birlikte, ancak belli koşullar altında farklı dönemlerde belli akran etkilerine karşı bir ölçüde duyarlıdır. Tüm ergenler akran grubunu kendini göstermek ve deneyim edinmek için en başarılı ve en uygun araç olarak görmeyebilir. Bu bağlamda akran grupları formal, informal, sayısal olarak büyük, küçük şeklinde sınıflandırılmakta ve bu gruplar klik, çete vb. gibi terimlerle tanımlanmaktadır. Bazı

akran gruplarının baskıcı olduğu, grubun norm ve değerlerinden sapmaya izin vermeyen, katı davranış kuralları geliştiren, sadakat ve uyum isteyen bir yapı sergiledikleri gözlenmektedir (Coleman ve Hendry 1999: 144, Horroks 1965: 23). Bu açıdan gencin kolay arkadaşlık kurabilmesi ve içine girdiği arkadaş gruplarının türü büyük önem arzeder (Bkz. Hipotez 9).

Arkadaş ve akran kültürüne -norm ve değerlerine- uyum motivasyonu, erken ergenlik döneminde artar, orta ve geç ergenlik dönemine doğru ise düşer. Ancak bu uyum ihtiyacı cinsiyete*, sosyo-ekonomik statüye, ebeveyn ile olan ilişkiye ve kişilik faktörlerine göre farklılık göstermekle birlikte, bu durumun gencin romantik ilgilerinin artmasından ileri geldiği belirtilir. Bu ilgiler nedeniyle genç, grup dışına yönelir. Ergenin yaşı ilerledikçe kimliğini, sosyal rolünü ve sosyal statüsünü açığa çıkarır ve akranlarının kabulüne ve desteğine daha az bağımlı hale gelir (*Bkz. hipotez 7) (Conger ve Galambos 1997, Coleman ve Hendry 1999: 144).

Dunphy’e göre arkadaş grubunu en temel işlevi iki cins arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmaktır. Bu şekilde heteroseksüel davranışlar öğrenilir ve uygulanır. (Coleman ve Hendry 1999: 149). Bu konuda karşı cinsle arkadaşlık kuramayan ergenin sapsmış davranış gösterme olasılığı yükselir. (Bkz. hipotezler; 11-16) Nitekim yapılan bir araştırmada intihar eğilimli gençlerin çoğu ya kız ya da erkek arkadaşından ayrılması nedeniyle intihar girişiminde bulunduğunu belirtmiştir (Chiles 1986: 52). Akran gruplarının bir başka boyutu da boş zamanları değerlendirme yönüdür.

Bu bilgilerin ışığında çalışmamız Türkiye’de gençlerin arkadaş-akran grubu ve flörtleriyle yaşadıkları ilişkilerin onların depresyon belirtileri göstermesindeki ve intihar da dahil sapsmış davranışlar içine girmelerindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır ve hipotezlerimiz bu çerçevede oluşturulmuştur.

Hipotezler

1. Ebeveynin çocuk bakım tarzı ile gencin arkadaş seçimi arasında pozitif bir ilişki vardır.
2. Aile bireylerindeki mental sağlık sorunları gencin arkadaşlık kurabilme eğilimini azaltır.
3. Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile depresyon belirtileri göstermesi arasında negatif bir ilişki vardır.

4. Gencin sorunlarını ve sırlarını paylaşacak arkadaşı olması ile depresyon belirtileri göstermesi arasında negatif bir ilişki vardır.
5. Gencin boş zamanlarını arkadaşları ile birlikte geçirmesi ile sorun ve sırlarını paylaşması ve güvenmesi arasında pozitif ilişki vardır.
6. Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmesi ile depresyon belirtileri göstermesi arasında negatif bir ilişki vardır.
7. Gencin okul dışında bir gruba üye olması cinsiyete göre farklılaşmaktadır.
8. Aile içi dezorganizasyon gencin okul dışı gruplara girme eğilimini artırır.
9. Gencin kolay arkadaşlık kurması ile okul dışı gruplara girmesi arasında pozitif bir ilişki vardır.
10. Okul dışında üye olunan dinsel grup ile kolay arkadaşlık kurabilme arasında negatif bir ilişki vardır.
11. Flörtün varlığı gençlerin depresyona girme eğilimlerini azaltmaktadır.
12. Gençlerin karşı cinsle kolay arkadaşlık kurabilme yeteneği bir flörte sahip olma olasılığını arttırmaktadır.
13. Gençlerin flörtü olması ile sapmış davranış göstermesi arasında korelatif bir ilişki vardır.
14. Aynı anda birden fazla flörtün olması gencin sapmış davranış içine girmesini artırmaktadır.
15. Gencin birden fazla flörtünün olması ile aile içinde etiketlenmenin arasında pozitif bir ilişki vardır.
16. Gencin sık flört değiştirmesi ile ebeveynin birbirleriyle iyi anlaşması arasında negatif bir ilişki vardır.
17. Güvenilecek ve sırlarını paylaşacak arkadaşları olmayan gençlerde intihar düşüncesine sahip olma oranı yüksektir.

Örnekleme:

Araştırmamızın örnekleme grubunu Ankara'daki lise son sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Tuzluçayır Lisesi (141 kişi), Abidinpaşa Lisesi (17 kişi), Çankaya Lisesi (366 kişi), Tevfik Fikret Lisesi (79 Kişi), Fatoşabla Koleji (15 kişi), Aykan Koleji (30 kişi), Bilim Koleji (50 kişi) ve Köksal Toptan Lisesi (28 kişi) olmak üzere toplam 726 öğrenciye

ulaşmıştır. Veri toplama teknikleri olarak anket, gözlem ve mülakat kullanılmıştır. Veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. İstatistiki analizlerde ki-kare ve çoklu analiz tekniğine başvurulmuştur.

Araştırma Verilerinin Analizi:

Ebeveynin Çocuk Bakım Tarzı: Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile ebeveynlerin gencin arkadaşlarını tanıması arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarına güvenmeyen gençlerin en düşük oranla (% 8. 40) ebeveyninin de arkadaşlarını tanımadığı görülürken, arkadaşlarına güvenen gençlerin çok yüksek bir oranla (% 91. 60) ebeveyninin, arkadaşlarını tanıdığı tespit edilmiştir (Chi-square: 9. 520 df 1 $p < 0. 05$). Ebeveynin gencin arkadaşlarını tanıması onun arkadaşlarına güvenmesini artırmaktadır.

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile ailesinin kendisine olan tavrı arasındaki ilişkiye bakıldığında, ebeveyni tarafından övülen, gurur duyulan gençlerin en yüksek oranla (% 79. 20) arkadaşlarına güvendiği, ikinci olarak ebeveyni tarafından sık sık eleştirilen, kusur bulunan gençlerin % 70. 80’inin arkadaşlarına güvendiği ve yaptığının hiç önemi olmayan ve ebeveyni tarafından kendisine nötr davranılan gençlerin ise % 64. 1’inin arkadaşlarına güvendiği saptanmıştır (Chi-square: 8. 067 df 2 $p < 0. 05$). Gence nötr kalan, iyi-kötü bir görüş bildirmeyen ebeveyni olan gençlerin arkadaşlarına güvenme oranı düşmektedir.

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anlaması arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünen gençlerin en yüksek oranda (% 79. 00) genel olarak arkadaşlarına güvendiği görülmektedir. Arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmeyenlerde bu oran % 65. 00’e düşmektedir (Chi-square: 14. 117 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile ebeveynin çocuk bakım tarzı arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşanların önemli bir kısmının yetkin-tatlı sert ebeveyn (% 46. 20) ile izin verici-hoşgörülü ebeveyn (% 43. 70) çocukları olduğu görülmektedir. Sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşanların ancak % 7. 50’sinin baskıcı-otoriter ebeveyn, % 2. 70’inin ise ilgisiz Ebeveyn çocukları oldukları tespit edilmiştir (Chi-square: 15. 481 df 3 $p < 0. 05$). Ebeveynin kullandığı otorite tipi gencin arkadaşlarıyla ilişkisinde belirleyici olmaktadır.

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile ailesinde kendisine fikir sorulması arasındaki ilişkiye bakıldığında; ailesinde kendisine fikir danışılan gençlerin % 86. 30'luk oranla, danışılmayanlara göre (% 74. 40) arkadaşları ile sorunlarını paylaşmaya daha eğilimli oldukları görülmektedir (Chi-square: 7. 688 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile ailenin gence sorumluluk vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; ailesi tarafından sorumluluk verilen gençlerin % 85. 50'lik oranla, ailesi tarafından sorumluluk verilmeyenlere göre (% 76. 80) daha fazla sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşma eğiliminde oldukları görülmektedir (Chi-square: 3. 077 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşması ile gencin kendisini annesi tarafından sevilen ve istenen biri olarak görmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; kendisini annesi tarafından sevilen ve istenen bir çocuk olarak görmeyenlerin % 25. 80'lik oranla, görenlere (% 14. 20) göre daha fazla arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmadıkları görülmektedir (Chi-square: 5. 935 df 1 $p < 0. 05$). Benzer bir şekilde gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile gencin kendisini babası tarafından sevilen ve istenen biri olarak görmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; % 23. 40'lik oranla, kendisini babası tarafından sevilen ve istenen bir çocuk olarak görmeyenlerin, babası tarafından sevildiğine inanlara (% 13. 50) göre arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmada zorluk çektiği görülmektedir (Chi-square: 5. 297 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile aile bireyleri tarafından gence fazlalık olduğunun hissettirilmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; bu hissi olan çocukların % 23. 30'luk oranla, ailesi tarafından fazlalık olduğu hissettirilmeyenlere göre (% 14. 40) arkadaşlarıyla sorunlarını daha fazla oranda paylaşmama eğilimi olduğu saptanmıştır (Chi-square: 5. 213 df 2 $p < 0. 05$). ebeveyn tarafından sevilme ve istenilmeme, ailede fazlalık olarak görülme kısaca sorunlu aile atmosferi genç üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır. Bu durumun onun arkadaşlarıyla olan etkileşimine de yansıtıldığı görülmektedir.

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile ebeveyninin kullandığı pekiştirici tipi arasındaki ilişkiye bakıldığında; herhangi bir uyarıcı almayan gençler ile (% 22. 50), sıklıkla eleştirilip, bağırılan, kusur bulunan gençlerin (% 19. 00), övülen, gurur duyulan, beğenilen gençlere göre (% 12. 60) daha fazla oranda arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmadıkları tespit edilmiştir (Chi-square: 5. 991 df 2 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile çocukların kimin tarafından büyütüldüğü arasındaki ilişkiye bakıldığında; bakıcı ile büyütülenlerin % 25. 00’lik oranla, kreşe gidenlere (% 8. 80) ve aile büyükleri tarafından büyütülenlere (% 12. 50) göre, arkadaşlarıyla sorunlarını daha fazla oranda paylaşmadığı görülmektedir. Sorunlarını paylaşmayanların ikinci derecede yoğunlaştığı genç kategorisi ise anneleri (% 18. 50) tarafından büyütülenlerdir. Bu veriler bize, çocukluğunda ev içinde zamanının önemli bir kısmını tek kişiyle geçiren gençlerin, arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmada daha büyük zorluk çektiklerini göstermektedir (Chi-square: 9. 537 df 4 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile aile içinde bir lakabının olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okul ve aile içinde sevmedikleri bir lakabı olan öğrencilerin % 19. 90’lık oranla, lakabı olmayanlara göre (% 13. 80) arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmamaya daha eğilimli oldukları görülmektedir (Chi-square: 3. 359 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları olması ile ebeveyninin gencin arkadaşlarını tanıması arasındaki ilişkiye bakıldığında; ebeveyni tarafından arkadaşları tanınmayan gençlerin % 64. 90’ının okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları bulunmaktadır. Ebeveyni tarafından arkadaşları tanınan gençlerde bu oranın % 84. 40’a yükseldiği görülmektedir (Chi-square: 17. 367 df 1 p<0. 05). Kısaca ebeveynin gencin arkadaşlarına tanıması oranı yükseldikçe gencin arkadaşlarına daha çok güvendiği görülmektedir.

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile ebeveyni ile önemli sorunlarını paylaşması arasındaki ilişkiye bakıldığında; önemli sorunlarını ebeveyni ile paylaşmayan gençlerin çok büyük bir kısmının (% 74. 50) arkadaşlarıyla sırlarını paylaştığı görülmektedir (Chi-square: 12. 931 df 2 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; sırlarını paylaştığı arkadaşları olan gençlerin (% 79. 10), sırlarını paylaşmayanlara göre (% 48. 80) arkadaşlarının kendilerini anne-babalarından daha fazla anladığına inandıkları saptanmıştır (Chi-square: 47. 866 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarının ken-

disini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünen kızların oranının (% 61. 60) erkeklere (% 38. 40) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir (Chi-square: 14. 132 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile öğretmenleri tarafından okuldaki dersleri hakkında bilgi alması arasındaki ilişkiye bakıldığında; ebeveynin öğretmenlerinden okuldaki durumu hakkında bilgi almayan gençlerin çok büyük bir kısmı (% 84. 00) arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmektedir. Ebeveyni hocalarından okuldaki durumu hakkında bilgi alan gençlerde ise bu oranın % 71. 10'a düştüğü görülmektedir (Chi-square: 10. 214 df 1 p<0. 05). İlgisiz ebeveynlere sahip gençlerin daha fazla oranda arkadaşlarına bağlandıkları ve kendilerinin arkadaşları tarafından daha iyi anlaşıldıklarını düşündükleri görülmektedir.

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile ebeveynin kardeşini kendisinden daha fazla sevdiğini düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; kardeşinin kendisinden daha fazla sevildiğini düşünen gençlerin çok büyük yoğunlukla (% 86. 20) arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşündüğü tespit edilmiştir. Oysa kardeşinin daha fazla sevildiğini düşünmeyen gençlerde bu oran % 71. 90'a düşmektedir (Chi-square: 11. 194 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile aile bireyleriyle sık sık kavga etmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; aile bireyleriyle sıklıkla kavga eden gençler, en yüksek oranla (% 82. 80) arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmektedir. Ancak aile bireyleriyle kavga etmeyen gençlerde bu oran % 66. 20'ye düşmektedir (Chi-square: 25. 196 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile ailesinin kendisine karşı olan tavrı arasındaki ilişkiye bakıldığında; ailesi tarafından sıklıkla eleştirilen, kusur bulunan gençlerin çok büyük bir çoğunluğu (% 81. 80), ebeveyni kendisini öven, gurur duyan gençlerin % 71. 10'u, ebeveyni tarafından önemsenmeyen gençlerin % 64. 10'u arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmektedir. Ebeveyni tarafından eleştirilen ve kusur bulunan gençlerin yine ebeveyni tarafından anlaşılmadığını düşündüğü görülmektedir (Chi-square: 11. 466 df 2 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarının kendisini ebeveyninde daha fazla anladığını düşünen gençlerin çok yüksek bir oranda (% 86. 40) boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirdiği tespit edilmiştir (Chi-square: 18. 559 df 1 $p < 0. 05$). Arkadaş grubunun genci anlaması onun için her şeyden çok daha önemlidir. Bu durum genç için bir güven kaynağıdır. Gencin kendi dünyasını anlama ve yorumlama fırsatı arkadaş grubuyla gerçekleştiği için boş zamanlar da çok büyük bir oranda bir arada geçirmektedir.

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünen gençlerin hemen hemen tamamına yakını (% 90. 60) arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmaktadır (Chi-square: 45. 224 df 1 $p < 0. 05$).

Gençlerin ebeveynleriyle çatışma alanları ile arkadaşlarıyla sınırlarını paylaşması arasındaki ilişkiye bakıldığında; ebeveynleriyle arkadaşlarının beğenilmemesi yüzünden çatışmaların en yüksek oranla (% 91. 10) arkadaşlarıyla sınırlarını paylaştıkları, ikinci olarak ebeveynleriyle gencin fazla para harcaması yüzünden çatışan gençlerin (% 87. 30) arkadaşlarıyla sınırlarını paylaştıkları tespit edilmiştir. Ebeveyn ile çatışma arttıkça gençlerin daha çok arkadaşlarına yönelerek sınırlarını paylaştıkları görülmektedir.

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile ailesi ve okul yöneticilerinin bilgisi dışında devamsızlık yapması arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünen gençlerin çok büyük bir kısmının (% 61. 70) ailesi ve okul yöneticilerinin bilgisi dışında devamsızlık yaptığı tespit edilmiştir. Oysa ailesi ve okul yöneticilerinin bilgisi dışında devamsızlık yapmayan gençlerde bu oran % 38. 30’a düşmektedir (Chi-square: 6. 013 df 1 $p < 0. 05$).

Mental Sağlık Sorunları

Gencin okulda sınırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile gencin annesinin intihar etmesi ya da intihara teşebbüs etmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; annesi intihar edenlerin önemli bir kısmının (% 71. 40) ve intihara teşebbüs edenlerin % 30. 40’ının, okulda sınırlarını paylaştığı ar-

kadaşlarının olmadığı saptanmıştır. Oysa annesi intihar ya da intihara teşebbüs etmeyenlerde okulda arkadaşlarıyla sırlarını paylaşamayan gençlerin oranının % 10. 20'ye düştüğü görülmektedir (Chi-square: 15. 864 df 2 $p < 0. 05$).

Benzer bir durum babalar için de geçerlidir. Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile gencin babasının intihar ya da intihara teşebbüs etmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; babaları intihara teşebbüs eden (% 42. 90) ve babaları intihar eden gençlerin (% 40. 00), babaları intihar ya da intihara teşebbüs etmeyen gençlere oranla (% 17. 50) daha yüksek düzeyde, sırlarını arkadaşlarıyla paylaşamama eğiliminde oldukları görülmektedir (Chi-square: 10. 118 df 2 $p < 0. 05$).

Aynı şey kardeşler için de geçerlidir. Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile gencin kardeşinin intihar ya da intihara teşebbüs etmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; kardeşi intihar (% 50. 00) ya da intihara teşebbüs (% 30. 40) eden gençlerin, kardeşi intihar ya da intihara teşebbüs etmeyen gençlere (% 17. 70) göre daha fazla oranda sırlarını paylaşmama eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır (Chi-square: 6. 297 df 2 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile babasının alkol bağımlısı olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; babası alkol bağımlısı olan gençlerin çok büyük bir kısmının (% 85. 50) arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşündüğü görülmektedir (Chi-square: 6. 425 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin Arkadaşlarına Güvenmesi

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları olmayan gençlerin yarısının (% 50. 00) genel olarak arkadaşlarına da güvenmediği saptanmıştır (Chi-square: 51. 823 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile insanlarla kolaylıkla arkadaşlık kurması arasındaki ilişkiye bakıldığında, her iki cinsle kolaylıkla arkadaşlık kurmayan gençlerin en yüksek oranda (% 43. 90) genel olarak arkadaşlarına da güvenmediği tespit edilmiştir. “Her iki cinstekilerle de kolaylıkla arkadaşlık kurarım” diyen gençlerde bu oran % 20. 50'ye düşmektedir (Chi-square: 22. 581 df 3 $p < 0. 05$).

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile depresyon belirtilerinden hayatı siyah-beyaz olarak algılama arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarına

güvenen gençlerin çok büyük bir kısmının (% 78. 70) hayatı siyah-beyaz olarak iki uçta görmediği saptanmıştır. Ancak bu oran arkadaşlarına güvenmeyen gençlerde % 21. 30’a düşmektedir. Gencin arkadaşlarına güven duygusu arttıkça yaşama dair katı düşüncelerinde azalma görülmektedir (Chi-square: 14. 136 df 1 $p<0. 05$).

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile başkalarından kolaylıkla yardım istemesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; başkalarından kolaylıkla yardım isteyemeyen gençlerin % 31. 10’unun genel olarak arkadaşlarına da güvenmediği tespit edilmiştir. Başkalarından kolaylıkla yardım isteyen gençlerde ise bu oran % 19. 40’a düşmektedir (Chi-square: 12. 611 df 1 $p<0. 05$).

Gencin Arkadaşları ile Sorunlarını ve Sırlarını Paylaşması

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile gencin arkadaşlarına güvenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında, güven ile sorunları paylaşma arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşan gençlerin çok büyük bir farkla (% 82. 10) sorunlarını paylaşmayanlara göre (% 38. 50) çok daha yüksek düzeyde arkadaşlarına güvendiği görülmektedir (Chi-square: 92. 181 df 1 $p<0. 05$).

Gencin sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşması ile gencin kolaylıkla arkadaşlık kurması arasındaki ilişkiye bakıldığında; sorunlarını paylaşanların çok önemli bir kısmının her iki cinsiyetle de (% 73. 20) kolaylıkla arkadaşlık kurduğu, buna karşın sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşmayanlarda bu oranın % 54. 20’ye düştüğü ve kolay arkadaşlık kurmakta zorlandıkları görülmektedir (Chi-square: 22. 636 df 3 $p<0. 05$).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmeyen gençlerin en yüksek oranla (% 34. 40) arkadaşlarıyla sırlarını da paylaşmadıkları görülmektedir. Boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçiren gençlerde ise bu oran % 14. 10’a düşmektedir (Chi-square: 28. 733 df 1 $p<0. 05$).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları olması ile arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşmayan gençlerin çoğunluğunun (% 59. 60) arkadaşlarıyla sırlarını da paylaşmadığı görülmektedir. Oysa arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşan gençlerde bu oran % 10. 10’a düşmektedir (Chi-square: 151. 543 df 1 $p<0. 05$).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile arkadaşlarına güvenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarına güvenmeyen gençlerin % 35. 30'unun sırlarını da paylaşmadıkları, arkadaşlarına güvenen gençlerin sadece % 11. 40'ının arkadaşlarıyla sırlarını paylaşmadığı görülmektedir. Kısaca arkadaşlara güven arttıkça sırları paylaşma davranışı da artmaktadır (Chi-square: 51. 823 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile insanlarla kolay arkadaşlık kurması arasındaki ilişkiye bakıldığında; sırlarını paylaşan gençlerin (% 74. 00), sırlarını paylaşmayanlara göre (% 53. 60), her iki cinstekilerle de daha kolay arkadaşlık kurdukları saptanmıştır (Chi-square: 27. 028 df 3 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaşacak arkadaşları olması ile gencin evden kaçması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okulda sırlarını paylaşacak arkadaşları olmayan gençlerin (% 27. 00), sırlarını paylaşacak arkadaşları olanlara göre (% 14. 60) evden kaçmaya daha meyilli oldukları görülmektedir (Chi-square: 11. 275 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olması ile gelecek ile ilgili planlarının olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okulda sırlarını paylaşacağı arkadaşları olan gençlerin (% 91. 30), sırlarını paylaşacak arkadaşları olmayanlara (% 84. 00) göre gelecek ile ilgili plan yapmaya daha eğilimli oldukları görülmektedir (Chi-square: 6. 206 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaşacak arkadaşları olması ile depresyon belirtilerinden “sıklıkla sinirlenme” arasındaki ilişkiye bakıldığında; son günlerde sinirli olan gençlerin (% 85. 00), sinirli olmayanlara göre (% 78. 50), okulda arkadaşlarıyla sırlarını paylaşma eğilimlerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Chi-square: 4. 255 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları olması ile gencin “insanlar beni anlamıyor” duygusuna kapılması arasındaki ilişkiye bakıldığında; sırlarını paylaşacak arkadaşları olan gençlerin (% 46. 80) sırlarını paylaşacak arkadaşları olmayanlara göre (% 56. 40) “insanlar beni anlamıyor” duygusuna daha az kapıldıkları saptanmıştır (Chi-square: 3. 608 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaşacak arkadaşları olması ile gencin hayatı sadece siyah-beyaz olarak algılaması arasındaki ilişkiye bakıldığında; sırlarını paylaştığı arkadaşları olan gençlerin (% 22. 20), olmayanlara göre (% 36. 40) hayatı siyah-beyaz olarak algılama eğilimlerinin daha düşük olduğu saptanmıştır (Chi-square: 10. 752 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları olması ile başkalarından kolaylıkla yardım isteyebilmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; sırlarını

paylaşacağı arkadaşları olan gençlerin (% 59. 30) sırlarını paylaşacak arkadaşları olmayanlara göre (% 40. 70) başkalarından daha kolaylıkla yardım isteyebildikleri görülmektedir (Chi-square: 13. 795 df 1 p<0. 05).

Gencin okulda sırlarını paylaşacak arkadaşlarının olması ile gencin kendisiyle barışık olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; sırlarını paylaşacak arkadaşları olan gençlerin (% 85. 40), olmayanlara göre (% 75. 00) kendi kendileriyle barışık olma eğilimlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Chi-square: 7. 668 df 1 p<0. 05). Tüm bu sonuçlardan sırlarını paylaşacak arkadaşları olan gençlerin depresyon belirtileri gösterme oranının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu bağlamda arkadaş-akran grubunun işlevinin olumlu olduğu söylenebilir.

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile depresyonun belirtilerinden, gencin günlük bakımını her gün düzenli olarak yapması arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşan gençlerin % 72. 00’lik oranla, sorunlarını paylaşmayanlara göre (% 58. 80) günlük bakımlarını her gün düzenli olarak yapmaya daha fazla özen gösterdikleri anlaşılmaktadır (Chi-square: 7. 198 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması ile depresyon belirtilerinden olan “başkalarından kolaylıkla yardım istemesi” arasındaki ilişkiye bakıldığında, sorunlarını arkadaşlarıyla paylaşan gençlerin % 59. 70’lik oranla, arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşamayanlara göre (% 37. 70) daha rahatlıkla başkalarından yardım isteyebildikleri görülmektedir (Chi-square: 17. 559 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşları ile sorunlarını paylaşması ile depresyon belirtilerinden, “gencin kendisi ile barışık olması” arasındaki ilişkiye bakıldığında; arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşabilen gençlerin % 84. 80’lik oranla, sorunlarını paylaşamayanlara göre (% 76. 90) kendilerinden memnun olma düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Chi-square: 3. 973 df 1 p<0. 05).

Güvenilecek Arkadaşın Olmaması ve İntihar Düşüncesi

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulması arasındaki ilişkiye bakıldığında; hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulmayan gençlerin yüksek bir oranla (% 37. 10) genel olarak arkadaşlarına da güvenmediği tespit edilmiştir (Chi-square: 18. 456 df 1 p<0. 05). Gencin intihar düşüncesi içinde olması arttıkça sosyal izolasyon yaşama ve çevresindekilere güvenmemesi yoğunlaşmaktadır.

Gencin arkadaşlarına güvenmesi ile herhangi bir nedenden dolayı yaşama arzusunu kaybetmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; yaşama arzusunu tümüyle kaybeden gençlerin % 26. 50'sinin genel olarak arkadaşlarına da güvenmediği görülmektedir. Oysa bu oran yaşama arzusunu kaybetmeyen gençlerde % 21. 40'a düşmektedir (Chi-square: 2. 347 df 1 p<0. 05).

Gencin arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşünmesi ile herhangi bir nedenden dolayı yaşama arzusunu kaybetmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; yaşama arzusunu kaybeden gençlerin en yüksek oranla (% 79. 40) arkadaşlarının kendisini ebeveyninden daha fazla anladığını düşündüğü görülmektedir. Ebeveynin genci anlamaması, onun yaşama arzusunu kaybetmesine neden olmaktadır (Chi-square: 16. 685 df 1 p<0. 05).

Gencin Boş zamanlarını Arkadaşları ile Birlikte Geçirmesi

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmesi ile arkadaşlarıyla sorunlarını paylaşması arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 89'unun arkadaşları ile sorunlarını paylaştığı tespit edilmiştir. Boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlerde bu oran % 64. 20'ye düşmektedir (Chi-square: 48. 037 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmesi ile okulda sırlarını paylaştığı arkadaşları olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 85. 90'ının arkadaşlarıyla sırlarını paylaştığı görülmektedir. Oysa boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmeyenlerde bu oran % 65. 60'a düşmektedir (Chi-square: 28. 733 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmesi ile arkadaşlarına güvenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 79. 90'ı arkadaşlarına güvenmektedir. Boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlerde bu oran % 54. 10'a düşmektedir (Chi-square: 36. 163 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmesi ile kolay arkadaşlık kurması arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirenlerin % 73. 30'u her iki cinstekilerle de kolaylıkla arkadaşlık kurduğunu belirtirken, boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmeyenlerde bu oranın % 54. 90'a düştüğü görülmektedir (Chi-square: 32. 774 df 3 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmesi ve depresyon belirtileri

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmesi ile depresyon belirtilerinden, hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulması arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş

vakitlerini arkadaşlarıyla birlikte geçirmeyenlerin hayatı anlamlı ve yaşamaya değer bulmama oranı yükselmektedir(%38. 70). Oysa boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerde hayatı anlamlı bulmama oranının % 20. 40’a düştüğü görülmektedir (Chi-square: 19. 026 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmesi ile depresyon belirtilerinden “günlük bakımını düzenli yapması” arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin yüksek bir oranla (% 72. 20) günlük bakımlarını düzenli olarak yaptıkları tespit edilmiştir. Ancak boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlerde düzenli bakım yapanların oranının % 58. 70’e düştüğü görülmektedir (Chi-square: 7. 405 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmesi ile depresyon belirtilerinden “unutkan olması” arasındaki ilişkiye bakıldığında % 54. 00’lük oranla boş vakitlerini arkadaşlarıyla birlikte geçirenlerin, birlikte geçirmeyenlere göre (% 63. 39) daha az unutkan oldukları saptanmıştır (Chi-square: 3. 497 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşları ile birlikte geçirmesi ile depresyon belirtilerinden, insanlar tarafından anlaşılama duygusuna kapılması arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 45. 70’lik oranla, boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlere göre (% 59. 50) daha düşük düzeyde insanlar tarafından anlaşılama duygusuna kapıldıkları görülmektedir (Chi-square: 7. 587 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşları ile birlikte geçirmesi ile depresyon belirtilerinden, “hayatı siyah-beyaz olarak görmesi” arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 21. 60’lık oranla, boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlere göre (% 40. 00) daha düşük düzeyde hayatı sadece siyah ve beyaz olarak gördükleri saptanmıştır (Chi-square: 18. 117 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşları ile birlikte geçirmesi ile depresyon belirtilerinden, “başkalarından kolaylıkla yardım isteyememesi” arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 59. 20’lik oranla boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlere göre (% 40. 50) daha fazla oranda arkadaşlarından daha kolay yardım isteyebildikleri görülmektedir (Chi-square: 14. 196 df 1 p<0. 05).

Gencin boş zamanlarını arkadaşları ile birlikte geçirmesi ile gencin kendisi ile barışık olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirenlerin % 86. 00’lük oranla boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirmeyenlere göre (% 72. 90) kendilerinden daha çok memnun oldukları anlaşılmaktadır. (Chi-square: 12. 375 df 1 p<0. 05).

Gencin Okulun Dışında Herhangi Bir Gruba Üye Olması

Gencin okulun dışında herhangi bir gruba üye olması ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında; okulun dışında herhangi bir gruba üye olan erkeklerin oranı (% 53. 30), kızlara göre (% 46. 70) daha fazladır (Chi-square: 12. 047 df 1 p<0. 05).

Gencin okulun dışında herhangi bir gruba üye olması ile ebeveyninin şiddetine maruz kalması arasındaki ilişkiye bakıldığında; ebeveyninin şiddetine maruz kalan gençlerin en yüksek oranda (% 46. 80) okulun dışında bir gruba üye olduğu görülmektedir. Ebeveyninin şiddetine maruz kalmayanlarda ise bu oran % 27. 50'ye düşmektedir (Chi-square: 10. 102 df 1 p<0. 05).

Gencin okulun dışında herhangi bir gruba üye olması ile insanlarla kolaylıkla arkadaşlık kurabilmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında her iki cinsle kolaylıkla arkadaşlık kuramayanların çok büyük bir çoğunluğunun (% 75. 00) okulun dışında herhangi bir gruba da üye olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlardan, okul dışında herhangi bir gruba üye olmayanların arkadaşlık kurmakta da zorlandıkları anlaşılmaktadır (Chi-square: 14. 109 df 3 p<0. 05).

Gencin okul dışında üyesi olduğu grubun türü ile kolaylıkla arkadaşlık kurabilmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; herhangi bir dinsel gruba üye olan gençlerin yarısının (% 50. 00) her iki cinsle de kolaylıkla arkadaşlık kuramadığı görülmektedir. Bu oran, politik gruba üye olanlarda % 10. 60'a, sanatta % 6. 70'e, sporda % 5. 10'a düşmektedir (Chi-square: 22. 694 df 9 p<0. 05).

Gencin okul dışında üyesi olduğu grubun türü ile cinsel tacize uğraması arasındaki ilişkiye bakıldığında; herhangi bir dinsel gruba üye olan gençlerin çok yüksek bir oranda (% 83. 30) cinsel tacize uğradığı tespit edilmiştir. Bu oran, politik bir gruba üye olan gençlerde % 26. 70'e, sanatta % 25. 60'a, sporda % 24. 30'a düşmektedir. Bu sonuçlara göre dinsel gruplara üye olmanın, gençlerin cinsel tacize uğramalarında bir risk faktörü olarak ele alınabileceği söylenebilir (Chi-square: 10. 323 df 3 p<0. 05).

Flört

Gencin flörtüyle ilk çıktığı yaşı ile insanlarla kolay arkadaşlık kurması arasındaki ilişkiye bakıldığında; yaş ilerledikçe, karşı cinsle arkadaşlık kurmanın zorlaştığı görülmektedir. Flörtüyle ilk kez 7-11 yaşında çıkan gençlerin % 19. 70'inin karşı cinstekilerle kolaylıkla arkadaşlık kurduğu görülürken, bu oranın 12-14 yaş kategorisinde % 9. 20'ye 17 ve üzeri yaş kategorisinde ise % 2. 60'a düştüğü görülmektedir (Chi-square: 27. 820 df 6 p<0. 05).

Gencin flörtünün olması ile insanlarla kolay arkadaşlık kurması arasındaki ilişkiye bakıldığında; karşı cinsle kolay arkadaşlık kuranların % 56. 30’unun bir flörtünün olduğu görülmektedir. Her iki cinsle kolaylıkla arkadaşlık kuramadığını belirten gençlerde ise bu oran % 25. 00’e düşmektedir (Chi-square: 28. 696 df 3 $p<0. 05$).

Gencin flörtünün olması ile kendisiyle barışık olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; kendisinden memnun olmayanların çok büyük bir kısmının (% 69. 60) bir flörtünün de olmadığı saptanmıştır. Gencin bir flörtünün olması kendisinden memnun olması duygusunu arttırmaktadır (Chi-square: 7. 223 df 1 $p<0. 05$).

Gencin flörtünün olması ile herhangi bir sorunu için psikoloğa/psikiyatriste gitmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; flörtü olan gençlerin çok büyük bir kısmının (% 72. 10) psikoloğa gitmediği görülmektedir. Oysa bu oran psikoloğa gidenlerde % 27. 90’a düşmektedir. Gencin duygusal anlamda yaşadığı arkadaşlık, sorunlarının çözümünde profesyonel yardım almaya ihtiyaç duymasını azaltmaktadır (Chi-square: 12. 793 df 1 $p<0. 05$).

Gencin flörtünün olması ile sakinleştirici ilaç kullanması arasındaki ilişkiye bakıldığında; flörtü olan gençlerin çok büyük bir kısmının (% 79. 30) sakinleştirici ilaç kullanmadığı tespit edilmiştir. Sakinleştirici ilaç kullananların oranı bu kategoride yalnızca % 20. 70’tir (Chi-square: 15. 487 df 1 $p<0. 05$).

Flört ve Sapmış Davranış

Gencin flörtünün olması ile kaç kez evden kaçtığı arasındaki ilişkiye bakıldığında evden kaçan gençlerin % 50. 90’ının bir flörtü olduğu görülmektedir. Evden kaçmayan gençlerde bu oran % 39. 50’ye düşmektedir (Chi-square: 5. 134 df 1 $p<0. 05$).

Gencin flörtünün olması ile hayatının herhangi bir döneminde vücuduna zarar verilmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; flörtü olan gençlerin % 35. 90’ının vücuduna zarar verdiği, % 64. 10’unun ise vücuduna zarar vermediği tespit edilmiştir. Bu oranlardan, gençlerin flörtlerinin olmasının herhangi bir nedenle vücuduna zarar verme eğilimini azalttığı anlaşılmaktadır (Chi-square: 21. 343 df 1 $p<0. 05$).

Gencin ilk kez bir flörtünün olma yaşı ile vücuduna zarar vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; gencin yaşı ilerledikçe vücuduna zarar verme davranışı azalmaktadır. İlk flörtü 7-11 yaşları arasında olan gençlerin en yüksek oranla (% 43. 50) vücuduna zarar verdiği görülmektedir. Oysa bu

oran 17 ve üzeri yaştaki gençlerde % 21. 60'a düşmektedir (Chi-square: 17. 135 df 1 p<0. 05).

Sık Flört Değiştirme

Gencin aynı anda birden fazla kişiyle flört etmesi ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında; aynı anda birden fazla flörtü olan erkeklerin oranının (% 53. 40), kızların oranına (% 46. 60) göre yüksek olduğu görülmektedir (Chi-square: 9. 752 df 1 p<0. 05).

Gencin şimdiye kadar kaç kişiyle flört ettiği ile çevresinde flörtlerini sıklıkla değiştirenleri nasıl karşılandığı arasındaki ilişkiye bakıldığında, şimdiye kadar dört ve üzeri sayıda flörtü olan gençlerin çok yüksek bir oranla (% 74. 00) çevresinde, flörtlerini sıklıkla değiştirenleri normal karşıladıkları saptanmıştır. Flörtlerini sıklıkla değiştirenleri anormal karşılayan gençlerde bu oran % 46. 90'a düşmektedir. Kısaca gencin duygusal arkadaşlık yaşama sıklığı arttıkça, flörtlerini sıklıkla değiştiren kişileri normal karşılama düşüncesi de artmaktadır (Chi-square: 39. 438 df 3 p<0. 05).

Gencin aynı anda birden fazla flörtünün olması ile çevresinde flörtlerini sıklıkla değiştirenleri nasıl karşıladığı arasındaki ilişkiye bakıldığında; çevresinde flörtlerini sıklıkla değiştirenleri normal karşılayan gençlerin çoğunluğunun (% 50. 70) aynı anda birden fazla flörtünün olduğu görülmektedir. Sık flört değiştirmeyi anormal karşılayan gençlerde bu oran % 20. 40'a düşmektedir (Chi-square: 55. 672 df 1 p<0. 05).

Gencin aynı anda birden fazla flörtünün olması ile herhangi bir sorunu için psikoloğa/psikiyatriste gitmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; psikiyatrist/psikoloğa gidenlerin önemli bir kısmının (% 44. 50) aynı anda birden fazla flörtünün olduğu görülmektedir. Psikiyatrist/psikoloğa gitmeyen gençlerde bu oranın % 27. 60'a düştüğü tespit edilmiştir. Bu oranlara göre aynı anda birden fazla kişiyle flört etmenin genç üzerinde ciddi bir ruhsal problem yarattığından dolayı psikoloğa gitme ihtiyacında olduğu söylenebilir (Chi-square: 13. 821 df 1 p<0. 05).

Sık Flört Değiştirme ve Sapmış Davranış

Gencin şimdiye kadar kaç kişiyle flört ettiği ile vücuduna zarar vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin çoğunluğunun (% 69. 80) şimdiye kadar dört ve üzeri sayıda flörtünün olduğu tespit edilmiştir. Vücuduna zarar vermeyen gençlerde bu oran % 51. 70'e düşmektedir (Chi-square: 18. 302 df 3 p<0. 05).

Gencin aynı anda birden fazla kişiyle flört etmesi ile vücuduna zarar vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin % 48. 50’sinin aynı anda birden fazla flörtünün olduğu görülmektedir. Oysa vücuduna zarar vermeyen gençlerde bu oran % 24. 20’ye düşmektedir (Chi-square: 32. 632 df 1 $p < 0. 05$).

Gencin aynı anda birden fazla flörtünün olması ile bu flörtlerden biri ya da hepsi tarafından terk edilmesi halinde kendine ya da flörtüne zarar vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; flörtü tarafından terk edildiğinde kendisine ya da flörtüne zarar vereceğini düşünenlerin % 53. 80’inin, aynı anda birden fazla flörtünün olduğu görülmektedir. (Chi-square: 25. 389 df 3 $p < 0. 05$). Genellikle bu tür çocuklarda terk edilme, sevilme ve yalnız kalma korkusunun olduğu tespit edilmiştir.

Sık Flört Değişirme ve Aile İçi Etiketleme

Gencin aynı anda birden fazla kişiyle flört etmesi ile annesi-babası tarafından sevilmesi ve istenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; annesi tarafından sevilmeyen ve istenmeyen gençlerin çoğunluğunun (% 52. 80) aynı anda birden fazla kişiyle flört ettiği tespit edilmiştir. Oysa annesi tarafından sevilen gençlerde bu oran % 29. 60’a düşmektedir (Chi-square: 11. 922 df 1 $p < 0. 05$). Aynı şekilde babası tarafından sevilmeyen/istenmeyen gençlerin % 50. 80’inin aynı anda birden fazla kişiyle flört ettiği görülmektedir. Bu oran babası tarafından sevilen gençlerde % 29. 70’e düşmektedir (Chi-square: 11. 651 df 1 $p < 0. 05$).

Sık Flört Değişirme ve Ebeveynin Birbirleriyle Anlaşması

Gencin şimdiye kadar kaç kişiyle flört ettiği ile ebeveyninin birbiriyle anlaşması arasındaki ilişkiye bakıldığında; ebeveyni birbiri ile anlaşamayan gençlerin yüksek bir oranla (% 68. 60) şimdiye kadar dört ve üzeri sayıda flörtünün olduğu saptanmıştır. Oysa bu oran ebeveyni birbiriyle anlaşanlarda % 54. 50’ye düşmektedir. Aile içi anlaşmazlık gencin çok sayıda duygusal arkadaşlık kurma eğilimini arttırmaktadır (Chi-square: 11. 058 df 3 $p < 0. 05$).

Sonuç

Gencin arkadaş-akran gruplarıyla ilişkisinde sosyal çevre faktörlerinden aile önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda sorunlu aile atmosferi içinde olan gençlerin arkadaşları ile olan etkileşimleri de sorunlu olmaktadır. Bu noktada, ebeveyni tarafından sevilip istenilmeyen, ebeveyni

baskıcı-otoriter olan ve olumsuz pekiştireçler kullanan gençler arkadaşlarıyla da etkileşim ve iletişim içine girememektedirler. Aynı şekilde çocuklukta yaşanan sosyal izolasyon gencin arkadaşları ile olan etkileşimini olumsuz olarak etkilemektedir. Buna karşın arkadaşlarının kendisine ebeveynlerinden daha çok anladığını düşünen gençlerin aile içinde çoğunlukla kavga ettiği saptanmıştır. Ebeveyni tarafından eleştirilen ve kusur bulunan gençler kendilerinin arkadaşları tarafından daha çok anlaşıldığını düşünmektedirler. Sonuç olarak bu gençler arkadaşları ile daha çok vakit geçirmekte, sırlarını onlarla paylaşmakta, onlara daha çok güvenmektedirler. Bunun yanı sıra ebeveyni tarafından anlaşılmanın gencin intihar düşüncesi dahil olmak üzere pek çok sapmış davranışa yönelmesinde çok etkili olduğu görülmektedir.

Araştırma bulgularımızın dikkat çekici bir sonucuna göre arkadaş –akran grubunun genci anlaması genç için her şeyden çok daha önemlidir. Arkadaşları tarafından anlaşılma genç için bir güven, kendi dünyasını anlama ve yorumlama için bir kaynak olduğundan boş zamanların çoğu bir arada geçirilmektedir. Bu durum aynı zamanda gencin depresyon içine girmesini ve onda intihar düşüncesinin oluşmasını da engellemektedir. Buna paralel olarak sırlarını paylaşacak ve güvenilecek arkadaşları olmayanların intihar düşüncesi taşımaları çok da şaşırtıcı bulunmayabilir.

Gencin okul dışı bir gruplara üye olanların iki önemli kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birinci kategoriye genellikle ebeveyni ile sorunu olmayan rahat sosyal ilişki içine giren gençler diğer kategoriye ise ebeveyni ile sorun yaşayan (örneğin, şiddete maruz kalan) gençler oluşturmaktadır. Ayrıca gencin okul dışında üye olduğu grubun türü ile kolay arkadaşlık kurabilmesi arasındaki ilişki de oldukça dikkat çekicidir. Dinsel gruplara üye olan gençlerin sanat ve spor gruplarına üye olan gençlere göre arkadaşlık kurmakta zorlandıkları görülmektedir.

Literatüre göre arkadaş gruplarının temel işlevlerinden biri de karşı cinsler arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmasıdır. Gencin bu gruplara girmesi ile flört ilişkileri yaşaması da kolaylaşmaktadır. Çalışmamızın bulguları da bu sonucu desteklemektedir. Bunun yanı sıra, flörtünün olmaması, flörtünden ayrılması ya da flörtünün terk etmesi de gencin depresyon sürecine girmesine ve sapmış davranışlara yönelmesine yol açmaktadır. Flört ile ilişkileri belirleyen bir diğer önemli faktör sorunlu aile atmosferidir. Nitekim aynı anda birden fazla flörtü olan gençlerin aile içinde çoğunlukla dezorganizasyon (ebeveynin birbiriyle anlaşamaması ya da anne-baba tarafından etiketlenme gibi) yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca aynı anda

birden fazla kişiyle flört etmenin gencin sapmış davranışlara yönelme riskini artırdığı saptanmıştır. Sorunlu aile atmosferi gencin sürekli ve güvenilir bir duygusal ilişki yaşamasını engellemektedir. Dolayısı ile flörtle de istikrarlı bir ilişki yaşanmadığı için (aynı anda birden fazla flört, çok sayıda flört vb. gibi) gencin depresyona girme riski artmaktadır.

Ek1. Çoklu Analiz

Ergenlerin Akran Grupları İle İlişkileri Ve Sapmış Davranışlar

<i>Multivariable analysis</i>			
Gencin arkadaşlarına güvenip güvenmemesi			
	B	OR	P value
Cinsiyet Erkek (1) Kız (0)	-0,0001	0,999	0,996
Gencin okulda sırlarını paylaştığı arkadaşlarının olup olmaması Hayır (1) Evet (0)	-1,096	0,334	< 0,000
Arkadaşlarının genci ebeveyninden daha fazla anlayıp anlamadığı Hayır (1) Evet (0)	-0,535	0,585	0,17
Gence göre hayatın anlamlı olup olmadığı ve yaşamaya değerli değmeyeceği Hayır (1) Evet (0)	-0,589	0,555	0,12
Gencin yaşama arzusunu kaybetip kaybetmediği Evet kaybettim (1) Hayır kaybetmedim (0)	-0,175	0,840	0,434
Gence göre hayatın siyah ve beyazdan ibaret olup olmadığı Hayır (1) Evet (0)	0,353	1,423	0,121
Anne ve babanın gencin arkadaşlarını tanıyıp tanınamaları Hayır (1) Evet (0)	-0,515	0,598	0,082

0,05 anlamlılık sınırları içerisinde okulda sırlarını paylaşacak arkadaşlarının olmaması, genel olarak arkadaşlara güvenme riskini, sırlarını paylaşacak arkadaşları olanlara göre %33 oranında azaltmaktadır (**OR =0,334 P= 0,000**). Arkadaşların bazı konularda anne ve babalardan daha anlayışlı olduğu düşüncesine sahip olunmaması, arkadaşlara güvenme riskini, sahip olunmasına göre %58 oranında azaltmaktadır (**OR=0,585 P=0,017**). Hayatın anlamlı ve yaşamaya değer bulunmaması düşüncesi, arkadaşlara güvenme riskini, anlamlı ve yaşamaya değer bulma düşüncesine göre %55 oranında azaltmaktadır (**OR=0,555 P=0,012**).

Erkeklerin, okulda sırlarını paylaşacak arkadaşları olmayanların, arkadaşlarını anne ve babalarından daha anlayışlı bulmayanların, yaşamı yaşamaya değer bulmayanların, yaşama arzusunu kaybettiği anları olanların, anne ve babaları arkadaşlarını tanımayanların, arkadaşlarına güvenmeye daha az eğilimli oldukları bulunmuştur. Buna karşın hayatı sadece siyah ve beyazdan ibaret olarak görmeyen gençler, arkadaşlarına daha fazla güvenme eğilimi

Kaynakça

1. Berman, A. L. & Jobes, D. A. (1997), *Adolescent Suicide Assessment and Intervention*, Washington D. C. : American Psychological Association.
2. Coleman, J. C. & Henry, L. B. (1999), *The Nature of Adolescence*. London: Routledge.
3. Conger, J. J. & Galambos, N. L. (1997), *Adolescence and Youth*. U. S. A. : Longman.
4. Douglas, J. (1967), *The Social Meaning of Suicide*. New Jersey: Princeton Uni. Press.
5. Durkheim, E. (1992), *İntihar*. (Çev: Ö. Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi.
6. Ekşi, A. (1985), *Gençlik Döneminde Uyum ve Davranış Sorunları*. (Gençlik Yılı Konferansları). İstanbul: Hilal Matbaası, 25-38.
7. Ergin, N. (1993), *İntihar Girişimi Olan ve Olmayan Ergenlerin Kendini Kabul ve Depresyon Düzeylerinin Karşılaştırılması*. (Unpublished Master Thesis) Ankara: A. Ü. Sağlık Bil. Ens. Adli Psi. Bölümü.
8. Gibbs, J. & Martin, W. (1967), *Status Integration and Suicide*. A Sociological Study. Oregon: Oregon Books.
9. Güçlü, F. (2001), *İntihar Umutsuzluğun Tırmanışı*. Ankara: Sabev.
10. Güler, H. (1996), *Adolesan İntihar Girişimlerinin İncelenmesi İle İlgili Bir Araştırma*. (Unpublished Master Thesis) İstanbul: ist. Üni. Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı.
11. Hawton, K. (1986). *Suicide and Attempted Suicide Among Children and Adolescents*, Newbury Park: Sage Publications.
12. Horroks, J. (1965), *Adolescent Attitudes and Goals*. Chicago: Aldine Pub. Com., 15-27
13. Kaya, N. (2002), "Neden İntihar Ediyorlar." *Karizma Dergisi*, 12, 75-80.
14. Kolb, L. C. (1973), *Modern Clinical Psychiatry*. U. S. A. : W-B Saunders Company, 98-105.
15. Preffer, C. R. (1985), *Self Destructive Behavior In Children and Adolescents in Roy A. Psychiatric Clinics of North Amerika*. Vol. 8. Nb. 7. June. 215-225.
16. Tarhan, N. (2002), "Neden İntihar." *Karizma Dergisi*, 12, 41-46.
17. Yavuzer, H. (1985), *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 180-325.
18. Yörükoğlu, A. (1980), *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 276-300.
19. Ziyalar, A. (1985), *Gençlik Çağında Ruhsal Hastalıklar*, (Gençlik Yılı Konferansları). İstanbul: Hilal

Relations of Adolescents With Their Peer Groups-Friends in Ankara and Deviated Behaviors

Assist Prof. Doç. Dr. Nilüfer Özcan DEMİR*
Assoc. Prof. Dr. Aylin Görgün BARAN
Assoc. Prof. Dr. Demet ULUSOY

Abstract: The aim of this study is to determine the role of adolescents' relations with their peer groups-friends and dates in revealing depression symptoms and having deviated behaviours including suicide. The sampling group consists of 726 final year high school students in Ankara. As a result of the survey study carried out with this group, significant relations are found among the adolescent's trust in his friends, sharing his problems and secrets with them, spending sparetime with them, being a desired child for his parents, reinforcements used by his parents, in-family violence, the idea of not being understood by his parents, showing symptoms of depression, and the idea of suicide. In conclusion, the adolescents having problems in the family have also negative interactions with friends-peer groups and dates and reveal many deviated behaviours including the idea of suicide.

Key words: Adolescent, friends-peer groups, deviated behaviours

---

* Hacettepe Universty, Faculty of Letters / ANKARA

e-mail: nildemir@hacettepe.edu.tr, abaran@hacettepe.edu.tr, demet@hacettepe.edu.tr

Отношения в подростковых группах в Турции и отклонения в их поведении

Нилюфер Озджан ДЕМИР, к.н., доцент*
Айлин Гёргюн БАРАН, д.н., доцент
Демет УЛУСОЙ, д.н., доцент

Резюме: Целью этой статьи является определение влияния отношений в подростковых группах на признаки депрессии и другие отклонения в поведении молодежи, включая и самоубийство. Было опрошено 726 подростков - учащихся старших классов в Анкаре. В результате, было установлено, что в доверии подростка друзьям, делении с ними тайн и проведении с ними свободного времени значительную роль играют следующие факторы: положение подростка в семье в качестве “любимца родителей”, агрессия в семье, страх быть непонятым со стороны родителей, признаки депрессии и идея самоубийства.

Было также выявлено, что проблемная семейная обстановка отрицательно сказывается на отношениях в подростковых группах и их поведении, зачастую приводящая к самоубийству.

Ключевые слова: подросток, молодежные группы, отклонения в поведении

---

*Университет Хаджеттепе, Факультет литературы – АНКАРА
E-mail: nildemir@hacettepe.edu.tr, abaran@hacettepe.edu.tr, demet@hacettepe.edu.tr

Do Family Lose Their Political Efficacy or Not? Revisiting Intergenerational Transmission of Party Identification

Assoc. Doç. Dr. Mehtap YEŞİLORMAN*

Abstract: Family is accepted to be one of the most influential institutions of political socialization. Even, it is claimed that family forms the base of individual's political attitudes and behaviours. In the literature of the science of policy, family is specified to play a determinative role, particularly, in child's political party preference. With this assumption, in this study, the effect of family's authority structure, political participation level and voting will on children political behaviours were investigated. At the same time, some comparisons were given between parents who are influential on child's political behaviours.

Key Words: political socialisation, political effect of family, political party preference.

1. Introduction

In scientific literature, family, which is the first social environment for a child, is accepted to have a highly significant role in politicisation of child. As Verba stated, political science literature on family education calls it "*national character school*" (Verba 1961: 32). The family is accepted as the first step in an individual's education, being the first social group and the one having social norms and values. In this respect the family is considered as a learning environment in which child learns values, believes and attitudes in two ways; both directly and indirectly (Glass-Bengtson 1986: 685). In other words, this learning period for individual begins consciously and subconsciously in the family from birth. The reason why the family is accepted more effective in development of subconscious actions is that learning in very early years is mainly the subject of subconscious processes. Therefore, the importance of the family in politicisation is due to the fact that, it is considered to be the first step in developing political attitudes and behaviours in the future.

---

* Faculty of Arts and Seince Department of Sociology / ELAZIĞ
e-mail: myesilorman@yahoo.com

It is also accepted that the type of discipline in the family is determinative for individual's relations with political system. In another word, the interaction between the family structure and governmental attitude is one of the factors feeding present regime. For example, there is some research showing that the disciplinary family structure supported the development of the Nazi regime in Germany (Kıslalı 1992: 86). Similarly, in his work named *Psychopathology and Politics* Lasswell also stressed that "the family plays a vital role in individual's becoming anarchist, socialist, fundamentalist or conspirator" (Alkan 1989: 56). In his study in which he compared two-parent families, Langton determined that authoritarianism is predominant in matriarchal families and that sentiment of political interest and effectiveness is low (Davies 1970: 111). These studies reveal that the attitudes and behaviours in family ruling are determinative in child's future life, especially in his/her relations with political authority.

Another important factor supporting the effectiveness of the family during the process of political socialization of the family is parents. It is generally assumed that children gained political behaviours by imitating their parents whom they accept more experienced. As mentioned before, children learn behaviours by imitating the behaviours of the people who are at a relatively better position than they are. Educating children according to parents' political tendency is another reason for the similarity between parents and children's political attitudes (Hyman 1959: 112). This similarity, at the same time, is seen as the natural result of shared social characteristic and experiences they have (Hyman 1959: 112). Social factors such as ethnicity, religion, social class, education, career, and income define social heritage to a child from a family, in a sense (Gamble vd. 1992: 97). Because, the child socialized by the values of the mentioned groups is grown up as a new member of the socio-economical and cultural environment family belongs to.

There is some thought pointing out that mother is more effective in child's political socialization. For example, according to a research by Lane, in responding the question "who made a decision in the family?" 12 out of 15 children said "their mother were the boss at home" (Lane 1970: 122). Thus, the research performed in America, Jamaica and Japan shows that mothers are more effective on children. The influence of mothers on children explained with the emotional bond between mother and her child (Alkan 1989: 62-63). In the research on the children between 2 to 7 year-old by Epstein and Evans, an interaction between mother and child was dealt with in child's learning for both age groups (Epstein-Evans 1980: 575).

Lifton, who made comparative observation in Japan after the Second World War, explains mother dependence of Japan Youth, with fathers' insufficiency in man-

aging their stresses during a cultural transition period from a semi-feudal and authoritarian family structure. Consequently, since mother in this society remained as a fundamental and satisfactory source of compassion (Davies 1970: 110) without cultural and ideological content, it is still influential. In addition, mother having a bigger part in early ages of child, spending time more with them and consequently being the most influential one in child's socialization could be shown among the reasons that mother are much more effective on child.

Contrary to this, there is some view-emphasizing father's role as the representative of the authority usage. Because, according to Alkan, in the beginning an assumption based on patriarchal family structure was developed in which in politicisation the leader of family or father would be dominant (Alkan 1989: 62-63). Due to the fact that he is a bridge between general authority in society and the family, obedience father's authority was assumed to reflect to the field of the political authority as a reaction advised and used (Schochet 1975: 66, 73). Based on this assumption, the opinion that father authority is relatively stronger on child has been generally accepted. For example, in a research on the gulf countries by Dhaher, It was seen that father as a figure had an important role in the society whilst leadership and heroism were accepted as indefinite concepts (Dhaher 1987b: 72). In addition, developing a belief in child that father has more information about the external world strengthens father's effectiveness.

Although family is accepted one of the most influential elements of political socialization, some claims that its influence in this process is not so strong as thought. One of the researchers accepting family's influence limited is Hyman who put forward that family's influence is limited on child except preferring the political party (Alkan 1989: 57). But, Jennings and Niemi showed a doubtful attitude on the family's influence on political party preference of child. Because they put forward that families have different political opinions from their children and that the political similarities between parents and children are exaggerated (Kavanagh 1983: 42). Therefore, it can be said that the influence of family on political socialization period should be considered together with the other social and cultural factors. Mentioned assessments can be done only with practical research.

2. Method

2.1. Sample and Techniques:

This study, dealing with the politicisation process of the pupils in elementary schools is a field survey. Considering this, the pupils in the city of Elazig, an important center in the eastern Turkey were chosen as the envi-

ronment of the survey. In determining the sampling, cluster and stratified sampling techniques were used. Therefore, the schools in the city center were categorized into three clusters as low, middle and high with respect to the socio-economical situation in their location. Because, there are socio-economic differences among the schools which is located in different parts of the city. Three different schools were chosen randomly to represent the sub-economical clusters. 10 percent of the students in the schools chosen were included in sampling and in order to give equal chances to the sub-clusters, they were classified into a few categories such as gender, the class he or she attended. A standard questionnaire was used in the survey to collect data. In addition, the data collecting techniques such as observation and interviewing were also made use.

3. Results

3.1. Sample details:

In order to provide equality in sampling, by considering the school population, 106 (50,5 %) female, 104 (49,5 %) male students from Dumlupınar Elementary School, 99 (49,5 %) female and 101 (50,5 %) male from Yücel Elementary School, and 100 (50,0 %) female, 100 (50,0 %) male students from Yakup Sevki Elementary School were involved inside the sampling. As mentioned before, in order to get data from all classes and consequently age groups, the students from all the classes between the 1st year to the 8th were represented in a rate of 12,5 % in the study. The careers, incomes and education level of the families of the students in Dumlupınar Elementary School, representative of the school with high socio-economic level, were determined to be relatively higher than those of Yakup Sevki Elementary School and it was made sure that all the levels and groups were represented.

3.2. The Ways of Decision Making in Family

It is generally accepted that like political attitudes of a family, non-political attitudes are also influential on the child's political behaviours and relations with the political system. For example, from Alkan, it is claimed that there are relations between children's participation to decision making in family and children's political tendencies and democratic practices at the national level (Alkan 1989: 68). As Almond and Verba stated, civic competence is gained by some experiences increasing individual's self-confidence such as participation to decision making or collaboration in family, defending the truth in family and school (Pinner 1970: 204). So, family is accepted a means of citizen creation by carrying authority approach of regime to individual and a representative of regime in micro scale.

Table 1. Decision-making Ways in Family

Schools	The way of decisionmaking	Father's decision	Mother's decision	Parents' shared decision	Everybody has the right	Total
Dumlupınar ES	N	51	5	100	54	210
	%	24,3	2,4	47,6	25,7	100,0
Yücel ES.	N	53	8	96	43	200
	%	26,5	4,0	48,0	21,5	100,0
Yakup Şevki ES.	N	61	4	77	58	200
	%	30,5	2,0	38,5	29,0	100,0
Total	N	165	17	273	155	610
	%	27,0	2,8	44,8	25,4	100,0

According to Table 1 showing decision-making ways in a family, it is seen that the tendency of sharing authority by parents is the highest in every school. It is fairly interesting to determine that the highest rate for this answer is in Yucel Elementary School, which represents the middle socio-economical group. It is also seen that patriarchal family structure in which fathers make decisions, increases from the school at higher socio-economical level to the lowest one. Another interesting result is that in the families studied, mothers are not significantly influential in decision-making. The lowest percentage of the democratic family structure, in which everybody can join the decisions, was determined to be in Yucel Elementary School and the highest one was in Yakup Sevki Elementary School with the lowest socio-economical level. This infers that there is no a right proportion between democratic family structure and socio-economical status.

3.3. Political Participation Level of Family

Table 2. Political Participation Level of Family

Schools	Participation Level	Party/Union membership	Taking active role in politics	Following news/events	Voting	Not interested in politics	Total
Dumlupınar ES.	N	14	5	62	76	53	210
	%	6,7	2,4	29,5	36,2	25,2	100,0
Yücel ES.	N	10	4	62	89	35	200
	%	5,0	2,0	31,0	44,5	17,5	100,0
Yakup Şevki ES.	N	7	3	55	89	46	200
	%	3,5	1,5	27,5	44,5	23,0	100,0
Total	N	31	12	179	254	134	610
	%	5,1	2,0	29,3	41,6	22,0	100,0

Family's environment affects not only gaining political attitude and values, but also participation level to decision making. It is assumed that political interest and participation level directly influences child's participation behaviour. Table 2 prepared considering this, more than 90 % of the families studied stated different preference different from their actual behaviours. The highest political participation behaviour is *voting*. The percentage of the ones not interested in politics are highest (25.2) in Dumlupınar Elementary School, which is close that of Yucel Elementary School (23). This reminds the well-known result that the higher socio-economical level the less interest in politics.

Table 3. Comparison of Children's Behavior with Their Families in Elections						
Schools	Voting level of family in elections	Voting will of the child	Almost always	Occasionally voting	Never voting	Total
1. Dumlu- pınar ES.	Almost always	N %	120 86,3	13 9,4	6 4,3	139 100,0
	Occasionally voting	N %	23 63,9	8 22,2	5 13,9	36 100,0
	Never voting	N %	25 71,4	6 17,1	4 11,4	35 100,0
	Total	N %	168 80,0	27 12,9	15 7,1	210 100,0
2. Yücel ES.	Almost always	N %	64 83,1	7 9,1	6 7,8	77 100,0
	Occasionally voting	N %	12 44,4	12 44,4	3 11,1	27 100,0
	Never voting	N %	35 36,5	32 33,3	29 30,2	96 100,0
	Total	N %	111 55,5	51 25,5	38 19,0	200 100,0
3. Yakup Şevki ES.	Almost always	N %	84 85,7	5 5,1	9 9,2	98 100,0
	Occasionally voting	N %	16 48,5	7 21,2	10 30,3	33 100,0
	Never voting	N %	35 50,7	18 26,1	16 23,2	69 100,0
	Total	N %	135 67,5	30 15,0	35 17,5	200 100,0

Child's voting behaviour is claimed to affect by families' attitudes. For example, according to a research by Avcan, it was determined that there was a positive relation between child's voting behaviour and families' voting (Alkan 1989: 68).

Since voting seems higher in table 2, Table 3 was formed to show the relation between the rates of families voting and willingness of children. According to this, the percentage of the children's willingness for voting in the families voting in elections is very high with a percentage such as 85 %. The children of the families voting not regularly are willing for voting but at least, a quarter of them have the same attitude as their families. Similarly, the children of the families not voting are highly willing for voting. However, the rate of the ones completely unwilling or partly willing for voting among them is relatively high.

3.4. The People-Affecting Political Party Preference Of Children

It is claimed that families are influential mostly on child's party choice among his/her other choices. In a study performed by Dennis and McCrone in Federal Republic of Germany, Italy, Belgium and Denmark between 1966 and 1969, it was determined that there was a big similarity between parents' and children's political party choice (Kalaycıoğlu-Sarıbay 2000: 418). There is some opinion that beside intertransferring of the political opinions between parents and child causes child to prefer a political party in their early ages, it also increase the possibility that the party chosen by child would the same as his/her parents' (Alkan 1989: 49). This opinion shows that child, at least in the beginning, identifies the political party through his/her family. In addition, that political party identification has been found to be a connection set up by the significant others (Kalaycıoğlu-Sarıbay 2000: 415) is accepted as a condition explaining the similarities between child and family.

Therefore, the people affecting child's political attitude should be shown in a table, see Table 4.

Schools	The People-affecting child's preferences	Father	Mother	Brothers/sisters and relatives	Teacher	Himself/herself	Total
Dumlupınar ES.	N	149	18	9	10	24	210
	%	71,0	8,6	4,3	4,8	11,4	100,0
Yücel ES.	N	128	22	21	12	17	200
	%	64,0	11,0	10,5	6,0	8,5	100,0
Yakup Şevki ES.	N	140	17	15	12	16	200
	%	70,0	8,5	7,5	6,0	8,0	100,0
Total	N	417	57	45	34	57	610
	%	68,4	9,3	7,4	5,6	9,3	100,0

According to Table 4 showing the people-affecting child's political behaviour, it was determined that father is the most influential one in determining child's political behaviour and this is the case for all the schools. Mothers' influence is seen to be the highest at Yucel Elementary School with a percentage of 11. The number of the students who decide about the political choice by themselves can be said not be determinative with a highest rate of 11.4 % even at Dumlupınar Elementary School.

Table 5. The Gender OfThe People-Affecting Children's Preference

Schools	Gender	The People-affecting child's preferences	Father	Mother	Brothers/sisters and relatives	Teacher	Himself/herself	Total
1.Dumlupınar ES.	Girls	N	76	12	6		12	106
		%	71,7	11,3	5,7		11,3	100,0
	Boys	N	73	6	3	10	12	104
%		70,2	5,8	2,9	9,6	11,5	100,0	
Total	N	149	18	9	10	24	210	
	%	71,0	8,6	4,3	4,8	11,4	100,0	
2. Yücel ES.	Girls	N	61	9	11	7	11	99
		%	61,6	9,1	11,1	7,1	11,1	100,0
	Boys	N	67	13	10	5	6	101
%		66,3	12,9	9,9	5,0	5,9	100,0	
Total	N	128	22	21	12	17	200	
	%	64,0	11,0	10,5	6,0	8,5	100,0	
3. Yakup Şevki ES.	Girls	N	66	11	7	5	11	100
		%	66,0	11,0	7,0	5,0	11,0	100,0
	Boys	N	74	6	8	7	5	100
%		74,0	6,0	8,0	7,0	5,0	100,0	
Total	N	140	17	15	12	16	200	
	%	70,0	8,5	7,5	6,0	8,0	100,0	

When Table 5 is generally assessed, there is no big difference between the people influencing children's political preference in gender. Because, it is seen that fathers are dominant in the political choices of both girls and boys. But, except Yucel ES, in the other schools it was determined that mostly mothers were more influential on girls while fathers are more on boys. In Yucel ES it was found that mothers were slightly more influential on boys (12.9 %) than on girls (9.1 %).

It was mentioned before that there was a great deal of research determining a strong relation between families' voting character and children's political behaviour (Türk kahraman 2000: 31; Alkan 1989: 68). From the results of this research, it was seen that children approved the political choices of their families. Political socialization literature also shows that

even the young have the same political choice as their families. Similarly, Levin's determinations, which states that the children of Democrat Party fans prefer Democrat Party and those of the Republicans prefer Republicans (Levin 1970: 353), is likely to support mentioned opinion. In addition, the direction of the choices can be said to effect the change in political party choice from generation to generation. To reach a certain result, it is useful to determine the direction of parents' political attitude.

Schools	Father's political choice	Mother's political choice	DYP,ANAP, MHP *	DSP **	SP,BBP, AKP ***	Uninforms	Total
1. Dumlupınar ES.	DYP, ANAP, MHP	N %	83 82,2		17 16,8	1 1,0	101 100,0
	DSP	N %		1 33,3		2 66,7	3 100,0
	SP, BBP, AKP	N %	6 28,6		15 71,4		21 100,0
	Uninforms	N %	4 4,7	2 2,4		79 92,9	85 100,0
	Toplam	N %	93 44,3	3 1,4	32 15,2	82 39,0	210 100,0
2. Yücel ES.	DYP,ANAP, MHP	N %	36 61,0	1 1,7	19 32,2	3 5,1	59 100,0
	DSP	N %		2 66,7		1 33,3	3 100,0
	SP,BBP, AKP	N %	5 10,4		39 81,3	4 8,3	48 100,0
	Uninforms	N %	4 4,4		5 5,6	81 90,0	90 100,0
	Toplam	N %	45 22,5	3 1,5	63 31,5	89 44,5	200 100,0
3. Yakup Şevki ES.	DYP,ANAP, MHP	N %	58 78,4	1 1,4	11 14,9	4 5,4	74 100,0
	DSP	N %		6 100,0			6 100,0
	SP,BBP, AKP	N %	1 2,8		33 91,7	2 5,6	36 100,0
	Uninforms	N %	1 1,2		5 6,0	78 92,9	84 100,0
	Toplam	N %	60 30,0	7 3,5	49 24,5	84 42,0	200 100,0

* Central Liberal Rightist Parties

** Dewmoctaric Leftist Party

*** Conservative Parties

The most significant result from Table 6 showing the similarities or differences in political choice between children and parents is the similarity in choice of the couples, which can be inferred that it is due to mainly, father being influential by considering data from table 4 and 5. Additionally, the choice difference between parents is the highest (28.6 %) in Dumlupınar Elementary School. It can be concluded that the couples can decide independently in the families with higher socio-economical class.

Schools	Father's political choices	Children's political preference	DYP,ANAP, MHP	DSP	SP,BB, AKP	Still don't decide	Total
1. Dumlupınar ES.	DYP, ANA, MHP	N %	65 64,4	2 2,0	24 23,8	10 9,9	101 100,0
	DSP	N %		2 66,7	1 33,3		3 100,0
	SP, BBP, AKP	N %	2 9,5		16 76,2	3 14,3	21 100,0
	Uninforms	N %	10 11,8	3 3,5	9 10,6	63 74,1	85 100,0
	Total	N %	77 36,7	7 3,3	50 23,8	76 36,2	210 100,0
2. Yücel ES.	DYP, ANA, MHP	N %	30 50,8		25 42,4	4 6,8	59 100,0
	DSP	N %		3 100,0			3 100,0
	SP, BBP, AKP	N %	3 6,3		42 87,5	3 6,3	48 100,0
	Uninforms	N %	18 20,0	1 1,1	30 33,3	41 45,6	90 100,0
	Total	N %	51 25,5	4 2,0	97 48,5	48 24,0	200 100,0
3. Yakup Şevki ES.	DYP, ANAP, MHP	N %	53 71,6	1 1,4	15 20,3	5 6,8	74 100,0
	DSP	N %		5 83,3		1 16,7	6 100,0
	SP,BBP, AKP	N %	5 13,9		28 77,8	3 8,3	36 100,0
	Uninforms	N %	12 14,3	2 2,4	19 22,6	51 60,7	84 100,0
	Total	N %	70 35,0	8 4,0	62 31,0	60 30,0	200 100,0

* Central Liberal Rightist Parties

** Dewmoctaric Leftist Party

*** Conservative Parties

As can be seen from Table 4, it was determined that father was the most influential person in determining children's political preference. Table 6 arranged to show the degree of the similarity between father and children's preference gives some results supporting the ones from the literature. In another word, Table 6 proves that children adopt fathers' choice. The percentages of the children who have different preference from their fathers' are 50 % at Dumlupınar and Yakup Sevki Elementary Schools and 42.4 % at Yucel ES. However, the rate of the students who did not show political choice is considerably high, nearly one third, in each school studied. On the other hand, the number of the students who do not know which party their fathers vote for is nearly the half of the population. The percentages of the children who do not know their fathers' political choice are 74.1 %, 45.6 %, 60.7 % at Dumlupınar, Yücel and Yakup Sevki E. Schools, respectively. They are also the ones who did not show their political attitude. This result can be thought as an important indication for that the child does not accept the political attitude of his father and prefer a specific party.

4. Discussion

Family, generally, has been an important institution whose determinative effect on individual and his/her behaviour has been accepted. So, it is also accepted to play an important role on child's political attitude and behaviours beside other fields. In improving political attitude, it is seen that family has a very big influence on decision making as a living environment, the ways of authority usage, general political trends of the transfer of the values of regime. It shows the same influence on political interest and determination of political preferences as well.

Firstly, the effect of participation to decision making in family and discipline practices attracts attention. Middleton and Putney determined similar to Maccoby, Mathews and Morton's determination that deviation from family's political attitude is directly related to the type of the discipline (Middleton-Putney 1970: 139). In another word, it can be said that the democratic or authoritarian structure of family directly causes individual's political behaviour to approach to or divert from the family. Thus, according to the findings, the reasons for non-alienation or divergence form the family's political attitude are relatively democratic, authority sharing and lose discipline, character of the families involved in the sampling.

Another political result of family environment is the reflection of political interest and participation level of the family on child's behaviour. It is expected the children grown in the families with high political interest and participation to have the same character. It was observed that most of the families in the study focused on the passive participation manners such as voting and watching news. Therefore, it is estimated that the active participation level of the families under the cover of the study is low. It is also expected that their children also exhibit the same manner. However, when families' voting in elections was compared with that of their children, it was found that the voting would of the children of the families not voting was higher contrary to their families, even if the families voting in every election increase their children's will for voting. In another word, the results of the study revealed that their families do not affect the participation level of the children of the families with low participation level.

Research literature shows that family has also an important effect on the direction of child's political preference. The results of the research supporting this literature indicate that children generally approve their parents' political preference. In fact, it is possible to say that the effect of the family on political choice first begins between father and mother. Also, the parallelism between the political choices of parents can be assessed to be due to the dominant character of father's choice. Father's influence on political choices covers the child as well. To put it more simply, the results of this survey shows that the opinions stating that fathers are much more effective on children's political preference are correct.

This determination indicates that father's influential authority is alive on political life as well, contrary to the results from the issue of families' decision making. Since child's making decision mainly depends on his/her relations with his/her father, and mother's education and knowledge level are accepted low, it is thought that mother's influence on child decreases. Nevertheless, The observation showing that the children who do not know their fathers' political choice cannot prefer their political party either, supports the results of the study by Kalaycıoğlu and Sarıbay on the fifth-year students, which state that the children knowing their fathers' political choice are much more prone to support a political party (Kalaycıoğlu-Sarıbay 2000: 418). In another word, the children not being able to prefer his/her political choice attracts attention since it shows that child's identification with father's political choice is functional. In addition, there is no big difference in fathers' influence on political preferences with respect to gender but children are influenced relatively more

by the either of the parents with the same gender as them. This can be said to be the result of identification of the children with the ones having the same gender.

To sum up, the results show that families are still influential on children's political attitudes and behaviours, or data indicates that children has not alienated politically or detached the political values. Even they adopt parents' political choice. This shows the situation in Turkey, or particularly in the region the survey carried out. Because the family in special sense, has the responsibility for being one of the most important institutions of the country As Alkan stated, since loyalty to the first groups is essential, family functions as an important politicisation factor in this kind of societies (Alkan 1979: 157). Similarly, Farah and Al-Salem, in their study obtained findings showing that families were dominant in political and social life in Kuwait having this kind of organization (Farah-Al-Salem 1987: 29). This unabdicable role of the family in the society helps keeping up its effect on individuals and their behaviours. Therefore, it seems reasonable children's are influenced by all the decisions of family and following them strictly in a conventional structure. In addition, when the role of the family in child's growth and socialization is concerned, there occurs a similarity between child and family because of family transferring its knowledge and experience to child. Additionally, as mentioned before, cultural, economical and social values and conditions shared with family can be accepted among the factors causing the child to exhibit the same behaviour examples. Therefore, it can be said that family are keeping up its influence and power on individual at least now and be predicted that its influence will go on in the future.

References

- Alkan, Türker (1979), *Siyasal Toplumsallaşma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1989), *Siyasal Bilinç Ve Toplumsal Değişim*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Davies, James C. (1970), "The Family's Role in Political Socialization" in *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, (Ed.) Roberta S. Sigel, New York: Random House Inc.: 108-118.
- Dhaher, Ahmad J. (1987), "Culture and Politics in the Arab Gulf States" in *Political Socialization in the Arab States*, (Eds.) Tawfic E. Farah and Yasumasa Kuroda, Boulder & Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc.: 65-76.
- Epstein, A.S. & Evans J. (1980), "Parent-Child Interaction and Children's Learning High/Scope" *Psychological Abstracts*, 64 (3): 570-590.

- Farah, Tawfic E. & Al-Salem, Faisal, S.A. (1987), "Political Efficacy, Political Trust and the Action Orientations of University Students in Kuwait", in *Political Socialization in the Arab States*, (Eds.) Tawfic E. Farah and Yasumasa Kuroda, Boulder & Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc.: 21-33.
- Gamble, John K., Irwin, Zachary T., Redenius, Charles M., Weber, James (1992), *Introduction to Political Science*, New Jersey: Prentice Hall,
- Glass, Jennifer & Bengtson, Vern L. (1986), "Attitude Similarity In Three-Generation Families: Socialization, Status Inheritance or Reciprocal Influence", *American Sociological Review*, 51: 685-698.
- Hyman, Herbert (1959), *Political Socialization, A Study in The Psychology of Political Behavior*, USA: The Free Press.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, A. Yaşar (2000), "İlkokul Çocuklarının Parti Tutmasını Belirleyen Etkenler", in *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (Eds.) E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları: 413-423.
- Kavanagh, Dennish (1983), *Political Science and Political Behaviour*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Kışlalı, A. Taner (1992), *Siyaset Bilimi (Giriş)*, Ankara: İmge Yayınları
- Lane, Robert E. (1970), "Father and Sons: Foundations of Political Belief" in *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, (Ed.) Roberta S. Sigel, New York: Random House Inc.: 119-131.
- Levin, Martin L. (1970), "Social Climates and Political Socialization" in *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, (Ed.) Roberta S. Sigel, New York: Random House Inc.: 353-362.
- Middleton, Russell & Putney, Snell (1970), "Political Expression of Adolescent Rebellion" in *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, (Ed.) Roberta S. Sigel, New York: Random House Inc.: 132-141.
- Pinner, Frank A. (1970), "Parental Overprotection and Political Distrust", in *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, (Ed.) Roberta S. Sigel, New York: Random House Inc.: pp. 204-216.
- Schochet, Gordon J. (1975), *The Authoritarian Family and Political Attitudes in 17th Century England Patriarchalism in Political Thought*, London: Oxford Press.
- Türkkahraman, Mimar (2000), *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, İstanbul: Birey Yayınları.
- Verba, Sidney (1961), *Small Groups and Political Behaviour, A Study of Leadership*, New Jersey: Princeton University Press.

Aile Siyasi Etkisini Kaybetmekte midir? Siyasi Parti Tercihinde Nesiller Arası Değişim

Yard. Doç. Mehtap YEŞİLORMAN*

Özet: Aile, siyasal sosyalizasyon sürecinin en etkili kurumlardan biri olarak kabul edilmektedir. Hatta, bireyin siyasal tutum ve davranışlarının temelinin önemli ölçüde aile tarafından atıldığı öne sürülmektedir. Siyasal bilim literatüründe çocuğun özellikle siyasal parti tercihlerinin belirlenmesinde ailenin belirleyici rol oynadığı belirtilmektedir. Söz konusu varsayımlardan hareketle, ailenin otorite yapısının yanı sıra, siyasal katılma düzeyi ve seçimlere katılma isteğinin çocuğun siyasal davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Aynı zamanda çocuğun siyasal tercihi üzerinde etkili ebeveynler arasında birtakım karşılaştırmalara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal sosyalizasyon, ailenin siyasal etkisi, siyasal parti tercihi

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü / ELAZIĞ
e-posta: myesilorman@yahoo.com

Теряет ли семья свое политическое влияние? Изменения между поколениями, вызванные выбором политической партии

Мехтап ЕШИЛОРМАН, к.н., доцент*

Резюме: Семья является одной из самых влиятельных организаций в процессе политической социализации. Более того, основу политической приверженности и поведения личности в значительной степени определяет семья. В политологической литературе указывается на существенную роль семьи в выборе личностью политической партии. Следуя данным гипотезам, наряду с авторитетной структурой семьи, исследуется влияние семьи на политическое поведение личности, степень политического участия и желания участия в выборах. Кроме того, в статье уделяется место некоторым сравнениям родителей, влияющих на политический выбор личности.

Ключевые слова: политическая социализация, политическое влияние семьи, выбор политической партии

---

*Фыратский Университет, Факультет естественных и гуманитарных наук, кафедра социологии - ЭЛЯЗИК
e-mail: myesilorman@yahoo.com

Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar

Yard. Doç. Dr. Ayşe DUVARCI*

Özet: Türk Halkbilimindeki sözlü anlatımlar içinde, olağanüstü özellikler taşıyan, gizli güçlere sahip oldukları düşünülen fakat ne olduğu bilinmeyen varlıklarla ilgili pek çok inanç ve uygulama vardır. Bunlara genel olarak cin, peri, cadı denirse de; bir kısmı karakoncolos, Congolos, Kara-kura, Karakorşak, Kamos, Kayış Ayak, At Binen Cin, Çarşamba Karısı, Ağırılık, Albastı gibi özel isimler taşırlar. Bu makalede sözü edilen esrarengiz varlıkların kimlikleri, yaşadıkları ortamlar, birbirleriyle ve insanlarla olan ilişkileri ve zararlarından korunmak için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur. Ayrıca İslam öncesi Türk kültürünün çeşitli dönemlerinde de yer-su ruhları olarak adlandırılan bu varlıkların, islâmî dönem içinde yer alışı, Kur'ân-ı Kerim'de cin adıyla anılışları ve insanlarda yarattıkları etki ile psikolojiye konu edilişleri üzerinde durulmuştur. Sonuçta konu halkbilimi açısından değerlendirilmiş, bu tür varlıklarla ilgili anlatımların doğu ve batı kültürlerinde eş inanç kalıpları şeklinde karşımıza çıktığı belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tabiatüstü varlıklar, Anadolu, Tabiatüstü varlıklarla ilgili inançlar.

Giriş

Türk halkbilimindeki sözlü gelenekler içinde insanların hayatını etkileyen, inançlarla yakından bağlantılı, olağanüstü nitelikler taşıyan, gizli güçlere sahip oldukları kabul edilen, ancak ne oldukları pek bilinmeyen varlıklarla ilgili pek çok anlatı vardır. Bu anlatıların değerlendirilmesi, insanımızı anlamaya, onun hangi düşünce ortamında yaşadığını bilmeye, tanımaya hizmet eder.

Hem doğu hem batı kültürlerinde görülen ve inanç alanının ortak tasarladığı kimlikler diyebileceğimiz bu varlıklar, atasözü ve deyimlerimizde;

---

* *Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü / ANKARA*
e-posta: ayduvarci@mynet.com

‘cin fikirli, cin gibi akli olmak, cin çarpmak, cini tepesine çıkmak, cinleri başına toplanmak, cinlerin cirit oynaması, cin başka şeytan başka, cin tutana bir muska kafidir, cadı kazanı, cadı suya batmaz, perisi alçak’ gibi ifadelerle yer alırken masallara da konu olmuşlardır. Ancak bu çalışmada cin – peri masalları ele alınmamış, onların ayrı bir inceleme konusu yapılması düşünülmüştür.

Bu varlıklara Anadolu’da yerine göre; cin, ecinni, cadı, peri, şeytan, üç harfli, iyi saatte olsunlar, pir (evin piri), sahip (evin, koyunların sahibi), bekçi (evin, koyunların bekçisi), mekir, ferişte, ferıştah, Rüküş Hanım, İbrik Kalfa (Bayrı 1972: 199) gibi isimler verilirse de bunlar kimlikleri birbirine karışmış, iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkarlar. Değişik adlarla anılan bu söylence yaratıklarının özel kimlik taşıyanları ise bizim araştırmalarımıza göre şöyledir.

Karakoncolos: Yurdumuzun farklı bölgelerindeki yaygın bir inanışa göre, kışın en soğuk günlerinde insanlara zarar veren bir varlıktır. Kendine has özellikler taşır. Zemherinin (kışın en soğuk zamanı, ocak) ilk on iki gününde sokaklarda dolaşır, rastladığına “Nereden geliyorsun, Nereye gidiyorsun? Adın ne?” diye sorarmış. Verilecek cevapların içinde mutlaka “kara” kelimesi olmalıymış (Kara Köy’den geliyorum, Karasu’ya gidiyorum, Adım Kara Hasan v.b) Aksi takdirde Karakoncolos elindeki kocaman tarakla vurarak karşısındakini öldürürmüş. Bu durumdan korunmak için kış günleri evlerdeki taraklar ortada bırakılmaz, saklanırmış. Bu yaratık kış yarısının cini diye de adlandırılır (Boratav 1976: 99).

Sözlü kaynak verilerine göre bu cin özellikle yurdumuzun doğu Karadeniz bölgesinde Karakonculu, Karakoncilo, Koncolos, Yaban Adam gibi adlarla nitelendirilir ve kışın ormandan sahil köylerine fırtınayla geldiğine veya denizden çıktığına inanılır. İnsanı taklit eden ve maymuna benzeyen bu cin özellikle küçük çocukları ve yeni doğmuş buzağuları yemektir. Bu durumu engellemek için ev sahibi kapıya yörede ‘kuymak’ adı verilen bir yemek koyar (Sürmene Güneşara Köyü) .

Congolos: Yozgat civarında karakoncolos’un adı congolos’tur. Evlere kışın ortasında, soğukların en fazla arttığı zamanlarda (10 ocak- 17 ocak) uğradığı için Yozgat’ta bu günlere “congolos ayı” denir. Mevsim tarifleri “congolos girdi, congolostan sonra” şeklinde yapılır. Bu yaratık, açıkta duran yiyecek küplerine tükürür, idrarını yapar, böylece hastalıklara sebep olurmuş. Bu yolla hastalığa yakalanan insanlara ise ‘marazlı’ denmektedir. Congolos bazen de uyuyan insanı, yakınlarından birinin sesini

taklit ederek çağırır, uyanmazsa alıp götürür, dışarıda soğuktan donmaya terk edermiş. Pancar olan evlere gelmeyeceğine inanılan congolosun evlere uğramaması için pancar pişirilip, eşiklere gömülür veya lohusalara, dünürlere, sevilen kimselere verilirmiş (Özbaş 1967: 12). Bu varlığa yurtdumuzun değişik bölgelerinde koncolos, karakoncolos gibi adlar da verilmektedir.

Kara-kura: Erzurum ve Erzincan yöresindeki inanışlara göre bu tabiat üstü güç, albastı gibi lohusalara musallat olan, onları korkutarak, ciğerlerini söküp götüren bir varlıktır (İnan 1987: 262). Konya civarında anlatıldığına göre, bu cin, keçiye benzeyen fakat kedi büyüklüğünde olan, insanların üstüne çökerek onları boğmaya çalışan bir yaratık şeklinde düşünülür. Gün ışığından korkar, güneş doğunca kımıldayamaz, ancak o zaman yakalanabilir. Ona yemin ettirdikten sonra köle gibi kullanmak mümkün olurmuş (Boratav 1984: 74-79). Kara-kura yatağında ekmek kırintısı olan insanları da çok severmiş.

Böyle yataklarda uyuyanlar kara-kura tarafından bastırılır, kabus görür sıkıntı çekerlermiş (Kalafat 2000: 93).

Kara korşak: Erbil'de Türkmenlerin eşek, köpek, domuz, keçi kılığına girdiğine inandıkları bir cindir. Gece kapıları çalıp, ev sahibinin tanıdığı bir ses ve kılıkla onu kandırarak çağırıp kaçırmış. Bu cinden korunmak için pantolonun düğmelerini açmak gerektiğine inanılır (Kalafat 2000: 69).

Kamos: Harput civarında görülen bir kötü yaratıktır. Tek başına uyuyan insanların üzerine bütün ağırlığı ile çöker, onların çarpılmalarına bazen de ölmelerine sebep olabilirmiş. Geceleri dolaşan bu cin anlatımlara göre bazen iriyarı, bazen de cüce görünüşlüdür. Başında daima bir börk taşır. Bir insan bu börkü kapmayı başarırsa elinde börk büyüklüğünde altın kalacağına inanılır. Zaman zaman kara kedi şeklinde de görülebilen kamosun bastığı kişi, kanının çekilip damarlarının kurduğunu sanır. Kamos sözcüğünün kabus kelimesinin anlamı ile benzeşmesi dikkat çekicidir (Kalafat 1999: 26).

Kayış Ayak: Romanya Dobruca Türkleri arasında tesbit edilen, lohusalara musallat olan, hava karardıktan sonra ortaya çıkıp, şafak vaktine kadar dolaşan bir cindir. Eğri bacaklı, korkunç görünüşlü bir yaratıktır. Lohusanın omuzlarına ayakları önden sarkacak şekilde sınıksıkı yerleşir ve onu istediği gibi dolaştırıp, dilediğini yaptırır (Önal 1998: 52). Aynı adla anılan cin, Tire'de yaptığımız derlemelerde de tespit edilmiştir.

At binen cin: Caferi Türklerin inanışlarında gece atlara binerek dolaşan bu adla tanınan bir cin vardır. At sabahleyin terli ve yorgun bulunursa durum anlaşılır. Cin ata binince onun yelesini örermiş. Bu cini yakalamak için atın yelesine zift sürülür, onun buraya yapışması sağlanırmış. Bu şekilde yakalanan cinler yakasına bir iğne takılarak esir edilir, her işte kullanılırmış. Fakat esir cin bir gün elindeki ekmeği bir çocuğa verir, onu kandırıp, iğneyi çıkarttırır, kaçarmış (Kalafat 2000: 271).

Çarşamba Karısı: (Çarşamba cadısı) Çarşamba günleri ortaya çıkan, dişi, korkunç görünüşlü bir varlıktır. Dolaşma hakkı bir günle sınırlı olduğundan her yeri çabucak gezer. Bu yüzden amaçsız, hiçbir iş yapmadan ortalıkta dolaşan insanlara “Çarşamba karısı gibi gezip durma” denir (Tire, Ödemiş, Bayındır).

Ağırılık: Yurdumuzun hemen her yöresinde yaygın olarak bilinen, derin uykuda olan insanların üzerine çöken, bütün gücüyle bastırarak onların uyanmalarını engelleyen, korkutup, boğulmalarına sebep olan kötü bir tabiat üstü varlıktır. Üzerine ağırılık çöken insanlar uyudukları yeri bütün ayrıntıları ile gördüklerini, bağırarak istediklerini, fakat seslerinin çıkmadığını, üzerlerindeki güçlü kuvvetli biriyle mücadele ettiklerini, haykırarak uyandıklarını söylerler. Aynı sıkıntıları yaşatan bir diğer kötü cinin adı “*karabasan*”dır. Bu farklı anlatılara göre Türkiye’nin bazı bölgelerinde canlı bir varlık olarak tasavvur edilirken (Ankara) bazen de korkunç bir rüya olarak adlandırılır (Konya, Anamur, İstanbul).

Albastı: “Al, alkarısı, alanası, alkızı, albasması, alarvadı, alacama, albıs, almış” gibi adlarla anılan, hemen hemen bütün Türk dünyasında görülen olağanüstü varlıklardan biridir (Acıpayamlı 1974: 80, İnan 1972: 169). Bu yaratık şamanizmdeki *Al* ruhunun günümüzdeki temsilcisi sayılabilir. (Genç 1999: 18). Elazığda buna “*Elkarısı*” da denmektedir (Yılmaz 1967: 215) Keçi, tilki, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş, gelin, kefenli ölü gibi çeşitli kılıklarda görünürse de daha çok, uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, çıplak gezen, göğüslerinden birini geriye atmış, tepesinde gözü olan çok çirkin, al gömlek giyen bu yaratık (Acıpayamlı 1974: 75). Muğla’da denizden çıkan ve yalnız bırakılan çocukları çalarak dalgaların dibindeki evine götüren bir kadın olarak tasarlansaktadır (Boratav 1976: 99). Dobruca Türkleri onu sarışın ve şişman bir kadın (Önal 1998: 52), Fergana Özbekleri pejmürde kılıklı, dağınık saçlı bir kocakarı, (İnan 1987: 261) Gagavuzlar bir dev olarak tasvir ederler (Güngör 1991: 43).

Kırgız-Kazak Türklerinin inanışlarına göre kara albastı ve sarı albastı olmak üzere iki ruh vardır. Kara albastı ciddi ve ağırbaşlı bir ruh olup sadece ocaklı insanlardan korkar. Sarı albastı ise hoppa ve şarlatandır İnsanlara dokunmama sözü verebilir, fakat fırsatını bulunca mutlaka zarar verir (İnan 1972: 166-173).

Albastı'nın en çok lohusalara ve bebeklere düşman olduğuna, lohusanın ciğerini sökerek suya attığına veya yediğine, bu yüzden elinde ciğer bulunan bir kadın görülürse hemen yakalanması ve üzerine iğne, çuvaldız gibi bir metal parçası takılması veya zift dökülmesi gerektiğine inanılır (Şakir 1939: 32). Onu yakalayan kişi ocaklı olur ve 'alçı' adını alır. Al karısı, alcının soyundan gelen kadınlara zarar veremez.

Alkarısından korunmak için doğum yapan kadın kırk gün kırk gece dışarı çıkmaz. Ayrıca evde de yalnız bırakılmaz. Aynı zamanda baş ucuna Kur'an asılır. Yastığının altına bıçak, makas, demir para, iğne, çuvaldız, maşa gibi metal eşyalardan biri veya çörek otu, soğan, sarımsak kabuğu, süpürge konur. Bu ruhu kandırıp, şaşırtmak için orta yere erkek elbiseleri de bırakılır (Acıpayamlı 1974: 83). Şayet anneyi değil çocuğu al basarsa bu çocuk 'ayyaş' olacağı yani kendinden geçip bayılacağı için 'ayyaş aş' pişirilip dağıtılır. Bu aş sokaktan geçenlerin yakılan ateşe bir odun atmasıyla pişirilmektedir (Gökbel 1998: 95). Alkarısı kırmızı renkten korktuğundan lohusanın başına al tülbent örtülüp, yakasına kırmızı kurdela takılır. Ziyarete gelenlere kırmızı renkli şekerden (nöbet şekeri) yapılan şerbet ikram edilir. Gagavuzlar ise doğumdan üç gün önce ve üç gün sonra lohusaya su yerine rakı içirirler (Güngör 1991: 43).

Alınan bütün bu tedbirlere rağmen lohusanın çok ağrısı varsa, morarıyor, sayıklıyor, bayılıyorsa al bastığına karar verilerek bir hoca veya ocaklı çağrılır. Tüfek atılıp, tencere kapakları vurularak, gürültü yapıp bu ruhu kovmak için uğraşılır.

Enkebit: İç Anadoluda görülen bir varlıktır. Anlatılara göre başında altın bir fesi vardır. Sağ elinin ortası deliktir. Uyuyan insanların boğazlarını sıkarak onları boğmaya çalışır. Başından fesini kapan kişiye dokunmaz (Çobanoğlu 2003: 137).

Hınkır Munkur: Yakaladığı insanları önce boğarak öldüren sonra da yiyen bir yaratıktır (Çobanoğlu 2003: 137). İnsana benzer, fakat göbeğinde bulunan bulunan bir torbanın içinde yavrusunu taşır. En korktuğu şey üzerine idrar yapılmasıdır. Böyle tehdit edilirse ortadan kaybolur.

Demirkıynak: Bigadiç dağlarında yaşayan, her kılığa girebilen, korkunç sesler çıkararak insanların delirmelerine sebep olan, çok pis kokulu bir yaratıktır (Çobanoğlu 2003: 138). Sudan çok korkar. O görüldüğü anda dere veya göle giren insanlara bir zarar veremez.

Cadı: Türk inanışındaki cadı kavramı hem olağanüstü varlıkların genel adlarından biri hem de kaynağını daha çok batılı efsanelerden alan özel bir varlığın adı olarak kullanılmaktadır. Rumelideki Türk yerleşim birimlerinde cadı kabulü, geceleri mezarından kalkıp dolaşan, saç, baş dağıtık, tırnakları uzamış, pis görünümlü, rastladıklarını öldüren bir kadın şeklindedir. “Cadı gibi” sözleri de bu inanışı dile getirmektedir. Efsanelere göre ölünün gömülmeden ışısız bir odada bırakılması, üzerinden bir kedinin atlaması ölüyü hortlatır. Bu durumdan kurtulmak için mezarın üstünde ateş yakmak gerekir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi II-2). Türk masallarında ise;büyü yapan, küp üstünde uçan, bin yıllık yolu bir anda alan, sihirli bir hırkası olan, çirkin yaşlı kadın motifi cadı olarak adlandırılır (Tezel, 1968: 553).

1833 yılında o zamanlar Türk idaresinde bulunan Bulgaristan’ın Tırnava kasabası kadısı Ahmet Şükrü Efendi, bu kasabada yaşanan bir olayı “Tırnovada cadı türedi, gün battıktan sonra ortaya çıkıyor, un, yağ, bal gibi şeyleri birbirine katıyor, yastık, yorgan ve bohçaları açıp dağıtıyor, insanlara saldırıp tecavüz ediyor. . . . Bunu önlemek için Nikola adlı bir cadıcıyla pazarlık ettik. . . . Mezarlıkta cadıların yerini buldu. Kalplerinin üzerine kazık çakıp, kaynar su dökerek öldürdük” diyerek hükümete resmi bir mektup yazmış, bu yazı devletin o zamanlar resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi’nin 19 Rebiülevvel 1249 tarih ve 68 numaralı nüshasında yayınlanmıştır (Koçu 1962: 310).

Şu anda Romanya sınırları içinde olan Sarıgöl’ün Çor ve Kırımşah köylerinde topraktan ve mezardan korkunç bir sesle kalkan cadılardan, bunların evlere, hayvanlara zarar verdiğiinden, çocukları tabanlarından emerek öldürdüğünden, ancak yüreklerinden yere çakılıp, üzerlerine kireç dökülerek yakılırsa yok olacaklarından bahseden anlatılar vardır (Saygı 1962: 150). Gagavuz Türklerinde ise ölüm saçan kambur bir yaşlı kadın şeklinde düşünülen *taun* (*meçikli*), günahkar insanların mezarlarda hayvan şekline girerek oluşturduğu, her şeyi yiyip yutan, salgın hastalıkları yapan *obur* (*hobur*), uzun gömlek giyerek, viranelerde çeşme başlarında oturan ve insandan korkan *tılsım* adlı cinler vardır (Güngör 1991: 39-43).

Şeytan: İslamiyetten önceki Arap inanışlarında “kötülük yapan cin” olarak dile getirilen şeytan kavramı, Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneğinde Allah’ın yarattığı ilk insan olan Hz. Adem’e secde etmediği için cennetten kovulan, ‘baş kaldıran melek’ anlamında kullanılmıştır (Hançerlioğlu 1994: 582). Kur’an-ı Kerimde adı *İblis* olarak da geçen şeytandan (Bilmen tarihsiz: Ayet 7-11) çeşitli ayetlerde bahsedilir (Bakara-34, Ali imran-36, Nisa-117, Araf-11, Hicr-17-18, Nahl 98-100, İsra 26-27-53 vb.). Şeytan kurnaz ve hilekar olarak düşünülür. İnsanları doğru yoldan çıkarmak onun en önemli işidir. Türkçede; şeytan azapta gerek, şeytan diyor ki, şeytan dürtmek, yüzünü şeytan görmek, şeytan kulağına kurşun, şeytanın bacağına kırmak, şeytana pabucunu ters giydirmek (Aksoy 1984: 893) gibi pek çok deyimde adı geçen bu şeytan, yaptığımız olumsuz ve hatalı davranışlarımızın sorumlusu ilan ettiğimiz bir olağanüstü yaratıktır.

Şeytan resim ve karikatürlerde insan gövdeli, boynuzlu, sivri kulaklı, çatal ayaklı, kuyruklu, elinde mızrak taşıyan korkunç bir varlık olarak tasarlanır.

Peri: Cinlerin dişileri peri adıyla anılırlar (Doğan 1981: 811). Güzellik ve yardımseverlik sembolü olarak kabul edilen periler, problemleri çözme ve becerikli olma özellikleriyle de tanındıkları için daha çok masal kahramanları arasında yer alırlar.

Bunlardan başka yaptığımız araştırmada *tarlaguzan, kalfa, keruş, keruşereş, İfrit, ferit, albız* gibi olağanüstü varlıkların isimlerine rastladığımız da haklarında bilgi edinemedik (Taner 1983: 13). Bazı anlatılarda *hırtık, çıtılık kuşu, kul, yol azdıran, gelincik* (Çobanoğlu2003: 140) gibi isimlerle de karşılaştık.

Umacı, öcü, dev, gulyabani, dunganga, kuyu kızı gibi isim taşıyan yaratıklar ise yaramazlık yapan, ağlayan, uyumayan çocukları korkutmak amacıyla uydurulan, her çocuğun kendi hayalinde korkunç bir şekilde canlandığı, var olduğunu ve kendisine zarar vereceğini düşündüğü varlıklardır.

Bu olağanüstü yaratıkların özellikleri ve yaşadıkları yerlere gelince; inanmalara göre, aslında aynen insanlar gibi fakat insanlara görünmeden topluluk halinde, padişahlar ve beyler tarafından yönetilerek yaşarlar. Erkek ve kadın cinsleri vardır. Evlenip çoluk çocuğa karışırlar. Çocuklarını da kendilerinden olan varlıklar doğurtur. Hatta bazı güç doğumları da insan ebeleri kandırıp, kaçırarak yaptırırlar (Taner 1983: 12). Müslümanları ve kafirleri vardır. Eğlenceyi özellikle topluluk halinde def, darbuka,

zurna çalıp, şarkılar söyleyerek eğlenmeyi çok severler. Bazen bu şenliklerine insanları da kaçırarak zorla iştirak ettirirler. Metamorfoz en bilinen özellikleridir. Her an kılık değiştirip, kedi, köpek (özellikle siyah ve be-neksiz), yılan, horoz, tavuk, deve, keçi, tavşan, tay, tilki, örümcek gibi hayvan, hayvanla insan arası bir yaratık, kefenli ölü, arap, gelin, uzun saçlı beyaz sakallı bir yaşlı evliya şekillerine girebilirler. Bazen ayakları ve kolları geriye doğru ters olup, anormal derecede büyük ve çirkin yaratıklar olarak görünürlerse de (Karadeniz 1986: 5) genellikle küçük, minik insanlar olarak kendilerini belli ederler.

Tabiat üstü varlıkların iyileri, kötülerini, hayırlıları, hayırsızları, dindarları hatta evliyaları vardır. Hayırsız olanları evlerin daha çok eşik, ocak başı, merdiven altı gibi yerlerini mesken edinirler. Bazen kendilerini yukarıda saydığımız kılıklarda gösterirlerken bazen de varlıklarını kilitli kapıları açmak, eşyaların yerlerini değiştirmek gibi çeşitli şekillerde belli ederler. Halk bu gibi yerlere *tekin değil* der. Burada yaşayan göze görünmeyen varlıkların insanı çarpacağına, ağzını, yüzünü egeceğine inanır (Balcıoğlu 1952: 555). Tekin olmayan evlerin kira veya satış fiyatları çok düşüktür.

“İyi saatte olsunlar” ın önemli özelliklerinden birisi de bir anda ortaya çıkıp, aniden kaybolmalarıdır. Evlere anahtar deliğinden, bacadan, kapı altlarından süzülüp girebilirler. Hemen hepsi bilgilidir. İçlerinde cahil olanları pek azdır. Hastalanıp, sakat kalabilirler, ölümleri daha çok bir kaza sonunda olur. Ölümlerini çöplüklere, tuvalet kenarlarına, pis yerlere gömerler. Onların mezarlıkları buralardır.

Görünmeyen bu varlıkların yaşadıkları yerler arasında açıktaki tuvaletler, çöplükler, ulu ağaçların dipleri, ormanlar, saçak altları, bulaşık sularının birikintileri, izbe, ürkütücü, korkunç yerler, mezarlıklar, ıssız dere yatakları, terkedilmiş değirmenler, küllükler, kuyu başları, pınar kenarları, nehir yatakları, denizlerin kirli bölgeleri (Sabri 1933: 143), göl kenarları, bataklıklar, çeşme önleri (Ülkütaşır 1933: 84), mağaralar, büyük terkedilmiş evler, köşkler, kale ve saray harabeleri, hamamlar, samanlıklar, ahırlar, evlerin eşikleri, ekme kırıntılarının döküldükleri yerler, oturulmayan, kimsenin olmadığı bölgeler sayılabilir (Boratav 1976: 89). ‘İN-cin top atıyor’ deyiimi buraları anlatmaktadır.

Cinler insanlarla bazen iyi bazen kötü ilişkiler kurabilirler. Ellerinden herşey geldiği için yapamayacakları hiçbir şey yoktur. Kızdırılmazlarsa veya kendilerine bir kötülük yapılmazsa genellikle kayıtsız kalırlar. Bazen bir yolcuyla yanlış yönlendirmek, olmadık bir yere tuvalet ihtiyacını

yaptırmak gibi şakalar yaparlar. Bazen de durmadan bir insanın adını seslenirler. Buna önem verilmezse bir şey yapmazlar. Şayet kötü kelimelerle tepki verilirse o insanı kaçırlar. Böylece o kişi ecinnilere karışır. Zaman zaman kadın veya erkekler cinlerle evlendiklerini söyleyerek normal hayatlarından uzaklaşırlar. Bunlara da *karışmış* insanlar denir. Bu varlıklar kendilerine yardım ve mutlu edenleri ödüllendirirler. En büyük ödülleri sevdikleri kişiye soğan, sarımsak kabuğu hediye etmektir. Bunlar eve götürüldüğünde veya gün ışıdığı zaman altın olurlar. Bazen tersini de yaparlar, altın, gümüş, diye verdikleri sabahleyin soğan kabuğuna dönebilir. Bu durum insanların yaşadıklarını bir başkasına anlatması halinde ortaya çıkar. Bunlar insanları kandırıp köle haline getirebilir, bütün işlerini yaptırabilirler.

Cin ve peri padişahları adaletlidir. Şehir dışındaki ulu ağaçların altına mahkeme kurup, onların zarar verdiği insanların şikayetlerini dinlerler. Cin muhafızı tarafından mahkemeye getirilen cin, yargılanır. Şayet suçlu bulunursa ölüme bile mahkum edilebilir (Bayrı 1972: 199).

Ecinniler insana tek başmayken görünürler. İki kişi bir aradayken ortaya çıkmazlar. Gün ışığını sevmezler. Akşam karanlığı iyice çöktükten sonra gezmeye çıkıp, gün ışıyınca ve horoz sesleri duyuluncaya kadar dolaşırlar. Gece herkesin uyuduğu saatte Kur'an okunursa onların rahatça gezmelerine engel olunacağı için bunu istemezler. Okuyan kişinin yanına yaklaşmazlar fakat çeşitli şekillerde korkutarak yatmasını sağlarlar.

Tabiat üstü varlıkların insana verdiği zararlar; çarpılmak, uğramak, erişmek, karışmak, dokunmak, ilişmek gibi kelimelerle adlandırılır. Eskiden bazı Türk boyları cin çarpmasına 'kovuç' veya 'kovuz' diyorlardı (Kaşgarlı 1986: III, 163). Bu adlarla anılan hastalıkların sebep olduğu belirtiler olarak, insanın ağzının çarpılması, eğrilmesi, dilinin tutulması, kolunun çolak olması, kendini kaybedip çırpınması, sayıklaması, yürürken dengesini kaybetmesi, ayaklarının aniden tutmaması, yıkanmak istememesi, kirli, pis, saçlı sakallı dolaşması, mevsime uymayan kıyafetler giymesi (Hulusi Ahmet 1972: 94) şayet söz konusu bir çocuksa sürekli ve sebepsiz yere ağlaması sayılabilir. İnanışa göre dişi cinlerin çarpması daha tehlikelidir. Çünkü bunlar etraflarına erkek cinleri toplayıp grup halinde gezerler, (Taner 1983: 12) saldırganlardır.

Bilinmez varlıkların verdiklerine inanılan zararlar bu kadar büyük olunca elbette bazı önlemler de geliştirilmiştir. Öncelikle bu varlıkların adları söylenmez. Bahsetmek gerekince "iyi saatte olsunlar, bizden uzak olsun-

lar” denir. Onları ürkütecek, kızdırıp korkutacak hareketlerden kaçınılır. Bu varlıkların yaşadığı düşünölen yerleri kirletmemeli, bulaşık sularını veya sıcak suyu akşam saatlerinde açığa ya da kapı önlerine dökmemeli, açık yerlerde tuvalet ihtiyacını gidermemeli, karanlık ve pis yerlere girerken, “Bismillah, destur, tu tu tu” demelidir. Bu sözlerle oranın sahiplerinden izin istenmiş, gönöllerini hoş edilmiş olur (Kalafat 1993: 50, 57). Özellikle çocuklar bunları söylemeye çok dikkat etmelidir. Bazen sokağa kirli su dökmek gerekirse “ destur ya ahd-i Süleyman” denir. Cinler Süleyman Peygambere “senin adını anan kişiye dokunmayacağız” dedikleri için, bu sözlerle o sözleşme hatırlatılmış olur (Boratav 1984: 87). Küplere veya dolaplara yiyecekler konurken, yeni kıyafetler alınınca, kızların eşyaları çeyiz sandığına konurken “Besmele” çekilmezse, bunların bir kısmını cinlerin götüreceğine veya zarar vereceğine inanılır. Sandıklarda uzun zaman bekleyen beyaz kumaşlarda sarı bir leke oluşmuşsa “burada, şeytan doğurmuş, Besmelesiz koymuşuz” denir. Köpeklere ekmek vermek, yedi mahalledeki cinleri kaçırmak için ak horoz beslemek de yapılan uygulamalardanır (Tanyu 1967: 93).

Cinlerden korunmadaki yöntemlerden birisi dua etmek ve çeşitli ayetler okumaktır. En etkili dualar, İhlas, Ayet el-kürsi (Gökbel 1998: 24) ve Cin sureleridir. Halk dua olarak bazı sözleri de tekrarlar. Mesela Bursa’da gece yalnız yürürken insanın karşısına aniden çıkan kara kedi ve köpektten korunmak için “es, es neuzibillah, uzak dur benden, korkmadım senden” denir (Bursa). Ayrıca imanlı olmak, Allah’a ve Peygambere itaat etmek çok önemlidir. Böyle insanları cinlerin rahatsız etmeyeceği söylenir. Tedbirlerin en yaygınlarından bir diğeri insanın çeşitli duaların yazılmasından meydana gelmiş bir muska taşımastır. Cinler üzerinde koruyucu güç bulunan bu kişiye ilişemezler. Ayrıca ecinni taifesi cami, türbe, Kur’an okunan kutsal mekanlar ve koyun ağıllarına giremezler. İnanışa göre koyun peygamber hayvanıdır. Bu yüzden onlara yaklaşmazlar. Ayrıca yeni sürölmüş tarlalara da girmeleri yasaktır. Eğer bir insan gece yalnız başına kalmışsa, üzerinde bir ağırlık, vücudunda bir titreme, korku varsa etrafını cinler sarmış demektir. Bu kişi hemen yeni sürölmüş bir tarlaya girerse cinler dağılır (Taner 1983: 14). Cin ve perilerin şerrinden korunmak veya onların sebep olduğu hastalıkları engellemek için “şerbet dökmek” de uygulanan yöntemlerden biridir. Şerbet, şekerli suyla hazırlanır. İstanbulda uygulaması şöyledir. “Doğrudan hastanın kendisi veya ailesinden biri tarafından hazırlanan şerbetin üstüne üç İhlas, bir Fatıha okunup, üflenir. Gece yarısında bir dörtüyl ağzına ‘Bes-

mele' ile dökülürken "al derdimi, ver sağlığını, biz sizin ağzınızın tadını veriyoruz, siz de bizim ağzınızın tadını verin" denir" (Bayrı 1972: 103). Ayrıca yeni taşınan evlerin cinlerini memnun etmek için mutfak, merdiven altı, kiler, bodrum, bahçe gibi yerlere şerbet dökülür. Böylece kazanın def edildiği düşünülür. Karakeçili Türkmenlerinde bu şerbet yedi cins yiyeceklerle hazırlanır (Kalafat 1999: 49). Bu iyelerin hemen hepsi iğne bıçak, makas, orak gibi metalden yapılmış araçlardan, duadan, Kur'an'dan, gürültüden korkarlar. Cinlerin geldiği düşünülünce davul, kazan, teneke, tencere kapağı çalınır, silahlar atılır, ceviz kırılır. Bu yüzden cinlere karşı korunaksız olduğu düşünülen ve hayatın önemli geçiş dönemlerini yaşayan yeni gelinler, lohusalar ve bebeklerin üzerlerinde, yastıklarının altında veya odalarında bu malzemeler bulundurulur. Cinler saydığımız bu insanlarda yoğunlaşarak büyük zararlar verebilirler Çünkü yeni hayat daima bilinmezlerle doludur. İkinci defa evlenen insanlar bu tehlikelerle karşılaşmazlar (Westermarck 1962: 17). Zira evlilik yeni değildir ve sırlarını kaybetmiştir

Cin çarptığına inanılan insanlar ise önce halk arasında 'nefesi keskin hoca' tabir edilen insanlara götürülüp, okutulur. Bu cinlerin gayri müslim olduğu düşünülürse kiliselere gidilip hastaların keşişlere okutulduğu da bilinmektedir (Tanyu 1967: 287). Ayrıca çarpılan kişiler 'bakıcı'lara götürülür. Aynanın ve durgun suyun cinleri topladığına inanıldığı için bakıcıların malzemesi bunlardır. Cindar veya hüddam onların padişahı ile temasa geçip, o insanı serbest bırakmalarını ister. Anlatılanlara göre bazen başarır, bazen başaramaz. Ayrıca tıpkı nazar inancında olduğu gibi izinli ve ocaklı birisine kurşun döktürülür. Eski Türkler cinlerin uğradığı kişiye öd ağacı ile tütsü yaparken, bir taraftan yüzüne soğuk su serper, bir taraftan da kovuç, kovuç (kaç, kaç) diye bağırırlarmış (Kaşgarlı 1986: III, 163).

Göze görünmeyen ve adlarına genel olarak cin-peri denen varlıklarla ilgili inanç ve uygulamaları bu şekilde belirttikten sonra bu kabullerin eski Mezopotamya kültürleri (Tanyu 1967: 327), Orta Asya (Kaşgarlı: 1986 III, 163), Amerika yerlileri (Hançerlioğlu, 1975: 125), İskandinav kültürleri (Campbel, 2000: 84) de dahil olmak üzere günümüze kadar süregeldiğini, Hıristiyanlık, Müslümanlık gibi büyük dinlerde kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Doğu ve batı ülkelerinde eş kültür kalıpları halinde kendini gösteren bu inançlar, İskandinav mitolojisinde yolcuları denizin dibine çeken su perileri, ölen savaşçıların ruhlarını derin denizlere götüren valkiryalara, geceleri insanları alıp kaçırarak çayır cinleri şeklinde tanınmaktadır (Hançerlioğlu 1975: 125). Kuzey Avrupa, özellikle İzlanda

kültüründe, dağlarda yaşayan cücelerin varlığına, bunların göze görünmeyen yaratıklar olduğuna, belirli alanlarda hüküm sürdüklerine ve refah getirme ya da yok etme güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. (Hjorleifur 1990: 57) Burada “*Gryla*” adını taşıyan, yaramaz çocukları çantasına alıp dağlara kaçırın dişli cücenin yanında “*Yule kedisi*” denilen ve işçileri tehdit eden bir olağanüstü varlıktan da bahsedilmektedir. (Hjorleifur 1990: 58-59) Norveç folklorunda ise kurt ve ayı, perilere ait evcil hayvanlar kabul edilmektedir. Eğer bir avcı onlara zarar verirse sahipleriyle yüzleşmek durumunda kalır (Vinger 1964-65: 33). Ayrıca Norveç inancında periler balık bakımından en zengin gölleri bilirler ve buraları sahiplenirler. Bu göllerde deniz kızları gibi başka doğa üstü varlıklarda yaşamaktadır (Vinger 1964-65: 39).

Türk inanç sisteminde var olan iyi ve kötü ruh (yir-sub)lar günümüzdeki konuyla ilgili inanç ve uygulamaların en eski kalıntılarıdır. İslam öncesi Türk toplulukları kendilerinin dışında kalan varlıkları ve olayları tamamen ruhsuz ve ölü varlıklar olarak görmüyorlardı. Bunlara kutsallık imajı yüklüyorlar, korkuyla karışık bir saygı da besliyorlardı. Bu varlıkların başında güneş, ay, yıldız, göl, ırmak, pınar, dağ, kaya, ağaç, orman, ateş, ocak gibi yer ve su kültleri gelmekteydi (Koca 2000: 170). Buraların asıl sahipleri iye/ ruh adı verilen bu bilinmeyen güçlerdi ve onları rahatsız etmemek, gücendirmemek gerekirdi. Taciz edilen kötü ruhlar insanın vücuduna da girerek onu hasta edebilirlerdi. Türkçe’de hafif rüzgar anlamına kullanılan *yel* sözü aynı zamanda cin veya kötü ruh manasında da kullanılmıştır. Anadolu’da vücudun çeşitli yerlerindeki ağrı ve sızılara “yel” denir. İnanca göre vücudumuza giren kötü ruhlar bu ağrıları yapıyordu (Ögel 1971: 309). Şamanların görevlerinden biri de bu ruhları ya da cinleri hastanın vücudundan uzaklaştırmaktır.

Türkler, tabiat varlıklarının canlı birer ruh taşıdığını düşündükleri gibi bütün insanların da birer eş ruhunun bulunduğuna inanıyorlardı. Yakutlar buna “*ija kıl*” (eş ruh) adını vermişlerdi (İnan 1972: 81). Kırgız-Kazakların inançlarındaki “*eş-arvağ*” (eş ruh) da aynı şeydir. Bazen bu eş ruh tilki, kartal gibi hayvan şekline de dönebilirdi (İnan 1972: 82). Kaşgarlı’nın bildirdiğine göre sadece insanların değil, Türk topluluklarının veya yerleşim bölgelerinin de “*çıtıwı*” adı verilen koruyucu cinleri vardı. İki bölgenin halkı birbiriyle savaşırsa, onların cinleri de kendi halkını korumak için aralarında çarpışsınlar, cinlerden hangi taraf galip gelirse, onların koruduğu halk da zafer kazanmış olurdu (Kaşgarlı 1986: III, 225). Anadolu’daki inanişeye göre de her yerin belli cinleri vardır. Yabancı

cinler başka yerlerde barınamazlar (Taner 1983: 14). Bunlar da tıpkı insanlar gibi savaşır birbirini öldürürler

İslamiyetin Türkler arasında yaygınlaşmasından sonra Kur'an-ı Kerimdeki cinlerle ilgili çeşitli ayetler, gelenekteki bu kabullerin dini bir dayanak bulmasını sağlamıştır. Kur'ana göre "cinler, ışık ile ateş karışımından yaratılmış, insanın derisinden bile geçebilen, ölümlü, iman etmekle yükümlü, insana saygı göstermesi gereken istedikleri zaman görünme özelliğine sahip varlıklardır. Dinsiz ya da Müslüman olabilirler. İsyancı olanlar kötü cinlerdir ki bunlara şeytan da denir. Şeytanların en kötüsü ise İblistir. Bunlar insanların yakın geçmişini ve geleceğini bilebilirler" (Bilmen tarihsiz: Ayet: 55-15, 15-27, 46-29, 30-31, 72) Görüldüğü gibi "İslamiyetin onayladığı cin inancı, daha önce çok çeşitliliğe ve işlevselliğe sahip olağanüstü varlıkların yerini almış, onları asimile etmiş, ya da onları kendi bünyesine katarak çerçevesini genişletmiştir." (Çobanoğlu 2003: 131). Sözlü gelenekteki cin-peri anlatılarındaki pek çok motif, Kur'anda verilen bilgilerle örtüşürken, bazı efsane motifleri de bunlarla karışmış ortaya yeni bir inanışlar dizisi çıkmıştır.

Konuya tıp bilimi açısından kısaca bakarsak, görünmeyen varlıkların gerçekliğini reddeden psikoloji, bunlarla karşılaştığını ileri süren insanların hasta olduğunu söylemektedir. İllisiyon veya halucination terimleriyle ifade edilen bu tür anlatılar "objelerden gelen enerjinin, duyu organlarını etkileyerek bir dürtü yaratması, ancak oluşan hayallerin herhangi bir nedenle hatalı olarak algılanması (illusion), ortada bir nesne bulunmadığı halde, sensoriyel bir algı olarak dışarı vuran mental bir hayali algılama (hallucination) şeklinde tarif edilmektedir (Adasal 1977: 73). Yine psikiyatriye göre tabiat üstü varlıklarla evlendiğini düşünme bir akıl ve ruh hastalığı belirtisi, yani fonksiyonel ya da organik psikozların semptomlarıdır. Bu psikozların içinde şizofreni ve paranoya sayılabilir. Şayet bu duruma başkaları da inanıyorsa bu psikiyatride yargılama bozukluğu olarak adlandırılır (Adasal 1977: 427-432).

Halk bilimi açısından konu değerlendirildiğinde, inanç alanındaki verilerin pozitif bilimlerdeki yöntemlerle incelenemeyeceği görülür. Toplumların kültürel çevresi dediğimiz dil, din, bilgi, inanç sistemleri gibi kavramların kendilerine ait özel araştırma, sınıflandırma, analiz, sentez yöntemleriyle ortaya konması gerekmektedir. Bu yazıda tabiat üstü varlıklar inançlar çerçevesi içinde ele alındığından konu bu bağlamda irdelenecektir.

İnançlar doğruluğu sınanabilen kavramlar olmayıp sadece bir doğru sunma durumu ve bir tasarımdır. Onların mutlaka bir gerçeğe uygun olması gerekmez. Bu yüzden masallardan metafiziğe kadar bütün hayal ürünlerini kapsarlar. “ İnanç bilginin bittiği yerde başlar. İnsanlar bilmediklerini hayal gücüyle tanımlamaya çalışırlar. Pratikte denetlenen inanç inanç olmaktan çıkar, bilgi olur” (Hançerlioğlu 1975: 269). Diyebiliriz ki bilgi yetersizliği insanların inançlara yönelmesi için bir itici güçtür. Ayrıca insandaki hayal gücü de sınırsız ve sonsuz bir özgürlüğe sahiptir. Bu durum bilinmeyenin çeşidini artırarak inanç tablosunu zenginleştirir. İnanç mekanizmasının yapısında bilinmeyene bilinenin özelliklerini yakıştırma yani bir çarpıtma ve yansıtma işlemi de vardır. Olağanüstü varlıkların şekillerini bilemediğimiz için, onları tanıdığımız modeller olan insan veya hayvan şeklinde tasvir etmemizin temelinde bu yansıtma işleminin olduğunu söyleyebiliriz.

Bilinmeyen bir zaman içinde, bilinmeyen bir olayın ortaya çıkmasından sonra doğan bir inanç ögesi belli bir zaman sonra toplumun genelinde kabul görerek ortak inanç unsuru haline gelir (Çelik 1995: 21). Her hangi bir konuya, duruma inanan birey bu inancın sebeplerini bilmez, bilmeye gerek de duymaz. Onun için önemli olan içinde yaşadığı toplumun bireylerinin neye inandıklarıdır. Yani inanç bir duygu ve düşünce hareketi halinde insanın iç dünyasına hakim olmaktadır (Tathioğlu 2000: 152). Ayrıca inanışların alt yapısında onu şekillendiren, sosyolojik, psikolojik, tarihi ve kültürel dinamikler vardır. Her inanç bunların bir bileşkesidir. Zaman zaman toplumlarda görülen psikolojik baskılar, ekonomik çıkmazlar, dini sapmalar, eğitim yetersizlikleri inançların şeklini değiştirip, derecelerini arttırarak hayatımızın hemen her alanında karşımıza çıkmalarına sebep olurlar.

İnsanların gördüklerini, duyduklarını eksik ve yanlış yorumlamaları sonunda kapıldıkları birtakım vehimler, bir uyarıcıyı hatalı olarak algılamak, çeşitli engellerden dolayı yerine getirilemeyen istekleri tatmin arzusu, manevi bir güvence arama ihtiyacı, dini bilgi eksikliği, bireyin başkalarının gözünde farklı görünme isteği, açıklanmasından utanç duyulan olayların topluma bildirilmesi zorunluluğu, bilinmeyi hayal gücüyle tanımlama ve merak cin-peri anlatılarını körüklemektedir. Özellikle cinlerin hayvan şeklinde düşünülmesinin sebebi bunların faal kuvveti temsil etmelerinden (Westermarck 1962: 17) ve canlı şeyler arasında hayvanların en esrarlı yaratıklar olmalarındandır

Günümüzde konuyla ilgili bir anı-tecrübe yaşayıp yaşamadığını sordugumuz kişiler; bunları görmediklerini “artık insanların kendilerinin cin olduğunu” söyledikten sonra “annemden, ninemden, dedemden duyduğuma göre” diye başlayarak konuyu pekiştirip, doğrulayıcı yeni örnek olaylar anlattılar. Tespitimize göre tabiat üstü varlıklarla ilgili anlatımlar, bu varlıkların kendi mitolojisini ürettiklerinin göstergesidir. Çünkü olaylardaki olağanüstü özellikler ‘mucizesiz inanç yoktur’ (Malinovski, 1990-73) ilkesini bize hatırlatmaktadır.

Ayrıca konuyla ilgili sözlü aktarımlarda olağanüstü varlıklar, yerel yaşayışın özellikleri içine yerleştirilmiştir. Deniz kenarında, ormanlık bölgede, bozkırda, dağlık yörelerde yaşayanlar tanık olduklarını iddia ettikleri olayları bölgesel özellikleri yansıtarak anlatmaktadırlar. Bu aktarımlarda yörenin coğrafyası, dil özellikleri, yeme içme alışkanlıkları, yaşayış ve dünyayı algılayış tavırları dikkat çekici biçimde farklılaşır. Mesela Karadeniz bölgesindeki cin- peri hikayelerinin arka planı ile Güney bölgelerimizdeki anlatımların arka planı farklıdır. Fakat bütün hikayeleri birleştirici özellik ise hepsinde gerilim, korku, merak unsurlarının çok yoğun olmasıdır. Hatta tema bunlar üzerine kuruludur. Bu yüzden cin - peri hikayesi dinleyen çocuklar oldukça etkilenir. Bu anlatıların mesajları da vardır. Temiz olmak, temizlik kurallarına uymak, bebeklerin ve lohusaların sağlığına dikkat etmek, bilinip tanınmayan insanların çağrılarına kulak vermemek, küçük çocukları koruyup, kollamak, geç saatlerde her türlü tehlikeye açık, ıssız yerlerde dolaşmamak, başı boş dolaşan hayvanlara dikkat etmek, din ve ahlak kurallarına uymak, bunların başlıcalarıdır.

Sonuç olarak; cin-peri-cadı inanmaları halk kültürü araştırmalarının önemli konularından biridir. Bu gün sözünü ettiğimiz olağanüstü yaratıklarla ilgili inanış ve uygulamalar magazin araştırmalarında, özel televizyon kanallarının programlarında ele alınarak, özellikle genç kuşağın ilgi alanı içine dahil edilmektedir. Bu varlıklarla temasta olduklarını söyleyen, onları davet edebildiklerini iddia eden, onlardan nasıl yararlanılacağını bildiğini ifade eden insanlar vardır. Hayatımızın akışındaki aksaklıklarda bu varlıkların suçlu olduğu düşüncesi yaygınlaşmaktadır. İnsanları çarpıp hasta eden, aldatan, karı-kocayı ayıran, değerli eşyalarımızı çalıp, saklayan onlardır. Günümüzde popüler hale gelen bu güçlerin her çeşidi bilinmezlik, gizlilik dünyasının vazgeçilmez varlıkları olarak yaşamaya devam etmektedir. Böylece onların geçmiş zamanların ölü varlıkları ol-

madıklarını, günümüzde yeni fenomenler yaratan, yaşayan folklorik dinamikler olduğunu söyleyebiliriz

Kaynakça

- ACIPAYAMLI, Orhan (1974), *Türkiyede Doğumla İlgili İnanmaların Etimolojik Etüdü*, Ankara.
- ADASAL, Rasim (1977), *Medikal Psikoloji*, İstanbul: Minnetoğlu Yayını,
- AKSOY, Ömer Asım (1984), *Deyimler Sözlüğü II*, , Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- BALCIOĞLU, Neriman Refik (1952), *Anadoluda Cinler, Periler ve Devlere dair İnanışlar*, Türk Folklor Araştırmaları, II, 35.
- BAYRI, Mehmet Halit (1972), *İstanbul Folkloru*, İstanbul: Eser Yay.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (tarihsiz) *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli Âlisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 88.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1977), *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayını .
- BORATAV, Pertev Naili (1984), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Pertev Naili (1976), *Les Maitres de l'espace sauvage*, Pratiques et representations de l'espace dans les communautés mediterraneennes, Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique
- CAMPBEEL, Joseph (2000), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul: Kabalcı yayınevi
- ÇELİK, Ali (1995), *İslamın Kabul veya Reddettiği İslam İnançları*, İstanbul: Beyaz Yayını
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003) *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara, Akçağ Yayınevi.
- GENÇ, Reşat (1999), *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- GÖKBEL, Ahmet (1998), *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- GÜNGÖR, Harun - ARGUNŞAH Mustafa (1991), *Gagavuz Türkleri, Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları / 1300.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1975), *İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1994) *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HJORLEIFOR, Rafn Jonson (1990), *Tolls Chifs and Children*, Nort Nytt41, Forestillingsverden, Oslo
- HULUSİ, Ahmet (1972), *Ruh-İnsan-Cin*, Ankara: Yüksel Matbaası,
- İNAN, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- İNAN, Abdülkadir (1933), *Al ruhu hakkında*, Türk, Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi, I-1, Ankara.
- KARADENİZ, Fikret (1986), *Giresun Yöresinde Cin, Peri, Büyü, Cadı'nın İnanç ve Masallara Katılımı*, Türk Folklor Araştırmaları, VII, 80-81
- KALAFAT, Yaşar (1993), *Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama "tu, tu, tu" Uygulamaları*, Çukurova Üniversitesi Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Adana.
- KALAFAT, Yaşar (1999), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayını.
- KAŞGARLI, Mahmut (1986), *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, (Hazırlayan: B. Atalay), III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KOCA, Salim (2000), *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını
- KOÇU, Reşat Ekrem (1962), *Tırnova Cadıları*, Türk Folklor Araştırmaları, Sayı 154
- MALINOWSKI (1990), *Büyü, Bilim ve Din*, Ankara: Kabcacı Yayını
- ÖGEL, Bahattin (1975), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını
- ÖNAL, Mehmet Naci (1998), *Romanya Dobruca Türkleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını
- ÖZBAŞ, Hasan (1967), *Yozgatta Congoloz*, Türk Folklor Araştırmaları, Sayı 12
- SABRİ, Melâhat (1933), *Cinler*, Halk Bilgisi Haberleri, Yıl 3, Sayı 29
- SAYGI, Osman (1962), *Cadılar ve Cadıcular*, Türk Folklor Araştırmaları, VII, 150
- ŞAKİR, Sabri (1939), *Muhtelif Ruhlar Hakkında*, Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 98
- TANER, Nuri (1983), *Halk İnanmalarında Cin ve Cin Tutma*, Türk Folkloru, IV, 43
- TANYU, Hikmet (1967), *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara: İlahiyat Fak. Yayını,
- TATLIOĞLU, Durmuş (2000), *Türkmen İrımları (Halk İnançları)* Cumhuriyet üniversitesi . İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, Sayı 4,
- TEZEL, Naki (1968), *Türk Halk Edebiyatında Masal*, Türk Dili, Halk Edebiyatı Özel Sayısı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, Sayı 207
- TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ(1977), *Cin Maddesi*, İstanbul: Dergâh Yayını, II.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1933), *Cinler ve Periler*, Halk Bilgisi Haberleri, Yıl 3, Sayı 28
- VİNGER; Ronald Grambo, (1964-65) *The Lord Forest and Mountain Game in the Recent Folk Traditions of Norway*, Fabula, 7 . Band, Berlin
- YILMAZ, Mithat (1967), *Elazığ'da El Karısı İnanması*, Türk Folklor Araştırmaları, Sayı 215
- WESTERMARCK (1962), *İslam Medeniyetinde Puta Tapınma Devrinden Artakalan İtikatlar, Cin*, Ankara: Yeni Matbaa

Kaynak Kişiler

BİLEN, Ümmühan (1926 Ödemiş, Zeytinova doğumlu, Okur – yazar değil, ev hanımı, derleme tarihi 1989).

DUVARCI, Yüksel (1945 Beyşehir, Bayındır Köyü doğumlu, ortaokul mezunu, çiftçi, derleme tarihi 2001).

FAKIOĞLU;Binnaz, (1928 Tire doğumlu, İlkokul mezunu, ev hanımı, derleme tarihi, 1989).

FARSAK, Mustafa (1935 Anamur, Bozyazı doğumlu, ilkokul mezunu, seracı, derleme tarihi 2000).

GÜRLER, Lütfiye, (1955 Ankara, Elmadağ doğumlu, ilkokul mezunu, temizlikçi, derleme tarihi 2002).

SANCAK, Safinaz, (Doğum tarihi bilinmiyor, Sürmene Güneşara köyü doğumlu, ev hanımı, derleme tarihi 1993).

ÜNLÜ, Ahmet, (1950 Bursa doğumlu, ortaokul mezunu, berber, derleme tarihi, 1990).

ZAYIF, Hamdi, (İstanbul, Tuzla doğumlu, işçi, okur yazar, derleme tarihi 1999)

KAPILIOĞLU, Ayşe (Tire doğumlu, İlkokul mezunu, ev hanımı, derleme tarihi 2000).

Supernatural Beings and Beliefs Concerning Them

Assist. Prof. Dr. Ayşe Duvarcı*

Abstract: There are many beliefs in and applications of beings that are not defined but believed to have supernatural, secret powers in the oral narratives of Turkish folk tales. Even though these beings are generally known as ‘genies’, ‘fairies’ and ‘witches’ some of them have names such as ‘Kara Koncolos’, ‘Congolos’, ‘Karakura’, ‘Kara-Korşak’, ‘Kamos’, ‘Kayış Ayak’, ‘At Binen Cin’, ‘Çarşamba Karısı’, ‘Ağırlık’ and ‘Albastı’. This article talks about the identities of these mysterious beings, the environment they live in, their relationship with each other humans and avoiding the harms they can get from each other. At the same time this article also studies how these beings were identified as earth-water spirits, their position in the Islamic era, their identification as ‘genie’ in the Koran and how they were studied through psychology with the influence they had on the human mind. Finally the topic has been evaluated through folk studies and it has been concluded that beings of this kind have been seen in Eastern and Western cultures through frames of similar beliefs.

Key words: Supernatural beings, Anatolia, beliefs concerning supernatural beings.

---

*Başkent University, Fac. of Letters, Department of the Turkish Language and Literature / ANKARA
e-mail: ayduvarci@mynet.com

Сверхестественные существа и связанные с ними понятия, верования и действия у тюрков

Айше ДУВАРДЖИ, к.н., доцент*

Резюме: Среди устных рассказов в тюркской народной фольклористике есть множество верований и действий, связанных с неизвестными существами, имеющих сверхестественные особенности и тайные силы. Они известны под общим названием “джин”, “пери” или же “ведьма”. Но есть и отдельные имена, такие как “караконсолос”, “каракура”, “каракоршак”, “камос”, “кайым аяк”, “ат бинен джин”, “чаршамба карысы”, “агырлык” и “албасты”. В этой статье рассказывается об этих таинственных существах, их среде, взаимоотношениях между собой и с людьми и том, как защититься от них. В данной работе определяется и место этих существ, именуемых в доисламский период земными и водяными духами, указывается на упоминание их в Коране под названием “джин” и рассказывается о их психологическом влиянии на людей. Тема рассматривается с точки зрения фольклористики. Автор указывает на то, что сказания об этих существах в восточных и западных культурах предстают перед нами в схожих формах верований.

Ключевые слова: сверхестественные существа, Анатолия, верования, связанные с сверхестественными существами

---

* Университет Баикент - АНКАРА
e-mail: ayduvarci@mynet.com

Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında “Meyve” ve “Üzüm” Sembolleri¹

Dr. R. Bahar AKARPINAR*

Özet: Sûfilîğe yön veren duygu, düşünce ve kabulleri, ruh hallerini, inanç motiflerini yansıtan dinî-tasavvufî edebiyat metinleri, sûfi psikolojisinin dışı vurum yollarından biridir. Sûfi kültürünün bir boyutunu meydana getiren bu edebî gelenek, tasavvuf anlayışlarının oluşum, gelişim, yayılma ve farklı çevrelerde farklı etkileşimler altında yeniden yapılanma süreci hakkında da önemli verilere sahiptir. Dönemlere, akımlara, üretilip kullanıldıkları kültür çevrelerine, farklı sûfi çevrelerinde yetişip ürün veren mutasavvıf şair ve yazarlara göre incelenmesi gereken metinler semboller bakımından son derece zengindir.

Bu çalışmada, XIII. yüzyıl Anadolu sahasında hüküm süren çok yönlü tasavvuf anlayışıyla beslenen evrensel yaklaşımı nedeniyle “inanç önderi” vasfını kazanan Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında “meyve” ve “üzüm” sözcüklerine yüklenen tasavvufî anlamlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf Edebiyatı, Mevlâna Celâleddin Rûmi, Mesnevi, Rubâiyyat, Sembol, Meyve, Üzüm.

*Başımı koyduğum her yerde secde edilen “O”dur,
Altı yönde ve ötesinde, ibadet edilen “O”dur,
Bağ, bahçe, gül, bülbül, semâ, sevgili hep birer bahanedir,
Maksut olan hep “O”dur!
Divan-ı Kebir'den*

Giriş

Sûfi kültüründe bilginin, zâhir (dış/açık) ve bâtın (iç/gizli/kapalı/örtülü) boyutlarıyla ele alındığı bilinmektedir. Sûfinin uğraşı, “bâtın bilgiyi keşfederek sırra ulaşmak”; ideali “varlıktan geçmek”tir. Bâtın bilginin keşfi Kur'an-ı Kerim âyetlerinin örtülü anlamlarını ortaya çıkarmak için yapılan öznel yorumlarla gerçekleşir. Sûfi, bilgiyi anlaşılabilir ve uygulan-

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
e-posta: rbahar@hacettepe.edu.tr

bilir hâle getirmek için yoruma başvurur. Böylece bâtın anlam, zâhir anlama dönüştürülür, örtülü olan açığa çıkar. Sûfi geleneklerinde görülen sembol kullanımını bu anlamlandırma eylemine dayandırmak mümkündür. Semboller, duyularla algılanamayacak “varlık, yaratılış, ilâhî öz, bu dünya, öte dünya, sonsuzluk, yok olmak, ölümsüzlük” vb. kavramın açıklanmasını sağlar. Sûfiler sembollerden, teorik ve pratik bilgi arasında bağ kurmak; maddeden mânâyâ, zâhirden bâtına, somuttan soyuta, kutsal olmayandan kutsala geçişi sağlamak; ortak duygu, düşünce, davranış modeli oluşturmak ve bunları ifade etmek; sûfi kimliğini paylaşmak vb. amaçlarla yararlanır ve özellikle “bilgi aktarma aracı olarak kullanılır” (Shaalan 2000: 158). Öğretinin aktarımında kullanılabilir her sözcük, sözlük anlamından sıyrılarak tasavvufun temel düşünce ve kabulleri doğrultusunda yeniden anlamlandırılıp sembolleştirilir. Semboller, hem inancın soyut kısmı olan imânı, hem de inanç çevresinde gelişen duygular, düşünceler ve davranışlar bütünü temsil eder. Sûfinin “varlıktan geçme” ideali de bu yolla anlam kazanır.

Sûfiler, çoğu zaman yanlış anlaşılma tehlikesine karşı, gizli tutmak istedikleri sırları saklamak için sembollerini kullanmışlar ve tasavvufi tecrübeyi yorumlamak için uygun bir yol olarak görülen sembolik üslubu benimsemişlerdir (Nicholsan 1978: 88). Sûfi kültürünün bir boyutunu oluşturan dinî-tasavvufî edebiyatta sembol, eğitimi kolaylaştırmak, anlatımı güçlendirmek, estetik etkiyi pekiştirmek işlevlerini üstlenmiştir. Bir semboller sistemi olan sûfilik temelinde gelişen edebî gelenek de, mutasavvıfların konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini daha çok teşbih ve temsillerle dile getirmelerinden dolayı, bir mecaz ve rumuz/remiz/sembol edebiyatı olarak gelişmiştir. Dinî-tasavvufî Türk Edebiyatı’nda sembol, genellikle “teşbih, teşhis, intak, istiare, mecaz” söz sanatları aracılığıyla anlamlandırılmış; yoğun kullanımlı semboller mazmunlaşmıştır.

İslam âlimi ve sûfi-şair kimliğiyle Türk kültürünün özellikle XIII. yüzyıl Anadolu sahasında güçlü bir sesi olan Mevlâna Celâleddin Rûmî de eserlerinde pek çok sembol kullanarak coşkun Allah sevdasını ve vuslat isteğini dile getirmiş; çevresindekilere erdemli insan olma yolunda öğütler vermiştir. Çalışmada, Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Mesnevi ve Rubâiyyatı’nda “meyve” sözcüğüne yüklenmiş tasavvufî anlamlar ve özellikle “üzüm” sembolü ele alınacak; üzümle ilintili “bağ, şarap, meyhaneye, sâki, sarhoş” sembollerine değinilecek; Mevlâna’nın manevî eğitiminde bu sembollerin işlevleri incelenecektir.

Mevlâna'nın Eğitim Yöntemi ve Sembol Kullanımına Kısa Bir Bakış

Gölpınarlı'ya göre, Mevlâna'nın tasavvuf anlayışı, bilme-anlama yoluyla ortaya çıkan hakikatin aşk ve cezbe âleminde olgunlaşmasından ibarettir. Bu anlayış, bireysel ve toplumsal yaşama, birlik-beraberlik duygusunun gelişmesini sağlayacak bir hoşgörü ve kötülükleri kötülüklerin içinde eriten bir ahlâk sistemi şeklinde yansımıştır (Gölpınarlı 1952: 167). Nicholson, 1914'te kaleme aldığı *The Mystics of Islam* adlı eserinde Mevlâna için şunları söyler:

“.. iyimserlikte karar kılmış biri olmasına ve bu dünyanın bütün mümkün âlemlerin en iyisi olduğunu Gazzalî ile birlikte kabul etmesine rağmen, kötülük meselesini hakikatin dışında bir şey olarak hemen bir tarafa atmayıp, kötülüğün veya bize kötülük olarak görünen bir şeyin, ilâhî nizam ve ahengin bir parçası olduğunu göstermeye çalışır” (Nicholson 1978: 81).

Dinî tasavvuf anlayışına (Nicholson 2004: 164) sahip Mevlâna'nın felsefesi, insanın Allah ile birlikte hareket etmesi düşüncesi çevresinde şekillenir. O'na göre insan dilediğini yapabilme özgürlüğüne sahiptir; *“yeter ki, işaretleri iyi görüp, sebepleri fark etsin”* (Aşkın 2003: 19). Bu nedenle Mevlâna, düşünce sisteminin merkezine önce aşkı, hemen ardından insanı alır ve onu bilinçlendirmeye gayret gösterir. Yaşadığı devrin sosyal ve siyasal hareketliliği dikkate alındığında Mevlâna'nın bu tutumunun sebebi açıkça ortaya çıkar. Ona göre, buhran, bunalım, karmaşa dönemlerinin asıl sorumlusu insandır ve ancak “insan olma bilinci”ne ulaşıldığı zaman tüm sorunlar kendiliğinden çözümlenecektir. Mevlâna, görüşleri doğrultusunda insanları, “varlığın özünü aramaya”, “sûret ile asıl arasındaki bağı kurmaya”, “mâsivâ ve mânâ âlemi karşıtlığını anlamaya”, “çoklukta tekliği bulmaya”, “mânâ âleminde varlığı tamamlayıp sonsuzluğa ulaşmaya”, “aynı kaynaktan gelmiş olmaları nedeniyle birbirlerine daima saygı, hoşgörü ve sevgiyle bağlanmaya”, kısaca, “mânen olgunlaşmaya” davet eder.

Düşüncelerini açıklarken derin mantıkî tahlillere ve felsefî çözümlerele baş vurmaz. Pek çok mutasavvıfın yoğun biçimde kullandığı tasavvufî terimleri neredeyse hiç kullanmaz. Mevlâna'nın temel amacı geniş halk kitlelerine ulaşmak olduğundan eserlerinde ortaya koyduğu “varlık birliği” inancını, tasavvufî düşüncelerini –Fars dilini kullanmış olmakla birlikte– *“halk dili ve psikolojisine uygun hikâyeler, atasözleri vasıtasıyla gerçekleştire*

rir” (Gölpınarlı 1952: 167). Keklik’in ifadesiyle (1986: 44-45), Mevlâna’nın amacı, çoğunluk tarafından anlaşılacak ve geniş halk kitlelerine hitâb edebilmektir. O, düşüncelerini benzetmeler vasıtasıyla dile getirmiş ve bunları *hikâye paketleri* içinde sunmuştur. Halkın, hikâye olarak gördüğü bu zarflar içinde Mevlâna, düşüncelerini semboller halinde ifade etmiştir.

Ona göre, önemli olan teoriden ziyade pratiktir; “bilmek” değil “olmak”tır. Tahkiye yolu ile kurgulanan; teşhis ve intak sanatlarıyla estetik zenginliğe ve güçlü anlatıma kavuşan eserlerinde bilgi, teorik çerçevenin sınırlarını aşmış, pratik deneyime dönüştürülerek aktarılmıştır. Kur’an-ı Kerim kıssaları, siyer bilgisi ve hadis rivayetleri, veliler çevresinde oluşan menkıbeler, halk arasında iman ve kerametleriyle saygı gören şahsiyetlerin yaşam öykülerinden alıntılar, gerçekmiş gibi anlatılan hayalî olaylar, cahil halkın ilgisini çekecek gülmeceli ve kimi açık saçık öyküler, masal motifleri gibi öğeler, edinilmesi öngörülen ahlâkî hasletlerin ve mânen olgunlaşma düşüncesinin aşılmasını sağlar. Mevlâna, hikâye ve masallarının amacını şöyle açıklamaktadır:

“Maksat kıssadan hisse almaktır,

Yoksa sana hikâye anlatmak değil” (Çelebioğlu 1969: 108).

Çocuk, genç, yetişkin, yaşlı, erkek, kadın, kentli, köylü, dilenci, hırsız, cariyeye, berber, papağan terbiyecisi, kervancı, padişah, vezir, âlim, müderris, fakih, derviş, papaz, yahudi, hristiyan, müslüman, mecûsi vb. toplumun bütün kesimlerinden, farklı çevrelerden seçilen tipler, aktarılan bilginin “herkese” açık olduğunun göstergesidir. Halkın dindarlık veya müslümanlık anlayışında manevî dünyanın temsilcileri sıfatıyla iman sisteminin dayanakları olarak saygı gösterilen; “kutsal” anlayışının oluşumunda etkin payları bulunan peygamber, veli, sûfi gibi karakterler herkese açık olan bilginin uygulanabilirliğini ifade eder. Mevlâna’nın tüm eserleri dinî-tasavvufî içerikli olmakla birlikte bütün yönleriyle toplum yaşamını gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtır. Evrende bulunan canlı cansız pek çok varlık âlim ve sûfi Mevlâna’nın dilinde “aşkı ve vuslatı” anlatmak; “gönül terbiyesini” gerçekleştirmek için sembollere ve sembol gruplarına dönüştürülmüştür. Çelebioğlu, Mesnevi şerhlerinden bahsederken eserin iç anlamına şu sözlerle değinmiştir: *“Mesnevinin gerçi zahiren hikâyeleri ve mânâları aydındır. Lâkin, hakikatte gizli sırlar ve ilâhi ilhamlar kinâyedir. O, şeriat hükümlerinin câmidir. Tarikat sırları, hakikat nurları ondan zâhir olur, parlar”* (1998: 538). Çelebioğlu’nun değerlendirmesinin Mevlâna’nın tüm eserleri için geçerli olduğunu söy-

lemek mümkündür. Onun uslûbunda zâhir-bâtın arasındaki geçişliliğin sembollerle sağlanması belirgin bir özelliktir.

Dinî ve mistik geleneklerde “ilâhi varlık” ve “ilâhi sır”rı doğrudan tanımlamak imkânsızdır. Semboller, insanoğlunun zihninde bu iki tanımlanamaz kavramla ilgili imgelerin oluşmasını sağlar. İmgeler, kişinin edinilmiş kültürel deneyimi, bilgi birikimi, algılama düzeyi ve mânevî eğilimleri ölçüsünde kavramların hissedilmesine, sûfî terminolojisinde “keşfedilmesine” yol açar. Sembolün etkinliği, uygun bağlamda kullanımıyla doğru orantılıdır. Mevlâna’da sembol ve bağlam birlikteliğinin daima amaca hizmet ettiği, yani, “ilahi varlık” ve “ilâhi sır”rı hissettirdiği görülür. Mevlâna’nın sembolizmi, kendinden sonra eser veren pek çok sûfî şair tarafından örnek alınmıştır.

Mesnevi ve Rubâiyyat’da Meyve

Mesnevi, Mevlâna’nın babası Bahaeddin Veled, hocası Seyyid Burhaneddin, mürşidi Şems, fikri ve mânevî gelişiminde etkileri bulunan Feridüddün Attar ve Senâyî’den öğrendiklerini kendi duyuş, görüş ve kabiliyeti ile özümlediği eseridir (Gölpınarlı 1990). Nicholson, Feridüddin Attar ve Mevlâna Celâleddin Rûminin “sembolik uslûp ve mübalağdı hayallerinin” (1964:47) Sûfiyane nazmın kurucusu olarak gösterdiği İranlı şair Ebu Sa’id’in rubailerinden kaynaklandığını belirtir. Rubâiyyat ise, onun aşkın/coşkun Allah sevdasını, varlık birliği düşüncesini, manevî olgunluğunu özlü sözlerle dile getirdiği rubailerinin toplamıdır. Gerek Mesnevi, gerek Rubâiyyat, Mevlâna’nın sembollerini ayrıntılarıyla örneklendirebilecek veriyi içermektedir.

Sembol kullanımında sûfî geleneklerini izleyen Mevlâna, bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi, evrende bulunan canlı-cansız pek çok varlığı nitelikleri bakımından sembol ve sembol grupları halinde didaktik amaçla kullanmıştır. Semboller arasında ceviz, nar, elma, incir, hurma, kavun, karpuz, üzüm, badem, fıstık vb. türleriyle örneklendirilen veya “herhangi bir bitkinin ürünü” anlamında kullanılan meyvenin/yemişin ayrıcalıklı bir yeri olduğu görülmektedir.

Meyve; Meyve, bolluk, bereket, verimlilik, Allah tarafından kalbe verilen ilim-irfan karşılığında “feyz”; yiyecek,içecek, Allah’ın herkese verdiği nimet karşılığında “rızk” anlamlarını karşılamakta; irâde-i küll (Allah’ın sınırsız gücü) ve hikmet (ancak Allah’ın bileceği sırlar)e işaret etmektedir.

Rahmet Meyvesi; Mesnevi’de “Bir şeyi misâl ve taklitle bilmekle o şeyin hakikatini bilmek arasındaki fark” başlığını taşıyan bölümde (M.III/3635-3657)², akli ermeyen bir çocuğun, gerçeği kendi bilgi düzeyine uygun örneklerle ancak kısmen anlayabileceği; çocuğa, gerçeğin akıllı, bilgili, yetkin bir kişi tarafından örneklerle izah edilebileceği anlatılmaktadır. Bu hikâyenin özü, Allah’ın iradesi karşısında, cahil çocuk gibi olan insanın, O’nun gerçekliğini ve gücünü ancak O’nun insanoğluna bağışladığı eserleri, meydana olan, görülen rahmet meyveleriyle kısmen algılayabileceği, ama gerçeğin Allah’tan başka hiçbir varlık tarafından tam anlamıyla bilinemeyeceği vurgulanır. Bu bağlamda “*rahmet meyvası*” (M. III/3635) Allah’ın akıl sır erdirilemeyen sonsuz gücü, lûtfu, ihsânıdır.

Yokluk Meyvesi; “Uzun bir ayrılığa düşmüş, çok maceralar geçirmiş bir âsıkın hikâyesi” (M.III/4749-4779)nde ise, bir kıza delicesine âşık olan ancak, vusluta ulaşamayıp aşk yüzünden türlü eziyetler çeken gencin çaresizliği dile getirilir. Hikâyenin amacı, ilâhi aşk acısı çeken ve vuslat endişesi ile bunalan Allah âşığının ruh halinin anlatılması; vahdet ile kesret, varlık ile yokluk âlemleri arasında kaybolmuşluğunun ifade edilmesidir. Aşığa “gâh varlığı galebe eder, bir şeyler yapmaya niyetlenir; gâh yokluğa düşer, yokluktan meyvalar yer, gıdalanır” (M.III/4759). Âşık, bin bir renge boyanmış, şekle bürünmüş tecelli arasında, doğru yolu bulabilmek için gayret, sabır ve kararlılık göstermeli, yeteneklerini geliştirmelidir. Bu hikâyede sözü edilen “*yokluk meyvası*” (M. III/4759) madde ve gayb âlemleri arasında şaşkına dönen âşığın vecd halinde, Allah katında ulaştığı sırlar ve sonsuz saadettir.

Ârifler ve Sûfîler Arasındaki Fark; Meyvenin zâhiri ilimle uğraşan âlimler-zâhidler ve bâtinî sır ile donanmış ârifler-sûfîler arasındaki farkı vurgulamak; akıl ve ilmin gerçeği/hikmeti keşfetmekte sezgi, duygu ve gönül gözüne oranla yetersiz kalacağını ifade etmek amacıyla da kullanıldığı görülmektedir. “ekmeden önce meyve devşirmek” bu karşıtlığı hatırlatır. Mevlâna, “Âlimin azığı ve sermayesi, kalemden meydana gelen eserlerdir. Sofinin azığı ve sermayesi nedir? Ayak izleri!” (M.II/160) der ve av peşine düşen sûfinin, yolunu önce ceylânın ayak izlerine göre belirlediğini, ancak, bir müddet sonra âhudaki misk kokusunu hissederek muradına ulaştığını ifade eder. Ârifler, gönül kapıları açık, sırâ vâkıf kimselelerdir: “*Âlime duvar olan, sûfiye kapı, taş olan incidir. Bir tene düşmeden önce nice ömürler geçirdiler, ekmeden önce meyvalar devşirdiler*” (M. II/165-166) sözü ise, âriflerin ezelden beri Allah ile bir arada bulundukla-

rını, Levh-i Mahfûz'da O'nun sırlarını paylaştıklarını, gayb âlemi erleri olarak ölümsüzlüklerini vurgular.

Meyvenin Kabuğu ve İçi; Meyvenin kabuğu ve içi sırasıyla "akl" (akl-ı cüz) ve "aklin aklı" (akl-ı küll) ile "ten" (madde) ve "ilâhi aşk gücüyle paklanan, parlayan gönül"(mânâ)ü karşılamaktadır. Meyve kabuğu hayvan yemidir. Hayvan hep kabuk arar. İç arayan kabuğu sevmez, ondan usanır. Her meyvenin içi kabuğundan iyidir. Sevgiliyi arayan onu tene/vücutta/maddede değil, gönülde/içte/mânâda aramalıdır (M.III/3417). Mesnevi'de bu bilgiler, doğurduğu yirmi erkek evlâdı yaşamayıp ölen kadının kederini konu eden hikâyede (M.III/3399-3418) verilir. Ağlayıp inleyen kadın, çocuklarının ölümünden şikâyetçidir. Bir gece, kadına, rüyasında, cennet bahçesi gösterilir ve Allah'a sığınmakta tembellik ettiği için ilâhi bir ceza olarak başına bu musibetin verildiği söylenir. Kadın, tüm kalbiyle Allah'tan gelene rıza gösterdiğini açıklar. Bu söz üzerine cennet bahçesinde, çocuklarıyla karşılaşır ve gerçek dünyanın/yaşamın, gayb âleminde/Allah katında olduğunu fark eder. Mevlâna'ya göre insan, "gaybı gören göze mâlik olmadıkça, insan olamaz" (M.III/3415). İnsan olmak, meyvenin dışı ile değil, içi ile doymak; ruhu, gönlü Allah'ın nuruyla aydınlatmaktır. Zira, insan "pek lâtif bir içe sahiptir, insan olmayı bilen içini aydınlatır ve Allah'ı içinde arar. İç temiz kişilere helâldir. Aklin aklı (akl-ı küll) evreni aydınlatır" (M. III/2526-2529).

Ağaç ve Meyve; Ağaç ve meyve, sûfilerin sıkça kullandıkları sembollerdir. Gazzalî, ağaç ve meyveyi, akıl ve bilgi arasındaki bağı açıklamak için kullanmışken (Keklik 1986: 48), Mevlâna'da aynı sembollerin *varlığı* açıklarken kullanıldığı görülmektedir.

Tasavvuf düşüncesinde insan, "âlem-i sağır" (küçük âlem); evren, "âlem-i kebir" (büyük âlem)dir. İslâm âlimleri ve sûfiler, "eşref-i mahlûkât" olan insanın "varlık" anlayışındaki yeri üzerinde durmuşlardır. Mevlâna bu konuya değinirken dal ve meyve sembol grubunu kullanır. Meyve dalın ucunda, dal meyvenin içindedir. Her ne kadar meyve görünüşte ağaçtan doğmuşsa da gerçekte, ağaç meyvede vücut bulmuştur. İnsan evrende, evren insanın içindedir. Dalın varlık sebebi meyve vermesi (hakikati ortaya çıkarması), evrenin varlık sebebi Allah'ın tüm özelliklerine kısmen sahip olan insanı barındırmasıdır (M. IV/521-525). "*Meyva elde etmeye bir meyli, meyva elde etmeye bir ümidi olmasaydı hiç bahçıvan ağaç diker miydi?*" (M. IV/523) sorusu dal-meyve sembolünün işlevini açıkça belirtmektedir.

Meyvenin Olgunlaşması; “İnsan, hayvan, nebat, cemat...her şey, birbirine âşıktır” (M. III/4444), çünkü; her nesne/her tecelli ortak bir öz taşımaktadır. Tasavvufta esas olan bu bağı/ortak kaynağı hissedebilmektir. Varlığın sırrını keşfetmek için mânen olgunlaşmak gerekir. İnsanın olgunlaşması da meyveninki gibi sabır ve sebatla olur. Mevlâna’ya göre Yaratıcı, meyveyi ve insanı bir anda olgunlaştırmaya elbette muktedirdir ancak; her ikisi de ağır ağır olgunlaşırken tat, lezzet, rayihâ kazanır (M. III/3501-3514). Her insanın ve her meyvenin tadı başka başkadır, ama hepsinin aslı Allah’tadır (M. III/3515).

Yukarıda da görüldüğü gibi, “meyve” sembolü çoğunlukla vahdet-kesret karşıtlığını vurgulamakta; “meyvenin kabuğu ve eti” ilm-i kâl, “özsu ve çekirdek” hikmet, sır, ilâhi aşk, ilm-i hâl karşılığında kullanılmaktadır. Sûfi geleneğinde özellikle ceviz, nar, incir, üzüm bu bağlamda sıkça anılan meyvelerdir.

Mesnevi ve Rubâiyyat’da Üzüm

Üzüm, bağıcılığın geliştiği coğrafyalarda, özellikle Ege, Akdeniz, Orta Doğu ve Anadolu uygarlıklarında mitolojik devirlerden beri bolluğa, berekete, verimliliğe işaret eden kutsal bir meyve olarak kabul edilmiş; mistik ve dinî sistemler ile edebî geleneklerde güçlü bir sembol olarak yerini almıştır. Mevlâna’nın dilinde, “üzüm, kuru üzüm, salkım, üzüm salkımı, üzüm tanesi, üzüm çubuğu, üzüm yaprağı, asma, asma dalı, asma yaprağı, koruk, üzüm suyu, üzüm şarabı, şarap, bağ, bağcı” sözlerine sıkça rastlamak mümkündür. Mevlâna, dinî-tasavvufî görüşlerini aktarıırken üzüm ve üzümle ilgili pek çok sembole yer vermiştir. Onun bu alışkanlığını/seçimini, Doğu ve Batı’da yetişen mistikleri, eserleri ve dolayısıyla sembollerini tanıması; Fars dili, edebiyatı ve kültürüne duyduğu yakın ilgiyle açıklamak mümkündür. Diğer taraftan, Anadolu’da yaygın olan bağıcılık ve yüzyıllardan beri Konya ili ile özdeşleşen bağ ve bahçelerin sûfinin semboller dünyasına katkıda bulunmuş olabileceği de unutulmamalıdır.

Üzüm Çubuğu; Mevlâna’nın gözünde Mesnevi, bir üzüm çubuğudur. Mesnevi’nin, Çelebi Hüsameddin’in isteği ve ısrarıyla kaleme alındığı, eserin tamamlanmasında Çelebi’nin önemli payı olduğu bilinir. Mevlâna, eserin pek çok yerinde olduğu gibi, özellikle dördüncü cildin başında “*Ey Hak Ziyası Husameddin, sen öyle bir ersin ki Mesnevi, senin nurunla ayı bile geçti, aydan bile parlak hale geldi*” (M.IV/1) ve “*Husameddin, sen*

bir güneşsin, onun için sana ziya dedim..." (M.IV/16), ifadeleriyle Çelebi'yi övmüş ve onurlandırmıştır. Mevlâna, Mesnevi'nin, güneşin sığağıyla büyüyen, uzayan üzüm çubuğu gibi "*zindeleşmesini, uzayıp şekillenmesini*" (M.IV/12), Çelebi'nin Allah'a tam teslimiyetinin ve takvasının bir ödülü olarak göstermiştir. Nasıl ki üzüm çubuğu, güneşin altında bağlanıp çekilerek uzarsa, Çelebi ve Mevlâna arasındaki dostluk, yakınlık ve sohbetler de Mevlâna'nın düşüncelerini pekiştirmiş, olgunlaştırmış, Mesnevi'yi meydana getirmiş ve her biri olgun üzüm lezzetinde, hikmet dolu sözlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Belki de bu nedenle, özellikle Mesnevi'de, üzüm sembollerinin yoğunlukla kullanıldığı düşünülmelidir.

Üzüm çubuğunun verimi, sudan ziyade güneşe ve sıcağa bağlıdır. Yaz mevsiminde olgunlaşan meyve, sonbahara doğru toplanır. Mevlâna bu deneyimden yararlanarak Çelebi Hüsameddin ile arasındaki gönül dostluğunu üzüm çubuğunu örnek göstererek açıklar: "*Üzüm çubuğu yazdan nasıl hoşlanırsa, onunla nasıl bağdaşmışsa biz de seninle öyle bağdaşmışız, senden öyle hoşlanmaktayız... istiyorsan emret, çek de çekip götürelim!*" (M. IV/13).

Koruk; Mevlâna'nın dilinde koruk, üzüm ve şarap, sırasıyla bilmek, bulmak ve olmak hâllerini karşılamaktadır. Koruk hamlık, üzüm pişmişlik, şarap yanmışlık sembolüdür. Sûfinin "vuslata ermek, varlıktan geçmek" bir başka deyişle "âlemleri yaratan Allah'ı ebediyyen gönülde yaşatmak ve ebediyyen O'nun yanında yaşamak" isteği, sabır ve cesaret gerektiren bir yolda ağır adımlarla ilerlemek demek. Mevlâna:

*"Ey can, şeker kamışından bir yolunu bulurlar, şeker çıkarırlar,
Dut ağacının yaprağından da ipek kumaş dokurlar,
Yavaş ol, acele etme, sabırlı ol,
Zamanla, koruktan helva yaparlar"* (R.743).

*"Aşkta, evvelâ, cüz nağmeye başlar, sonra küil,
Bağda önce koruk olur, sonra şaraplık üzüm,
Ey gönül, bahar mevsiminde kural budur:
Önce kedi miyavlar, sonra bülbül öter"* (R.1226).

sözleriyle, dervişin seyr-ü sülûk'ta acele etmemesini, her şeyin bir zamanı olduğunu ve sabırla kemâle ereceğini hatırlatır. Sûfi kültüründe, bir mürşide bağlanmak ve onun aydınlattığı yoldan ilerlemek, seyr-ü sülûk'un esaslarından. Rubâiyyat'da, gönlünü Allah sevdasına açan âşığa, mürşidinin ve Hak âşıklarının eteklerine tutunması, onlardan ayrılmaması öğütlenir. Zira;

*“Ey gönlünü kaptırmış âşık, âşıkların eteklerini tut, onlardan ayrılma,
Görmez misin? Meyve kendi ağacında salkım haline gelir.
Rum ülkesi halkı, Rum ülkesi halkıyla uzlaşır. Zenci de zenci ile anlaşır.
Üzüm üzüme baka baka kararır”* (R.1206).

Üzüm Olmak; “Üzüm olmak”; kendini bilmek, özünü kavramak, hakikate ulaşmaktır. “*Ben üzümüm, tekmeler altında dönüp duruyorum. Aşk, beni nereye çekerse, oraya gidiyorum. Bana –ne diye benim çevremde dönüyorsun?- dedin. Ben, senin çevrende değil, kendi çevremde dönüyorum”* (R. 1289). “Üzüm olan derviş”, varlığın sırrını keşfetmiş; Allah’ı dışta/maddede değil, içde/mânâda bulmuştur. Üzüm olmak, yokluğu tadıp asla dönmektir. Asıl olana yüzünü dönen arınır, temizlenir ve daima temiz kalır: “*piş, ol da bozulmadan kurtul*”, “*kendinden kurtuldun mu Burhan olursun, kul yol oldu mu sultan kesilirsin*” (M. II/1318-1320). Hiçbir meyve tekrar turfanda hâlâ dönemeyeceği gibi hiçbir üzüm de tekrar koruk olmaz (M. II/1318). Cevizin asıl tadı ve gıdası yağında, üzümünki suyundadır. Varlığını Allah’a adayan/varlığını Hak ile tamamlayan insanın değeri gönlünde gizlidir. “*Hak erinin cismi ceviz ve üzümdür*” (M. II/200).

Şarap; Her ne kadar üzüm pişmişliği göstermekte ise de şaraba göre hâlâ hamdır. Meyvenin aslı, tadı, kokusu, gıdası şarapta etkisini gösterir. Ham üzüm suyu yıllar içinde olgunlaşır. Şarabın içinde üzüm tanesi görünmese bile aslı üzümdür. Üzümün şarapta erimesi gibi âşık da ilâhi aşk ateşinde yanıp kül olur; varlıktan geçip yokluğa ulaşır.

The Mystics of Islam-İslam Sufileri(1914)nin, *İlahî Aşk* bahsinde,

*“ O, ya uykuda ya da uyanık, gökyüzünde benzeri olmayan bir ay gibi gelir,
Hiçbir tufanın yatıştıramayacağı edebî bir alevle bezenmiştir.
Ey Allah’ım! Senin aşkının testisinden nefsim yıkantıyor,
Ve balçıktan olan bütün bedenim, harabeye dönmüş,
Yalnız kalbim, önce üzümün Sahibi ile sahbete dalınca,
Şarap sinemi yaktı, damarlarımı doldurdu.
Ama bütün gözüm, O’nun hayaliyle dolunca, bir ses geldi:
“Aferin, ey kudretli şarap ve eşsiz kadeh!”*

beyitlerini örnek alan Nicholson (1978: 91), Mevlâna'nın dilindeki aşk, "herhangi bir karşılık beklemezsizin, Maşuk uğruna nefsin terk ve fedâ edilmesi, insanın değer verdiği zenginlik, şeref, hayat ve irade gibi sahip olunan her türlü şeyden vazgeçilmesidir" der. Sineyi yakan ve damarları dolduran şarap, artık üzüm suyu olmaktan öte, âşığı gayb âlemine taşıyan bir ilâhî rayihâ, koku ve yoldur.

Üzüm ve Şarap; Sadece somut-soyut geçişliliğiyle açıklanabilecek "varlık-yokluk anlayışı", tasavvufun dayanak noktalarından biridir. Mevlâna, bu konuda üzüm ve şarap ikilisinden yararlanır: "Ruh, üzümünden şarabı, yoktan varı görür" (M. II/178). Ona göre varlık-yokluk geçişliliğini yaşayanlar "üzüme bakıp şarabı, yoka bakıp varı görürler" (M. II/4540). Mükâşefe ve müşahedeyi tadanlar fânide, ezeli ve ebediyi; surette/tecellide tek gerçek varlığı/aslı bulurlar. Şair, "Tanrı, âlemi, ve Âdemi yaratma hususunda meleklerle müşavere ederken, canları boğazlarına kadar kudret denizine dalmış bulunan" (M.II/171) pirlere, "yaratılacak her şeyin suretini biliyorlardı" (M.II/173) ve "Üzüm yaratılmadan şaraplar içmişler, muhabbet sarhoşu olmuşlardır... Üzümün gönlünde şarabı, tamam yoklukta bütün varlığı müşahede ederler" (M. II/180, 182) diyerek pirlere diğer insanlara olan üstünlüklerini ve Allah katındaki ayrıcalıklarını dile getirir.

Aşk Şarabı-Üzüm Şarabı; Mevlâna'nın dilinde şarap, ender de olsa içilen nesneyi karşılamakla birlikte çoğunlukla gayb âleminin kokusuyla sarhoş eden aşk şarabını işaret etmektedir. Üzüm şarabı ise içilen nesneyi gösterir. İkisi arasındaki fark tekrar tekrar vurgulanmıştır:

"Telsiz yanımıza gelme. Çünkü biz düşündeyiz.

Sen kalk davul çal âleme duyur ki, Biz Mansûr'uz. Aşk iklimini ele geçirmişiz.

Sarhoşuz ama üzüm şarabında sarhoş değiliz.

Senin düşüncenden, hayâl ettiklerinden çok uzaklardayız"
(R. 1428).

"Korukken sabırla üzüm olamayan", "üzüme bakıp şarabı göremeyen", "üzüm şarabıyla sarhoş olan", çocuk gibi ceviz-üzüm yiyerek oyalanır. Tasavvuf bir hâl ilmidir. Sûfilikte edinilen bilgi ve deneyimin dünya yaşamını şekillendirmesi, manevî olgunluğun söz, hâl ve davranışa yansıtılması beklenir. Bu nedenle tasavvuf, "bir düşünce sistemi ve bir yaşam şekli" olarak tanımlanmıştır. İlm-i hâl'e ulaşamayan, kıllü kâl/gıll ü gış (boş söz, dedikodu) ile vaktini harcar; varlık birliğini farkedip hikmetten

nasibini alamaz. Çocuğun oyuncak ile avunması gibi masivâ ile yetinir. “*Can hikmete, bilgiye; ten bağa, bahçeye üzümüne meyleder*” (M. III/4437). Mevlâna, sûretten ileriye geçemeyen şekilcileri, kuru üzüm ile mutlu olabilen çocuğa benzetir:

“*Ey aziz, sūfiyi sūret sūfisi sanma, Ne vakte kadar çocuklar gibi cevize üzümüne düşün kalacaksın?*” (M. II/199-200).

“*Çocukların düşüncesi ya dadıdırı, ya süt, ya kuru üzümdür, ya ceviz ya da bağırıp ağlama! O mukallit de illetli çocuğa benzer. İnce bahislere girer, deliller getirir ama aldırma. Delil bulmadaki, müskül işleri halletmekteki o derinleşme, onu basiretten alı koyar*” (M. V/1288-1290).

Engür-İnep-Üzüm-İstafil Hikâyesi; Mesnevî’de “Birbirlerinin dediğini anlamayan dört kişinin üzüm için kavgaya tutuşmaları” başlığıyla aktarılan hikâyede (M. II/3681-3742), farklı milletten dört kişiye bir dirhem verilir. Her biri paranın kendine ait olduğunu iddia eder ve Fars “engür”, Arap “inep”, Türk “üzüm”, Rum “istafil” satın almak ister. Birbirlerinin dilini bilmedikleri için kavgaya başlarlar. Oysa, hepsi “üzüm” istemektedir; ancak, bilgisiz ve hoşgörüsüz oldukları için uzlaşamazlar. Hiç biri isteğine kavuşamaz. Mevlâna’nın “üzüm” üzerine kurguladığı bu anlatıda; cahil-bilge, ahmak-akıllı, savaş-barış, madde-mânâ, kesret-vahdet zıtlığı ele alınmıştır. İnsanlar arasında birlik ruhunun Hz. Süleyman gibi manevî dilleri bilen, hikmet sahibi gönül erleri tarafından kurulacağı düşüncesi vurgulanmıştır. Mevlâna, “*Ruh, ilimle akılla dosttur. Ruhun Arapçayla, Türkçeyle ne işi var?*” (M. II/56) sorusuyla, hikmete ulaşmanın din, dil, millet, ırk ayrımı ile ilişkisi bulunmadığını; tek yaratıcı gücün var ettiği bütün insanların ortak amaç uğruna çaba sarfetmeleri ve barışı benimsemeleri gerektiğini vurgular. Keklik’e göre (1986: 55,68-71), bu hikâyeye, Mevlâna’nın *devlet ve toplum* felsefesiyle yakından ilgilidir ve onun *kültür milliyetçiliğinin* bir ifadesidir.

Mesnevî ve Rubâiyyat’da Bağ-Şarap-Meyhane-Sâki-Sarhoş³

Eserlerde bağ, dünyanın çekiciliğini; dünyaya aldanan gafilin hatasını; sûret ile asıl, kesret ile vahdet karşıtlığını verir. Aşk bağı; Allah’ın güzelliğinden oluşan, meyvelerinin gönül eli ile toplanacağı, sınırı bulunmayan ölümsüzlük/sonsuzluk bağıdır.

"Bağda bahçede görülen selviler güller aslında o sevgilinin, o güzelin boynunun yanağının aksidir" (R. 220).

"Âlem yeşilliklerle dolu, her taraf bağ ve bahçelerle süslenmiş. Her şey ezeli güzelliğinin aksi ile gülümsüyor. Her yan, her zerre ilâhi madenden çıkarılmış cevherler gibi ışık saçmakta. Her tarafta, aynı ruhu taşıyan birleşmiş canlar var" (R. 2051).

"Sen bağa bahçeye çayırılığa sahip olmak istersin. Bizler ise tevhid âleminin yanıklarımız" (M. III/466).

"...yemyeşil aşk bağının sonu, ucu, bucağı yoktur. Orada gamdan ve neşeden başka meyvalar var!" (M. I/1793).

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nda ve bu edebî geleneğin gerek konu, gerek söylem açısından önemli ölçüde etkilediği Divan ve Halk Edebiyatı ürünlerinde şarap, meyhane, sâki, sarhoş ve maşuk'un sırasıyla ilâhi aşk, dergâh-tekke, mürşid, Allah âşığı/Allah aşkıyla kendinden geçen kişi ve Allah'ı karşılayan mazmunlar oldukları bilinmektedir. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın bir temsilcisi olarak Mevlâna da görüşlerini aktarırken aynı mazmunlardan yararlanmıştı. Özellikle onun Hakka'l-yakîn mertebesinde, coşkusu ve hâlini dile getirdiği Rubaiyyât bu mazmunlar çevresinde oluşmuştur. Kalıplaşmış ifadelerle tat ve renk veren onun engin söylem çeşitliliğidir.

Sonuç

Her inanç sisteminin özgün iletişim dilini/kendini ifade ediş yolunu oluştururken tanınan görüntülerden/nesnelere ve var olan formellerden/söz kalıplarından yararlandığı bilinmektedir. Görüntü, maddî sembol; formel, sözlü sembol öznelere meydana getirir. Sembol, arasında doğal bir ilişki bulunmayan farklı bir nesneyi temsil eder. Düşünceyi, sözü, davranışı, eşyayı sembolleştiren, kaynağını toplumun kültür öğelerinden alan ve seçilen sembole yüklenen anlamdır. Sembol öznesine yüklenen anlam, sembolün nesnesini çağırıştırır. Nesnenin kavranması bilgi ve deneyim gerektirir. Bununla birlikte sembol, teorik bilginin basit-sade örneklerle aktarımını dolayısıyla, nesnenin pratik yoldan anlaşılmasını da sağlar. Bu bakımdan İslâm dininin iman ve ibadet esasları üzerinde şekillenen sûfi kültüründe sembol, öncelikle eğitim amaçlı kullanılmıştır.

Sûfilik bir semboller sistemidir. Sistem, sûfi ve sûfi şairlerin ürettikleri metinlerin dikkatle incelenmesi ve özenle çözümlenmesi yoluyla tanımlanabilir. Farklı millî kimliklere sahip, farklı kültürlere mensup sûfiler, yetiştikleri ve etkilen-

dikleri çevrelerden edindikleri geleneksel bilgiyi kendi yetenekleri, beğenileri ve seçimleri ile harmanlayarak hedef kitlelerine aktarırlar. Kitlenin sosyal-kültürel-psikolojik gelişmişlik düzeyi ve manevî ihtiyaçları aktarımın çeşitli anlatım yollarıyla şekillenmesini sağlar. Semboller, sūfinin yaratıcı kudret-Allah kabulü, varlık ve yaratılış tasarımları, dünya-insan anlayışı ve edep/manevî terbiye düşüncelerini somutlaştırır.

Mevlâna Celâleddin Rûmî, tahkiyeye/hikâyeleştirmeye dayanan bilgi aktarımında, seçtiği yolun doğası gereği, zengin-renkli bir semboller dünyası oluşturmuş; pek çok canlı-cansız varlığı sembolleştirmiştir. Eserlerinde, hayvanlar, bitkiler ve meyveler, değerli taş ve madenler; dağ, ova, ırmak, pınar vb. coğrafi öğeler; ay, güneş, yıldız vb. gök cisimleri; insan eliyle yapılan bağ, bahçe, kuyu, ev, saray vb. mekânlar; gündelik yaşamda yararlanılan araç gereç farklı bağlamlarda yeniden anlamlandırılmış ve “gönül terbiyesi”ni dile getirmişlerdir. Doğum, çocukluk, yetişkinlik, ölüm gibi geçiş dönemleri; mutluluk, neşe, keder, hüzn, bilgelik, cehalet, gaflet gibi soyut kavramlar; gelmek, gitmek, dönmek, bulmak gibi eylemler; güzel-çirkin, iyi-kötü, az-çok gibi zıt anlamlı sıfatlar da manevî olgunlaşma aşamalarını ve varlık birliği düşüncesini işaret eden sözler olarak kullanılmıştır.

Mevlâna'nın dilinde, hem özne-nesne seçimi ve ilişkisinin mazmunlaştığı/kalıplaştığı “geleneksel”; hem de onun uslûbunda ortaya çıkan yeni özne-nesne seçimi ve ilişkisini örneklendiren “özgün/orijinal” sembolleri görmek mümkündür. Gerek geleneksel, gerek özgün semboller, Mevlâna'nın evrensel düşüncelerinin; dünyevî ve tasavvufî bilgi birikiminin; derin iç dünyasının; güçlü estetik algı, dil hâkimiyeti ve hitâp yeteneğine dayanan sanatçı kimliğinin dışa vurumu olarak değerlendirilmelidir.

Mesnevî'de hikâyeler, semboller ve açılımları çevresinde kurgulanmıştır. Her hikâyenin ardından semboller tanıtılıp, tasavvufî anlamları ayrıntılarıyla verilerek “kıssadan çıkarılacak hisse”/öğüt üzerinde durulmuştur. Bu, hikâye içi hermönotik açılımın yanı sıra, ortak veya benzer konulu farklı hikâyelerde semboller, aynı veya farklı bağlamlarda tekrarlanıp hatırlatılarak metin bütünlüğü sağlanmış dolayısıyla Mesnevî'deki semboller sisteminin oluşum ve kullanım ilkeleri aydınlatılmıştır. Rubâiyyat'da da sembol-nesne tekrarları dikkate alındığında aynı mantığın geçerli olduğu söylenebilir. Sözlü ortamda üretilip yazılı ortama aktarılan Mesnevî ve Rubâiyyat'da konu tekrarları kimi zaman “teknik dağınıklık” hissi uyandırmakta ise de sembol kullanımındaki çeşitlilik, renkli-

lik ve süreklilik estetik ilginin canlı tutulmasını sağlamaktadır. Konu tekrarlarının, eğitim sürecinde bilgiyi pekiştirdiği de ifade edilmelidir.

Mevlâna sembolizminde, bolluk, bereket, verimlilik, ilim, irfan, feyz, rızık, sonsuz saadet, akıl vb. karşılığında kullanılmış olmakla birlikte meyve, ilâhî sistemin daima hareket halinde olduğunu; her an yeni oluşumların meydana geldiğini; takdir-i ilâhî ile yaşamın daima canlı ve sürekli tutulduğunu göstermektedir. Tasavvuf düşüncesine göre, evrende hiç bir nesne nedensiz varolmamıştır, her birinin işlevi vardır. Her nesne Allah'ın sonsuz yaratma gücünün bir göstergesidir. Her nesne, bir diğeri ile anlam kazanır. Her “şey” birbirinin içinde gizlidir, çünkü, her biri aynı “öz”den gelir. Çekirdek-ağaç-dal-meyvenin birbirine bağlı olması, birbiriyle anlam kazanması ve birbirine dönüşmesi gibi her doğal nesne bir diğerine ya hayat verir ya da ondan hayat kaynağı alır.

Mesnevî ve Rubaiyyât'da üzüm, genellikle koruk-üzüm-şarap sembol grubu içinde yer alan ve pek çok hikâyede tekrarlanan bir semboldür. Tasavvufta “yakîn”, kuşkudan uzak kesin ve açık bilgidir. İlme'l-yakîn, bir şey hakkında habere dayanan; Ayne'l-yakîn, bir şey hakkında görme yoluyla elde edilen; Hakka'l-yakîn, o şeyi yaşayarak, onunla iç içe olarak elde edilen kesin bilgidir (Uludağ 2001: 378). Manevî olgunlaşma sürecinin aşamaları kabul edilen bu üç “yakîn”i Mevlâna, “bilîş, buluş, oluş” ifadeleriyle tanımlamıştır. Koruk-üzüm-şarap üçlüsünde üzüm sembolünün nesnesi, ilâhî sırrı keşfetmek/hikmete ermekten ibaret olan “buluş” aşamasıdır. Üzüm, Allah armağanı olan bilgeliktir. “Koruktan helva yapılması”, “üzüm gibi pişmek”, “üzüm olmak”, “Hak erinin cisminin üzüm olması”, “üzümün üzüme bakarak kararması” seyr-ü sülûk'ta nefsin terbiye edilmesi, kesretten sıyrılıp vahdete dönüş ve ilâhî aşkın gönülde hissedilmesidir. “Üzümden şarabı görmek”, “üzüme bakıp şarabı görmek” oluş aşamasıdır. “Çocuğun kuru üzüm yemesi”, “üzüm peşinde koşmak”, ham sofulukla uğraşmak, dünyanın çekiciliğine kapılıp madde-nin verdiği geçici mutlulukla yetinmek, sûreti asıl sanmak, nedeni fark edilemeyen kesretin içinde erimektir.

Mevlâna sembolizmini inceleyen Schimmel, onun sembollerinin tek anlamlı olmadığını, aynı sembolün farklı bağlamlarda farklı anlamlara işaret ettiğini ve yine bağlama göre aynı sembolün olumlu ve olumsuz anlam yüklenebileceğini ifade ederek “*kalpleri arındıran aşk ateşi*” ve “*cehennem ateşi*” örneğini vermiştir (Schimmel 1955: 24). Üzüm sembolünde de Schimmel'in ateş sembolüyle örneklendirdiği çift yönlü anlamlandırılmayı görmek mümkündür. Üzüm, hikmeti ve bilgeliği temsil ederken

olumlu; kıl u kâl, mâsivâ, hamlık ve cehaleti temsil ederken olumsuz anlam yüklenmiştir.

Mesnevî’de de bulunmakla birlikte asıl işlevleri Rubaiyyât’da kesin çizgilerle beliren bağ, şarap, meyhane, sâki ve sarhoş; bir mürşidin önderliğinde sürdürülen eğitim ve sabırla kazanılan deneyim sayesinde mânen olgunlaşmak, mâsivânın varlığın esası olmadığını anlamak, varlık birliğini keşfetmek, ilâhi aşk şarabının verdiği sarhoşluk sayesinde ebediyen tek gerçek varlıkla bir arada yaşamaktır.

Mevlâna baktığı her yönde sadece yaratanı görür ve O’na beslediği aşkın verdiği güç ile yaşar. Ona göre bütün adlar, sıfatlar, sözler, semboller yalnız bir tek amaca hizmet eder: tek yaratıcının doyumsuz güzelliğini ve ancak aşkla kavranabilecek yüceliğini vurgulamak. Bir rubaisinde şöyle der:

*“Ona bazen şarab lâkabını verdim, bazen kadeh dedim,
Bazen sâf altın, bazen de ham gümüş diye ad taktım,
Bazen yem, bazen tuzak, bazen av diye onu çağırdım,
Bütün bu adların takılmasının sebebi nedir?
Adını söylememek için”* (R. 1143).

“Adını söylememek” arzusu, Mevlâna’nın tarifi zor saygı, sevgi ve bağlılığı ile içsel/gizemci-cezbeci yaklaşımından kaynaklanmış olsa gerek

Açıklamalar

1 Bu makale, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Merkezi tarafından 7-8 Nisan 2004 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen “Türk Kültüründe Meyve” konulu sempozyumda sunulan “Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Dilinde Üzüm ve Bağ-Şarap-Meyhane-Sâki-Sarhoş” adlı bildirinin geliştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâlidir.

2 Metin içinde, Mesnevi ve Rubaiyyat’dan aktarılan alıntılar (M. cilt numarası/beyt numarası); (R. Rubai numarası) şeklinde belirtilmiştir. Mesnevi alıntıları için, “*Mevlâna-Mesnevî*, (1990), (Çeviren: Veled İzbudak; Gözden Geçiren: Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, I-II (1990), III-IV-V-VI (1991)”; Rubai alıntıları için, “*Mevlâna Celâleddin-i Rûmi Hz. Mevlâna’nın Rubailer*, (2001), (Hazırlayan: Şefik Can), Ankara: Kültür Bakanlığı” künyeli kaynaklar kullanılmıştır.

3 Bu çalışmanın ana konusu, Mesnevî ve Rubaiyyat’da görülen “meyve” ve “üzüm” sembolleridir. Üzüm sembollerinin anlam bütünlüğünü sağlamak

amacıyla metinlerde geçen bağ, şarap, meyhane, sâki ve sarhoş sembollerine de kısaca değinilmiştir. Birbirleriyle bağlantılı olarak kullanılan bu sembol ve sembol gruplarının farklı bir çalışmada incelenmesi uygun görülmüştür.

Kaynakça

- AKARPINAR, R. Bahar (2004), "Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme", *Türkbilig*, 7: 3-19.
- AŞKIN, P.; İ. Yarış (2003), "Doğu-Batı kişisel Gelişim Buluşması", *Kişisel Gelişim*, 10: 10-13.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1987), "Mevlâna'nın Akıl Anlayışı", *Selçuk Üniversitesi II. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler) (3-5 Mayıs 1986, Konya)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 165-170.
- CIRLOT, J.E. (1971), *A Dictionary of Symbols*, London: Routledge&Kegan Paul.
- ÇELEBİ, Asâf Hâlet (1944), *Mevlâna'nın Rubaileri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1969), *Mesnevi-i Şerif, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, I (1967), II (1969), III (1972).
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevi'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 525-545.
- GRAY, Martin (1999), *A Dictionary of Literary Terms*, London: Longman York Press.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1952), *Mevlâna Celâleddin-Hayati, Felsefesi, Eserleri*, İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1990), "Önsöz", *Mevlâna-Mesnevî*, (Çeviren: V. İzbudak; Gözden Geçiren: A. Gölpınarlı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, I: XIII-XXVII.
- KABAKLI, Ahmet (1987), "Mevlâna'nın Sanatı", *Selçuk Üniversitesi II. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler) (3-5 Mayıs 1986, Konya)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 9-18.
- KEKLİK, Nihat (1986), "Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe", *Selçuk Üniversitesi I. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler) (3-5 Mayıs 1985, Konya)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 39-73.
- Mevlâna Celâleddin, Rubailer* (1964), (Hazırlayan: A. Gölpınarlı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mevlâna Celâleddin-i Rûmî Hz. Mevlâna'nın Rubaileri* (2001), (Hazırlayan: Ş. Can), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mevlâna-Mesnevî* (1990), (Çeviren: V.İzbudak; Gözden Geçiren: A. Gölpınarlı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, I-II (1990), III-IV-V-VI (1991).
- MUTLU, Erol (1995), *İletişim Sözlüğü*, İstanbul: Ark Yayınları.

- NICHOLSON, R (1964), “Ebu Said” İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, N: 46-49
- NICHOLSON, Reynold (1973), *Mevlâna Celâleddin Rûmi*, (Çeviren: A. Lermioğlu), İstanbul: Kervan Yayıncılık.
- NICHOLSON, Reynold (1978), *İslam Sufileri*, (Çeviren: M. Dağ vd.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- NICHOLSON, R. A. (2004), *Tasavvufun Menşei Problemi*, (Çeviren: A. Kartal), İstanbul: İz Yayıncılık.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2002), “Bir 13. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfisi Olarak Mevlâna Celâleddin-i Rûmi”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları içinde, 137-147.
- PEKOLCAY, Neclâ (1989), “Mevlanâ’nın Mesnevisi’nde Mâna Dilinin Hususiyetleri”, *Selçuk Üniversitesi III. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler) (12-14 Aralık 1988, Konya)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 205-211.
- SCHİMMELE, Annemarie (1955), “A Glimpse of Mevlana Celaluddin Rumi’s Immortal Symbolism”, *Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 162: 24.
- SCHİMMELE, Annemarie (2001), *İslamın Mistik Boyutları*, (Çeviren: E. Kocabıyık), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SHAALAN, Muhammed (2000), “Sûfî Uygulamaları ve Bireyleşme Yolu Arasındaki Bazı Paralellikler”, *Sûfî Psikolojisi*, (Hazırlayan: K.Sayar), İstanbul: İnsan Yayınları, 145-172.
- TOPÇU, Nurettin (1998), *Mevlâna ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
-

“Fruit” and “Grape” Symbols in The Works of Mevlâna Celâleddin Rûmî

Dr. R. Bahar AKARPINAR*

Abstract: Religious-mystic literature texts reflecting the emotions, thoughts, assumptions, moods and patterns of belief and guiding sufism are the ways of expression of sufi psychology. This literary tradition which comprises one dimension of sufi culture provides significant data on the process of formation, development, expansion and reconstruction of sufi notions in different settings through various interactions. The texts are very rich in symbols, whiche require a detailed analysis in terms of the period, approach, cultural setting in which they are produced and used, and the poets or authors who have matured and generated works in various sufi settings.

In this study, fruit and grape sembols in the Mesnevî and Rubaiyyât of Mevlâna Celâleddin Rûmî, who has been granted with the attribute of “leader of faith” in the XIII. century Anatolia due to his universal approach stemming from his multi-faceted sufi understanding will be analysed.

Key words: Mystic Literature, Mevlâna Celâleddin Rûmi, Mesnevi, Rubaiyyât, Symbol, Fruit, Grape.

---

* Hacettepe Univ., Fac. of Letters, Department of the Turkish Language and Literature / ANKARA
e-mail: rbahar@hacettepe.edu.tr

Понятия “фрукта” и “винограда” в Месневи и Сборнике Рубайи Мевляны Джеляледдина Руми

Бахар АКАРПЫНАР, Др.*

Резюме: Религиозно-суфистские литературные тексты, отражающие чувства, идеи, понятия, душевное состояние и религиозные мотивы, являются одним из способов выявления суфистской психологии. Эта литературная традиция, освещающая одну из сторон суфистской культуры, содержит важные сведения о процессе видоизменения суфистских понятий в связи со становлением, развитием, распространением и нахождением под влиянием различных сред. Тексты, которые должны рассматриваться с т. зр. периода, течения, культурной среды поэтов и писателей-выходцев из различных суфистских сред, содержат в себе большое количество символов. В этой статье рассматривается суфистский смысл слов “фрукт” и “виноград”, имеющих место в Месневи и Рубайят Мевляны Джеляледдина Руми, который известен как религиозный лидер в Анатолии.

Ключевые слова: суфистская литература, Мевляна Джеляледдин Руми, Месневи, Рубайят, символ, фрукт, виноград

---

* Университет Хаджеттепе, Факультет литературы, Кафедра турецкого языка и литературы - АНКАРА
e-mail: rbahar@hacettepe.edu.tr

Türk Kültüründe At Arabası (At Arabalarının Dili)

Yard. Doç. Dr. Şayan ULUSAN ŞAHİN*

Özet: Türkler tarih sahnesinde atlara olan ilgileri ve at yetiştirici özellikleriyle tanınırlar. Türkler, koşum takımlarını, üzengi, eğer ve dizgini keşfederek ata binmek ve ona hakim olmak sayesinde hızlı bir nakil ve muharebe aracı elde etmişlerdir. Dolayısıyla, Türklerin bu at sevgisi, atlı araba kültürünü de beraberinde getirmiştir.

At ile birlikte araba da Türklerde kullanılmaya başlanmıştır. M.Ö.IV.yüzyılda Türkler arabayı kesinlikle kullanmışlardır. Oğuz Destanı'nda kağının kullanılmasından değil, bizzat icadından bahsedilmektedir.

Araba, Türk kültürü içinde çeşitli gelişmeler göstermiştir. Araba, kağrı, fayton isimleri zaman içerisinde 'atlı araba' için kullanılmıştır. Ancak günümüzde artık teknoloji karşısında at arabaları sadece, süs aracı olarak kullanılmaktadır. Faytonlar, turistik mekânlarda kullanılmakla beraber, at arabası ve kağrıların artık minyatürleri yapılmaktadır. Günümüzdeki at arabası ustaları da, gelişen teknoloji karşısında kaybolmakta olan sanatlarını, minyatürlerini yaparak devam ettirme gayretindedirler.

Anahtar kelimeler: At, araba, at arabası, kağrı, fayton, Türk kültürü.

Giriş

Türklerin atlara olan ilgisi bilinmektedir. Türkler göçebe Orta Asya halkları soyundan gelirler ve tarih sahnesinde at yetiştirici özellikleriyle yer almaktadırlar. Çinliler Türklerden bahsederken, 'Hayatları atlarına bağlıdır' derler. Eski Türkçe metinlerde ve Çin ve Arap kaynaklarında, Türklerin antik çağlarda at yetiştiriciliği ile uğraştıkları ve yetiştirdikleri atları komşu ülkelere satarak geçimlerini kazandıkları anlatılmaktadır (Esin 2002: 125). Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lügati't-Türk'de* "At Türk'ün kanadadır" demektedir (Sümer 1983: 1). Batılı yazarlardan Sidonius'a göre, 'at, başka bir kavmi sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi at sırtında ikamet eder' (Németh 1962: 91). Avrupalılar Hunları 'ata yapışık kavimler' diye adlandırmışlardır (Ögel 1988: 80). Hatta Türklerin atlara

---

* Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / MANİSA

olan sevgisi, at-insan ilişkisini ve insanın ata bağlılığını göstermesi bakımından defin törenlerinde kendini göstermektedir. Türklerde ölen kişiler atıyla birlikte gömülmüştür (Çınar 1993: 29). 7-10.yüzyıl Bizans kaynakları da, ‘Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler’ demektedir (Kafesoğlu 1986: 209). Bu sebeplerdir ki Orta Asya’da yaşayan Türkler, bazı araştırmacıların “at kültürü” diye adlandırdıkları bir yaşam biçimi sürdürmüşlerdir (Ş.Turan 2000: 238).

Araba ise, Çinli ve batılı arkeologlara göre M.Ö.2000- 800 yılları arasındaki Bronz Devri’nde üretilmeye başlanmıştır. Çin kaynaklarında araba ile ilgili kayıtların ortaya çıkışı da çok erkendir. Fal kemikleri üzerinde kaydedilen kayıtlar üzerinde araba anlamına gelen (che) sözcüğünün bulunması Shang devrinde (M.Ö. 16.-11.yüzyıl) Çin’de arabanın varlığını ortaya koymaktadır. Şüphesiz eski arabaların sadece Çin’de imal edildiği söylenemez. Amerikalı Mc Govern, eski devirlerde Mezopotamyalıların tekerleği icat ettiklerini, çok geçmeden de arabayı icat ettiklerini belirtmektedir. O devirlerde Mezopotamyalılar atı çok az biliyorlardı ve bu gibi arabalarda sığır yada eşeği kullanıyorlardı. Mezopotamyalıların arabayı kullandıkları devir, Çin’de Shang devri ile aynı paraleldedir (Beihai 1994: 523-524).

Türklerde Atlı Araba Kültürünün Ortaya Çıkması, Kullanılması ve Gelişmesi

Arabayı “bir hayvan koşma kültürü” (Ögel 1978: 395) olarak da açıklayabiliriz. Ancak, arabanın kullanılmasından önce, hayvanlar ehlileştirilmiş olmalıdır. Hayvanların evcilleştirilmeye başlanması ilk olarak Asya’da başlamıştır. Bu sebeplerdir ki, araba, Asya’da yani hem tekerlek hem de evcil hayvanların görüldüğü bir yerde icat edilmiş olmalıdır (Türk Ansiklopedisi 1949: 3/194). Çin kaynaklarına göre atlı araba M.Ö. 2000 yılında Türkler tarafından kullanılmıştır. Ayrıca Türklerde ‘oturma arabası’ vardır. Bu araba Çin kaynaklarında ‘keçe arabası’ olarak geçmektedir. Bir Türk kabilesi olan Tobalar da da, ‘ilahi bir araba’dan bahsedilmektedir. Buna göre bazı Türk kabilelerinde arabanın dini bir önemi olmalıdır. Çin kaynaklarında geçen, ‘Hunlarda araba yapan ustalar yoktur, çünkü orada herkes araba yapabilir’ kaydı, arabanın Türklerde kullanıldığını göstermektedir (Türk Ansiklopedisi 1949: 3/195).

Hunlar at üretmişler, öküzleri ehlileştirmişler, hatta M.Ö.III.yüzyılda şahinle avlanmayı bile öğrenmişlerdir. Kulübeler (tekerlekli arabalar) kurmuşlardır. Bu kulübeleri (tekerlekli çadırları) kullanıma oldukça elverişliydi. Dondurucu toprak ve taş duvarlara oranla bu çadırlar rüzgar ve soğuğa karşı koruyucu durumundaydı. Ayrıca otağı sökerek daha sıcak bir yere taşıma imkanı vardı. Bunun yanında tekerlekli kulübe, mevcut mal varlığını

düşmana kaptırmamak için daha güvenliydi (Gumilëv, 2002: 112). Hun göçebe hayvancılığı oldukça gelişmiş olduğundan, bu hayvanlar yüklerini de taşımaktaydılar. Nitekim kayalar üzerinde çizilmiş olan resimlerde Hunların atalarının üzerinde ‘kum denizini’ geçtikleri ‘gemi’ ye benzer bir suret tasvir edilmiştir. Bu atlar tarafından çekilen tekerlekli, kapalı bir araba resmidir. Burada beygir suretinin yapılması böyle bir arabanın binek atları için oldukça ağır olduğunu göstermektedir. Bu yeterli olmamakla birlikte, inandırıcı bir tasvirdir (Gumilëv, 2002: 46-47).

Kaynaklara ve arkeolojik kalıntılara bakıldığında araba Hunların askeri ve günlük yaşamlarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Hunlar arabayı günlük hayatta ve askeri amaçlı olarak da nakliye ve ulaşımda sıkça kullanmışlardır. Sadece araba yapmakla kalmamışlar, ok, yay, çadır ev, tahta çit ve tabut yapma işlerinde de usta idiler. İç Moğolistan’daki Daqing Dağı ile Hexi koridoru ve çevresi, o devirde Hunların ağaç eşya yapımı için çok önemlidir (Jiang Yingliang 1990: 1/118). Çin Yıllıkları’nda da Hunların araba yapıp kullandıkları çok açık bir şekilde belirtilmektedir. Mesela, M.Ö.8 yılında Çin hükümdarı, Hun Şanyüsü’nden bir yeri istemiştir. Şanyü, bu istek karşısında Hunların batı kesiminde yaşayan ahalinin çadır ve araba yaptıklarını, üstelik bölge halkının buradaki dağa saygı gösterdiklerini, ayrıca bu bölgenin atalarını malı olduğunu, hepsinden önemlisinin de ev ve araba yapmak için halkın ağaç ihtiyacını bu dağlık araziden karşıladıklarını belirterek Çin imparatorunun bu isteğinin kabul etmemiştir (Ban, 1992: XI/3810). M.S. 109 yılında Çin orduları Hunlara saldırdığında keçe çadırlar ve 1000’den fazla araba ele geçirilmiştir. Hun arabaları her ne kadar savaşta kullanılsa da, daha çok otlak bölgelere doğru göçerken bir ulaşım aracı olarak kullanılmıştır. Bu kayıtlar Hunların kesinlikle araba kullandıklarını göstermektedir (Ban, 1992: XI/3562).

Araba, Çin’de ve Orta Asya’da çok eski çağlardan beri bilinmekteydi. Bazılarına göre Çinliler, arabayı Mezopotamya ile Önasya’dan öğrenmişti. İsa’dan önceki 1450-1050 yıllarında Çin’de hüküm süren Şang sülalesi zamanında, “savaş arabaları” moda olmuş ve Çin derebeyliklerinde de çok yaygınlaşmıştı (Ögel 1978: 391). Çinlilere at besleme kültürü muhtemelen kuzeyden, Türk kavimlerinden gelmiş olmalıdır. At besleme ile beraber savaş arabası şeklindeki araba da Çinliler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple araba bir Çin icadı değildir. Böylece Çinlilerin kullandığı arabanın kökeninin kuzey, yani Türk kavimleri olduğu söylenebilir (Eberhard 1995: 31). Ayrıca Çin kaynakları büyük türler olan süvari ve araba atlarının ölçülerini vermektedir. Bu da araba için kullanılan atların daha büyük ve güçlü atlardan seçildiğini göstermektedir. Eski dönem Orta

Asya atlarının uzun, büyük gövdeleri ve düz sırtlarıyla, araba atlarına benzediği görülmektedir. Hun araba atları ünlüdür (Esin, 2002: 140). Nitekim, bir Çin kaynağında, Mete'nin bir mektubunda Çinlilere dostluk sembolü olarak bir adet deve, iki adet binek atı ile birlikte sekiz tane de araba atı gönderdiği belirtilmektedir (Sı 1992: 2896). Demek ki, araba atları binek atlarından farklıdır. Bu da arabanın Türklerde kullanıldığını göstermektedir. Çinlilerin kullandıkları savaş arabaları zamanla değerini kaybetmişti. Çünkü Türk ve Moğol kavimlerinin süratli atlı birliklerinin savaş taktikleri karşısında Çinliler bu taktikleri benimsemiştir. Savaş arabaları ile başlayan bu araba kullanma sevgisi, köylü ve çiftçilerce de benimsenmiş olmalıdır. Ancak araba köylü ve çiftçilerden önce, göçer evliler için daha çok gerekliiydi. Büyük Hun İmparatorluğu'ndan itibaren "Ev-araba" düzeni ile karşılaşmaktayız. Bu düzen araba üzerine oturtulmuş keçe bir çadırıdır. Böylece, istedikleri yere, evce göçme mümkün olmaktadır. Bu sebeple Çin kaynakları, Göktürklerin ev yerine kullanılan keçe arabalarından bahsetmektedir (Ögel 1978: 391-393). Ayrıca Göktürk Kitabeleri'nde adı geçen bir Türk kavmi olan Kurıkan Kavmi'nde de iki tekerlekli, üzerleri kapalı ve atlar tarafından çekilen arabaların kullanıldığı bilinmektedir. Bu iki tekerlekli arabalar, Uygurların ataları olan Kao-ch'e'ları, yani yüksek tekerlekli arabaları olan kavmi hatırlatmaktadır. Ayrıca Kurıkan resimlerinde atlar ve köpeklere çekilen kızak kabileleri de görülmektedir. Kızakların üzerinde aynen arabalarda olduğu gibi keçelerle örtülmüştür (Ögel 1988: 202,204). Uygurların kullandıkları yüksek tekerlekli arabalarından dolayı, Çinliler tarafından kendilerine "Kao-ch'e" (yüksek arabalılar) denilmiştir. Göç veya savaş sırasında bu arabalarına çok güvenmişler ve barış zamanında da bu arabalarını ev olarak kullanmışlardır (İzgi 1989: 14; Ögel 1988: 6/38, 174). Kao-ch'e'lar, Doğu Türkistan'daki Tanrı Dağları ile Altay Dağları gibi önemli bölgelerde yaşıyorlardı. Dolayısıyla, bu bölge sınırları içinde yer alan kaya resimlerinde mutlaka kendilerine ait araba ile ilgili izler bırakmışlardır. Çinli arkeologlar ve tarihçiler Tanrı Dağlarının güneyi ile kuzeyi, İç Moğolistan ve Ningxia eyaletlerinde çok sayıda araba ile ilgili kaya resimleri bulmuşlardır. Doğu Türkistan, İç Moğolistan'daki Yinshan Dağları, Ningxia'daki Helan Dağları, Moğolistan Cumhuriyeti'ndeki Hangai Dağları, Altay Dağları ve Kazakistan Cumhuriyeti sınırlarında arabalarla ilgili kaya resimleri bulunmuştur. Fakat bunlar Kao-ch'e'ların yaptığı arabalardan farklıdır. Çinli tarihçi Sui Beihai bu tür arabaların Hun tarzı olduğuna inanmaktadır. Ayrıca Doğu Türkistan'ın bir çok yerinde bulunan atların çektiği arabaları tasvir eden kaya resimlerinin belli başlıları Hun tarzındadır. Bu nedenle Altay, Balişın ve Kuluk dağları civarındaki atla çekilen arabaların tasvir edildiği kaya resimleri Hun tarzındadır. Bu kaya resimleri-

nin bir tarafında da koyun, yılan, keçi, geyik, sığır ve kurt resimlerine de rastlanmaktadır Birer çift halinde tasvir edilen bu hayvanlar Hun kültürünün karakteristik özelliklerini taşımaktadırlar. (Beihai 1994: 524,530,531).

Çinliler atı sadece savaş arabasında kullanmayı bildiklerinden, başlangıçta kendilerine bir kasırga hızıyla çarpan ve kaybolan Hun atlılarına karşı ne yapacaklarını şaşırılmışlar, daha sonra bu düşmanı ancak kendi savaş vasıtalarıyla ve usulleriyle yenebileceklerini anlamışlardır. Dolayısıyla Çinliler de tıpkı rakibi olan Hunlar gibi ata binmiştir (Lıgeti 1986: 41-43). Çin vesikalarına göre, Hunlardan önceki Çin'in kuzey kavimleri atlı muharebe yöntemlerini bilmiyorlardı ve Çinliler de sadece atı savaş arabasında kullanıyorlardı. M.Ö.IV.asra kadar Çin'de Hun atlı kültürü bilinmiyordu. Asya Hunlarının savaş hayatının ana unsuru ise at idi. Böylece Uzakdoğu'nun ilk büyük atlı göçebe kavmini Hunlar oluşturmuşlardır (Németh 1962: 37-38; Kafesoğlu 1986: 209). Türkler (Hunlar) koşum takımlarını, üzengi, eğer ve dizgini keşfederek ata binmek ve ona hakim olmak sayesinde hızlı bir nakil ve muharebe aracı elde etmişlerdir. Çinliler ise atı sadece savaş arabasına koşmayı biliyor, Türkler karşısında başarı sağlayamıyorlardı (O.Turan 1979: 189).

Orta Asya'da eskiden beri kullanılmakta olan iki türlü arabanın bulunduğu bilinmektedir. Biri sürücünün arkaya oturup dizginle idare ettiği Hârizm ve Kaşgar arabası, diğeri ise sürücünün at üzerine binip kısa gem ile idare ettiği Türkistan ve Hokand arabasıdır. İbn Battûta Kırım'da halkın dört tekerlikli at, öküz ve deve ile çekilen bir araba kullandığını bildirmektedir. İbn İyâs ise arabanın Osmanlı Türkçesi'nden Arapçaya geçtiğini, deve, at, öküz gibi hayvanlar tarafından çekilen tahtadan yapılmış tekerlikli bir vasıta olduğunu yazmaktadır. Aynı yazar ayrıca Yavuz Sultan Selim'e karşı savaşan Memlûklü ordusunda darpzen taşıyan ve öküzlerle çekilen yüz kadar tahta arabanın bulunduğu bahsetmektedir (İpşirli 1991: 242-243). Ayrıca önemli bir konu da araba kelimesinin Türkçe'den diğer dillere geçmiş olmasıdır. Mesela, Ruslar "arba" demişlerdir (Azerbaycan-Sovyet Ansk. 1976: 378).

Osmanlılarda araba ise, özellikle Lale Devri'nde İstanbul'da çok süslü arabaların yapılması ve yaygın bir şekilde kullanılması ile ortaya çıkmış ve önem kazanmıştır. Fransız asilzadeleri taklit edilerek zarif binek arabaları yapılmıştır. Mesela, III.Ahmet'in oğullarının sünnet düğününde şehzadeleri sünnet yerine götürülen araba altı at ile çekilen bir saray koçusu olup içerisi mükemmel bir şekilde döşeli ve altın yıldızlıydı.

Ayrıca XVIII.yüzyılın tanınmış müellifi d'Ohsson Osmanlı toplumunda arabanın kullanılışı hakkında bilgi vermektedir. Ona göre, XVIII.yüzyıl

sonlarında bütün imparatorlukta arabanın kadınlı-erkekli binildiği tek eyalet Eflâk-Boğdan idi. Diğer bölgelerde ise arabaya sadece kadınların bindiğini, erkeklerin ise arabayı bir rehabet sembolü saydıklarını, erkeğin bineceği tek vasıtanın at olduğuna inandıklarını kaydeder (İpşirli 1991: 243-244).

Osmanlı döneminin İstanbul'unun hayvan koşulu ilk arabası, iki öküzün çektiği *koçu* idi. 18.yüzyılda Avrupa ile beraber Osmanlı Devleti'nde de genel bir aydınlanma ve yükselme olmuştur. Bunun sonucunda taşıma araçlarında çizgileri daha rafine, renkleri ve süslemeleri daha zengin bir araba tipi olan *Katipodası* toplumda kullanılmaya başlanmıştır. 19.yüzyılın son çeyreğinde de Avrupa'dan ithal, iki yanı açık, üstü arkadan körüklü iki kişilik *fayton*lar; onların dört kişilik, karşılıklı iki kanepeli ve ön ile arkadan iki körüklü, üstü kapanan tipi olanlar *landon*lar ve her yanı ahşap yapım, kapalı, yan pencereleri camlı, kutu biçiminde dik, iki kişilik atlı arabalar olan *kupalar* sosyal hayata girmiştir. Ayrıca, *koçuya* göre daha kısa boylu ve daha alçak, perdeli bir araba tipi olan *talikalar*, Avrupalılaştırmış beylerin kendilerinin kullandıkları, Viyana'dan, Paris'ten ithal, parlak metalik renkli, karoserli, tek at koşulu, yan yana iki kişi alabilen *kabriyole*ler de diğer at arabası türleri olarak kullanılmışlardır (Gülersoy 1993: 289-290).

İstanbul'da şehir içi ulaşımında binek arabası kullanılması oldukça yakın dönemde başlamıştır. Araba kullanımının artması üzerine arabacılarında artması doğal bir sonuç olduğundan, II.Mahmud döneminde çıkarılan 1826 tarihli bir İhtisap Ağalığı Nizamnamesi ile yolcu taşımacılığı yapan arabacılar bir esnaf topluluğu olarak düşünülmüştür. Arabacılar için bu nizamname ile bir düzenleme yapılmıştır. Ancak 20.yüzyılın ilk yarısında otomobilin yaygınlaşması atlı binek arabalarının önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla arabacılar da esnaf olma niteliklerini kaybetmişlerdir. Yük arabacılığı 1950'li yılların sonuna kadar varlığını korumuş, ancak onlarda artan motorlu araç trafiği karşısında şehir içinde yük taşımaları yasaklanınca tarihe karışmışlardır (İstanbul Ansk 1993: 287-288).

Avrupa'dan gelen ve 1825'e kadar sadece hükümdarlar tarafından kullanılmasına izin verilen faytonları ise, bu tarihten sonra saray ileri gelenlerinin ve devlet erkanının da kullanmasına izin verilmiştir. II.Mahmut arabaya binmeyi adet haline getiren ilk Osmanlı Padişahı olmuştur (İpşirli1991: 244). Faytonlar Sultan Abdülmecid devrinde konak ve saray arabası olarak kullanılmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde ise kira faytonları kullanılmıştır. Abdülaziz'den sonra Osmanlı Padişahları, sadrazamlar, nazırlar törenlere özel faytonlarla katılmışlardır. Padişahın dört atla koşulan arabası en muhteşem faytondu ve buna "saltanat arabası" denilmekteydi. Faytonlar dönemin kültürünü, sanatını etkilemiş, edebiyata bile konu olmuştur¹.

Aslı Fransızcadan, Phaeton ve körüklü açık araba (Şemseddin Sami 1989: 980) anlamında olan faytonlara II.Abdülhamid zamanında kadınların binmesi yasaklanmıştır. İstanbul faytonları ilk zamanlarda oldukça süslü, pırıl pırıl arabalar, fayton sürücüleri de çehresi güzel, süslü kıyafetler giyen kişilerdi. Ancak zaman içinde bu durum değişmiş ve faytonların çoğu eski, sürücüleri de pejmürde bir hale gelmişlerdir².

İki atla çekilen, üstü körüklü ve karşılıklı iki kişiden dört kişinin oturabildiği binek arabası olan faytonlar, şehirlerde otomobil ve belediye otobüslerinin yaygınlaştığı 1960'lı yıllara kadar kullanılmıştır (İpşirli 1991: 245).

Türklerin araba kültürü içerisinde “kağrı”nın da ayrı bir yeri vardır. Türk Mitolojisinde, ‘ateşin, tuzun, kağrının Türkler tarafından bulunduğu’ dair belgeler mevcuttur. Kağrı iki tekerlekli bir arabadır. Nitekim Uygur kitaplarında, bir taşıma vasıtası olarak araba için, kanglı kölük kullanılmıştır. Yine at arabası için de kanglı kullanılmıştır. Bundan, bu çağda kağrının bir at arabası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kağrıyı süren ‘arabacı’ ise ‘kanglıcı’ idi. Bu arabaların yük hayvanlarının gittiği yolu kullanması zor olduğundan, arabalar için bir ‘araba yolu’ gerekliydi. Eski Uygur belgelerinde ise bu yol kanglı yolu olarak geçmektedir. Savaş arabaları ise eski Türklerde görülmemiştir. Çünkü bunlar ağır ve hantal idi. Oysa Türklerin savaş tekniği, esnek ve dinamikti. Sadece ordunun azığı ile diğer ihtiyaçlarını taşımak için büyük arabalar kullanılmıştır. Osmanlı Türkleri zamanında da bu kelime kağrı şekline dönüşmüştür (Ögel 1978: 410-411) ve kağrı kelimesi Anadolu’da at arabalarından farklı olarak sadece ağaç tekerlekli öküz arabaları için kullanılmıştır³.

Kağrı, Asya’da milattan önceki yıllarda hatta IV.yüzyılda bile bilinmektedir. Bir çok Asya mezarlarında tekerlekli arabalar dikkati çekmektedir. Bazılarındaki at iskeletlerinin durumlarından, bunların Türk defin geleneğine ait olduğu sonucuna varılmaktadır. M.Ö.IV.yüzyılda Türkler arabayı kesinlikle kullanmışlardır. Oğuz Destanı’nda da kağrının kullanılmasından değil, bizzat icadından bahsedilmektedir. Destan’da kağrının icadının belirtilmesi, Türklerin atı çok eski çağlardan beri bilmelerinin yanında arabayı da tanıdıklarını göstermektedir. Oğuz’un Kanklı diye ad verdiği kavim, Türk tarihinde önemli bir yer tutar. Çin kaynaklarında da Semerkant civarında oturan kavmin adı ‘Kangcü’ olarak geçmektedir. Bu kelimenin anlamı ‘arabacılar’ dır. Daha sonraları da göçebelikten yarı göçebelğe geçişte artık arabalar daha çok kullanılmaya başlanmıştır (Baykara 1997: 248). Destan’da arabanın icadı ile ilgili şu bilgilere ulaşılmaktadır: “Çürçet Kağanla yapılan savaşta o kadar fazla ganimet ele geçirilir ki, onları taşımak için at, katır ve öküz az gelir. Bunun üzerine Oğuz’un askerleri arasında bulunan tecrübeli ve akıllı bir er, Barmaklığ Çosun

Billig bir araba yapar. Cansız ganimetleri arabaya koyarlar. Ön tarafa canlı ganimetleri koyarlar. Böylece ele geçirilen canlı ve cansız ganimet taşınmış olur. Oğuz bu arabayı icat eden ere de iltifat eder, bey yapar ve Kangaluğ (Kağnılı) adını verir” (Kaplan 1979: 36-37).

Artık antikacılarda ve turistik mekanlarda yada dinlenme tesisleri gibi yerlerde görebildiğimiz kağnıların Türk kültürü içinde ayrı bir yeri vardır. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın, Elif ve kağnısının hikayesini anlattığı “Mustafa Kemal'in Kağnısı” adlı şiiri Milli Mücadele döneminin simgesi olmuştur.

Günümüzde At Arabaları

Günümüzde ise çiftçiliğin ağır bastığı köylerin çok azında görebildiğimiz at arabaları, teknoloji karşısında varlıklarını sürdürememişlerdir. Bazı çiftçiler yada seyyar satıcılar tarafından az da olsa kullanılmakta olan at arabaları da teknolojiden nasibini almıştır. Özellikle eski otomobil lastiği takılarak onlar da zamana uyduklarını göstermişlerdir.

At arabalarında tahta tekerlekleri dışında artık kullanılmayan bir başka özellik de üzerlerindeki resimlerdir. Bu resimler pek çok duygu ve düşüncüyü ifade etmektedir. Kullanılan resimler, figürler, motifler Türk kültürünün bir parçasıdır.

Buna en güzel örnek, ‘araba ressamı’ olan Bursalı Enver Ertaban’dır. Enver Usta’nın tuvali arabanın tahtalarıdır. Tuvalinin konuları ise, doğanın bin bir güzelliği, çiçekler, böcekler, kuşlar, dağlar, ovalar ve denizlerdir. Enver Usta için boyamada en zevkli an resimlemektir. O’na göre, yollar asfalt olalı ne at arabası kaldı ne de onların tıkrırdıları... Asfalt icat olmuş, Enver Usta’nın işleri bozulmuş (Yazıcı, 1993: 32-33).

*“Arnavut Kaldırımları söküleli beri, tahta tekerlekler ve nal sesleri yitti gitti toprağın derinliklerinde, Ama herşeye rağmen, sevdalar, umutlar, özlemler dile geliyor ‘Araba ressamı’nın tuvalinde...”*⁴. Yine Kuşadası, Davutlar, Değirmen mevkiinde çevre düzenlemesi olarak kullanılan bir arabada deniz, gemi, tekne resimlerini tuvaline konu olarak işleyen bir başka araba ressamı da eserine ‘boyacı Hasan Şimşek’ imzasını atmıştır.

Kuşadası’nda süslediği bir at arabası kullanılan Manisa-Akhisar’lı Hasan Şimşek, at arabalarına uyguladıkları resimlerin “süsleme sanatı” olarak nitelendirildiğini, kendisinin bildiği kadarıyla en az yüz yıldır aynı yöntemin kullanıldığını, sadece bu at arabası süsleme sanatının yöresel bazı farklılıklar gösterdiğini ve ayrıca Akhisar’ın yaylı at arabalarının (Akhisar Yaylısı) çok ünlü olduğunu ifade etmektedir (Şimşek 31.05.2003). Akhisarlı ustaların kendi bölgeleriyle ilgili önemle üzerinde durdukları bir başka konu da, en eski ustaları olan Enver Kırkıkoğlu ismidir. Enver

Usta, savaş zamanında cepheye giderek top, yük arabalarının tamir işle-riyle uğraşmıştır (Güler Şimşek: 31.05.2003).

Artık süs aracı olarak kullanılan arabalar dışında kullanılanlarda bu uygu-lama kalkmıştır. Çünkü at arabalarında resimlerin yapılabileceği yan tahta bölümler kullanılmamaktadır. Yan tahtaları bulunmayan, sadece bir tahta parçasına eski dört tane otomobil lastiği takılmış bir at arabası günümüz-deki kültür-medeniyet (!) etkileşiminin bir göstergesidir.

At arabalarının teknoloji karşısında kaybolmaya başlaması ile birlikte araba ustalarının da işleri kaybolmuştur. Konya'nın Akşehir İlçesi'nin tek at araba ustası olan Hüseyin Doğanç ve Afyonlu Yılmaz Baytürk buna en iyi örnektir. Yılmaz Usta Afyon'da at arabası yapan üç kişi kaldığını, Hüseyin Usta ise at arabalarını sadece turistik oteller ve evlerin şark köşeleri ve parklar için minyatür at arabaları yaptığını biraz da sitemle ifade etmektedirler⁵.

Yine, Manisa'nın Akhisar İlçesi'nde at arabası ustalarından Hüseyin A- kar, Akhisar'da da artık bu işi yapan 3-4 tane usta kaldığını, kendisinin 1953'den beri bu işi yaptığını ifade etmektedir. Hüseyin Usta'ya göre, 4-5 sene içinde artık bu meslek de yok olacaktır. Çünkü orijinal at arabala-rının sayısı gittikçe azalmaktadır. Çiftçilerden, köylülerden toplanan at arabaları tükenince, bu arabaları restore etme işi de bitecektir. Ayrıca Hüseyin Usta, İtalya'ya at arabası, İspanya'ya da at arabası tekerleklerin-den yapılan oturma bankları gönderdiklerini belirtmektedir. Hatta İspan-ya'ya gönderilen oturma bankları için orijinal tekerleklerin bulunamadığın-dan, marangozlarının artık burada devreye girdiğinden bahsetmektedir. Hü-seyin Usta'ya göre, bundan sonraki nesiller at arabası ve kağnyı kendi ül-kemizde değil, yurtdışında görüp tanıyacaklardır (Akar, 31.05.2003).

At arabası ustalarının bu sitemine tatmin edici bir cevap vermek belki güçtür. Ancak Bursa'da açılan "Tofaş Anadolu Arabaları Müzesi" ile, Asya'da binlerce yıl önce dönmeye başlayan çok basit bir ahşap tekerle-ğin Anadolu'daki öyküsü aktararak, 'yeni ustaların eski ustalara teşekkürü' şeklinde kendini göstermesi ustalarımızı bir nebze de olsa memnun edebilir⁶. Adı geçen müzede Balıkesir öküz arabası, Tokat kağnyı, Bursa öküz arabası, Akhisar öküz arabası, Konya çarklısı, Sivas at arabası, Es-kişehir Tatar arabası, İstanbul çarklısı, fayton, top arabası gibi Anado-lu'ya ait araba çeşitliliği görülebilmektedir⁷.

Günümüzde ise at arabaları çoğunlukla benzin istasyonları, dinlenme tesisleri, lokanta ve turistik yerlerde geceleri de ışıklandırılarak bir süs aracı olarak kullanılmaktadır. Yine, tekerlekleri kullanılarak oturma bankları yapılmaktadır ve antikacılarıdaki yerini almıştır. Ayrıca at araba-

larının tekerlekleri bile artık tek başına süs aracı olarak kullanılır olmuştur. Bu tekerlekler avize olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca minyatür at arabalarının yanında minyatür kağnılarında çok fazla yapıldığını görmekteyiz. Orijinal kağnılar da süs aracı olarak kullanılmakta ve at arabaları gibi antikacılarda satılmaktadırlar. Faytonların minyatürlerini süs aracı olarak henüz görmemekle birlikte, faytonlar turistik mekanlarda bir gezi aracı olarak kullanılmaktadır.

Sonuç

Atın ehlileştirilmesi, at ile birlikte arabanın da kullanılmasını sağlamıştır. Yani atın ehlileştirilmesi arabayı uygarlık tarihine kazandırmıştır. Bu gelişme de dünya üzerindeki toplumların birbirlerini tanımalarına ve kültür alışverişlerinin artmasına sebep olmuştur. Kuşkusuz bunda, 'at'ı uygarlık tarihine hediye eden Türklerin payı ve önemi büyüktür.

At ve araba kullanılmasını, ve bunları kullanan milletleri, evrensel, tarihi bir grup olarak telakki etmek gerekmektedir. At ve araba kullanan kavimler ve onlarla birlikte hareket edenler, ilk ortaya çıkışlarından günümüze kadar cihan tarihini meydana getirmişlerdir. At ve araba ile hareketin bir başka önemli tarafı da, uzak gibi görünse de kültür sahaları üzerinde bile etkili olmasıdır. Böylece eski Türk kavimlerinin atı ehlileştirmek suretiyle başardıkları bu büyük tarihi olay, felsefenin, dinin, metafiziğin en yüksek sahalarını etkilemiştir (Rüstow 1943: 858-859). Çünkü Türklerin tarih sahnesinde dünya nizamı ve cihan hakimiyeti davası ile çıkışlarında da ilk etkenin manevi değil, göçebe hayat şartlarının ve askeri gücün rol oynadığı, bunun sonucunun da maddi gücü geliştirdiği kuşkusuzdur. Bu maddi sahada da ilk göze çarpan unsur 'at' olmuştur (O. Turan, 1979, 188). Ayrıca, Türklerin oluşturduğu kültür ve medeniyetin ilk döneminde at, merkezi bir rol oynamıştır. Atın binek hayvanı olarak ehlileştirilmesi, süratli ve pratik oluşu geniş ufuklara hükmetme fikrini güçlendirmiştir. Atın ehlileştirilmesi insanlara hareket özgürlüğü sağlamış, birbirinden habersiz yaşayan insan topluluklarının ilişki kurmalarına vesile olmuş, böylece kültür alışverişlerinin yaygınlaşmasına, medeniyetlerin gelişmesine etki eden bir varlık olarak tarihteki yerini almıştır (Çınar, 1996, 203-205). Türkler tarafından yetiştirilen *at*, bütün kültüre yön veren önemli bir etken olmuştur. Eğer at ehlileştirilmemiş olsaydı eskiçağ ve erken ortaçağın büyük ölçüdeki kavimler göçü meydana gelemecekti (Rásonyi 1971: 51). Ünlü kültür tarihçisi W. Koppers'e göre, atın ehlileştirilmesi ile elde edilen başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde olağanüstü sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla, büyük devlet esası için

gerekli şartlar ancak bu sayede ortaya çıkabilmiştir (Türk Dünyası El Kitabı 1992: 189-190; Kafesoğlu, 1986, 208).

Yine Rüstow'a göre, " atın ehlileştirilmesi de biniciliğin keşfinden en had siyasi ve içtimaî meseleye kadar giden had, cihan tarihine ait inkişaf çizgilerinin en ehemmiyetlisidir. Bu hattın tarihten önceki başlangıcında atı ehlileştirilen ve ilk biniciler olan Türkler bulunuyor. Hattın zamanımızdaki ucunda ecdatlarının bu şerefli mirasından doğan ve istikbali tayin eden problemi pek iyi kavramış olan yeni Türkiye bulunuyor" (Rüstow 1943: 863).

Açıklamalar

- ¹ Arif Can Güngör, "Eski İstanbul'un Sevda Arabası 'Fayton' ", [http:// mitglied.lycos.de/ arifoktay/ekler/skylife/sklife_2/ fayton.htm](http://mitglied.lycos.de/arifoktay/ekler/skylife/sklife_2/fayton.htm).
- ² Reşad Ekrem Koçu, "Fayton", <http://arşiv.hürriyetim.com.tr/istanbul/turk/99/04/23/isthab/23ist.htm>.
- ³ Tülin Dizdaroğlu, "Solun Renkler: Son Kağnılar", http://www.fotografya.gen.tr/issue-13/s_renkler/t_dizdaroğlu.html.
- ⁴ Erdal Yazıcı, "Bir Yaprak Dökümü Öyküsü (Kaybolan Zanaatler)", [http:// www.fotografya.gen.tr/issue-14/E_yazıcıindex.htm](http://www.fotografya.gen.tr/issue-14/E_yazıcıindex.htm).
- ⁵ <http://www.aku.edu.tr/duyuru/gazete30/S4.html> ; <http://www.merhabagazetesi.com.tr/arşiv/2002/09/09/g11.htm>.
- ⁶ "Yorgun Tekerlekler", [http:// www.milliyet.com.tr/2002/07/21/sanat/san02.html](http://www.milliyet.com.tr/2002/07/21/sanat/san02.html).
- ⁷ Memduh Taşlıcalı, "Bursa'da ARABA'nın Tarihine Yolculuk", <http://www.ekolife.net/sayfalar/araba.htm>.

Kaynaklar

- AKAR, Hüseyin; GÜLER, Faik; ŞİMŞEK, Hasan, 31.05.2003 tarihli görüşmeden. "Araba", (1949), *M.E.B. Türk Ansiklopedisi*, c.3, Ankara.
- "Araba", (1976), *Azerbaycan-Sovyet Ansiklopedisi*, c.1, Bakü.
- "Arabacılar", (1993), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul.
- BAN, Gu, (1992), *Han Shu (Han Hanedanı Kitabı)*, c.XI, bölüm.94-c.XI, bölüm.87-B, Zhonghua Yayınevi, Pekin. (Çince kaynakların çevrilmesinde yardımını esirgemeyen, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi Eyüp Sarıtaş'a teşekkür ederim).
- BAYKARA, (1997), *Tuncer, Türk Kültürü Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- BEİHAİ, Su, (1994), *Xinjiang Yanhua (Doğu Türkistan Kaya Resimleri)*, Doğu Türkistan Güzel Sanatlar ve Fotoğrafçılık Yayınevi, Urumçi.
- ÇINAR, Ali Abbas, (1993), *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara.
- ÇINAR, Ali Abbas, (1996), *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler*, Muğla Üniversitesi Matbaası, Muğla.

- EBERHARD, Wolfram, (1995), *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3.baskı, Ankara.
- ESİN, Emel, “Türk Sanatında At”, (2002), *Türkler*, c.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, (2002), *Hunlar*, (çev.D.Ahsen Batur), Selenge yayınları, İstanbul.
- GÜLERSOY, Çelik, “Arabalar”, (1993), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Araba”, (1991), *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul.
- İZGİ, Özkan, (1989), *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- JİANG YİNGLIANG, (1990), *Zhongguo Minzu Shu (Çin Milletler Tarihi)*, c.1, Millet Yayınları, Pekin.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1986), *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi yay., 4.baskı, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet, (1979), *Oğuz Kağan Destanı*, Dergah Yay., İstanbul.
- LİGETİ, L., (1986), *Bilinmeyen İç Asya*, (çev.Sadrettin Karatay), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- NÉMETH, Gyula, (1962), *Attila ve Hunları*, (çev: Şerif Baştav), (bk:Peter Vaczy, Hunlar Avrupa'da; Lajos Ligeti, Asya Hunları bölümleri), A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak.Yay., İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.1, Kültür Bakanlığı yay., Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1988), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*, Türk Tarih Kurumu yay., 3.baskı, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1988), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları, 3.baskı, İstanbul.
- RÁSONYI, László, (1971), *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
- RÜSTOW, A., “At ve Araba Kullanmanın Tarih ve Sosyoloji Bakımından Ehemmiyeti”, (1943), *II.Türk Tarih Kongresi, (İstanbul, 20-25 Eylül 1937)*, İstanbul.
- SI, Maqian, (1992), *Shu Ji (Tarih Kayıtları)*, c.IX, bölüm.110, Zhonghua Yayınevi, Pekin.
- SÜMER, Faruk, (1983), *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., b.y.y.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TURAN, Osman, (1979), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, c.I-II, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- TURAN, Şerafettin, (2000), *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 3.baskı, Ankara.
- (1992), *Türk Dünyası El kitabı* c.1, (Coğrafya-Tarih), İkinci Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
- YAZICI, Erdal, “Bursa'nın 'Araba Ressamı'”, (1993), *Yaz, İlgi*, sayı.74, İstanbul.

Horse Carts in Turkish Culture (Language Of Horse Carts)

Assist. Prof. Dr. Şayan ULUSAN ŞAHİN*

Abstract: Turks are known for their interest and ability in horse riding. Turks found harness, stirrup, saddle and rein used horse as a means of transportation and fig.

Turks, together with horse, began to use 'carts'. In the fourth century B.C. , Turks certainly used carts. Oğuz Destanı mentions not the use of , but discovery of horse carts.

Carts developed in time in Turkish culture. Cart, (ox-cart with two solid wooden wheels), phaeton were all used exchangeably for 'cart'. However, due to technologies developments, horse carts are used for decoration purposes. Phaetons are used in touristic places. While carts turned into miniature objects that artists produce and sell people who use them for decaration purposes.

Key words: Horse, cart, phaeton, Turkish, culture.

---

* Celal Bayar University, Faculty of Arts and Sciences / MANİSA

Телеги в тюркской культуре (Язык телег)

Шаян УЛУСАН ШАХИН*, к.н., доцент

Резюме: Тюрки известны в истории своей любовью к лошадям и коневодством. Изобретя упряжь, всаднические доспехи, стремя, уздечку, тюрки приобрели быстрое средство передвижения и военное средство. Таким образом, эта привязанность к лошади у тюрков, способствовала созданию телег. Наряду с лошадью, стали использоваться и телеги. В “Сказании об Огузе” рассказывается об изобретении телеги-кагны. Телега занимает особое место в тюркской культуре. Названия “телега”, “кагны”, “фаэтон” в различные времена использовались в качестве названий “лошадиной телеги”. Однако сегодня, в связи с развитием технологии, телега используется лишь как средство декорации. Наряду с тем, что фаэтоны используются в туристических местах, телеги и кагны занимают место и в миниатюрах. Современные мастера телег пытаются продолжить свое искусство, создавая миниатюры.

Ключевые слова: лошадь, телега, лошадиная телега, кагны, фаэтон, тюрки, культура

---

* Университет Джелиль Баяра, Факультет естественных и гуманитарных наук - МАНИСА

Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Ankara Damga Mukataası

Dr. Deniz KARAMAN*

Özet: Osmanlı maliyesinde mukataaların ömür boyu kaydıyla gerçek kişilere satışı olarak tanımlanabilecek malikâne uygulamasına 1695 (1106-1107) yılında başlanmıştır. Ankara Damga Mukataası 17. yüzyıl sonlarına kadar havass-ı hümayuna ait olup bilahare sadaret haslarına dahil edilmiş ve nihayet 1717-1718 (1130) yılında malikâneye dönüştürülmüştür. 18. yüzyıl sonuna doğru kısmen İrad-ı Cedid Hazinesi, bir müddet sonra da tamamen Darbhane-i Âmile tarafından zabt edilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda mukataanın ¼ hissesi halen malikâne olmakla beraber idaresi artık malikâne mutasarrıfları tarafından yapılmamaktadır. Damga Mukataası “hassha-i tamga-i Ankara ve simsariye ve zarar-ı kassabiye ve boyahane ve cenderehane ve tevabii”ni kapsamaktadır. Şer'îye sicillerinden mukataanın malikâne olarak sahipleri ve mal/muaccele meblağları yanısıra mukataaya müteallik hususların işleyişi ile ilgili bilgiler de sağlanmaktadır. Buna göre her şeyden evvel sof dokumada kullanılan ham tiftik ihracı yasaktır. Böylece hammaddelerin Ankara dışına çıkarılarak iplik ve sof fiyatlarının artması engellenmek istenmiştir. Sof dokumada kullanılan ipliklerin satışı üreticileri tarafından mahalle ve sokak aralarında yapılmakta, buradan artanlar iplikçi esnafına satılmaktadır. Sof satışı ise yalnız bedestanda ve ilgili esnaf tarafından yapılmakta, dokuyucular soflarını esnafa aracısız olarak vermektedir. Simsarlık yalnız yabancılar için söz konusudur. Sofla ilgili bütün işler emin gözetim ve iznine tâbi olarak yapılmaktadır. Bu bağlamda boyahane, eminin tekelinde olup özel kişilerin veya esnafın oluşturduğu her türlü “ittihad”, “inhisar” olarak adlandırılarak yasaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: malikâne, damga mukataası, Ankara, çıkar bacı, sof, iplik, tiftik, boyahane

---

* *Başbakanlık Müşaviri / ANKARA*
e-posta: dkaraman@baskent.edu.tr

Giriş

Osmanlı maliyesinde malikâne uygulaması, esas itibarıyla mukataaların kayd-ı hayat şartıyla satılmasıdır¹. 1695 yılında uygulanmaya başlanan bu usule, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu malî darlık sebebiyle baş vurulmuştur. Böylece devlet mukataaların satışından hem “muaccele” adıyla bir peşin bedel hem de “mal” adıyla taksitler halinde bir yıllık gelir elde etme imkânı bulmuştur. Başlangıçta bir mukataanın en fazla iki hisseye bölünerek satışı öngörülmüşse de zaman içinde özellikle büyük mukataalarda daha fazla sayıda hisse ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan devlet elde ettiği geliri artırmak için bazı ek ödentiler ihdas etmiştir. Bunlar hisse devri sebebiyle muaccelenin belli bir oranında alınan resimler, culûs resmi, cebeli bedeliyesi ve ilgili memurlara verilen harçlar olarak sayılabilir². Bunun dışında defterdar, sadrazam gibi yüksek devlet adamlarına tahsis edilen “kalemîye”ler söz konusudur. Kalemîyeler normal şartlarda dönem sonunda malikâne mutasarrıflarının hesapları görülürken ayrıca ödenmekle beraber malî sıkıntılar sebebiyle peşin olarak da tahsil edilmiştir³. Mukataa mallarının da belli miktarının bazen peşin olarak alındığı görülmektedir ancak bu uygulamanın ne kadar sürdüğü şimdilik belli değildir (99/785:567). Malikâne konusu olanlar yalnız mîrî mukataalar olmayıp, devlet adamlarının haslarına dahil mukataalar da zaman zaman malikâneye dönüştürülmüştür. Böyle durumlarda has mutasarrıflarının da malikâne sahibinden yıllık sabit bir ödenti aldıkları görülmektedir⁴. Kalemîye uygulamasının bu tür hasların kaybından doğan gelir azalışını telafi amacıyla yapıldığı düşünülebilir. Malikâne olarak satılan mukataaların kaydı, bağlı oldukları maliye kalemine göre tutulmaktadır⁵. Çeşitli mukataaların kaydedildiği maliye kalemleri Başmuhasebe, Haslar Mukataası, Bursa Mukataası, Kefe Mukataası, Haremeyn Mukataası, İstanbul Mukataası, Agriboz ve Avlonya Mukataası olarak sayılabilir. Bu sonuncusu bilahare Bursa Mukataası ile birleştirilmiş, Kefe Mukataası da İstanbul Mukataası’na katılmıştır. Bu makalede Bursa kalemine bağlı Ankara sancağı Damga mukataasının malikâne dönemindeki serencâmı incelenmektedir.

Ankara sancağında malikâne uygulamasına konu olan ilk mukataa Karakeçilü mukataasıdır. 1106 (1694-1695) yılında 1300 esedî guruş muaccele ve 51714 akça mal ile Matbah-ı Âmire Emini Elhac Mehmed malikânenin ilk mutasarrıfıdır⁶. İkinci olarak 1108 (1696-1697) yılında Kasaba nahiyesi 515 esedî guruş muaccele ve 60000 akça mal ile malikâne olarak satılmıştır. Malikâne mutasarrıfı eski sadrazamlardan İsmail

Paşa'nın yeğeni mütekaid müteferrika Elhac Süleyman'dır (Özvar, 2003: 278). Ankara sancağının malikâneye dönüştürülen mukataalarını tesbit etmek için çeşitli mukataa kalemlerinin icmallere bakılabileceği gibi, şer'îye sicillerinden de istifade edilebilir. Burada temel kaynak olarak siciller kullanılmış, yaklaşık yüz yıllık bir dönemin sicilleri taranmıştır. Ankara'da Bursa kalemine bağlı üç malikâne-mukataa bulunmaktadır. Bunlar “mukataa-i hasha-i tamga-yı Ankara ve simsariye ve zarar-ı kassabiye ve boyahane ve cenderehane ve tevabii”, “mukataa-i hasha-i bac-ı bazar-ı çub ve ihtisab-ı Ankara ve beytülmal-i amme ve hassa ve tahmis-i kahve ve tevabii”, “mukataa-i hasha-i resm-i tamga-i kirpas ve tınab-ı penbe der liva-i Ankara ve tevabii” olarak sayılabilir⁷.

I-Malikâne Sahipleri ve Mültezimler

Damga mukataası, mülhakatıyla beraber 1130 (1717-1718) yılında malikâneye dönüşmüştür. 16. yüzyılda havass-ı hümayuna kayıtlı olan mukataa, daha sonra sadaret haslarına dahil edilmiştir. Ancak 1093 (1682) senesinde saray için yapılan sof sipariş bedelinin Ankara Damga mukataasından ödenecek olması 17. yüzyıl sonlarında mukataanın hâlâ havass-ı hümayunda olduğunu göstermektedir (64/750:382). 18. yüzyıl başlarında henüz malikâne olmadan evvel tesbit edilebilen mukataa mutasarrıf, mültezim ve iltizam şartlarına gelince; 1111 (1699-1700) senesinde Sadrazam Hüseyin Paşa'nın hassı olup mart başından sene sonuna kadar eski sadrazamlardan Süleyman Paşa'nın adamı Mahmud Ağa'ya iltizama verilmiştir. İltizam bedeli 27800 guruş olup 500 guruşu peşin alınmış, kalan 22800 guruşun 6000 guruşu vadesi geldiğinde, bakiyesi ise sene sonuna kadar ödenecek; bütün ödemeler tamamlandığında Mahmud Ağa'ya “kat'-ı alaka” temessükü verilecektir (79/765:724). 1113 (1701-1702), 1114 (1702-1703) ve 1115 (1703-1704) yıllarında da Hüseyin Paşa'nın hassına dahil olan Ankara Damgası ve tevabii mukataası 1113 (1701-1702) martından itibaren sene sonuna kadar Solak Mehmed'e iltizam edilmiştir. İltizam bedeli vazifeler ile beraber maktuan 27800 guruştur. Yine 5000 guruş peşin olarak alınmış; kalan 22800 guruşun hesabı gerek nakit gerekse vazife olarak, sene sonuna kadar görülüp teslim edildiğinde kendisine “teslim temessükü” verileceği belirtilmiştir (80/766:854). 1114 (1702-1703) senesinde aynı şart ve meblağ ile Mahmud Ağa'ya temessük verilmiştir (81/767:588) 1115 (1703-1704) yılında Damga mukataası Ali Ağa'ya iltizam edilmiştir. 1115 (1703-1704) mart başından itibaren Ankara Damga mukataası için Ali Ağa'ya

verilen temessükten iltizam bedeli hakkında bilgi alınamamakla beraber (82/768:111), Ali Ağa'nın, Damga mukataası mülhakatından olan Ankara nefesine ait bac-ı bazar ve bad-ı hevayı pare mukataası olarak 700 guruşa Ahmed Ağa'ya iltizam ettiği görülmekte (82/768:112), böylece aşağıda bahsedilecek olan bac-ı bazar ve bad-i hevadan kaynaklanan sorunun henüz mukataanın malikâne olmadığı dönemde dahi var olduğu anlaşılmaktadır. Karışıklık, mukataanın has olarak sadrazama verilmesi sırasında doğmuş olmalıdır.

1116 (1704-1705) yılında Mehmed Paşa'ya has olarak tevcih edilen mukataa vazifelerle birlikte 27800 guruşa Mehmed Ağa'ya iltizam edilmiştir (83/769:498). Mukataa 1117 (1705-1706) senesinde bu sefer Ali Paşa'nın hassı olup, yine 27800 guruşa iltizam edildiğine dair Ali Ağa'ya verilen temessükten şartların değişmediği anlaşılmaktadır (84/770:808). Ali Ağa, kendisi gelinceye kadar Elhac İsmail Ağa'yı vekil nasb ve tayin etmiş; bunun için verdiği temessükte, elindeki ferman mucebince eski voyvodanın muhasebesinin görülmesini ve kendi dönemine ait damga tahsil edilmiş ise İsmail Ağa'ya teslim edilmesini istemiştir (84/770:808). Damga mukataası 1123 (1711-1712) mart başından itibaren Hüseyin Ağa'ya "*reâyâ fukarasına hilaf-ı şer-i şerif zulm ve teaddî*" etmemek şartıyla ve 5000 guruşu peşin olmak üzere maktuen 27800 guruşa (86/772:435), 1124 (1712-1713) yılında Yusuf Paşa tarafından vazifeler dışında 5000 guruşu peşin olmak üzere 19800 guruşa yine Hüseyin Ağa'ya iltizam edilmiştir. Hüseyin Ağa zimmetinde kalan 14800 guruşu sene içinde teslim ettiğinde "kat'-ı alâka" temessükü verilecektir (87/773:719). 1125 (1713-1714) yılında da yine vazifeler dışında 19800 guruşa ve dört taksitte ödenmek şartıyla Hüseyin Ağa iltizama almıştır (88/774:538).

1127'de (1715) mukataanın Ali Paşa'ya ait olduğu görülmektedir. 1127 (1715) senesinde hem mültezim değişerek Bosnavi Hasan Ağa olmuş hem de iltizam bedeli 30 bin guruşa yükselmiştir. Hasan Ağa 7500 guruşu peşin ödemiş, kalan 22500 guruşu senesi içinde teslim etmek üzere temessük almıştır (89/775:574). Ali Paşa hassına dahil Ankara Damga hassı 1128 (1715-1716) senesi mart başından sene sonuna kadar Sipahiler Ağası Ahmed'e 31 bin guruşa iltizam olunmuştur. Bu meblağın 7500 guruşu peşin alınmış, kalemiyesi olan 6200 guruş da teslim alınmış ve temessük verilmiştir. Kalan 23 bin 500 guruş senesi içinde tamamen ödendiğinde kat'-ı alaka temessükü verilecektir (90/776: 592).

Tablo:I Malikâne Sahipleri ve Mal Bedelleri

Yıl	Malikaneci	Mültezim	Muaccele (guruş)	Mal (guruş)
1130 (1717-18)	Mehmed ve Mustafa		10500	30000
1136 (1723-24)	Darbhane-i Amire Nazırı Ahmed	Mustafa Ağa		
1143 (1730-31)	Ali			30003
1146 (1733-34)	Mir Alem-i Şehriyarî Elhac Mehmed (1/2 hisse)	Mustafa Ağa		
1147 (1734-35)	Tophane-i Amire Nazırı Süleyman, İsmail, Mehmed	1147(1734-35) Muhsin Mehmed Ağa-emanet 1148(1735-36) Mustafa Efendi-emanet 1151(1738-39) Mustafa Ağa-emanet 1155(1742-43) Hasan Ağa ve Elhac Hüseyin iştiraken-iltizam		1150(1737-38) 27272
1158 (1745-46)	Sipahiler Ağası Abdullah (1/3 hisse)			
1166 (1752-53)	Başbakıkkulu Abdi, Katib-i Yeniçeriyân-ı Esbak Elhac Mehmed, Dergah-ı Mualla Kapucubaşlarından Osman, Halil, Mustafa			
1172 (1758-59)	İbrahim, Mehmed, Ali			
1176 (1762-63)	Mehmed, Abdi, Feyzi			
1189 (1775-76)	İbrahim			
1196 (1782-83)	Necib, Mustafa, Abdülaziz, Abdülmecid, Mehmed Emin, Abdurrahman, İbrahim, Ali, Hafız Mehmed Sadık, Mehmed Emin			28195
1197 (1783)	Hasan Bey, Ahmed Bey, Abdülaziz Efendi, Abdülhamid Ağa, İbrahim Bey, Mustafa Ağa, Sarı Selim			28195
1199 (1784-85)	Elhac Mehmed, Feyzullah Bey, Abdullah Ağa			27820
1200 (1785-86)	Vezir Sarı Selim Paşa, Silahşor Mehmed, Mehmed		1 yük 19214,5guruş	27573
1202 (1787-88)	Mehmed Emin, Mustafa, Necib			28931
1204 (1789-90)	Ali (3/7 hisse)			
1206 (1791-92)	Hafız Osman, Abdülhamid			
1208 (1793-94)	(Kısmen İrad-ı Cedid Hazine-si'nce zabt)			29200
1222 (1807)	Mustafa Asım, Esseyid Mehmed (Darbhane'ce zabt)			64500

Ankara Damga mukataası için ilk olarak 1130 (1717-1718) senesinden itibaren zabt edilmek üzere 10500 guruş muaccele ile Mehmed ve Mustafa adlı kişilere malikâne beratı verilmiştir. Muaccelenin hazineye nakden yatırılmış olması gerekmele beraber, ödenip ödenmediği tesbit edilememiştir. Bu sebeple kadıdan, eğer muaccele Asitane-i Saadet hazinesine ödenmiş ise buna ait senedin Rikab-ı Hümayun'a irsalinin sağlanması; eğer teslim edilmemişse derhal Hazine-i Âmire'ye tesliminin sağlanması; şayet ödenmemiş ve ödemedede problem çıkarılıyor ise mukataaya vaz-ı yed ettirilmemeleri ve bir emin tayini emredilmiştir (93/779:355; 93/779:356). Mukataa malı otuz bin guruştur (96/782:418).

1136 (1723-1724) yılı mart başından itibaren Damga mukataasını emaneten zabt etmek üzere Mustafa Ağa'ya verilen temessükten, malikâne sahibinin artık Darphane-i Âmire Nazırı Ahmed olduğunu öğreniyoruz (100/786:134).

1143 (1730-1731) yılında ise adını öğrenemediğimiz bir mültezime verilen temessükte, 30003 guruşa iltizama verilen Damga mukataasının malikâne mutasarrıfının Ali adlı biri olduğunu görüyoruz (109/795:286).

1146 (1733-1734) senesinde mir alem-i şehriyari Elhac Mehmed Damga mukataasının yarı hissesine malikâne olarak mutasarrıf olup, yarı hissesini de iltizamen uhdesine almıştır. 1146 (1733-1734) senesi için mukataanın tamamını Mustafa Ağa'ya iltizama vermiştir. Mültezim mart başından itibaren resimleri toplayıp, sene sonunda mukataadan vazife (ücret) alanların vazifelerini ödeyecek ancak bu ödemeyi vazifelilerin "cedid beratlarına" göre yapacaktır (113/799:251).

Malikânenin en geç 1147 (1734-1735) yılında tekrar el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Malikânegiler Tophane-İ Âmire Nazırı Süleyman ile İsmail ve Mehmed adlı kişilerdir. Mukataa 1147 (1734-1735) yılında emaneten Muhsin Mehmed Ağa'ya verilmiş; 1148 (1735-1736) yılı mart başından itibaren de Mustafa Efendi'ye emaneten verilerek vekil tayin edilmiştir. Ancak Mehmed Muhsin Ağa'nın emaneti sırasında sağladığı gelirleri teslim etmediği anlaşılmaktadır. Mustafa Efendi'den kadı marifetiyle Mehmed Muhsin'in muhasebesini görmesi ve malikânegilere ait bütün alacağı tahsil etmesi istenmektedir (116/802:411). 1150 (1737-1738) yılında mukataa malı 27272 guruştur (118/804:646). Mehmed, İsmail ve Süleyman tarafından 1151 (1738-1739) yılında emaneten Mustafa Ağa'ya verilen malikâne⁸, 1155 (1742-1743) yılında iştiraken Hasan Ağa

ve Elhac Hüseyin Ağa'ya iltizam edilmiştir⁹. Mal ve kalemiyesi dört tak-sitte ödenecektir.

1155 (1742-1743) yılından itibaren malikâne mutasarrıflarını takip etmek güçleşmektedir. Zîrâ bu tarihten sonra hissedar sayısında artış olduğu gibi, özellikle 1172'den (1758-1759) itibaren hissedarların kendi aralarında devir yaptıkları anlaşılmaktadır. 1158 (1745-1746) yılında Sipahiler Ağası Abdullah'ın Damga mukataasının 1/3 hissedarı olduğu görülmekte, diğer hissedarlar hakkında bilgi bulunmamaktadır (124/810:196). Malikâne 1166 (1752-1753) yılında Başbakıkulu Abdi, Katib-i Yeniçeriyani Esbak Elhac Mehmed, Dergah-ı Mualla Kapucubaşlarından Osman ile Halil ve Mustafa adlı kişilerin üzerindedir (136/822:369). 1172 (1758-1759) senesinde İbrahim, Mehmed ve Ali (144/830:205); 1176'da (1762-1763) Mehmed, Abdi ve Feyzi'nin uhdesindedir (147/833:557). 1189'da (1775-1776) iştirakçilerden yalnız İbrahim'in adını biliyoruz (163/849:216). 1196 (1782-1783) yılında iştirakçiler Necib, Mustafa, Abdülaziz, Abdülmecid, Mehmed Emin, Abdurrahman, İbrahim, Ali, Hafız Mehmed Sadık, ve Mehmed Emin olarak sayılmaktadır; aynı yıl mukataa malı 28195 guruştur (171/857:146). 1197'de (1783) mutasarrıflardan bir kısmının değiştiği anlaşılmaktadır. Mukataa malı yine 28195 guruş olup iştirakçiler Hasan Bey, Ahmed Bey, Abdülaziz Efendi, Abdülhamid Ağa, İbrahim Bey, Mustafa Ağa ve Sarı Selim'dir (BOA. KK.1197/5274). 1199'da (1784-1785) mukataa malı bir miktar düşüp 27820 guruş olurken ilgili kayıтта malikâne mutasarrıfları Elhac Mehmed, Feyzullah Bey ve Abdullah Ağa olarak zikredilmektedir. 1200 (1785-1786) yılında mukataa malı 27573 guruş olup muaccelenin bir yük 19214,5 guruş; mutasarrıfların da Vezir Sarı Selim Paşa, Silahtar Mehmed ve Mehmed olarak sayıldığı görülmektedir (175/861:149). Aynı kişiler bazen farklı belgelerde farklı ünvanla zikredildiği için isimleri takip temek güçtür. Vezir Sarı Selim Paşa'nın daha evvel zikredilen Sarı Selim olduğu açıktır; Elhac Mehmed, bazen Silahdar Elhac Mehmed olarak zikredildiği için yine aynı kişi olduğu tahmin edilebilir. Bazen mutasarrıflardan bir veya bir kaçının adı verilerek diğerleri "ve müşterekleri" gibi bir ifade ile geçştirilmektedir (177/863:372). Diğer taraftan Divan'a hangi ortaklar tarafından müracaat edilmiş ise belgede yalnız onların adının yer aldığı da görülmektedir. Mesela 1202'de (1787-1788) Mehmed Emin ve Mustafa adlı mutasarrıflar yanı sıra üçüncü kişi olarak sayılan Necib'in adı (177/863:372) daha evvel 1196 (1782-1783) yılında da zikredilmiş ancak arada geçen sürede hiçbir kayıтта kendisine rastlan-

mamıştır, muhtemelen bu arada ortaklıktan ayrılmayıp mutasarrıflığı devam etmektedir. 1202 (1787-1788) yılında mukataa malında bir miktar artış görülmektedir, bu yılda mal 28931 guruştur. Malikânenin müşterek tasarruf edildiği yıllarda, hissedarların ne oranda tasarrufu olduğu açıkça belirtilmediği taktirde kestirilememektedir. Ancak arada ayrılan mutasarrıfların hisselerini birbirlerine veya yeni birine devrettiği anlaşılmakta ve bu vesile ile hisse oranlarından bahsedilmektedir. Bu bağlamda 1204 (1789-1790) yılında Ali'nin hissesi mukataanın 3/7'si yani yaklaşık %43'üdür (180/866:214). Diğer ortakların tam olarak kaç kişi olduğu belli değilse de payları toplam olarak %57 nisbetindedir. Ancak Damga mukataasının malikâne olarak satılan kısmının mukataanın tamamına olan oranını bilemiyoruz. Fakat mukataanın belli bir kısmı devlete rücu ettiğinde bu durum kayıtlarda belirtildiğinden; aksine bir hüküm yoksa, mukataanın tamamının malikâneye dahil olduğu söylenebilir. 1205 (1790-1791) yılında defalarca ihtar edilmesine rağmen mükellefiyetlerini yerine getirmediği için Ali'nin hissedarlığı ref' olunmuştur (182/268:253). 1206 (1791-1792) yılında hissedarlar Hafız Osman, Abdülhamid "ve sairler" olarak zikredilmektedir. Ve nihayet 1208'de (1793-1794) malikânenin, Ali'nin hissesi de dahil olmak üzere %25'i İrad-ı Cedid-i Hümayun; %75'i diğer kişiler tarafından tasarruf edilmektedir (185/871:283). Mukataa malı yine bir miktar artarak 29200 guruş olmuştur. Bu artışın, boyama işleminden alınan ücretin artmasından dolayı gerçekleştiğini biliyoruz fakat bundan evvelki değişikliklerin hangi sebepten kaynaklandığı şimdilik malûmumuz değildir.

1215 (1800-1801) ve 1218 (1803-1804) tarihli iki kayıтта artık malikâne-cilerden bahis yoktur. Mukataanın "*İrad-ı Cedid-i Hümayun hazinesi tarafından zabt ve idare*" edildiği (195/881:113;199/885:219); 1224 (1809-1810) tarihli bir kayıтта ise Ankara Damga mukataasının "*Darbhane-i Amire'den zabt ve idare olunan mukataat-ı miriyyeden*" olduğu belirtilmekte (202/888:229); ancak 1225 (1810-1811) tarihli bir kayıttan küçük bir kısmın malikâne-ciler elinde olduğu anlaşılmaktadır (205/891:119). Diğer taraftan bu belgelerden mukataanın İrad-ı Cedid ve Darbhane tarafından kesin olarak hangi tarihler itibarıyla zabt edilmeye başlandığı anlaşılammamaktadır. Mukataanın büyük kısmı Darbhanece zabt edildikten sonra 1223 (1808-1809) yılında eski Ankara mütesellimi haccagan-ı divan-ı hümayundan Abdülkadir Efendi'ye emaneten verilmiş olup (202/888:344), 1224 (1809-1810) yılında iltizamına talip bulunmamıştır. Bunun üzerine mukataanın zabtı, işlerinin yürütülmesi ve gelir-

lerinin toplanması için Ali Ağa memur edilmiş, O da ber *vech-i emanet* Ömer Ağa'yı tayin ve mahkemede bilirkişiler huzurunda elindeki defter ve hesapları Ömer Ağa'ya devretmiştir (202/888:229). İzmir'de tahsil edilen rişte-i sof rüsümü da Ankara Damga mukataası mülhakatındandır. Rişte-i sof rüsümü 1222 (1807-1808) senesinde Ankara mütesellimi dergah-ı mualla kapucubaşlarından Mesud'a der uhde ve iltizam edilmiştir. Ancak mukataanın emaneten idaresi gerektiği için iltizam kaydı terkin edilmiş ve yeniden ayrı ayrı iki emir verilmiştir. Buna göre mukataaya bağlı iki köyün mahsul ve rüsümünü toplamak, boyahane boyanan şalilerden yeni tanzim olunan fiyatlardan “rüsüm-ı sıbgiye” ve mutad üzere damgalarını, diğer muayyen gelirlerini ve gerek Ankara'da gerekse İzmir'de alınan resimlerini “*ahz ve mukataa-i mezburu yed-i vahidden zabt-u rabt eylemek şartıyla*” Mesud'a yapılan “*damga-yı Ankara ve boyahane ve tevabii*” iltizamı için Ankara kadısına; İzmir'de alınan rişte-i sof rüsümünün tahsili için İzmir kadısına verilen emr-i şerif terkin edilmiş ve mütesellimin emaneten zabtı için 1222 rebiülevvelinde (mayıs-haziran 1807) kadıya emir verilmiş, sağlanan hasılatın her ay İrad-ı Cedid hazinesine gönderilmesi istenmiştir. Aynı yıl cumadevvelinde Abdülkadir Hilmi, Ankara mütesellimi olarak tayin edilmiş ve Damga-yı Ankara ve mülhakatından olup İzmir'de tahsil edilen rişte-i sof rüsümü mukataası emaneten uhdesine verilmiştir. Daha evvel aynı yıl mart başı itibarıyla 64500 guruş bedelle Mesud'a verilmiş olduğu için halef selefin hesap görmesi istenmektedir. Bu bağlamda mukataa varidatından yapılan tahsilat, makbuzat, bakaya ve zimmet her ne ise devir teslim yapılarak ilgili defter der saadete gönderilecektir (207/893:154). Aynı hususta Ankara kadısından başka İzmir kadısına da emr-i şerif verilmiştir (207/893:160).

Damga mukataasının ekseriyeti mîrî kontrolüne geçip Darbhane tarafından idare edilmeye başlandıktan sonra sicillere akseden belgelerden malikâne mutasarrıfları ve onlarla ilgili hususlara dair nadiren bilgi bulunmaktadır. Mukataanın ¼ hissesinin malikâne olduğu bilinmektedir. Bu kısım Mustafa Asım ve Esseyid İbrahim ile ortaklarının uhdesindedir. Malikâne mutasarrıfları 1222 (1807-1808) senesinde almaları gereken payları elde edemedikleri için aynı yıl cebeli bedeli olarak yapmaları gereken ödemeyi gerçekleştirememişlerdir. Ankara kadısı, mütesellimi ve bu konuda mübaşir tayin edilen Yusuf'a gönderilen hükümde “*mukataa-i mezburenin varidatı icab idenlerden cem ve tahsil ve der saadetime tesyar ve cebelülerine mahsuben hazine-i amireme teslim ile tazyikden tahlis*”leri ifadesi yer almaktadır (208/894:244). Hazine-i âmire kayıtları-

na göre Damga mukataası, rişte-i sof ile birlikte 1222 (1807-1808) yılında 64500 guruşa aynı yıl Ankara mütesellimi olan Mesud'a iltizam edilmiş; bilahare üzerinden alınarak emaneten yeni mütesellim Abdülkadir Hilmi'ye verilmiştir. Halef selef mütesellimler arasında hesap görülerek hasılatın, defteriyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi istenmişse de 1223 (1808-1809) yılının dördüncü ayına kadar bir ödeme yapılmamıştır. Söz konusu Mesud'un 1222 (1807-1808) yılından 101303,5 guruş zimmeti bulunmaktadır ki bunun 46816 guruşu Damga mukataasına aittir. Yeni mütesellim ise bu zimmeti tedarik edip hazineye göndermediği gibi malikânecilerin hissesine düşen payı da veremediği için, malikâneciler cebeli bedellerini ödeyememiştir. Bu durumda mütesellimden malikânecilerin zimmetine mahsuben cebeli bedelini hazineye, kalan miktarı da kendilerine yollaması istenmektedir (208/894:244). Esasen Ankara ve civarı ile ilgili bütün gelirlerin toplanması Ankara mütesellimi Abdülkadir'in uhdesindedir. Bunların arasında 1223 (1808-1809) senesi için mal, kalemiyye, faiz olarak adlandırılanlarla iltizam geliri dahil 22797 guruşluk Haymanateyn mukataası ile 15000 guruşluk iltizam bedeliyle Yabanabad mukataası ve Ankara cizyesi de bulunmaktadır. Mütesellim bu gelirlerin akıbeti ilgili soruları cevapsız bıraktığı için durumu tahkik etme üzere Darbhane'den Ali adlı biri mübaşir olarak gönderilmiştir. Mütesellim Abdülkadir'in tahsil ettiği gelirleri kendi işlerine harcadığı tesbit edilmiş olup ref edilmesi gerekmele beraber, Ankara sancağı "ihtilal üzere" olduğundan bunun yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dergah-ı mualla kapucubaşlarından mir ahur-ı evvel payesiyle Bozok sancağı mutasarrıfı olan Süleyman Bey, Ankara kadısı ve mezkur Ali marifetiyle 1223 (1808-1809) yılında mütesellimin hesapları görülerek; mukataalarla ilgili tahsilat, makbuzat ve zimmetinin belirlenmesi, memleket umuruna sarf ettiği meblağ varsa tevzi defterine alınması ve kendisinden tahsil edilmesi gereken meblağın daha evvel Damga mukataası gelirlerinden poliçe ile alınan 5000 guruş hariç, "*emval ve eşyasından*" sağlanması istenmiştir (208/894:255). 1224 (1809-1810) yılında Ankara mütesellimi olarak atanan hassa silahşorlarından Osman'ın Ankara Damgası'nı yed-i vahid olarak emaneten idaresi ve hizmetleri beğenildiği için 1225 (1810-1811) yılında da bu görevi devam etmiştir¹⁰. İzmir ve Ankara kadılarına ayrı ayrı gönderilen emirle mukataaya dahil iki köyün hasılatını, boyahane gelirlerini, damga rüsumu ve sair gelirlerle İzmir'e gönderilen sof ipliğinden gerek Ankara'da gerekse İzmir'de alınan resimleri toplayarak her ay Darbhane-i Âmire hazinesine yollatmaları istenmiştir (208/894:529-530). Osman Ağa'nın "*fazla kâr almak sevdasıyla*" hareket ettiği yönün-

deki bir şikayet belli sürede mukataa geliri hakkında bilgi vermektedir. Osman Ağa'nın zabtı mart başı itibarıyla olmasına rağmen 1225 (1810-1811) martından kırk gün evvel mahallinde esnafı tenbihleyerek iki bin top şali ve 280 katır yükü sof ipliğinin kantara getirilmesini önleyip kendi dönemine tehir ettiği ve 1224 (1809-1810) yılı vergi hasılatına 8000 guruşluk zarar verdiği yönündeki iddianın gerçek olmadığı anlaşılmıştır¹¹.

Damga mukataasının ekser hissesi Darbhane tarafından zabt edilerek emaneten idare edilmeye başlandıktan sonra, ehl-i örfün müdahalesinin arttığı anlaşılmaktadır. Ankara mutasarrıfı, kadısı ve damga eminine gönderilen hatt-ı hümayun ile mukataaların malikâne olarak satışına yol açan süreç uzun uzun izah edilerek; bir şekilde malikâne bağlantısı olan mukataaların el'an serbestiyetle idare edilmesi ve dolayısıyla "*umur-ı mukataa ve reayasına ehl-i örf taifesi tarafından dahl ü taarruz ve rencide ve teaddi*" olunmaması emredilmiş; kadı tarafından ilgililere duyurulduktan sonra sicile kaydedilmiştir (210/896:147;202/888:341). Damga mukataası 1227 (1812-1813) senesinde yed-i vahidden zabt ve idare olunmak üzere dergah-ı mualla kapucubaşlarından Cabbarzade Mir Süleyman uhdesine ve O'nun tarafından da hassa silahşorlarından Osman'a verilmiştir. Böylece Ankara damga ve boyahane resimleri ile mukataaya bağlı sof ipliğinden gerek Ankara gerekse İzmir'de alınması gereken resimlerin Osman tarafından zabtı için ferman gönderilmiştir (212/898:198). 1229 (1813-1814) yılında ise "*Damga emaneti mukataası*"nın iltizamen Ankara ve Kangırı (Çankırı) mutasarrıfının uhdesinde olduğu görülmektedir. Mutasarrıf mukataayı Dergah-ı Âli gediklilerinden İbrahim Ağa'ya iltizam etmiş, kanun hilafına resim ihdas etmemesini istemiştir (213/899:276).

1229 (1813-1814) tarihli bir ilamda Ankara'da şali ve sofçu kalfaları ile boyacı esnafının "*illet bahanesiyle*" işlerini terk ettikleri için mukataa konusu işlerin durma noktasına geldiği bildirilmektedir. Söz konusu esnafın Ankara civarındaki bağ ve bahçelerine çekilmeleri üzerine Ankara mutasarrıfı, hepsinin işlerin başına nakledilmesi için buyruldu vermiştir. Esnaf, kadı tarafından çağrılarak buyruldu okunmuş ve savunmaları istenmiştir. Beldede ortaya çıkan veba ve tağun illetinden çoğu esnafın "*helâk*", kalanın da perişan olduğu bildirilerek; işleri terk etme sebebi olarak bağ bozumu mevsimi olması ileri sürülmüş; ilam tarihi itibarıyla otuz bir gün izin istenerek akabinde işlerin başına döneceği söylenmiştir (215/901:19).

Damga mukataası 1230 (1814-1815) senesi için 60240 guruşa Ankara ve Kangırı sabık mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya iltizam olunmuş; Paşa'nın mütesellimi Elhac Ali Ağa, Dergah-ı Âli gediklilerinden eski mültezim Esseyid İbrahim Ağa'yı damgahane ağası olarak tayin etmiştir. İbrahim mukataayı sekiz ay zabt etmiş bu sürede sağlanan 40587,5 guruş iraddan masraflar ve zimmeti çıkarıldığında 15032 guruşluk bir teslimatı olmuştur. İbrahim'den sonra damgahaneyi üç ay mübaşir Mustafa idare etmiş, masraflar çıkınca 9500 guruş gelir sağlamıştır. Bir yıllık sürenin son ayını damga yazıcısı idare etmiş ve 1690 guruş safi gelir elde etmiştir. Böylece bir yıllık iltizam döneminde 40470 guruş gelire mukabil 19770 guruşluk zarar söz konusu olmuştur (215/901:69). Bu manzaradan sonra 1232 yılında mukataayı iltizama alacak kimse bulunamadığı için kadı tarafından bir emin ve bir sarraf tayin edilmiş; bunların sekiz aylık tasarruf sürelerinde sağlanan 31085,5 guruşluk hasıllattan kira, çiriş ve diğer giderler çıkınca 12524 guruşluk safi gelir kalmıştır (215/901:112). Bu süreler zarfında mukataadan her hangi bir kısmın ifraz edilip ayrıca iltizam veya emanete verildiğini gösteren bir unsur olmadığı için yed-i vahidin sürdüğü ve söz konusu gelirlerin damga, boyahane ve sof ipliğine müteallik resimleri kapsadığını düşünmek durumundayız. Böyle bir toptan gelir, bu dönemde üretilen sof, şali ve iplik miktarını tahmine imkân vermemekte ancak mukataa gelirlerinde dramatik bir düşüş görülmektedir.

Yaklaşık yüz yıllık malikâne döneminde mukataa malı senede 28-30 bin guruş radesinde seyretmiş, Darbhane tarafından zabt edildikten sonra iltizam bedeli 60-64 bin guruşa yükselmiştir. Ancak mukataayı iltizama alanların bu bedelin tamamını elde edemedikleri ve dramatik düşüşlerle karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Bu durum nasıl izah edilebilir? Mukataanın Darbhane'ce zabtından sonra mal miktarının iki misli artırılması dikkat çekici olmakla beraber böyle bir iltizam bedeli istenmeden önce bir süre emaneten yönetildiği için bu artışın mesnetsiz olmaması gerekir, yine de devletin şartları zorladığı düşünülebilir. Diğer taraftan ehl-i örfün sanat erbabını bezdirecek kadar baskı yaptığı anlaşılmaktadır. Son darbeyi ise salgın hastalıkların vurduğu görülmektedir. Bunlar dahili sebepler olup bir müddet sonra Balta Limanı anlaşmasına götürecek dış baskıların da yoğunlaştığı hatırdan tutulmalıdır¹².

Damga malikâne-mukataasının işleyişi ve bu kapsamda karşılaşılan meseleler tiftik, iplik, sof ve şaliye müteallik olmak üzere bunların üretim, imâl ve satışını yapan tezgah sahipleri ve esnaf; ehl-i örf, yabancı tüccarlar, muhtekirler, mültezimler, esnaf şeyhleri ve nihayet devlet ve malikâ-

ne sahipleriyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde şer'îye sicillerinin elverdiği ölçüde bu konular izah edilecektir. Burada esas itibarıyla malikâne dönemi ele alındığı için, bundan sonraki durumun takibi başka bir araştırmaya bırakılacaktır.

II- Damga Mukataasının İşleyişi

Sicil kayıtlarına dayanarak Ankara'da damga mukataasının işleyişini kabaca da olsa resmetmek mümkündür. Buna göre sof dokumasında kullanılan ipliklerin üreticileri tarafından evvela mahalle ve sokak aralarında satılması, ancak artan miktarın iplikçi esnafına satılması yönündeki düzenleme; dokuyucuların iplik alımında önceliği olmasını, aracısız ve dolayısıyla ucuz mal almasını sağlayarak üretimi teşvik eden bir unsur olmuştur. Şu halde iplikçi esnafının elindeki ipliklerin belli bir kısmının dış ticaret konusu olup, yabancılara satıldığı söylenebilir. Kayıtlarda belirtildiği üzere sof üretimi yalnız Ankara'ya mahsus olmadığı için civardaki üretim bölgelerine de buradan sevkîyat yapıldığı düşünülebilir. Sofların yıkanma, perdahtlanma, boyanma ve nihayet satış işlemleri belli yerlere mahsus kılınmıştır. Dokuma ameliyesi bu tür kayıtlardan azadedir zirâ fazla miktarda dokuma yapılması istenmektedir. Yine de kimlerin dokuma yapacağı eminin iznine bağlıdır. Dokuma dışındaki ameliyelerin belli mahallere tahsis edilmesi damga eminlerinin yıkama, perdahtlama, boyama işlemlerine nezaretini ve dolayısıyla resim almasını kolaylaştırmaktadır. Bu işlerin eminden icazet almak suretiyle yapılması üretim miktarını tesbit ile vergi kaçırmayı güçleştirmiştir. Satışların yalnız bedestandaki sofcu esnafına hasredilmesi de damgasız sof satışını önlemeye matuf olmalıdır. Diğer taraftan dokuyucuların, dokudukları sofları bu esnafa aracısız olarak verdiği görülmektedir. Vergilere gelince, inceleme sırasında görülen sicil kayıtlarından damga akçasının meblağına dair bir bilgi alınamamıştır; belgelerde “damga akçasından gayri” alınacak çıkar bacı miktarları bulunmaktadır¹³. Yine belgelerde perdaht ve yıkama ameliyesine dönük bir resme rastlanmamıştır ancak bu, vergi olmadığı anlamına gelmiyor. Mesela cendere ile ilgili hiçbir kayda rastlanmaması cenderehanenin bir vakıf bünyesinde bulunduğunu düşündürmektedir; gerçekten böyle ise, bu sebeple cendere konusu sicile aksetmemiş olabilir. Diğer taraftan boyama işleminden resim alındığı kesindir. Bunun dışında sof, şali ve iplikten damga resmi dışında Ankara'dan götürülürken çıkar bacı; İzmir, İstanbul gibi vardığı yerde de ayrı bir resim alınmaktadır. Ankara dışına götürmek üzere mal alan yabancıların bunu simsar

aracılığı ile yapması gerekmektedir. Böylece simsariye vergisi alma imkânı doğduğu gibi, malın gideceği yer de belirlenerek vergi kaçırılması önlenmiştir. Simsariyeden başka zarar-ı kassabiye alındığı bilinmektedir. Her türlü ihtikâr ve tekelciliğin önlenmesi için tedbir alınmıştır. Bunlar sof ve şali esnafının kullandığı hammaddelerin kıtlığını önleyecek düzenlemeleri de içermektedir. Mesela üretimde kullanılacak malzemeleri evveliyetle üreticiler satın alabilir. Burada kastedilen özel tekellerin önlenmesidir. Bazı kişilerin ortaya çıkararak şehre getirilen ipliği toplaması veya çiriş gibi maddeleri satın alıp, bunların dokuyucu ya da imâlatçılara satışında aracılık yapmak yönündeki istekleri, ara- hammaddeler üzerinde ihtikâr faaliyeti olarak değerlendirilmiştir. Yine boyacıların özellikle kırmızı renk için fazla fiyat isteme yönündeki faaliyetleri tekelcilik olarak değerlendirilerek yasaklanmıştır. Devletin vergilerini fire vermeden toplayabilmesi için yukarıda belirtildiği gibi bazı faaliyetleri belli yerlere mahsus kılması ise, devlet tarafından uygulanan bir tekel olarak değil, duruma “nizam vermek” şeklinde adlandırılmıştır. Kamu tekeli olarak kabul edilebilecek yed-i vahid lafzı ancak 1222 (1807-1808) yılında görülmektedir. Mukataa malından vazife ödemeleri dışında ocaklık ve mevacic karşılığı tahsisler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İstabl-ı Âmire masrafı, Şam-ı Şerif’e bahşiş ve ulufe ödemeleri ile Tersane-i Âmire mevacicleri zikredilebilir. Sicile kayıtlı belgelerde divana hangi sebeple müracaat yapılmışsa mukataa gelirinin ekseriyetini o kalemin oluşturduğu ifade edilmiştir. Mesela iplikten kaynaklanan bir sebeple divana müracaat edildiyse “*mukataa hasılı yalnız damga olup tiftik ipliğine münhasırdır*” denmiş (96/782:418), boyadan kaynaklanan bir sebeple müracaat edildiyse Ankara’da dokunan ve boyahanede boyanan şali ve soflardan oluştuğu (85/771:433) belirtilmiştir. Yine bazı belgelerde gelirin çoğunluğunun iplik tüccarı ve bezirganlardan (171/857:146), sof ve şaliden ((175/861:149), boya ve cenderehaneden (124/810:196)) sağlandığı belirtilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Damga mukataasının ilk olarak 1208 (1793-1794) yılında ¼’ü İrad-ı Cedid tarafından zabt edilmiş ve en geç 1215 (1800-1801) yılında ¼’ü malikâne olarak kalmakla beraber, malikâne mutasarrıfları tarafından “serbestiyet üzere” idare edilme vasfı sona erecek darbhane-i âmire kontrolüne geçmiştir. Bu esnada başka düzenlemeler de söz konusu olmuş yapağı, tiftik, mazı (vukiyyeden bir para), kökboya (vukiyyeden iki akça) ve koyun ve keçiye yönelik yeni resimler ihdas edilmiştir(185/871:351,379). 1208 (1793-1794) senesi mart başı

itbarıyla ülkenin her yerinde satılan yapağının her vukiyyesinden bir akça resim alınması kararlaştırılmıştır. Yapağı ile ilgili olarak eskiden beri alınan gümrük ve diğer resimlerin dışında ve onları kaldırmayacak şekilde ihdas edilen bu yeni vergi satıcılardan alınacaktır. Vergi geliri İrad-ı Cedid tarafından emaneten zabt edilecek, resimin ödendiğine dair tezkere alınmadıkça yük bağlanmayacak veya gemilere yükleme yapılmayacaktır; kaçak olarak alıp satmak isteyenler tesbit edilirse iki kat vergi alınacaktır (185/871:285). Yeni-il voyvodası Süleyman, paye-i mir ahur-ı evvel olarak yapağı rüsumatı emini tayin edilmiştir (185/871:286). Bilahare yeni bir düzenleme yapılarak Ankara sancağı ve kazalarından koyun ve keçi başına birer para, yapağı ve kıl resmi bedeli olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. Yapağı resmini henüz ödemiş yapağı sahipleri bunları tüccara sattıktan sonra, tüccar eminle karşılaştığında eda tezkeresi ibraz edemediği için resmin tahsiline yeni bir nizam verme ihtiyacı hasıl olmuştur. Buna göre 1208 (1793-1794) mart ibtidasıyla koyun ve keçiden adet-i ağnam resmi tahsil edilirken koyun ve keçi sahibi herkesin ismi, eşkali ve sahip olduğu küçük baş hayvan adedi tesbit edilecek; koyun ve keçinin her biri için birer para resm-i yapağı ve kıl tahsil edilerek ellerine eda tezkeresi verilecektir. Uygulama selatin vakıfları dahil tüm vakıfları, eşraf, âyan, ahali, reâyâ, askeri, gayri askeri, çoban, mandracı, celeb, Türkmen, Ekrad, yörükân taifesi, Haremeyn mukataası dahil herkesi kapsayacak; hilafına hareket edenlerden iki kat resim alınacaktır. Diğer taraftan kimseden bu resim dışında bir ödenti talep edilmeyecek, sene sonunda imzalı ve mühürlü defterleriyle birlikte hasılat İrad-ı Cedid hazinesine teslim edilecektir. Kuzu ve oğlakların vergiden muaf olması bazı anlaşmazlıklara yol açtığı için ölçü, her yılın mart ve sonraki aylarında doğan kuzu ve oğlakların kapsam dışı olması şeklinde tasrih edilmiştir (185/871:408,411).

III- Sof Ve Şali İmâlatı

Al, tavşan kanı, açık şarabî, açık benefş, açık yeşil, fıstıkî yeşil, açık neftî, siyah, gülgünî, açık turuncu, koyu benefş, açık dârcinî, mısır moru gibi renklere boyanan sofaların her biri standart olarak otuz zirâ' uzunlukta olup, bu uzunluktaki parçalar top olarak adlandırılmaktadır (750/332). Şaliler 20 çileden dokunmak zorundadır¹⁴. Ham tiftiğin Ankara dışına çıkarılması yasaktır (118/804:646). Kadîmî bir uygulama olarak Ankara'daki sofçu esnafı dokudukları sofaları bizzat satmaktadırlar; bunu üreticinin esnaf veya tüccara aracısız olarak satışı şeklinde anlamak gerekir.

Ancak zaman zaman kendilerini simsar olarak adlandıran kişiler türeyerek sof ticaretinin kendilerine ait olduğu iddiasıyla sof satışı üstlenerek top başına bir iki guruş zam yaptıkları ve piyasada fiyatların yükselmesine yol açtıkları görülmektedir (118/804:646).

Ankara'dan başka Rumeli, Anadolu veya İstanbul'da her kimde resmi ödenmeyen tiftik ipliği ve damgasız sof ve muhayyer bulunursa mîrî için el konması şartı malikâne berâtlarında yer almaktadır. Ayrıca yuyucular, perdahtçılar, boyacılar eminden icazet almadan sofları yıkayamaz, perdaht ve boya yapamaz. Böylece vergisi ödenmeyen sofların piyasaya çıkması önlenmeye çalışılmıştır.

Damga akçasından başka Ankara'da iplik yükü başına 1 guruş çıkar bacı alınmaktadır. Ayrıca tiftik ipliğinden gönderildiği mahalle göre değişen resimler alınmaktadır. Vukiyye başına İstanbul'a giden iplikten 10; İzmir, Halep ve sair yerlere giden iplikten 9 akça alınacaktır; bunların malın bulunduğu yerde alınacağı anlaşılmaktadır. Beypazarında alınan bacı miktarının ise daha yüksek olduğu görülmektedir, tiftik ipliğinden yük başına 4 guruş çıkar bacı alınmaktadır. Beypazarı'nda soflardan alınan çıkar bacı ise şöyledir: Yağmurluk sof 24 akça, cendereli sof 8 akça, beyaz sof 16 akça, yağmurluk nevesi? 8 akça, kuşak 2 akça. Bunların dışında sicil kayıtlarında "*Ankara'dan çıkar bacı yük başına 125 akça, İstanbul'a gidenden 81, Halep ve sair yerlere gidenden 160 akça*" alınacağı şeklinde bir ifade bulunmakla beraber, neyi kast ettiği açık değildir¹⁵. İplik için öteden beri alınagelen resimlerin aynen tahsil edilmesi, İzmir ipliğinin işlenmeden götürülmemesi gerekmektedir. Eğer bu durum mukataa şartlarında yer almıyor ancak mukataanın düzeni açısından uyulması gerekiyorsa, mukataa şartlarından sayılması gerekmektedir¹⁶. İzmir ipliği olarak tabir edilen ipliğin Ankara'da üretilen, bir cins ince iplik olduğu anlaşılmaktadır; İzmir taraflarında revaç bulduğu için bu adı almış olması, yabancı tüccarlar tarafından yurt dışına götürmek üzere talep edildiğini göstermektedir.

Mukataa eminleri Ayaş ve İstanos kasabalarında esnaftan olmayan bazı ecnebilerin tezgah peyda ederek çilesi noksan ve yalın kat kalb şaliler dokuyarak hem halka zarar verdiklerini hem de mukataa düzeninin bozulduğunu bildirerek bunun önlenmesi için defalarca emr-i şerif almışlardır. Buna göre kalb ve noksan çile ile dokunan şalilerin Ankara bedestanında satılmaması, damgalanmamış şaliler ele geçirildiğinde sahiplerinin cezalandırılmaları ve mîrî adına bunlara el konulması gerekmektedir. Ankara'daki mîrî boyahanelerden başka yerde boya yapılması

da yasaktır. Buna rağmen bu tür şalilerin dokunması da bedestanda satılması da önlenememiştir. Sicillerde “kalb” olarak nitelenen standart dışı mamullerin, simsarlar eliyle damgalandığı, dolayısıyla gerçekte resimlerinin ödenmediği belirtilmektedir. Damgasız sof satışı yasak olduğuna göre bu durum bazen damganın da sahte olduğunu göstermektedir. Böylece kalb ve çilesi noksan ve yalınkat sof ve şali imâlinin önlenmesi ve her kimin elinde bulunursa mîrî için el konulması, sahiplerinin cezalandırılması ve Ankara bedestanı dışında sof ve şali satışının önlenmesine dair geçmişte verilen fermana aykırı hareketlerin önlenmesi için yeni bir ferman istenmiştir. Yine Ayaş, İstanos, Beypazarı, Koçhisar ve diğer yerlerde bazı kişiler üretim şartlarına aykırı olarak 20 çileden noksan kalb şali üretmiş ve damgasız olarak gizlice satmaya kalkışmanın yanı sıra hem kadimden beri sofcu esnafına mahsus bedestana¹⁷ getirmeyip başka yerlerde, hem de sof satmaya yetkisi olmayan (hırfet-i mezbureden olmayan) kişilere satmışlardır. Bunun önlenmesi ve damga eminine damga için getirilen 20 çileden noksan ve kalb boya ile boyanmış şali kimin elinde bulunursa damga darb olunmayıp el konulması için 1172 senesi cemaziyelahiri 7. günü (5.2.1759) ferman verildiği anlaşılmaktadır. 10 safer 1176'da (31.8.1762) tekrar aynı konuda emir verilerek bu hususta daha evvel verilen bütün emirlere uyulması istenmiştir¹⁸.

Uzun bir süre sonra, 1218 (1803-1804) yılında sof ve şali imalatında u-sulsüzlükler yeniden ortaya çıkmıştır. Sof ve şaliler standartlara yani “kadime” uygun ölçülerde dokunmadığı için boyandıktan sonra “*en ve boyları çekilerek her bir topun boylarından ikişer üçer zirâ*’ ve *enlerinden birer rub noksan zuhur edib boyacılar dahi ihtimam etmediklerinden ekser sof ve şali lekeli çıkıb*” hem esnafa hem de halka zararı aşikar olduğu için şalici esnafı bu durumun önlenmesini istemiştir (199/885:219). Mukataa eminlerinin bu tür olaylara daima nezaret ve dikkat etmeleri hususu da mukataanın şartları cümlesinden olduğu için, sof ve şali imâl edenlerin, boyacıların ve simsarların isimleri belirlenerek mahkemeye çağırılması ve bu durumun devamı halinde uygulanacak tedbirlerin kendilerine okunması ve kaidelere uyacaklarına dair taahhüd alınması istenmiştir. Böylece taahhüdlere uymayanların zabıtlar tarafından “*hakkından*” gelinecektir. Bu vesile ile bizim açımızdan sof ve şalinin standart ölçüleri iyice belirginleşmektedir. Kadîmî ölçülere göre ham şali topunun uzunluğu 30 zirâ’ ve eni 6 rub olmalı, üç kat olarak dokunmalıdır. Üç kat, şali dokumasında kullanılan ipliğin özelliği olmak gerekir. Zîrâ yukarıda belirtildiği üzere şali için en büyük şikayetlerden biri “yalın kat” dokunma-

sıdır. Ham sof topu ise 32 zirâ' uzunluğunda ve 6 rub bir gireh (kirah?) olarak dokunmalıdır. Ayrıca boyanırken renklerine dikkat edilmelidir. Bundan sonra eksik ebad ve kalb boya ile sof ve şali zuhur ederse yalnız imalatta bulunanların cezalandırılmalarıyla yetinilmeyip damga emininin de hem azledileceği hem de başka türlü cezalandırılacağı bildirilmiştir (199/885:219-220) .

Diğer bir önemli husus şali imalinde kullanılan çiriş maddesinin temininde güçlük çekilmesidir. Ankara'nın İncesu köyünden temin edilen kavrulmuş çiriş maddesi şalici esnafına mahsus bir madde olup, tüccar tarafından şehre getirildiğinde şalici esnafına satılmaktadır. Ancak bazı muhtekirler türeyerek, söz konusu maddeyi tüccardan düşük fiyatla alıp, şalici esnafına yüksek fiyatla satmaya başlamıştır. Damga mukataası İrad-ı Cedid tarafından zabt olduğu, mukataanın geliri de şaliden ibaret olduğu için çiriş bulunamadığında üretim yapılamamakta dolayısıyla vergi alınmamaktadır. Gerek Bursa kalemi gerekse malikâne kayıtları incelendiğinde çiriş hususuna dair bir madde bulunmamış olmakla beraber; bu hususa daha evvel, İncesu'dan tüccar tarafından getirilen çirişin şalici esnafına satılması şeklinde mahkemece nizam verilmiş olduğu için çirişin muhtekirlerce alınması "*kadime mugayir*" bir durumdur. Böylece kadime uyulması için 1225 cemaziyelahirinde (temmuz-ağustos 1810) emr-i şerif verilmiştir (205/891:119).

IV- Sof Boyacılığı ve Esnafılığı

Sof boyacılarının zaman zaman tekeli eğilimler gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1150 (1737-1738) yılında al renk sof boyacıları kendi aralarında anlaşarak fiyatları artırmışlar; bu yüksek fiyatları ödemeyi kabul etmeyen sofcuların soflarını açık renklerle boyamaya başlamışlardır. Malikâne sahiplerinden birinin müracaatı üzerine simsarların sof satışına müdahaleleri önlenip yine sofcu esnafı tarafından satılması; al renk boyacılarının birleşerek fiyat artırmalarının önlenmesi ve sofların tamamının âlâ boya ile boyanması hususunda emr-i şerif verilmiş ve kayıtlardan anlaşıldığına göre 1141 (1728-1729) yılında da aynı konu gündeme gelmiştir¹⁹.

1166 (1752-1753) yılında Damga mukataasını iştiraken malikâne olarak uhdelinde bulunduran Başbakanlık Abdi, Katib-i Yeniçeriyân-ı Esbak Elhac Mehmed, Dergah-ı Mualla Kapucubaşlarından Osman ve Halil ve Mustafa Divan-ı Hümayun'a müracaat ederek mukataanın külliyetli mal ve kalemiyesinin ödenebilmesinin, rüsumatın muntazam toplanması ve

mukataa nizamının bozulmamasına bağlı olduğunu bildirmişlerdir. Bu cümleden olarak emin izni olmadan boyacıların sof boyamaması, perdahtçıların perdaht yapmaması malikâne beratı şartlarındandır. Ankara'daki bütün boyahane ve cendrehaneler emin tarafından kiralanmak, boya kazanı ve diğer alet edevat eminlerin malı olmak; çiçek-çivid ve diğer boya ve malzemeyi eminler tedarik etmek; dışarıdan boya ve başka şey alınmamak gerekir. Dolayısıyla boyacıların bu malzemeleri eminlerden satın alması ve dışardan bu işletmelere bir dirhem boya ve başka malzeme sokmaması icab eder²⁰. Ezcümle mukataaya tâbi esnaf ve sanatkarın düzeni, meslekten ihraç veya mesleğe katılmaları; imâl etme ya da etmeme hususları tamamen eminnere bağlıdır. Hâl böyle iken âyan-ı mütegalibeden Müderrisoğlu Ahmed adlı bir kişi mukataa işlerine karışarak boyahane ve cendrehaneler ihdas etmiş, emin izni olmadan sof boyamış ve mukataa gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Bu hareketin men edilmesi, engellenemez ise mahkum edilmesi için 1154 (1741-1742) senesinde Divan'a müracaat edilmiştir. Daha sonra boyahane ve cendrehanede kendisi imâl kalkışmamak ve icare-i marufe ile eminden kiralanmak şartıyla 1155 (1742-1743) yılında bir kıt'a emr-i şerif verilmiş ve uzun süre eminden kiralamak suretiyle mukataa şartlarına uygun olarak imâlatta bulunmuştur. Derken tekrar bağımsız hareket etmeye başlayarak boyahane ve cendrehaneyi Ankara'da Hayreddin Hankâhı adlı bir yere vakfettiğine dair hayali bir vakıfnameyi önce Haremeyn Muhasebesi'ne kayd ettirmiş, gasp ettiği mîrî rüsumdan Haremeyn ahalisine surre olarak senede 100 guruş ve dolab-ı Haremeyn'e 50 guruş tayin etmiş; daha sonra zam yaparak bunları 250 guruşa çıkarmıştır. Neticede Müderrisoğlunun boya ve cendrehanesi iptal edilmiş, malikânegilerin yıllık 250 guruşluk surreyi üstlenmelerine karşılık kendi malları ile boya ve cendrehane bina ederek bunları mîrî mukataa kaydettirmeleri mukabili 250 guruş muaccele ve 30 bin akça mal ödemelerine karar verilmiştir. Vakfin ve vakfiyenin hayali olduğu anlaşıldıktan sonra kaydının silinmesine ve malikânegilerin ödediği 250 guruş muaccele karşılığı başka bir malikâne tevcih edilmesine 2 cumadelevvel 1166 (7.3.1753) tarihinde karar verilmiştir (136/822:369). Bu durum, izin verilen boya ve cendrehanenin henüz yapılmamış olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan 1197 (1783) yılına ait bir kayıttan Şam-ı Şerif'e yapılan bahşiş ve ulûfe gibi ödemelerin devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, KK:1197/5274).

“Resm-i tamga-yı Ankara ve boyahane-i Ankara mukataası” tahmin edileceği gibi mîrî mukataaların en büyüklerinden olup 1208 (1793-1794)

yılına gelindiğinde mukataanın $\frac{1}{4}$ 'ü miriye (İrad-ı Cedid-i Hümayun'a) ait, $\frac{3}{4}$ 'ü malikânedir. Mukataa gelirinین çoğunluğu Ankara'da dokunan ve boyahane de boyanan (sıbg olunan) şali ve soflardan alınan damga ve sıbgiye resminden oluşmaktadır. Boyahane nin temel hammadde ve malzemesinden olan (lazime-i sıbgiye) mazi, odun ve benzeri girdilerin fiyatı 3-5 kat arttığından sağlanan gelir masrafa gitmekte ve mukataa malının ödenmesine yetmemektedir. Hatta böyle giderse boyahane nin terk ve tatil olacağı anlaşılmıştır. Boyahane masrafının karşılanması için mukataanın $\frac{3}{4}$ 'üne sahip malikâne mutasarrıfları "sıbgiye" olarak alınan bedelde artış yapılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine sof ve şalilerin boya resmi top başına otuzar para artırılmıştır.

Tablo II: 1208 (1793-1794) Yılında Tespit Edilen Boya Resimleri

Malın cinsi	Miktarı	"Sıbgiye" Resmi	Yapılan zam	Yeni Resim
Elvan-ı şali	1 top	50 para	30 para	80 para
Sof ve siyah şali	1 top	60 para	30 para	90 para
Portakalı şali	1 top	90 para	30 para	120 para

İrad-ı cedid defterdarı Mustafa Reşid fiyatlarda yapılan bu düzenlemeden sonra 29038,5 guruş 22 akça tutarındaki mukataa malına 161 guruş 38 akça zam yapılarak tanzim olunmasını uygun bulmuştur. Diğer taraftan her topu 30 zirâ' veya biraz daha fazla uzunlukta olan şali ve sofun her topundan alınması istenen "sıbgiye" zammının 30 para olduğu dikkate alınır sa, her zirâ' için 1 para veya daha az bir artış isabet edeceği için bu miktar vergi artışının esnafâ ve halka zararı olmayacağını ancak resimlerde söz konusu düzenleme yapılmadığı takdirde mukataa malının ödenemeyeceğini bildirmiştir. Baş defterdar İbrahim'in telhisiyle mukataa malına yapılması söz konusu olan zam onaylanarak 29200 guruşa yükseltilmiş ve "kadîmî alınan rüsum-ı sıbgiyesine 30 para zam alınmasına" hükmedilmiştir²¹.

Damga mukataası tevabiiyle birlikte Darbhane-i Âmire tarafından zabt olunduktan sonra büyük bir tamirat geçirmiştir. Darbhane Emini Ahmed Şakir Paşa'nın emri ve damga emini marifetiyle 1223 (1808-1809) yılında gerçekleşen tamirat 1305 guruş 15 paraya malolmuştur (202/888:174). Diğer taraftan 1222 (1807-1808) yılında boya dolayısıyla alınan resimde bir artış olduğu belirtilmekle beraber miktarı hakkında bilgi bulunmamaktadır (207/893:122); bu artışla yukarıda kast edilen düzenleme anlaşılmalıdır.

V- Tiftik İpliği ve Yabancı Tüccarlar

Tiftik ipliği ile ilgili meseleler de çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar ipliklerin tartılması, yabancı tüccarların ham tiftik kaçırmaları veya ihracı yasak olmayan iplikleri dahi vergisiz olarak almak istemeleri ve nihayet esnaftan kaynaklanan sorunlar olarak tasnif edilebilir. Tüccar kesimi ve diğer kişilerin ellerinde olan iplikler Damga mukataası tarafından “vezn” olunmak gerekirken, 1131 (1718-1719) yılında kolculuk ve ağalık namıyla iplikleri kendi kantarları ile vezn edip gizlice satan kişiler türemiş; elinde tiftik ipliği bulunanlar iplikleri damga mukataasının vezn ettiği mahalle getirmemeye başlamışlar ve mukataa bundan büyük zarar görmüştür. Oysa eskiden beri Damga mukataası dışında “*kantar ile tiftik ipliği vezn olunmayıp*”, kimin elinde tiftik ipliği olursa “*resm-i vezvaniye*” mukabili damga tarafından tartılması gerekirdi. Malikâne sahibi durumu İstanbul’a bildirip “*emr-şerif rica*” etmiştir²². Ankara’da mustakil kantar ihdası yasaktır. Bu yasağın, isteyenin istediği yerde kantar resmi almasını ve dolayısıyla mukataa gelirinin azalmasını önlemek için vaz edildiği anlaşılmaktadır.

Damga mukataası kapsamında yabancılarla karşılaşılan sorunlar ise üç başlıkta toplanabilir. Bunlardan ilki, yabancıların ikametlerine izin verilen mahallerden ayrılarak memleket içine gelmeleri ve bunun uzantısı olan diğerleri ise ihracı yasak hammaddeleri satın alarak nakletmeleri ve ihracı yasak olmayanları dahi kaçakçılık mahiyetinde götürerek vergi vermemeleridir²³. Böylece sebep oldukları mazarrat da yerli tüccarın devreden çıkması, hammaddenin piyasadan çekilerek hem üretimin hem vergi gelirlerinin azalması buna mukabil fiyatların artması olarak sayılabilir. Nitekim sicil kayıtları bu safahatı göz önüne sermektedir. Söz konusu sıkıntının bertaraf edilmesi için yabancıların simsar aracılığı ile alış veriş yapması gerekmektedir (171/857:146).

Ankara ve Beypazarı’nda üretilen sof ipliği eskiden beri yerli tüccar tarafından İzmir iskelesine getirilip, Frenk tüccarına İzmir’de satılarak tayin olunan yerde damgacılar rüsumlarını öderlerken; müstem tüccarlar eskiden beri oturdukları iskelelerden kalkıp Ankara ve Beypazarı’nda ikamete başlamışlar ve gizli ya da açık, tiftik ipliklerini götürmeye başlamışlardır. Böylece bir yandan damga resminden sağlanan hasılat azalırken diğer taraftan piyasada mal kıtlığı olduğu için sof ipliği ticaretiyle uğraşan tüccarlar Ankara’ya gelmez olmuş ve haliyle mukataa bundan zarar görmüştür. Bu sorunların giderilmesi için verilen bir emr-i şerif ile müstemlerin tekrar İzmir’de oturmaları; Ankara’dan ayrılan tüccarların ise geri dönerek ticarete başlamaları ve dolayısıyla mukataanın nizam bulması sağlanmıştır. 1020 (1611-1612) tarihli bir sicil kaydından öğren-

diğimize göre bazı müstemmin tüccarlar kendilerine ait tiftik iplikleri ve bazı eşyaları kaldığı ve yine Ankaralılarla kapanmamış hesapları bulunduğu gerekçesiyle işlerini görüp altı aya kadar tekrar İzmir'e dönmek üzere emr-i şerif almışlardır. Ancak Ankara'ya gelmek için ileri sürdükleri mazeretlerin gerçek olmadığı anlaşılmış olduğundan bahsedilen emr-i şerife itibar edilmeyip tüccarların İzmir'e geri gönderilmesi için yeni bir emir gönderilmiştir²⁴. Bu esnada henüz mukataa, malikâneye dönüşmemiştir. Malikâne uygulaması başladığında ihraç mallarının iskele mahalline naklinde yabancı tüccarın bizzat rol alması hoş görülme de olağan bir durum olmuştur (96/782:419).

Malikâne mutasarrıfları Divan-ı Hümayun'a baş vurarak, Ankara'da işlenen tiftik ipliğinin Frengistan ve diğer yerlere tüccar tarafından nakledildiğini ancak işlenmemiş ham tiftiğin kat'i surette ihraç edilmediğini, buna rağmen "*Efrenç taifesi ve sair tüccar makuleleri*"nin henüz işlenmemiş tiftiği gizlice naklederek Ankara'da işlenecek sof ve ipliğin azalmasına yol açarak mukataa gelirlerinin düştüğünü bildirmişler; bundan sonra her hangi bir yere gizli ya da açık, nakledilmek üzere ham tiftik bulunursa mîrî adına el konması için emr-i şerif istemişlerdir. Görüldüğü gibi artık yasak olan yabancı tüccarın devreye girmesi değil, hammadde ihracıdır. Bursa mukataası defterlerinde malikânenin vazifeleri ile birlikte senelik 30 bin guruş malı olduğu Rumeli, İstanbul ve Anadolu'da resim verilmemiş tiftik ipliği ve damgasız sof bulunursa mîrî adına el konacağı kayıtlıdır. Divan-ı Hümayun defterlerine bakıldığında ise "*Françeliye ita olunan ahidname-i hümayunda tiftik ipliğine müteallik bir nesne bulunmadığı*" derkenâr edilmiştir²⁵. Damga mukataası büyük bir mukataa olup gelirinin çoğunluğunu tiftik ipliği resmi oluşturduğu için henüz işlenmemiş tiftik ipliği nakletmeye kalkışanların malına mîrî adına el konulması için arz edilen telhis gereğince 1132 (1719-1720) yılında emr-i şerif verilmiştir²⁶. Anlaşıldığına göre yabancılara verilen ahidnamelerde izin verilen hususların belirtilmesi yanı sıra nelerin yapılmaması gerektiği de tasrih edilmeliydi. Zirâ ahidnamede tiftik konusundan bahsedilmemesi hususunu Osmanlı tarafı doğal olarak tiftik götürülemediği, yabancılar ise yasaktan bahsedilmediğine göre götürülebileceği şeklinde yorumlamışlardır²⁷. Ankara'da yerleşik Frenklerin seçtiği ve simsar nasb ettiği zimmîler beyaz tiftik, ince iplik ve beyaz tiftik postu satın alarak hediye bahânesiyle "*Françe canibine*" yollamaya kalkışmış; ayrıca simsarları marifetiyle gizlice yüzer, iki yüzer beyaz post tedarik ederek hediye adettikleri ile beraber "*Françe canibine*" göndermelerine eminler engel

olunca yasak emrinin eski olduğunu, kendilerinin simsarlık belgelerini ibrazla bu alışverişe mezûn olduklarını iddia etmişlerdir (171/857:146). 1196 (1782-1783) yılında söz konusu yasaklara rağmen bu malları alarak başka ülkelere yollamalarıyla şali ve sofun her topuna % 50 (ona onbeş guruş) zam yapılmasına, daha sonra da şali ve sofun piyasadan çekilmesine ve böylece "*hem mukataanın izmihlâline ve kârhânesinin ibtâlîne*" yol açmış hem de mîrîye zarar vermişlerdir. Daha önceki tarihlerde benzer bir şikâyet üzerine, mukataaya bağlı köy ve nahiyelerde şali ve sof hammaddesinin yabancılara ve onların simsarlarına verilmeyeceği, aksine davranan simsarların ömür boyu sürgünle cezalandırılacaklarının kendilerine bildirilmesi istendiği derkenâr olunmuştur²⁸.

İzmir ipliği olarak tabir edilen iplik, Ankara Damga mukataası emini marifetiyle işlenerek diğer mahallere gönderilmektedir. Burada ipliğin işlenmesi, tiftikten iplik imâlini ifade ederken; İzmir ipliği olarak tabir edilen husus, yabancılardan talep ettiği ve Ankara'da üretilen bir cins ince ipliktir. 1206 şevvalinde (mayıs-haziran 1792) bir Fransız bezirgânın 20 yükten fazla ipliği işlenmeden İstanbul'a göndermek üzere olduğu tesbit olununca Damga emini Seyyid Mustafa izin ve ruhsat vermemiştir. Ayrıca Beypazarı, Sifrihisar, Ayaş, Kangırı, Kal'acık ve diğer kasabalardan da işlenmemiş iplik gönderildiği tesbit edilmiş ve mukataa gelirinin azalması önlenememiştir (184/870:130).

Bir Fransız bezirgânın, zimmîlerden alacağı dolayısıyla sicile yapılan kayıt, yabancılardan yalnız iplik değil külliyyetli miktarda çuka ve boya maddesi de aldıklarını göstermektedir. Söz konusu alacak 2999 guruş 67 para mukabili çuka, 603 guruş 30 para mukabili kırmızı ve 2128 guruş mukabili çividdir (161/847:134).

VI- Sofçu Şeyhlerin Müdahaleleri

Esnaf zümresinin kendi içindeki sorunlar da mukataanın işleyişine zarar vermektedir. Ankara'daki sofçu esnafı kadı huzurunda ve Damga emini önünde, imalatta kullanmak için Ankara'da iplik pazarında kadimden beri alınıp satılan iplikten harç yada aidat adıyla bir ödenti olmadığı halde sofçular şeyhi denilen iplik pazarı kethüdası Hacı Süleyman'ın kolcu akçası talebiyle esnafı taciz ettiğini bildirmişler; şeyh de bu ödentinin olağan olmadığını yani yeni ihdas ettiğini itiraf etmiştir. Mahkeme tarafından böyle bir ödenti talep edilemeyeceğine dair alınan hüccete göre esnafın emri şerif isteği naib tarafından "*iplik pazarında ince iplik alıp satan sofçulardan kolcu akçası yada başka bahanelerle akça talep edilmemesi*" şeklinde divana arz edilmiştir. Bursa Mukataası kaleminden kolcu akçası olmadığına dair

derkenâr ve Anadolu Muhasebesi'nden Süleyman bin İbrahim'in sofçular şeyhi olduğu teyid edildikten sonra Başdefterdar Derviş Mehmed'in telhisi mucebince 13 ramazan 1188 (7.11.1774) tarihinde ferman gönderilmiştir (162/848:392). 18 zilhicce 1202 (19.9.1788) tarihli bir emirden öğrendiğimize göre (177/863/372) Ankara iplik pazarında bu sefer İbrahim adlı biri sofçuların şeyhi olduğu iddiasıyla esnaftan kolcu akçası istemiştir. Halbuki iplik pazarında alınıp satılan iplikten harç ya da aidat alınması gibi bir uygulama bulunmadığı bilinmektedir.

1210 (1795-1796) tarihli bir sicil kaydı münasebetiyle iplik ticaretinin nasıl cereyan ettiği açıklığa kavuştuğu gibi, meşihatlık uygulamasının da nasıl sona erdiği anlaşılmaktadır. Buna göre Ankara'da sofçu esnafının "nesc ve imâl" ettikleri sof ve şali için kullandıkları tiftik ipliğini eskiden beri Ankara şehri ve köylerinde sakin reayalar şehre getirerek diledikleri sokak ve mahalle aralarında sattıktan sonra geriye kalanları Ankara tiftik pazarına getirip bu sefer tiftikçi esnafına satmaktadır. Ancak tiftik pazarı şeyhi ve tiftik ipliği esnafından birkaç kişi hileye baş vurarak, reyanın getirdiği ipliği, tiftik pazarından başka yerde satmaması için emr-i şerif temin etmişler ve buna dayanarak mahalle arasında tiftik satışını önlemiş ve şehre gelen tiftiği tekellerine alarak hem esnafa hem de reayaya zarar vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine sofçu esnafı Divan'a müracaatla söz konusu emrin kaldırılmasını ve bundan böyle reyanın getirdiği ipliği istediği yerde satmasına kimsenin müdahale etmemesini istemişlerdir. Askeri Ruznamçe'den tiftikçi esnafı şeyhinin Esseyid Feyzullah olduğu belirlenip Bursa kaleminden çıkarılan mukataa şartları, İrad-ı Cedid Defterdarı Mustafa Reşid'e sorulduğunda tiftik alım satımında inhisar oluşturmanın yasak olduğunu, binaenaleyh herkesin dilediği yerde alım satım yapabileceğini; tiftikçiler şeyhinin zarardan başka işe yaramadığını dolayısıyla meşihatlık kaydının kaldırılması ve reyanın istediği kişi ve dokuyucuya malını satması için emr-i şerif verilmesini ilam etmiş, Başdefterdar İbrahim'in telhisiyle de emr-i şerif verilmiştir. Buna göre, sof ve şali imali Ankara'ya mahsus olmayıp havalı kazalarında da imâl olduğundan her türlü inhisar yasaklandığı gibi 1210 şabanı (şubat-mart 1796) itibarıyla sofçular için "meşihatlık" müessesesi de ortadan kalkmıştır (189/875:153).

VII- Mahallî İdarecilerin Müdahaleleri

Ankara Damga mukataası devletin en büyük mukataalarından biri olup "*emr-i âli mucebince öteden beri mukataa reâyâlarının ahz u hats ve vaki olan umur u hususları mukataa eminleri marifetiyle rü'yet ve*

serbestiyet üzere zabt olunageldiği" için başta sancak mutasarrıfı olmak üzere kimsenin müdâhale etmeye hakkı yoktur. Ancak yukarıda belirtildiği üzere şeyhlik iddiasında olanlar dışında, zaman zaman mutasarrıf veya patriklerin mevkillerini kullanarak mukataalar üzerinden kazanç sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Mesela Ankara mutasarrıfı taşradan gelen iplik bezirgânlarını cezalandırmakta, mallarına el koyup kendilerini hapsedmekte hatta kale zindanına koymakta böylece mukataa reâyâsının dağılmasına ve dolayısıyla mukataa düzeninin bozulmasına yol açmaktadır. Durum Divân'a arz edilerek "*emr-i şerif suduru istîdâ*" edilmiştir. Bu sebeple Hazîne-i Âmire'de mahfuz Bursa Mukataası defterlerine bakılarak iltizamın şartları tesbit edilmiştir. Kayıtlara göre Ankara'dan İzmir, Halep ve diğer memleketlere giden tiftik ipliğinden kıyye başına 9 akça, simsariye ve zarar-ı kassabiye ile birlikte 12 akça alınıp simsariyesiz tiftik ipliği satılmayacaktır; mukataa gelirinin büyük kısmı iplik tüccârı ve bezirgânlardan sağlanmaktadır; mukataa serbestlik üzere idâre edilip, işlerine kadı ve eminden başkası karışmayacaktır. İlgili davaların konusu 10 bin akçayı aşarsa, Ankara'da görülmeyip İstanbul'a havâle edilecektir. Gerçek dışı iddialarla resim istenmesini önlemek için 1154 (1741-1742) ve 1165 (1751-1752) senelerinde emr-i şerif verilmiş ve mukataa kayıtlarına derkenar olunmuştur. 1196 (1782-1783) yılında da "*tayin ve tasrih olunan şurut ve kuyûdun tenfiz ve icrâsına*" ihtimâm gösterilerek, hilâfına izin verilmemesi emredilmiştir (171/857:146). 1204 (1789-1790) yılında Ankara sancağı mutasarrıfı mîrmîrân-ı kirâmdan İpeklizade Mustafa, Ankara sakinlerinden Salih adlı birini mütesellim tayin etmiş ancak Salih ahali ile anlaşamadığı gibi tayyaratı tahsile dahi liyâkatı olmadığından azledilerek onun yerine Damgacı Mustafa Ağa mütesellim tayin edilmiştir. Böylece damga mültezimliği ve sancak mütesellimliği aynı şahıs üzerinde toplanınca söz konusu sorun da Ankara açısından geç de olsa bertaraf edilmiş olmalıdır (180/866:168).

İzmir kadısına 10 zilkade 1197'de (7.10.1783) gönderilen bir hükümden öğrendiğimize göre tüccar taifesine İzmir'de de güçlük çıkarılmaktadır (172/858:343). Ankara Damgası ve tevâbiî mukataası gelirlerinin en büyük kısmını oluşturan tiftik ipliği yükleri İzmir'e vardığında, bunlarla ilgili işlerin eminler vasıtasıyla görülüp âyân, ehl-i örf ve voyvodanın karışmaması gerektiği ve İzmir'e tiftik ipliği götüren tüccâr İzmir'deki hanlarda mukim olup; tasarruflarında avarız hânesine bağlı bir vergi gerektiren emlak ve arâzî olmamasına rağmen İzmir voyvodası ve diğer ehl-i örf mensupları tarafından vergi istenmekte; ceza, hapis veya mallarına el konması söz konu-

su olmaktadır. Böyle olduğu için tüccârlar başka memleketlere gitmekte, mukataa bozulmakta ve geliri önemli ölçüde azalmaktadır. “*Evamir-i âliyye ve mugayir-i şurut, paşa kapusuna ve mahkemeye ihzar ve davası sübut olunmaksızın resim namıyla nesne mütalebesiyle rencide olunmayub taife-i mezkûrenin iktiza iden hususları marifet-i şer' ve mukataa ümenası marifetiyle görülüüb müdâhaleleri men' ve ref' olunmak babında*” 1171 senesi saferinin dokuzuncu (23.10.1757) ve 1175 senesi zilhiccesinin onyedinci (9.7.1762) günü ve nihayet 10 zilkade 1197'de (7.10.1783) bu hususlara uyulması için emr-i şerif verilmiştir (172/858:343).

Mukataa işlerine müdahale eden diğer bir taraf cemaat sorumluları olarak belirmektedir. Ankara'da Ermeni sofcu esnafının rüsumatı esnaf şeyh ve ustaları marifetiyle ümena tarafından zabt edilmektedir. Zimmî veya müslüman esnafın davaları emin marifetiyle görülüüp ehl-i örfün karışmaması, hapsetmemesi için ferman mevcut olduğu da bilinmektedir. Ancak Ermeni patrik, tayin ettiği zimmî mütesellim vasıtasıyla bunlardan yüksek meblağda akça aldırıldığından, esnaf bu rahibden kurtulmak için alış veriş yapmamaya başlamıştır. Mukataanın malını ödeyebilmesi için her gün 128 guruşa muhtaçken bu sebeple 10-15 guruşluk irad dahi hasıl olmamaktadır. Rahibin iftirası ile mukataa reayası ve tüccar taifesi mütesellim tarafından hapsedilerek emre aykırı davranılmakta ve miriye ve mukataaya zarar verilmektedir. Engel olunması için 1158 muharreminde (3.2.1745-28.2.1745) ferman alınmıştır (124/810:196).

VIII- Damga ve İhtisab Mukataaları Arasındaki Meseleler

Zaman zaman aynı dönemde farklı mukataa eminleri arasında aynı vergi kaleminin tahsil edilmek istenmesi sebebiyle sorunlar çıktığı görülmektedir. Bunların en önemlilerinden biri Damga ve İhtisab mukataaları arasında cereyan eden “bac-ı keyl” konusundaki anlaşmazlıktır.

Ankara Damga mukataası emini Elhac Ali 1119 (1707-1708) yılında Divan-ı Hümayun'a baş vurarak “*Ankara nefsindeki bac-ı bazar, bad-ı heva ve şinikin*” eskiden beri damga mukataası ile birlikte zabt olduğunu ancak İhtisab emini Ali'nin bunlara müdahale ederek Damga gelirlerinin azalmasına yol açtığını bildirerek; bac-ı bazar, bad-ı heva ve şinikin Damga tarafından zabt olunması için emr-i şerif istemiştir. Defterhane-i Âmire'ye bakıldığında bac-ı keylin Damga ya da İhtisab'a ait olmadığı, kadimden kim tarafından toplanageldi ise yine aynı şekilde toplanması için emir verildiğine dair derkenâr bulunduğu görülmüştür. Durum Elhac Ali'den önce Damga emini olan Ali'ye sorulduğunda; 1117 (1705-1706)

senesinde Damga emini iken bac-ı keyli Damga ile birlikte zabt ettiğini bildirmiş; o mahaldeki kişiler de bu yönde şehadet etmişler; 1100 (1698-1699)-1117 (1705-1706) yılları arasında ihtisab emini olan Bayram dahi keylin Damga tarafından alındığını ifade edince bundan sonra da Damga eminlerince zabt edilmesi için telhis verilmiştir. Telhis mucebince bac-ı keylin Damga tarafından toplanması ve “*kadime mugayir*” iş yapılmaması emredilmiştir (84/770:902). Ankara Damgası eminleri de bac-ı bazar, bad-ı heva ve şinikin uzun zamandan beri damga mukataası mülhakatından olduğunu; İhtisab mukataası mutasarrıfının kadime mugayir olarak bunlara müdahale ile rüsumatı topladığını ve İhtisab'ın müdahalesinin önlenmesi için emr-i şerif alındığını dolayısıyla mukataalarının zarar gördüğünü İstanbul'a arz ederek, söz konusu kalemlerin kadimden beri kim tarafından toplandığının kadı mahkemesi tarafından tesbit edilerek gereksiz müdahalelerin önlenmesi için emr-i şerif istemişlerdir. Bunun için tekrar Bursa Mukataası defterlerine bakıldığında bac-ı bazar, bad-ı heva ve şinikin Damga mülhakatından olup onunla birlikte toplandığı ve buna yönelik daha evvel bir emr-i şerifle anlaşmazlığın giderildiği ve böylece kırk yıldır bad-ı heva, bac-ı bazar ve şinikin Damga tarafından zabtolunduğu tesbit edilmiştir. Ancak İhtisab mukataasına malikâne mutasarrıf olan İbrahim Nazif de aynı konuda aldığı emri mahalline kaydettirdiği için kayıtlar tekrar incelenmiş ve Ankara kadısına, Defterhane-i Âmire'de zikir olunan bac-ı keylin İhtisab ya da Damgaya hasıl kayd olunmadığının tesbit edildiği bildirilmiştir. Böylece kadimden kim tarafından zabt edildiyse yine öyle zabt edilmesi ve bir kayda dayanmadan (bilâ sened) kimsenin müdahale etmemesinin sağlanması için 1174 (1760-1761) tarihli telhise binaen emr-i şerif verildiği görülmüş; iki mukataanın da (Damga ve İhtisab) ayrı ayrı beratları olduğu bac-ı bazar, bad-ı heva ve şinikin kadimden kim tarafından ve nasıl zabt edildiğinin tesbiti ve buna uyulması için 14 şaban 1175 (10.3.1762) tarihinde kadıya tekrar emir verilmiştir (147/833:446). Sonunda nefsi-i Ankara İhtisâb mukataası mutasarrıfının her sene mart ayına girildiğinde Damga mutasarrıflarına maktu' olarak üç yüzer guruş vermelerinin kararlaştırılarak meselenin çözüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak İhtisab mutasarrıfları 1197 (1783) senesinden beri ödeme yapmadıklarından İhtisâb mukataası mültezimlerinden söz konusu maktu'anın tamamen tahsil edilebilmesi için damga mâlikâncileri bir emr-i şerif istemişlerdir (174/860/208). Bu mesele geçmişte iki tarafın rızası ile çözümlenerek maktu' bedel ödenmesi yönünde

karar alındığı için tekrar kayıtlar incelenmemiş ve İhtisab tarafının söz konusu ödemeyi yapması emredilmiştir (186/872:233).

IX- Diğer Meseleler

Damga mukataasının 3/7 hissesine malikâne olarak mutasarrıf olan Ali, mukataa malından zimmetinde olan meblağı mevacib karşılığı olarak Tersane-yi Âmire'ye göndermesi gerekirken ve Tersane tarafından defalarca kendisinden istenmesine rağmen bu ödemededen kaçındığı için 1204 (1789-1790) senesi itibarıyla malikâne hissesi ref ve mîrî tarafından zabt olunmuştur. Buna rağmen mültezim, Ali'nin hissesine isabet eden geliri Hazine-i Âmireye teslim etmek yerine, malikânenin artık "eski" mutasarrıfı olan Ali'ye göndermeye devam etmiş; son olarak iltizam bedeline mahsuben bir poliçe yolladığı tesbit edilmiştir. Bu durumun önlenmesi için 5 ramazan 1204 (1789-1790) tarihinde damga eminine ferman gönderilmiş ve her ay Ali'nin hissesine isabet eden meblağı hazineye göndermesi aksi takdirde kendisinden tazmin olunacağı bildirilmiştir (180/866:214). Ancak Dergah-ı Mualla kapucubaşlarından Ali'nin, uhdesindeki Damga malikânesinin üç hissesine dair miriye olan borçlarını ödememekte ısrar etmesiyle "*ibret için*" mukataa üzerinden ref ve mîrî tarafından zabt olunmuştur. Ayrıca 1205 (1790-1791) senesinden itibaren mültezimin, malikâne sahibi Ali'ye ait gelirleri Hazine-i Âmireye irsali için Rikab-ı Hümayun Kaimmakamı Çukadarı Hacı Mahmud ile ferman gönderilmiştir. 1205 (1790-1791) senesi martından itibaren biriken aylıkların, emir ulaşır ulaşmaz tedarik edilerek süratle gönderilmesi ve şayet tekrar Ali'ye yollarsa kendisinden tazmin edileceği 1206 rebiülevvelinde (ekim-kasım 1791)mültezime tekrar bildirilmiştir (182/868:253).

Mukataa ile ilgili olarak sicillere akseden meseleler yukarıda belirtildiği gibi yalnız mukataanın malikâneye dönüşmesinden sonra malikâne sahipleri ve devlet canibi veya özellikle müstemin olmak üzere tüccarlarla eminler arasında değil, henüz malikâneye dönüşmeden önce de mültezim ve kefiller veya halef-selef eminler arasında da ortaya çıkmıştır. Mesela mart ayından evvel Ankara'dan ihraç edilerek İzmir, Halep veya İstanbul taraflarına gönderilen sof, iplik ve muhayyer yüklerinin "*çıklar bacı*" Ankara damgasının eski eminleri tarafından alınmaktadır. Mukataaların martî veya muharremî olarak adlandırılarak iltizamı mart ayı olanların 1 mart itibarıyla, muharrem ayı olanların 15 muharrem itibarıyla mültezimlerin tahvil dönemine girdikleri bilinmektedir. Damga mukataası da martî mukataa olmak hasebiyle mart ayından önceki gelirlerin eski emine ait

olması tabiidir. 1115 (1703-1704) yılında mukataa emini olan Ali, 1114 (1702-1703) yılı emini Mahmud Ağa'yı dava ederek Ankara'da ikamet eden bir müstem tûccarın İstanbul'a gönderdiği 11 yük ipliğın İstanbul'da alınması gereken vergilerini de aldığıını; yine bir zimmî tûccarın İstanbul'a yolladığı 2 yük ipliğın hem çıkar bacını hem de İstanbul'da ödemesi gereken vergilerini alarak ellerine eda temessükü verdiğini; söz konusu yüklerin resimleri 1115 martının ikinci günü (1703-1704) Ankara Damgası mülhakatından Beypazarı aklâmından Nalluhan'da alındığını bildirmiş ve 1115 (1703-1704) martının ikinci günü kendi tahviline girdiği için bedelini Mahmud Ağa'dan istediğini belirtmiştir. Mahmud Ağa ise söz konusu iplik yüklerinden rûsum aldığıını kabul etmekle beraber bunun kendi döneminde gerçekleştiğini söylemiş ve ayrıca Nalluhan'ın Beypazarı aklâmından olmadığını iddia etmiştir. Söz konusu rûsumun 1115 (1703-1704) martının ikinci günü Mahmud Ağa tarafından alındığı, iplik tûccarlarının da şehadetleriyle sicile kaydedilmekle beraber sonucun ne olduğunu bilemiyoruz²⁹. Diğer bir örnek olmak üzere 1117 (1705-1706) yılında Damga mukataasını iltizama alan mültezim Ali ile kefilî olan Mizan-ı Harir emini Ali arasındaki dava zikredilebilir. Mukataa malının ödenme döneminde, makbuzu iltizam bedelini aştığı gerekçesi ile mültezim, iltizam bedelini ödememiş ve bu bedel, kefaleti sebebiyle Mizan-ı Harir eminden alınmıştır. Mizan-ı Harir emini Ali, mültezim Ali'ye rücu edip iltizam bedelini istediğinde mültezim yine zarar iddiasıyla ödeme yapmamıştır. Bunun üzerine emin Ali durumu Dersaadet'e arz ederek teftiş yapılmasını ve mültezim Ali'nin zimmetinde kalan mal varsa alınması için hüküm istemiştir. Böylece gönderilen hükümde durumun derhal teftiş edilerek aynı konuda bir daha emr-i şerife ihtiyaç bırakılmaması bildirilmiştir (84/770:892). Sonucun ne olduğunu bilmesek de, en azından malikâne uygulamasına geçişte, bu tür sorunların rol aldığıını biliyoruz. Ancak anlaşılın odur ki çözüm olarak görülen yöntem de kısa sürede kendi sorunlarını doğurmuştur.

X- Genel Değerlendirme

Mukataanın serbestiyetle idare edilmesi sof ve şalının dokuma ve boyama ameliyesinin, ham tiftik satılmaması hususunun, dokumanın temel unsuru olan iplik satışının düzenlenmesinin mukataa eminleri uhdesinde olması demektir. Şu halde esnaf şeyhleri kendi sanatlarının icrasına müteallik hususlardan sorumlu olmakla beraber mukataanın genel olarak işleyişini denetleyen kişi, emindir. Böyle olduğu için hammadde ve ara malı ka-

çakçılığı ve dolayısıyla bunların kıtlığı önlenerek sürümün aksamaması, fiyatların yükselmemesi sağlanabilmektedir. Diğer bir ifade ile eminler bir yandan üretim organizasyonunda rol almakta diğer yandan vergi toplama ve denetimini yapmış olmaktadır. Genel olarak Osmanlı idarecilerinin piyasada darlık olmaması yönündeki zihniyetle hareket ettikleri bilinmektedir. Bunun uzantısı olarak Damga mukataası kapsamındaki konularda da kararlar merkezî olarak alınmakta, emin uygulamaktadır. Örnek vermek gerekirse ham tiftik ihracının yasak olması iradesi emine değil, merkeze bağlıdır. Aracılar mümkün merteye bertaraf edilmiştir. Meselâ bedestan dışında sof satışı yasak olup, dokuyucular mallarını sofçu esnafına aracısız olarak bizzat satmaktadır. Keza boya maddelerini piyasadan toplayıp boyacı esnafına satma girişimleri de yasaklanmaktadır. Yabancıların simsar aracılığı ile iplik ve dokuma aldığı anlaşılmağa beraber yerli tüccarın Osmanlı memleketi dahilinde satmak üzere toptan mal aldığıında bunun nasıl cereyan ettiği tespit edilememiştir. Böyle olduğu için, her hangi bir kayıt olmadığı düşünülebilir. Sof dokumasında kullanılan ipliklerin yurt dışına çıkarılmasına izin verilmemektedir. Bu anlamda ihracına izin verilen yalnız İzmir ipliği olarak tabir edilen bir cins ince ipliktir ve bundan sof dokunamadığı anlaşılmağa. Şu halde yerli üretimin bir anlamda korunduğu söylenebilir. İncelediğimiz belgelerde dokuyucular ve boyacılar için şeyhlik müessesesine rastlanmamıştır. Dokuma ve boyama ameliyesini bizzat emin organize etmektedir. Belgelerde “sofçular şeyhi” olarak zikredilen kişinin genellikle iplikçilerle ilgili olduğu görülmektedir. Yine de bu aşamada şeyhlik müessesesinin yalnız iplikçilere münhasır olduğu şeklinde bir iddia ortaya koyma durumunda değiliz. Diğer dikkat çekici bir husus mahalli mahkemelere getirilen sınırlamadır. Hatırlanacağı üzere dava konusu 10 bin akçayı aşığı taktirde davanın mahallinde görülmeyip, İstanbul’a sevki istenmiştir.

Netice olarak bir takım aksaklıklar görülse de malikâne uygulaması Osmanlı maliyesine en azından 18. yüzyılın sonlarına kadar kısmî bir rahatlık sağlamış olmalıdır. Bu yöntemin devlet maliyesine olan katkılarını yalnız muaccele ve mal bedeli olarak düşünmek yanıltıcı olur. Culûs, cebeli bedeli, kasr-ı yed resmi ve kalemiye harçları gibi ödentiler mütevazı rakamlar olmakla beraber ülke çapında malikâne sayısı dikkate alındığında ciddi bir yekûna ulaşmış olmalıdır³⁰.

Sicillerden mukataa mallarını yıllar itibarıyla nisbeten düzenli olarak tesbit etmekle beraber muaccele miktarları için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Zaman içinde para değerinde meydana gelen değişmeler ve mal bedelindeki küçük azalmalar

dikkate alındığında bu olumsuzluğun muaccele artışlarıyla telafi edildiği görülüyor. Elimizdeki iki muaccele rakamı bu kanaati teyid eder mahiyettedir. 1130 (1717-18) yılından 1200 (1785-86) yılına kadar mal bedelinde zaman zaman görülen 2500 guruş civarındaki azalmaya mukabil muaccelenin 10500 guruştan 1 yük 19214,5 guruşa yükselmesi bu cümledendir. Dolayısıyla şu an için bu bilgilere dayanarak yorum yapma imkânından mahrumuz. Diğer taraftan mukataa yalnız damga resimlerini değil simsariye, zarar-ı kassabiye gibi daha mütevazı eklere sahip olduğundan bunların paylarını da hesaba katmak gerekiyor. Bu eksikleri gidermek için Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ile Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi belgelerine müracaat zarureti görülmektedir. Hatta 17. yüzyıl mukataa bilgilerini de gözden geçirmek gerekmektedir, ancak bu sayılanlar mezkûr makalenin kapsam ve amacını aşar mahiyettedir.

Damga mukataası 1208 (1793-94) yılında kısmen İrad-ı Cedid ; 1222 (1807-1808) yılında da tamamen Darbhane kontrolüne girmiştir. Bu son tarihten itibaren mukataanın bir kısmının malikâne vasfını koruduğu ancak malikâneyi serbestiyet üzere idare etme yetkisinin malikânegilerden Darbhane'ye ve onun tarafından atanan emine geçtiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Genç (2000;195), genel olarak malikânegiler hayatta olduğu sürece onlara yapılan ödemelerin devam ettiğini belirtiyor.

Malikâne döneminde mukataayı tasarruf edenler değiştikçe, devlet muaccele miktarını revize etme imkânına sahip olmuştur. Mal bedelleri ise anlaşıldığına göre mukataa konusu vergilere bağlı olarak her yıl yeniden gözden geçirilebiliyor. Meselâ boya resimlerinde artış meydana geldikçe bunun mal ödemelerine yansıtıldığı görülüyor. Ancak resimlerde yapılan artışların çoğunlukla malikânegilerin tekliflerinden düşük miktarda gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Devlet bu konuda itidali elden bırakmıyor. Damga resmi ve çıkar bacınının ise dönem boyunca sabit bir miktar olduğu anlaşılıyor.

Diğer belirtilmesi gereken husus “*rişte-i sof rüsumu*” olarak adlandırılan verginin durumudur. Yukarıda belirtildiği üzere sof-şaliden alınan damga ve sair vergiler ile bu malların Ankara'dan çıkışında alınan iç gümrük mahiyetindeki çıkar bacı Ankara'da tahsil edilmektedir. Sof ipliği yurt dışına ihraç edileceği zaman ise gümrük mahallinde ayrı bir resim alınmaktadır ki işte “*rişte-i sof rüsumu*” budur. Bu şekilde İzmir ve İstanbul'da iplikten alınan resimlerin daha sonra Ankara Damgası'na ödenip ödenmediği konusu açık değildir. Fakat 1222 (1807-1808) tarihinde ilk defa “yed-i vahid” lafzının kullanılması rişte-i sof rüsumunun bu tarih itibarıyla Damga mukataasına ilhak edildiği intibamı vermektedir. Ayrıca

yine bu tarihte mukataanın emanete alındığı görülmektedir. Bu tarihte yapıp sonra iptal edilen bir iltizam işlemi mukataa malının 64500 guruş raddesine yükseldiğini göstermektedir. Bu rakam malikâne döneminde alınan miktarın iki mislidir. Kanaatimce bu artış bir yandan yıllar itibarıyla küçük oynamalar dışında sabit sayılabilecek olan mal miktarının güncelleştirilmesine bağlanabileceği gibi daha da önemli olarak, artık “*rişte-i sof*” resimlerinin aynı mukataaya dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır.

19. yüzyılın yalnız Osmanlı Devleti için değil belki bütün dünya için kritik bir dönem olduğu malûmdur. Bir yandan sanayi devriminin tezahürleri devşirilirken diğer yandan içte isyan dışta harp gibi siyasî olaylar ve salgın hastalıklar, kıtlıklar gibi tabîi sayılabilecek amillere bir de devrevi krizler gibi iktisadî unsurlar eklenmiştir. Ortaya çıkan manzardan Damga mukataası ve ona müteallik hususların etkilenmemesi düşünülemez. Öncelikle Ankara’da baş gösteren salgın hastalıklar Damga mukataası kapsamındaki işleri durma noktasına getirmiştir. Dolayısıyla tezgâh sayısındaki azalmayı yalnız serbest ticaretin etkisiyle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Elimizdeki belgeler 1229 (1813-1814) tarihinde görülen bu salgında sof ve şali üretimiyle uğraşan kitlenin neredeyse imha olduğunu ifade etmektedir. Bundan sonra da deyim yerindeyse “sektör”, bu tabîi krizin etkisini telafi edememiştir. Üretimdeki bu azalış ikame imkân ve ortamı doğurmuş, yabancı malların istilasını ikinci darbeyi vurmuştur. Böylece sof ve şaliye iç ve dış talepteki azalma da eklenince üretim ve ticaret bir daha eski parlak devrine dönememiştir. Yine de bütün bunlar sof üretim ve ticaretinin tamamen bittiği anlamını taşımıyor. Böylece bu ve bundan evvel yayınlanan (Karaman,2004) benzer mahiyetteki inceleme ile Damga mukataasının genel olarak işleyişi ve malikâne döneminde karşılaşılan sorunlar elden geldiğince açıklanmış olmaktadır. Daha ileri tarihli belgeler, bir müddetten beri işlerin “*şiraze-i nizam*”dan çıktığını ve devlet umurunun yeteri kadar gözetilemediğini en yetkili elden duyurmaktadır. Tanzimat’a yaklaşırken çekilen bu sancılar ayrı bir inceleme olarak takdim edilecektir. Şimdilik burada, mukataaların tekrar devlet kontrolüne geçtiği bu yeni dönemde, uzun zamandan beri softan damga resmi alınmadığının Osmanlı makamlarınca tesbit edildiğini belirtmekle yetinelim. Böylece 18. yüzyıl boyunca incelediğimiz belgelerde damga resminin miktarını belirleyemememizin altındaki sebep de ortaya çıkmış olacaktır.

Kaynakça

- Ankara Şer'îye Sicilleri Mikrofilm Arşivi Defter No:* 64/750, 79/765, 80/766, 81/767, 82/768, 83/769, 84/770, 85/771, 86/772, 87/773, 88/774, 89/775, 90/776, 93/779, 96/782, 100/786, 109/795, 113/799, 116/802, 118/804, 119/805, 121/807, 124/810, 136/822, 144/830, 147/833, 161/847, 162/848, 163/849, 171/857, 174/860, 175/861, 176/862, 177/863, 179/885, 180/866, 182/868, 184/870, 185/871, 186/872, 189/875, 195/881, 202/888, 205/891, 202/888, 205/895, 207/893, 208/894, 210/896, 212/898, 213/899, 215/901.
- Bursa Kalemî Mukataa İcmali*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Kamil Kepeci Tasnifi, No.1197/5274.
- BAĞIŞ, Ali İhsan (1985), "III. George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, ss. 43-52, Ankara.
- BAKIRER, Ömer; MADRAN, Emre (2000), "Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Tarih İçinde Ankara*, ss.105-127, Ankara.
- BAYKARA, Tuncer (1992), *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve 19. Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir.
- CERASI, Maurice M, (2001), *Osmanlı Kenti*, İstanbul.
- CEZAR, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık.
- DAĞLI, Yücel-Üçer, Cumhure (1997), *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara.
- ERGENÇ, Özer (1995), *Osmanlı Klasik dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara.
- GENÇ, Mehmet (2000), "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, ss. 99-152, İstanbul.
- KARAMAN, Deniz (2004), "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağında ki Malikane-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler", *bilig*, Sayı 29, ss.139-176.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1974), *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara.
- _____ (1985), "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, ss. 53-59, Ankara.
- _____ (1994), "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, ss.513-650, İstanbul.
- MANTRAN, Robert (1990), *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara.
- MATUZ, Joseph (1991), "Contributions to the Ottoman Institution of the İltizam" *Osmanlı Araştırmaları/The Journal Of Ottoman Studies XI*, ss.237-249, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Rifat (1998), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara.

ÖZKAYA Yücel (1985), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara.

ÖZVAR, Erol (1999), “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, III. Kısım*, Ankara.

(2003), *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, İstanbul.

TABAKOĞLU, Ahmet (1994), *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul.

Açıklamalar

- ¹ Fekete'nin, Osmanlı iltizam sisteminin ittifakla vergi toplama yöntemi olarak telakki edilmekle beraber; mukataaların bir vergi alanı olmanın yanısıra devletçe denetlenen bir kamu malı veya bir kamu malından faydalanma, onu kullanma hakkı, bir işletme ve yönetim tarzı da olduğuna dair mülahazaları üzerine konunun tartışıldığı bir kaynak olarak bkz.(Matuz,237 vd).
- ² (Genç:106-114). Genç (2000:114) culûs resminin 1703-1754 yılları arasında alındığını belirtmektedir.
- ³ (119/805:291). Milli Kütüphane'de bulunan şeriye sicillerinin her biri, eski ve yeni olmak üzere iki numara taşımaktadır. Bunlardan biri sicillerin Milli Kütüphane'ye taşınmadan evvelki numarası, diğeri Milli Kütüphane'de mikrofilme alınırken verilen numaradır. Belgelerin aslına müracaat etmek isteyenlere kolaylık sağlamak için bu çalışmada her iki numara da verilmiştir. Buna göre ilk numara sicillerin Etnoğrafya Müzesi veya mahalli kütüphanelerde bulunduğu dönemde verilen numaralardır. Kesme (/) işaretinden sonra mikrofilm arşiv numarası bulunmaktadır. İki noktadan sonraki numara ise söz konusu sicildeki hüküm/kayıt numarasıdır. Böylece bu notta yer alan 119 şeriye sicilinin eski, 805 ise yeni numarasıdır; hüküm ya da kayıt numarası ise değişmeyip her halükârda 291'dir. Ayrıca AŞS (Ankara Şeriye Sicili) veya MFA (Mikro Film Arşivi) gibi rumuzlar kullanılmamıştır.
- ⁴ Bu konuda 1128 yılında malikâne olan “hassha-i mîrlivâ-i Ankara ve beytülmal ve bac-ı hamr-ı nefsi-i Ankara” mukataası örnek gösterilebilir. Mukataanın 3 yük 8602 akçalık malından 2 yük 36602 akçası has mutasarıfına ödenmekte, 1000 akça irsaliye olarak hazineye gönderilmektedir (129/815:374).
- ⁵ Mesela genellikle “hassha-i mir liva” olarak zikredilen mensuh has, bac-ı hamr-ı Ankara ve beytülmalından oluşan malikâne-mukataa baş muhasebeye kayıtlıdır ve buradan takip edilmektedir (176/862:338). Ayrıca bkz. (Özvar,2003).
- ⁶ Geniş bilgi için bkz. (Özvar,2003:214) ve (Özvar,1999:1627). Malikâne konusu ile ilgili yayınlanmış geniş kapsamlı başlıca kaynaklar (Genç,2000), (Cezar,1986) ve (Özvar,2003) olarak sayılabilir.
- ⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Kamil Kepeci Tasnifinde 5274 numarada 1197 yılına ait bir Bursa kalemi mukataa icmalı bulunmaktadır.

- ⁸ “... Ankara ve tevbii mukataasının işbu bin yüz elli bir senesi martı ibtidasından sene-i kamile zabtı al'et-tarik'ül-emanet kendi adamımız olan Mustafa Ağa'ya tefviz ve der uhde ol dahi tefviz itmekle yedine işbu temessük virildi imdi mukataa-i merkumeyi sene-i mezbure martı ibtidasından sene-i kamile tamamına değin emaneten zabt ve tarafımıza aid ve raci olan mahsulat ve rüsumat cüzi ve külli her ne ise olugeldüğü üzere ahz u kabz idüb taraf-ı aherden bir dürlü müdahale olunmıya ...” MFA 119/805:283.
- ⁹ “... Ankara tamga mukataasının işbu bin yüz elli beş senesi martı ibtidasından bir sene tamamına değin zabtı sene-i sabıkı üzere gayr-i ez peşin mal ve kalemiyyesin dört taksit ile tarafımıza eda ve teslim eylemek şartıyla izzetli Hasan Ağa ile Elhac Hüseyin Ağa'ya ber vech-i iştirak der uhde ve iltizam anlar dahi kabul ve iltizam itmeleriyle yedlerine zabt için işbu temessük virildi imdi mümaleyhüma mukataa-i merkumeyi maa tevbiiha sene-i merkume ibtidasından bir sene-i kamile tamamına değin mustakilen serbestiyet üzere zabt ve tarafımıza aid ve raci olan mahsulat ve rusumat-ı miriye her ne ise tamamen ahz u kabz idüb taraf-ı aherden bir dürlü müdahale olunmıya...” MFA 121/807:643.
- ¹⁰ (207/893:122). “Bazı mahsüllerin devlet tarafından toplanıp yabancı tüccara satılması halinde alış ve satış fiyatları arasındaki farkın hazineye kalacağı” mülahazasıyla uygulanan yed-i vahid usulünün 1826 sonrasında uygulandığı belirtilmekte (Kütükoğlu, 1985:54), ancak elimizdeki 1224 tarihli belge uygulamanın daha erken tarihte başladığını göstermektedir: “... darbhane-i amirem tarafından zabt ve idare olunan mukataat-ı miriyeden resm-i tamga-yı Ankara ve tevbii mukataasının üç rub hissesi darbhane-i amiremde ve diğer rub hissesi müşterekleri uhdesinde olub öteden beri yed-i vahidden zabt ve idare olunagelmekle...” (208/894:529).
- ¹¹ (202/888:345). Bu kayıтта zikredilen mallar arasında softan bahis olmadığı dikkat çekmektedir. Ancak Özdemir (1998,236-237) bunu takip eden belgelerden 1817 yılının ilk sekiz ayında 5896 top şalı ve 1137,5 top sof üretildiğini tesbit etmiştir.
- ¹² Osmanlı memleketinde üretilen ve dış ticaret konusu olan mallar yerli tüccar tarafından iskele mahalline götürülerek iç gümrükler bunlar tarafından ödenmekte, yabancılar yalnız iskele/liman mahallinde %3 gümrük resmi ödeyerek malı memleketlerine götürmekte iken 18. yüzyıl sonlarına doğru yabancılar bizzat üretim bölgesine gelip mal alarak yurt dışına götürmeye başlamış ve dış ticaret yaptıkları için iç gümrükleri ödeyecek bir sebep olmadığını iddia etmişlerdir (Kütükoğlu,1974:64). İç gümrükler malın vardığı mahalde alınan amediye, malın mahrecinde alınan reftiye, yurt dışından getirilen malın her hangi bir Osmanlı şehrinde satılırken alınan masdariye ve son olarak transit resimlerini ifade eden müruriye olarak sıralanabilir. Kütükoğlu (1974:62-63), dahili gümrüklerin sancaklara göre farklı olabilmekle beraber genellikle ya kıymet üzerinden %3-5 ya

da yük başına 1-10 guruş olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan Özkaya (1985:127), 1740 yılında Akdeniz’de 10 İngiliz ticaret gemisine karşılık Fransızların 700 gemisi bulunduğunu bildirmektedir. Tabakoğlu (1994:225) da 18. yüzyılın ikinci yarısında, yüzyılın ilk yarısının tam aksine iktisadi daralma ve gerileme görüldüğünü; bütün sektörlerde 1760-70’lerden itibaren giderek belirginleşen bir üretim azalışı olduğunu ve vergi gelirlerindeki düşüşün bu tesbiti desteklediğini bildirmektedir. Bağış (1985:44) 1768-1774 Türk-Rus harbinin Osmanlı ticaretini olumsuz yönde etkileyerek durgunluğa yol açtığını; 1770’lerde Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından tahrip edildiğini ve bölgede bir ticaret ortamının olmadığını belirtmektedir. 1787 yılında yeni bir Osmanlı-Rus harbi patlak vermiş; 1798’de Napolyon’un Mısır seferinden sonra 1799 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 1802 yılından başlamak üzere İngilizlere Karadeniz’de ticaret imkanı tanıyan bir anlaşma yapılmış; Fransa’nın Mısır’ı işgaliyle Osmanlı-Fransız ticareti sekteye uğradığı gibi deniz ticaret yolları da değişikliğe uğrayarak, İngilizler lehine bir durum ortaya çıkmıştır (Bağış,1985:48). Öyle ki aynı kaynak 1812 yılında İngiltere’nin Osmanlı Devletine yaptığı ihracatın yüz yılın en yüksek seviyesine ulaştığını ve yerli mamullerin bu mallarla rekabet edemediğini bildirmektedir (Bağış,1985:50). Baykara (1992:119) 19. yüzyılda Trabzon limanında İzmir ve İstanbul’dan daha fazla ihracat-ithalat yapıldığını ve Trabzon’un Türk dış ticaretinde birinci sırayı aldığını belirterek bunu Trabzon’un müsait coğrafyasına bağlamakta ancak Süveyş kanalının açılmasıyla bu ticaretin mecra değiştirdiğini ve sonuçta Erzurum’u batıya bağlayan yolun işlemez hale gelerek yalnız Tokad ve Ankara’nın değil, İzmir yakınlarındaki Alaşehir’in de küçüldüğünü ifade etmektedir. Yine Kütükoğlu (1985:54-56) 19. yüzyıl başlarında İngiltere, Avusturya ve Rusya ile yapılan anlaşmalarla yabancı tüccarın yerli tüccar statüsüne tabi tutulmasıyla “kağıt üzerinde” iç gümrükleri ödemelerinin sağlandığını; nihayet 1838 anlaşmasıyla ihraç mallarından dahili resim alınmasından vazgeçilerek yalnız %9 amediyye alınması kararlaştırıldığını ve bunu da malı üretim bölgesinden iskeleye getiren yerli veya yabancı tüccar tarafından ödenmesinin kabul edildiğini belirtmektedir.

¹³ Ergenç (1995:101,118) damgalama işleminin sofalar cendereye çekildikten sonra yapıldığını, 1590 yılında tezgah resmi alındığını belirtmektedir. Mantran (1990:295-296) 17. yüzyılda İstanbul’da arşında bir akça damga resmi alındığını ifade etmekle beraber, bunun sofalarla ilgili olup olmadığı belli değildir. Özkaya’da (1984) okka başına yedi akçalık damga resminden bahsetmektedir.

¹⁴ “Çile” olarak tabir edilen unsurun, dokumaların enleri ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kütükoğlu (1994,628), çuka ile ilgili olarak kamy taraklardan oluşan tezgahın her kırk dişinin bir çile addedildiğini ve atkı ipliklerinin kırk çile olması gerektiğini belirtmektedir. Böylece “çilesi noksan” olan dokumanın eni, satandart ölçüden daha dar olmalıdır.

¹⁵ 64/750:383 ve 184/870:130 numaralı kayıtlarda vergi konu ve miktarları hemen hemen aynen tekrarlanmaktadır. Bunlardan ilkinde “...Ankarada (...)dan çıkar bacı yük başına yüz yirmişer akça ve İstanbula gidenden seksener akça ve Haleb ve sair diyarlara gidenden yüz altmışar akça alına...” ifadesinde parantez içinde gösterilen ve okuyamadığım kelime, ikinci kayıтта bulunmamaktadır. Bu kısım aşağıdaki notta italik yazıyla gösterilmiştir. Kanaatimce 64/750:383 numaralı kaydı yazan katip de bu kelimeyi okuyamayıp resmetmiş, 184/870:130 numaralı kayıтта ise kelimeye yer verilmemiştir. Bu kelimenin epey zorlama ile ipek olarak okunabileceğini düşünüyorum bkz. (Karaman,2004). Diğer taraftan bu belgede “yağmurluk nevresi?” şeklinde gösterilen kelime başka kayıtlarda “büresi” veya “yürüsü” gibi de okunabilmektedir.

¹⁶ “...bu defa der aliyyeme gelen tahriratın sui mefhumunda İzmir ipliği tabir olunan iplik öteden beru kaza-i mezburede vaki tamga mukataası emini marifetiyle işlenüb ... çıkar bacı Ankarada yük başına bir guruş olmak üzere ve tamga akçasından gayrı tiftik ipliğinden İstanbulda vukiyye başına onar akça ve İzmir ve Haleb ve sair diyarlara gidenden vukiyye başına dokuz akça sene-i sabıkalarda olduğu minval üzere alına ve Beypazarında tiftik ipliğinden çıkar bacı yük başına sene-i sabıkada olduğu minval üzere dörder guruş alına ve yağmurluk sofundan yirmi dört akça cenderelü sofdan sekiz akça ve beyaz sofdan on altışar akça ve yağmurluk nevresinden sekizer akça ve kuşakdan ikişer akça ümena-yı sabıkın aldığı minval üzere ve *Ankarada çıkar bacı yük başına yüz yirmi beşer akça ve İstanbula gidenden seksenbir akça ve Haleb ve sair diyarlara gidenden yüz altmış akça alına* ve resmi verilmedik tiftik ipliğinden ve kuşak kaçıranlar bulundukca miriychün girift olunmak şurutundan idigü ... ve İzmir ipliğinin işlenmeden taşra gitmesi eğerçi şurut-ı mukataada musarrah olmayub lakin iplik mezbur işlenmeksizin taşra götürülmemesi nizam-ı mukataadan ise nizam-ı mukataa mukteza-yı şurut misillü olduğu malikânededen der kenar olunmağla ve iplik mezbur işlenmeden taşra gitmesi nizam-ı mukataaya muhal ve ve emval-i miriyyenin kesri tertibini muceb olacağı ... iplik mezburun işlenmeden taşra götürülmesi ber vech-i meşruh nizam-ı mukataadan ise fımabad hıfzül nizam ol makule işlenmedik ipliğin aher diyara nakline ruhsat verilmemek üzere emr-i şerifim verilmek babında ... bilfiil baş defterdarım Şerif Mehmed dame uluvvuhu telhis itmegin imdi telhis mucebince amel olunmak babında fermanım sadır olmuşdur buyurdum ki .. 1206” (184/870:130); “... şurut-ı iltizamı mahallinde tiftik ipliğinden İzmir ve Haleb ve sair diyarlara gidenden kıyye başına dokuz akça sene-i sabıkalarda alındığı üzere alınıb simsariye ve zarar-ı kassabiyesiyle maan on ikişer akça alına deyu simsariyesiz tiftik ipliği furuht olunmayub kadimden olageldiği üzere alınıb .. 1196” (171/857:146)

¹⁷ Şehir plancısı Cerası (2001:120) bedestanı, Osmanlı çarşılarının kalbi olarak tanımlamaktadır. Buna göre bedestan çevresine yerleşen dükkanların belirgin bir

sırası vardır. Sattıkları malın değeri ne kadar yüksek ise dükkanların yeri bedestana o kadar yakın olur. Bu çekirdeğin çevresindeki ilk çember hanlardan oluşur; bir sonrakinde değeri daha az olan malların satıldığı dükkanlar ve zenaat bölgeleri bulunur. Son olarak en dış bölgede deri atölyeleri ve pazarlar yer alır.

¹⁸ “... mukataa-i merkume mülhakatından olan Ayaş ve İstanos kasabalarında esnafdan olmayan bazı ecanib makulesi kimesneler destgahlar peyda ve çilesi noksan yalınkat kalb şaliler nesc ve ibadullahı ızrardan hali olmadıklarından mada intizam-ı mukataanın ihtilaline bais olduklarından bundan mukaddemce evamir-i aliyye-i müteaddide ile men ve ref ve Ankara bedestanında ol makule kalb ve çilesi noksan şali fûruht olunmayub ve tamgalanmayub bir takrile ele geçirdiklerinde ashabi tedib ve şalileri miriyçün girift olunmak üzere şurut-ı mukataa mucebince tekrar evamir-i aliyye idar olunmuşiken yine memnu ve mütenebbih olmayub zikr olunan kasabalarda ve sair mahallerde esnafdan haric ecanib makulesi kimesneler destgahlar peyda ve kalb ve çilesi noksan şaliler nesc ve bir takrib ile Ankara bedestanında fûruht ve simsar yediyle damgaladub bu vechile nizam-ı mukataanın ihtilaline badi oldukların bildirüb ... Ankara bedestanından gayri bir mahalde sof ve şali fûruht olunmayub hilaf-ı şurut ve mukaddema sadır olan emr-i aliyyeme mugayir bir ferde vaz-ı hareket itdirilmemek için emr-i şerifim sudurunu mümaileyhüma istida-yı inayet itmele-riyle ... fimabad zikr olunan mahallerde ve keزالik nefsi-i Ankarada vaki mîrî boyahanelerden gayri mahalde boyatmayub men-i külli birle men ve ref ve suk hariclerde fûruht itmeyüb bedestanda müzayede birle hırfet-i merkumeden gayri bir ferde fûruht olunmayub tamga eminine tamga için getürdükleri yirmi çileden noksan ve kalb boya ile boyanmış şali her kimin yedinde bulunur ise tamga darb olunmayub ... ashabi gereği gibi tedib olunmak ve bu şurut düsturülamel tutulub hilafı bir ferde vaz u hareket itdirilmemek için bin yüz yetmiş iki senesi cemaziyelahirinin yirmi yedinci gününde ba telhis feman-ı ali emr-i şerif-i alişan verildiği der kenar olunmağla imdi der kenarı mucebince amel olunmak ferman olunmuşdur buyurdum ki...” (147/833:557).

¹⁹ “...Süleyman zide mecduhu ordyu hümayunuma arzuhal idüb ... öteden berü Ankara’da nesc olunan sofları destgah ashabları kendüleri fûruht idegelmiş iken bir az müddetden berü simsar namıyla bazı kimesneler peyda ve sofun bey ü şırası kendülere mahsus idüb ... sofun beher topuna birer ikişer gurus zam iderek sofların ziyade bahaya çıkmasına sebep olduklarından gayri kalb soflar zuhur ... ve al boyacılar dahi birbirleriyle ittihad ve sof sahiblerinden mutaddan ziyade akça virenlerin sofları eslah boya ile ve mutaddan ziyade akça virmeyenlerin sofların açık boya ile boyayub ve dahi nice dürlü cevr ve eziyet eyledüklerinden bu hususda mukataanın nizamı ihtilaline mal-ı mirinin kesr ü noksanına bais bir halde olmağla muhaddes olan sof simsarları min bad sofun bey ü şırasına müdahale etmeyüb kadimden olugeldüğü üzere destgah ashabi işledükleri sofları kendüleri fûruht itmek üzere ve tiftik boyacıları dahi kalb boya istimal eylememek ve al

boyacıların ittihad ve şirketleri fesh ve sof sahiblerinin öteden berü olan bahadan ziyade akça taleb itmeyüb sofların cümlesin âlâ boya ile boyayub kat'a kimesneye gadr ve himaye olmamak üzere ahvallerine gereği gibi nizam virülüb suret-i mezkureye ifrağ olunduktan sonra bir tarik ile hilafına harekete rıza ve cevaz gösterilmemek babında bundan akdem emr-i şerifim verilmekle mukataa-i mezburun nizam ve zabtı voyvodalarına münhasır olmağla simsar taifesinin müdahalesi ve boyacı esnafının kalb boya işleyenleri dahi men ve def için mukaddema virilen ferman-ı alıšanım mucebince emr-i şerifim verilmek ricasına istidayı inayet eyledüğü ecilden ... 1141 senesi receb-i şerifinin yirmi beşinci günü telhis mucebince emr-i şerifim virildüğü der kenar olundukda imdi der kenarı mucebince amel olunmak fermanım olmuştur buyurdum ki...26 muharrem'ülharam 1150" (118/804:646).

²⁰ "... emin izni olmadıkça boyacılar sof boyamamak ve perdahtçılar perdaht itmemek yedlerinde olan malikâne berevatında masruh ve şurut olunduğuna binaen medine-i Ankarada vaki bilcümle boyahane ve cendrehaneler ez kadim karar-ı maruf icareleriyle ümena taraflarından isticar ve imâl olunugelüb derunlarında mevcut olan boya kazanları vesair bilcümle alat ve edevatları eminlerin kendü malı olmak hatta çiçek ve çivid makulesi enva-ı boya ve levazım-ı saireyi dahi ümena kendüleri tedarik ve vaz ve mevcut idüb ve içlerinde işleyen boyacıyan taifesi ledel iktiza boya ve sair mübayaası icab iden lazımeyi eminlerden iştırı eyleyüb haricden kârhanelere bir dirhem boya ve sair malzeme girmemek ve mukataaya tabi mecmu-ı esnaf ve ehl-i hirefin zabt u rapt ve ihrac ve idhal ve imâl ve adem-i imalleri hususları dahi eminlere maruz olmak..." (136/822:369). Faroqhi (2000:182) "Ankara boyahanesinin tek bir binada çalışan ustaların kendi kazan ve araçlarının bulunduğu, bir tür kooperatifi andırdığı anlaşılıyor" demektedir.

²¹ "... mukataat-ı cesime-i miriyyeden olub rub hissesi irad-ı cedid-i hümayunum hazinesi tarafından zabt ve idare olunan resm-i tamga-yı Ankara ve boyahane-i Ankara mukataasının ekser hasilatı medine-i Ankarada nesc ve boyahane-i Ankarada şalı ve soflardan ber mutad alınıgelen tamga ve sıbgiyeden ibaret iken boyahane-i mezkurenin lazime-i sıbgiyesinden olan mazu ve sair ecza-yı mütenevvia ve ecnas-ı boya ve hutub üçer ve beşer kat baha ile tedarik olunduğundan masrafı mal-ı mirisine vefa itmeyüb bundan böyle boyahane-i mezkurenin terk ve tatil olacağı zahir olmağla siyanetül mîrî ber vech-i muharrer mütezayid olan boyahane masrafına medar için öteden beri beher topundan ellişer para sıbgiye alınıgelen elvan-ı şaliye otuz para zam ile seksener paraya ve altmışar para alınıgelen sof ve siyah şaliye dahi otuzar para zam ile doksanar paraya ve doksanar para alınan portakalî renginde şaliye kezalik otuz para zam ile yüz yirmişer paraya iblağ ve fimabad bu vechile sıbgiye alınmak üzere emr-i şerifim sudurunu mukataa-i mezkurenin üç rubuna mutasarrıf olan ashab-ı malikâne

ba arzihal istida ve sayetül mîrî mal-ı mukayyedi yirmi dokuz bin otuz sekiz bu-
çuk guruş yirmi iki akçaya yüz altmış bir guruş ve otuz sekiz akça zam ile tanzim
olunmasını irad-ı cedid-i hümayunum defterdarı iftiharül ümera vel ekabir Mus-
tafa Reşid dame uluvvuhu ba ilam inha itmekle ancak şalici ve sofcu esnafı fil asl
bir zirâ kırk paraya fûruht olunan şaliyi şimdi altmış para ve altmış paraya satılan
âlâ şaliyi diledikleri gibi yüz paraya ve dahi ziyadeye fûruht itmeleriyle otuz zirâ'
ve daha ziyade gelen şali ve sofun beher topuna sibgiye olarak bu defa zammı
istida olunan otuz paradan beher zirâna birer para ve belki dahi noksan isabet
eyledüğünden şali ve sofun bahasına terfiyi müstelzim olmamak mülasebesiyle
esnafa ve ibadullaha mazarratı olmayacağını bu vechile tanzim olunmadığı tak-
dirce refte mal-ı mukataa tedenni bulub encamında hasaratı canib-i miriye
raci olacağı ... babında ... bilfiil baş defterdarım Elhac İbrahim dame uluvvuhu
telhis itmekle imdi telhisi mucibince amel olunmak babında ferman-ı alişanım
sadır olmuştur buyurdum ki ... 1208 safer” (185/871:283)

²² “... tüccar taifesi ve sairlerinin yedlerinde olan tiftik ipliği bu ana değin vezn
olunugelüb aher kimesne yediyle vezn olunugelmiş değil iken bu sene-i
mübarekede tüccar taifesi ve sairlerin tiftik ipliklerin vezn olundukları mahalle
getürmeyüb hafıyyeten alub diledikleri kimesnelere fûruht idüb kendi tarafların-
dan kantar ile vezn itmeleriyle kolculuk ve ağalık namıyla aldık deyu mal-ı miri-
ye gadr eyledüklerin bildirüb aher yerde kantar ile tiftik ipliği vezn olmayub her
kimin yedinde bulunur ise kadimden almageldiği üzere rüsum-ı vezzaniyeleri
alınub tüccar taifesi ve sairlerine inad ve muhalefet itdirilmeyüb kolculuk ve ağa-
lık namıyla cevaplarına dahi amel olunmayub rüsum-ı mîrî tahsil olunmak babın-
da emr-i şerif reca eylediği ecilden...” (96/782:418).

²³ 17. yüzyılda “Ankara bölgesinin yünleri İstanbul’a ve Galata’ya Ankara-Bolu-
Üsküdar-İstanbul yolundan ‘nihai’ biçimleriyle gelip sonra da Fransız, Hollanda,
İngiliz veya Venedik gemilerine yüklen”diği (Mantran,198); 19. yüzyıl ortaların-
da ise Barkley’e dayanarak Ankara’da moher ticareti yapan ancak iki üç İngiliz
acentenin kaldığı ve hemen tüm yünlerin işlenmek üzere İngiltere’ye götürüldüğü
belirtilmektedir (Bakırer, Madran,111).

²⁴ “...medine-i Ankara ve Beypazarında hasıl olan sof ipliğini kadimül eyyamdan
berü yerlü tüccarı İzmir iskelesine götürüb ve İzmirde frenk tüccarına bey idüb ve
tayin olan mahalde rüsumları tamgacı olanlara eda idegelmişler iken birkaç sene-
den berü müstem taifesinden memalik-i mahrusede ... vaki iskelelerde olan
efrenc taifesi kadimden oturdukları iskelelerden kalkub hilaf-ı mutad Ankara ve
Beypazarında sakin olub işтира eyledükleri tiftik ipliği yüklerinden bazılarını
hafıyyeten ve aşikare götürdüklerinin... diyar-ı aherden gelen tüccar-ı sairenin
dahi inkıtama ve Ankara tamgası mukataasına kesr-i azim tertibine bais olmaları-
yla ... taife-yi mezbureden elyevm Ankara ve Beypazarında sakin olanların i-
kametleri mahdud olmağla kadîmî üzere varub İzmirde sakin olmalarıçün bundan
akdem emr-i şerifim virilmekle Ankaradan etrafa münharif olan tüccar-ı saire yi-

ne medine-i mezbureye gelüb ticaret melufelerine itibar itmekle ... ahvali nizama mübeddel olmak üzere iken taife -i mezbureden bazıları Ankarada tiftik ipliklerimiz ve sair eşyamız ve Ankara ahalisinden nice kimesneler ile hesabımız vardır deyu altı aya değin hesapları görüb eşyaların İzmire nakl itmek üzere emr-i şerif ısdar idüb ... senki mimiran mümaileyh ve Ankara naibi mevlana mezkursun ... cümlesin varub İzmirde sakın olmak üzere irsal mukataa-i mezbureyi bir gün evvel bu ihtilalden tahlise ziyadesiyle takyid ve ihtimam eylemek babında ferman-ı alışanım sadır olmuşdur buyurdum ki ...” 1020 (85/771:433).

²⁵ Osmanlı Devleti’nde her padişah tahta çıktığında ahidnamelerin yenilendiği bilinmektedir. İngilizler’e yasak olmayan malların götürülmesi izni verilmiştir. Kütükoğlu (1974:31-32), IV. Mehmed zamanında evasıt-ı cemaiyelahir 1086 (1675 eylül başları) tarihli ahidnameye göre İngilizlerden “Ankara ve Beypazarı’ndan sof ve tiftik ipliği aldıklarında %3 gümrüğünü ödedikten sonra bac-ı ihraciye namıyla başka bir şey” istenmeyeceğini belirtmekte; bundan sonraki ahidnamelerin teyid mahiyetini taşıyarak yeni madde eklenmediğini bildirmektedir. Bu durumda ya Fransızlara verilen ahidname farklı olmalıdır ya da tercümeden kaynaklanan bir yanlış anlaşılma olmalıdır. Kaldı ki aşağıdaki notta görüleceği üzere ham tiftik ihraç yasağı kapsamındadır.

²⁶ “... Ankarada işlenen tiftik ipliği frengistana ve sair mahallere tüccar taifesi nakl idegelüb ancak işlenmemiş sof tiftiği kat’a nakl olmuş değil iken hala efrenc taifesi ve sair tüccar makuleleri henüz işlenmemiş tiftiği hafiyeten nakl idüb Ankarada işlenecek sof ve ipliği min küllil vücuh noksan tertib eyledüğünden naşi mal-ı mukataaya kesr ü noksan olmağla fımabad gerek Frengistana ve gerek sair mahallere tüccar taifesi henüz işlenmemiş tiftik ipliği nakl idüb gizli ve aşıkare yedlerinde bulunur ise mîrî için girift olunmak babında emr-i şerifim reca eyledükleri ecilden hazine-i amiremde mahfuz Burusa mukataası defterlerine nazar olundukda ... Rumelinde ve İstanbulda ve Anadoluada resm virilmedik tiftik ipliği ve tamgasız sof bulunursa miriyçün girift olunmak üzere mastur olub divan-ı hümayunum defterlerine dahi nazar olundukda Frencelüye ita olunan ahidname-i hümayunumda tiftik ipliğine müteallik bir nesne bulunmadığı der kenar olundukda ... henüz işlenmemiş tiftik nakl iderler ise ele geçirdikde miriyçün girift olunmak üzere emr-i şerif verilmek babında arz u telhis olundukda imdi telhis mucibince amel olunmak babında ferman-ı alışanım sadır olmuşdur buyurdum ki ...” 1132 (96/782:419).

²⁷ Kütükoğlu (1985:54), İngilizlere verilen ahidnamelerde “ihracı memnu olmayan metallerden gayrı” her şeyin ticaretinin yapılabileceğini belirtmektedir. Aynı hususun Fransızlar için geçerli olup olmadığına dair bir bilgi bulunmuyor.

²⁸ “... mukataa-i mezburun azim hasilatı efrenc taifesinin Ankaradan cem ve ihrac eyledikleri tiftik yüklerinden alınıgelen çıkar bacı tabir olunan rüsumdan ibaret olduğuna binaen azl olunmamış tiftiğin diyar-ı ahire nakli memnuattan olub ve

resmi verilmeden tiftik ve rişte-i tiftik her ne mahalde ve kimin yedinde bulunursa miriyçün girift olunduktan sonra ashâbı dahi muhkem tedib ve gûşmâl olunmak şurutundan idiğü der kenar ve der kenarı şurutu üzere yüz doksan altı senesi rebülahirinin onbeşinci günü tarihinde emr-i şerifim verildiği Bursa mukataasından der kenar ve istidaları mucubince amel olunmak fermanım olmuştur buyurdum ki...” 175/861:149

²⁹ “...115 senesinde medine-i Ankarada tamga mukataası emini olan ... Ali Ağa... 1114 senesinde mukata-i mezbure emini olan ... Mahmud Ağa mahzarında üzerine takrir-i deavi idüb mart duhulünden evvel medine-i mezbureden ihrac olunub İzmir ve Halep ve İstanbul caniblerine giden iplik ve sof ve muhayyer yüklerinin mutad-ı kadim üzere çıkar bacını medine-i mezburede emini-i sabık olanlar ahz idegelüb ve İzmir ve Halep ve İstanbul rüsum-ı mutadesin emini lahak olanlar ahz idegelmişler iken mezbur Mahmud Ağa işbu sene-i mübareke martı duhulünden üç gün mukaddem Françe tüccarından olub medine-i mezburede mütemekkin ... nam müstemin medine-i mezbureden ihrac ve mahmiyye-i İstanbula irsal eylediği onbir yük ipliğin mahmiyye-i merkumede eda idecek rüsumun ve yine medine-i mezburede mütemekkin Akoğlanoğlu nam yahudinin mahmiyye-i mezbureye irsal eylediği ipliğinin çıkar bacını ahz eylediğinden maada mahmiyye-i mezburede eda idecek rüsum-ı mutadeyi dahi ahz ve yedlerine eda tezkeresi verdikten sonra zıkr olunan yükleri mahmiyye-i mezbureye götürülmeğün sene-i mezbure martı ikinci günü mukataa-i mezbure mülhakatından Beypazarı aklamından Nalluhan dimekle maruf ... ahz olunub mahmiyye-i mezburede eda idecek rüsum-ı mutade benim zamanıma düşmekle hala mezbur Mahmud Ağadan taleb eylediğimde edadan imtina ider...” (82/768:517).

³⁰ Kalemeye harçları esasen devlete değil, devlet görevlilerine yapılan bir ödeme olmakla beraber; şayet bu ödeme yapılmıyaydı söz konusu kişilere yine devlet kaynaklarından aktarma yapılacak olması her halde bu harçların da sağlanan toplam gelire dahil edilmesini gerektirir. Her ne kadar Damga mukataası için kalemeye rakamlarını belirleyemesek de İhtisab mukataası için elde ettiklerimiz genel olarak fikir vermektedir. 1160 (1747-1748) senesinde Ankara’daki İhtisab mukataasından başdefterdarın hissesine 36,5 guruş “kalemeye akçası” düşmektedir (129/815:276). Bu ifade, İhtisab mukataasından başkalarının da kalemeye hissesi aldığı gibi başdefterdarın da başka mukataalardan ayrıca hisse aldığı intibamı vermektedir. Diğer taraftan İhtisab mukataası ile ilgili geniş bilgi “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamasına Bir Örnek: Ankara İhtisab Mukataasının 150 Yılı” başlığı ile hazırlanmış olmakla beraber henüz yayınlanmamıştır.

The Ankara Damga Mukataası (Stamp Tax) in the 18th Century

Ph. Deniz KARAMAN*

Abstract: The practice of malikâne (state lands held by a private owner) that could be defined as mukataa (state-owned source of revenue) sold the real persons and held for life in Ottoman finance began in 1695 (1106-1107 AH). The Ankara damga (sales tax) mukataası belonged to the Sultan until the latter part of the 17th century, later it was converted to a malikâne. Around 1800-1801 it began to be administered by the İrad-ı Cedid Treasury and around 1809-1810 by the Darbhane-i Amire (Imperial Mint). In these years, although a ¼ share of the mukataa was a malikâne, it was no longer administered by the owners of the malikâne. The sales tax mukataa included the “hassha-i tamga-i Ankara ve simsariye ve zarar-ı kassabiye ve boyahane ve cenderehane ve tevabii” (Ankara’s sales tax domains, broker’s commissions, the tax for the Janissaries’ meat rations, dyer’s shops, mohair cloth presses and their dependents). Information relating to the owners of mukataa regarded as malikâne, the yearly payments (mal), cash value (muaccele) and the discussion of the particulars is obtained from the şer’iye sicilleri (registers kept by the qadis). Above all, according to these records, the export of the unprocessed fine wool used in the weaving of mohair was forbidden. By taking these raw materials out of Ankara it was hoped to prevent an increase in the price of yarn and mohair. The sale of yarns used in the weaving of mohair was carried out by the manufacturers in the neighborhoods and streets; from here the remaining amount was sold to the yarn sellers’ guild. Broker’s fees were only applicable to foreigners. All activities connected with mohair were conducted under the supervision and with the permission of an emin/mültezim (one responsible for the mukataa or its administrator, but not its owner). In this context a dyer’s shop was in the monopoly of an emin and calling any kind of “union” (ittihad) formed by private citizens or guild a “monopoly” (inhisar) was forbidden. The şer’iye sicilleri provide us with information on both the subject of malikâne and conflicts among them. Again, we can learn from the şer’iye sicilleri about orders of mohair made for the palace; the collection of the “exit tax” (çıkarcı) on mohair yarn leaving Ankara; the requirement for mohair yarn whose tax was unpaid or mohair tax without sales tax to be seized in the name of the state; factors that lead to the dispersal of a mukataa’s subjects; the problems that arose when more than one mukataa owner in the same area appeared; the price increases that occurred through goods secretly collected from the market smuggled abroad and how state revenue was effected by this.

Key Words: malikane, damga mukataası, Ankara, mohair, yarn, fine wool, dyer’s shop

---

* *Consultant of Prime – Ministry / ANKARA*
e-mail: dkaraman2000@yahoo.com

Анкарская Дамга Мукатаасы (Налоговая печать) 18. в. согласно реестрам Şer'i (Шери)

Дениз КАРАМАН, Др.*

Резюме: В Османской экономике маликане (имение) продажа мукатаатов частным лицам началась в 1695 г. Анкарская дамга мукатаасы до конца 17. в. принадлежала дворцовой элите и в 1717-1718 гг. была переобразована в маликане. К концу 18 в. она вошла в частичное распоряжение ирад-ы джедид хазине (новой казны), а через некоторое время в полное распоряжение Дарбхане-и Амуре. В эти годы 1-4 часть мукатааты все еще была маликане, ею распоряжались маликане мутассарыфы. В Реестрах Шери имеются сведения о владельцах и особенностях владения мукатаа. В связи с этим, прежде всего был запрещен вывоз за пределы Анкары сырья, т.е. козьего пуха, употребляемого в пряже тонкой ангорской шерсти. Таким образом пытались предотвратить рост цен на пряжу и шерсть. Продажа пряжи, употребляемой в изготовлении ангорской шерсти, проводилась изготовителями на улицах, а оставшаяся часть продавалась продавцам шерсти. Продажа шерсти осуществлялась продавцами, прядильщики же шерсти отдавали свою продукцию продавцам без посредников. Посредничество было присуще только иностранцам. Все действия, связанные с шерстью, проводились под строгим контролем и только с особого разрешения.

Ключевые слова: маликане, дамга мукатаасы, Анкара, прибыльный налог, шерсть, пряжа, козий пух, красильня

---

* Советник Премьер-Министра- АНКАРА
e-mail: dkaraman2000 yahoo.com

Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi

Araş. Gör. Ömer ÖZKAN*

Özet: Bu çalışma, Osmanlı kültür merkezlerinden olan Eski Zağra'da dünyaya gelmiş, 19. yüzyıl ortalarında yaşamış bir sanatkârın, Handî'nin hayatı, edebî yönü ve divançesi üzerine kaleme alınmıştır. Böylelikle, edebiyat tarihlerinde ve bazı temel kaynaklarda adından dahi söz edilmeyen bir şâir ve onun değişik vesilelerle bulunduğu coğrafyalar hakkında bazı yeni bilgiler ilim âlemine sunulmuştur. Bu vesileyle şâirin hayatı ve sanatı ile ilgili incelemelere geçmeden, doğduğu mekan olan Eski Zağra şehri ile ilgili açıklayıcı bazı kısa bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Zağra, Handî, divançe, divan şiiiri

Giriş

Bu çalışma, Osmanlı kültür merkezlerinden olan Eski Zağra'da dünyaya gelmiş, 19. yüzyıl ortalarında yaşamış bir sanatkârın, Handî'nin hayatı, edebî yönü ve divançesi üzerine kaleme alınmıştır. Böylelikle, edebiyat tarihlerinde ve bazı temel kaynaklarda adından dahi söz edilmeyen bir şâir ve onun değişik vesilelerle bulunduğu coğrafyalar hakkında bazı yeni bilgiler ilim âlemine sunulmuştur. Bu vesileyle, şâirin hayatı ve sanatı ile ilgili incelemelere geçmeden önce, doğduğu mekan olan Eski Zağra şehri ile ilgili açıklayıcı bazı kısa bilgilere yer vermeyi uygun gördük.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Eski Zağra şehri, Bulgaristan'ın diğer önemli yerleşim merkezlerinden olan Filibe, Niğbolu ve Sofya gibi, özellikle Osmanlı döneminde onlarca şairin yetişmesine zemin hazırlamış kültür ve sanat merkezlerindedir.

Osmanlı topraklarına Murad Hüdavendigâr (1362-1389) devrinde dahil edilen bu şehir (Çağatay 1992: C.I.6; Acaroğlu 1988: 159) Doğu Rumeli Vilayetinin ortalarında yer almaktadır. Uzun yıllar sancak merkezi olmuş, 1935 yılında bir vilayet merkezi hâline getirilmiştir. Kuzey Trakya (Doğu

---

*Gazi Üniversitesi, SBE, TDE Bölümü / ANKARA
e-posta: ozkan@gazi.edu.tr

Rumeli/Şarkî Rumeli)'nin ikinci büyük şehri olan Eski Zağra, 1877-1878 savaşı sırasında tamamen yanmış ve daha sonra yeniden inşa ve imar edilmiştir (Düzdağ; Balkanlı 1986:165-167). Tarihi önemine binaen şehrin etrafı surlarla çevrilmiş durumdadır. Tabii güzelliği yanında iklimi, topraklarının verimliliği, kaplıcaları ve gül bahçeleri ile meşhurdur (Oğuz1986:79-80). Bağları ve şarapçılığıyla da ünlü olan şehrin ticaret itibariyle de bölgenin en hareketli merkezi durumunda olduğu ifade edilmektedir. 1864-1874 Devlet Salnameleri ile 1870, 1877 Edirne Salnamelerine göre 100, 1876 Edirne Salnamelerine göre ise 102 köye sahiptir. Nüfusu başta Bulgarlar, Türkler, Yunanlar, Çingeneleler, Yahudiler ve diğer azınlıklardan meydana gelir (Oğuz 1986:81).

Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Eski Zağra ile alakalı, mübalağalı olduğu söylene de, oldukça geniş ve tasvirli bir anlatıma yer verir. Bu satırlardan bir kısmı, ünlü seyyahın kendine mahsus üslûbuyla şöyledir:

“Şehr-i Eski Zağra ensesi şimâl cânibi dağdır, mâ-fevki sâfi bağdır. Kible taraf tâ taht-ı sâni Edirne şehrine varınca yigirmi dörd sâ'at yer ilgar ile sâfi kurâlar ile müzeyyen kat-ender-kat ma'mûr [u] âbâdân kurâ-yı büldânlar ile ârâste ve ravza-i Rıdvân-misâl bâğ-ı İremlele pîrâste bir sahrâ-yı sebzezâr-ı lâle-'izârın şimâline vâkı' olmuş bir şehr-i müzeyyendir. Cümle hânelerinin revzenleri kible cânibine nâzır tahtânî ve fevkânî sarây-ı âlilerdir, kim cümle üç bin aded kiremitli hâne-i zibâlardır kim Filibe şehrine sehel yan başı gelir şehr-i ma'mûrdur. Ve cümle yedi yüz altmış aded bölme şâh-râhları gâyet pâk tarik-i âmlardır. Ve cümle on dörd aded mahallâtdır. Meşhûru bunlardır.”

(Kahraman vd. 2002:214) Rumeli'de, sanat erbabı yetiştiren kültür ocaklarından biri olan Eski Zağra, Evliya Çelebi'nin de dile getirdiği gibi fizikî şartlar itibariyle, bağlar ve bahçelerle müzeyyen bir şehir görünümündedir. Çalışmamıza konu olan Handî Efendi'nin şiirlerine göre de suhan ehlinin meclisler tertip edip sanatlarını icra ettiği bir edebî muhit özelliği taşır.

Kaynaklarda Zağra menşeli olan veya bir görev icabı orada bulunan şairlerden söz edilir. Tespit ettiğimiz Zağralı şairler şunlardır: Aşkî Ahmed (Tuman:2872), Nebî Dedezade Ubeydî (Tuman:2754), Hafız Şefkatî (Tuman:2067; Süreyya:C 5:1571), Mehmed Tarzî (Tuman:2491) ve Uyûnî Çelebi (Tuman:3046). Bunların dışında Handî'nin şiirlerinde adını zikrettiği Zağralı şairler vardır. Bunlar ise: Remzî, Emînî, Hicâbî, Ulvî ve Fevzî'dir. Tarihi ve edebî kaynaklarda Handî'nin, Arap ve Acemde dahi tanındıklarını beyan ettiği bu şairlerin isimleri yer almamaktadır.

Handî Efendi ve Hayatı

Tezkireler ve belli başlı edebiyat tarihleri “Handî” mahlaslı bir şairden bahsederler. 18. yüzyılda yaşamış bir Mevlevî şeyhi olan bu şair Lefkoşalıdır (Genç 2000; Sâlim; Kurnaz vd. 2001; Özcan 1989: C.5; Süreyya: C.2; Levend 1998). Çalışmamıza konu olan Handî ise adı geçen şahsiyetten farklı bir sanatkar olup hakkında hiçbir kaynaktan bilgi bulunmamaktadır. Bu bakımdan, onun hayatına ait bazı temel çizgiler, eserlerindeki değişik ibareleri dikkate alınarak elde edilmiştir. Handî’nin asıl adıyla ilgili bir kayda rastlanmasa da dîvançede müstensih, iki gazelin altına düştüğü bir dipnotta¹ “Handî Efendi” adlandırmasını kullanmıştır. Dolayısıyla şairden, “Handî Efendi” biçiminde bahsetmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Rumelili şairlerden olan Handî Efendi’nin doğum tarihi belli değildir, ancak Edirne Katibi Mustafa Râzî Efendi² (Canım 1995:363) ve Eski Zağra kadısının oğlu Mehmed Kâmil Efendi³ (Süreyya:C.3:860)’ye takdim ettiği şiirler; yakın arkadaşlarından olduğu tahmin edilen Remzî Efendi’nin divançeye düştüğü 1277 (M.1860) tarihi; Anadolu’da özellikle de İstanbul’da 19. yüzyılda yaygın biçimde kullanılmaya başlanan fes ile ilgili, tasvir edici beyitlerin hem divançede hem de mürettep divanda (Fedai 1993) mevcut olması; mürettep divandaki şiirlerde yer yer Sultan Abdülmecid (1839-1861)’in adının zikredilmesi, ayrıca burada, bir tekyenin tamiri için (H.1261) (Fedai 1993) tarihinin düşürülmüş olması onun 19. yüzyılın ortalarında hayatta olduğunu gösterir.

Yine şiirlerinden hareketle elde edilen bilgilere göre, doğum yeri Bulgaristan topraklarında yer alan Eski Zağra şehridir. Bu bilgiyle ilgili hem divançede hem mürettep divanda oldukça açık ifadeler yer alır⁴.

Şiirler arasında bulunan mersiyelerden, şairin Mehmed Rauf adında bir oğlu olduğu ve bu çocuğunu genç yaşta kaybettiği bilgisine ulaşıyoruz (Fedai 1993). Bunun dışında hanımının ismi veya başka çocuğu olup olmadığıyla ilgili bir malumata rastlayamadık.

Hayatının tamamını Zağra’da geçirmedeği anlaşılan Handî Efendi, bir müddet Kıbrıs ve Edirne’de bulunmuştur. Bu ikametlerin, bir devlet görevi gereği olması muhtemeldir. Ancak Handî’nin Zağra ile ilgili zengin ifadelerine bakacak olursak onun uzun bir müddet burada kalmış olduğu, daha sonra gurbete çıktığı sonucuna ulaşırız.

Şairin, Arapça ve Farsça kalıplaşmış ibarelerden şiirlerinde sıkça yararlanması, cahillik mürekkebinin yalamış insanlar ile vezinsiz söz söyleyen müteşairleri tenkid etmesi ve kaleme aldığı şiirlerden anlaşıldığı üzere, devlet görevlilerine yakın bir konumda bulunması onun devrin klasik ilimlerini tahsil etmiş olması ihtimalini kuvvetlendirir.

Divançe müstensihinin kayıtlarından anlaşıldığına göre şair ölmeden iki hafta evvel iki gazel kaleme almış ve bunların dostlarına duyurulmasını istemiştir. Bu gazellerdeki ifadeleri ölümü bekleyen bir hastanın psikolojisiyle yazılmış gibidir⁵.

*Geldi ol demler ki gerdûn bağırımı kan eyleye
Âkıbet mülk-i vücûdum hâke yeksân eyleye (D.31)***

Matla beytiyle başlayan gazelin tamamında ve diğer gazelde, dünyadan feragat etmiş, artık son nefesini de verip ruhunu teslim etmeyi bekleyen bir insan manzarası çizilir. Bu durum, ölüm tarihi belli olmayan şairin, bir hastalık nedeniyle hayata gözlerini yummuş olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.

Edebî Yönü

Handî Efendi, şiirlerinde “Handî” mahlasını kullanmıştır. Fakat, ele aldığımız manzumeler arasında, hiç mahlas kullanmadan kaleme aldığı bir gazeli ve Hz. Ali’ye olan muhabbetinden kaynaklandığını tahmin ettiğimiz “Ali” mahlasıyla yazdığı bir gazeli bulunmaktadır⁶. Ayrıca şairin, manzumelerinde Kerbelâ’dan (D.28), evlâd-ı Ali’den (D.30/31) ve “Haydar” namıyla Hz. Ali’den ve onun kılıcından bahsetmesi (D.21), yine bir gazelde âlem hankahına Hacı Bektâş Velî’ye ikrar eylemek için geldiğini dile getirmesi (D.30/31); Balkanlarda yaygın olan Bektâşîliğin, az da olsa tesirinde kaldığını gösterir.

Handî, devrindeki pek çok şair gibi, tasavvufî sembolleri şiirlerinde işlemiş ve meşhur mutasavvıf şairlerden Eşrefoğlu Rûmî’nin ünlü bir gazelini, aynı edâyıyla tahmis etmiştir⁷. Ne var ki bu bilgilerden hareketle Handî’nin, tasavvufî terminolojiyi şiirlerinde yoğun olarak kullanan ve bunu propaganda amacıyla gerçekleştiren mutasavvıf bir şair olduğunu söylemek yanlış olur.

Handî, kendi sanat anlayışı ve konumuyla ilgili fahriyeli ifadeler sarfetmiş, kendisini bir “şâ’ir-i fâyik” ve fesahatiyle “emîr’l-âlem” olarak tavsif etmiştir (D.2/3, 13/14). Ayrıca, Rûhî’nin bir şiirine nazire ola-

rak yazdığı terkîb-bendde ise bir söz ustası olarak gördüğü Rûhî'nin takipçisi olduğunu dile getirmiştir (D.9/10/11/12).

Mevcut bilgilere göre Handî Efendi'nin mürettep bir divanı, divançesi ve bir şiir mecmuası arasında “divân-ı Handî” başlığı altındaki şiirleri vardır.

Handî'nin hayatı ve şahsiyeti ile ilgili bilgileri de ilk kez ortaya çıkaran mürettep divanın varlığı yakın zamanda tespit edilmiştir. Divanı ilim âlemine tanıtan Harid Fedai ilgili yazısında, divanı tespit etme ve inceleme çalışmalarını dile getirmektedir. Buna göre mevcut divan, Kıbrıs'ta tertip edilmiştir. 204 sayfadan oluşmakta ve “Mukaddime-i Divan-ı Handî” başlığını müteakiben bazı kasideler, na'lar, medhiyeler, mersiyeleler, terkîb-bendler, tahmisler, muhammesler, müsemmenler, tercî-bendler, murabbalar, müseddesler, miraciyeler, müstezatlar ve gazeller ve bir tarih manzumesi içermektedir (Fedai 1993). Eserdeki gazellerin 329 adet olduğu kaydedilmiştir.

Handî'nin bir diğer eseri ise çalışmamıza esas teşkil eden divançedir. Bu eser Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi Başkanlığı kütüphanesinde 413 numaralı kayıtta bulunmaktadır. Yazma, cildsizdir ve yazıların bir kısmı, su tesiriyle olsa gerek yıpranmış ve bozulmuştur. Ayrıca, 240x165 (185x120) mm ölçüsünde, 33 varak, kağıdı âharsız ve filigransızdır. Müstensihî, şairin birlikte müşterek gazel kaleme aldığı Mehmed Şerif Remzî Efendi'didir. İstinsah yeri Eski Zağra ve istinsah tarihi ise 1277(M.1860)'dir. Şairin bazı ifadelerinden anlaşıldığına göre buradaki şiirler, mürettep divandan daha sonra, şairin ölümüne yakın bir zamanda kaleme alınmıştır.

Divançe'de 57 gazel, 3 müstezat, 1 kaside, 2 terkîb-bend, 1 murabba, 15 muhammes, 5 müseddes, 2 müsemmen ve 5 tahmis bulunmaktadır. Eserde yer alan manzumelerden bir kısmının başlıkları müstensih tarafından yanlış yazılmıştır. Nitekim bu şiirlerin nazım şekilleriyle, müstensih tarafından onların üzerlerine yazılmış adlandırma uyuşmamaktadır. Örneğin bir mütekerrir murabba gazel olarak gösterilmiş ve bir mütekerrir müseddes tercî-bend olarak adlandırılmıştır.

Ayrıca, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Hacı Mahmut 3452/2 (v.69-110), “Hâzâ Dîvân-ı Handî Efendi Der-Zağra-i Atîk”⁸ başlığı altında 162 şiir yer alır. Şiirlerin sonunda H.1265 tarihi bulunmaktadır. Bu şiirler 128 gazel, 14 tesdis, 8 tahmis, 4 kaside, 2 muhammes, 1 mesnevi, 1 ta'sir, 1 müsemmen, 1 müseddes, 1 terkîb-bend, ve 1 kıt'a nazım şekilleriyle kaleme alınmıştır. 128 gazelden birisinde mahlas kullanılmamış; 81'inde

Ali, diğer 46'sında ise Handî mahlası kullanılmıştır. Gazeller dışındaki şiirlerin de ikisi dışında hepsinde Handî mahlası tercih edilmiştir.

Bunlara ek olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde, 5239 numaralı Şiir Mecmuası'nda "Gazel-i Handî" adıyla kayıtlı bir şiir yer almaktadır. Mürettep divanda ve Süleymaniye'deki mecmuada da bulunmayan bu gazelin, üslûbundan hareketle, incelememize konu olan Handî'ye ait olması muhtemeldir. Beş beyitten meydana gelen gazel aşağıdaki gibidir:

*Bâg-ı dehr içre gehî gül gibi handânız biz
Gâh olur bir gül için bülbül-i nâlânız biz*

*Pây-mâl-i ser-i gîsû-yı perîşânın olup
Rûzgâr ile gider hâk ile yeksânız biz*

*Gönlümüz yakma bizim cevr ile ey dehr-i denî
Bir iki gün bu fenâ tekyede mihmânız biz*

*Yakarız şu 'le-i âh ile sakın dâmenini
Bizi incitme felek âteş-i sûzânız biz*

*Handiyâ bakma sakın çeşm-i hakaretle bize
Mâlik-i hayl ü haşem sâhib-i divânız biz*

Her ne kadar ilgili kaynaklarda Handî Efendi'ye dair, onun varlığını ve hayat hikâyesini ortaya koyacak bilgileri tespit edememiş olsak da yazdığı şiirler; varlığı, sanatçı kişiliği ve yaşadığı dönem hakkında tek kaynak olma özelliği taşımıştır. Elbette, ilave yeni bilgilerin gün yüzüne çıkmasıyla, yaptığımız bu çalışmadaki eksik kalan yönler de tamamlanacaktır. Biz bu çalışmanın, Handî Efendi'yle ve onun yaşadığı coğrafyayla ilgili yapılan ve yapılacak olan daha başka çalışmalara yeni bilgiler sunacağını; değişik tarih ve mekanlarda kaleme alınmış çok sayıdaki şiirlerini tespit ettiğimiz bu velûd şâirin şiirlerinin tamamının mürettep bir şekilde yayımlanmasına da katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.

Açıklamalar:

¹ Divançede 53. gazelin altında bulunan bu dipnot şu şekildedir: "Handî Efendi merhûm fevt olmazdan on beş gün mukaddem Zagravî Muhammed Şerif er-Remzî Efendiye vermiş ve ehîbbâya neşr ü i'lân eyle diye tebyîn buyurmuş olduğu dü kıt'a".

² "Edirneli Mehmed Efendi'nin oğludur. Edirne Katıplığı yapmıştır. Sultan Abdülmecid devri (1839-1861) sonlarında 1857 yılında vefat etmiştir." bk.(Canım 1995:363)

³ "Zağra ileri gelenlerinden olup Kapıcıbaşı olmuştur. II. Mahmut devri (1808-1839) sonlarında vefat etti." bk. (Süreyya:C. 3:860)

⁴ Zagra'da eger olmasa efvâc-ı ekâbir
Erbâb-ı nûket eylemez arz-ı makâdir*
Şâ'ir varasan cümlesi bî-behre vü dündür
Erbâb-ı himem cevher-i hâlis gibi zâhir
Hep beldemizin eşref-i a'zâ-yı kirâmı
Her biri Felâtun-reviş-i hayy-ı mu'âsir
Erbâb-ı suhandan nicesi fenn-i nûketde
Deryâ-yı fesâhat u belâgatda meşâhir
Fevzî vü Hicâbî vü Emînî dahi Ulvî
Ma'rûf heme Rûm u Acem'de nice şâ'ir
Kâmûs-ı ma'ânî vü güher-pâş-ı belâgat
Envâr-ı sünûhât-ı İlâhî ile bâhir
Hiç böyle karardan cihân olmaya aslâ*
Tetahhur-ı nihâdla belî tayyib ü tâhir
Eşrâr-ı zamâne bigi habbâl nidelim biz
Bî-kâide mechûl-ı meâli nidelim biz
Terkîb-bend.1/12

Ben gibi sana aceb bende-i sâdik var mı
Âşık istersen eger ben gibi âşık var mı
Seni medh eyleyecek şâ'ir-i fâ'ik var mı
Acebâ Zagra'da erbâb-ı dakâyık var mı
Mahzen-i gevher-i esrâr-ı hakâyık var mı
Ben gibi tab'-ı şerîfine muvâfık var mı
Pes simurg gibi başına cevelân ederim
Âh edersem seni ben hâk ile yeksân ederim
Müsemmen4/3

Eski Zagra Rûm ili gül deşt-i sahrâ-yı bahâr
Andıran eş'âr-i pâkime hevâ vü âbdır
Mürettep Divan s.109

Ben fehîm-i cân-ı aşkım işte geldim zâhire
Eski Zagra'da tevellüdde karârım vardır

Mürettep Divan s.114

⁵ *Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün*

Geldi ol demler ki gerdûn bagrımı kan eyleye
Âkıbet mülk-i vücûdum hâke yeksân eyleye
Ne Süleymânlar bıraktı taht u tâc-ı devletin
Dost cevri âkıbet bu mülkü vîrân eyleye
Yârdan mümkün değil gönlüm ferâgat eylesin
Yâr ise rüyuna karşı gözlerim kan eyleye
Öyle gördüm ki cihânın bî-sebât âsâyişin
Âşık-ı sâdıklara bin dürlü elvân eyleye
Fikrimi endîşe-i zülf-i hevâdâr eyledi
Giderek bu fikr-i gam aklım perîşân eyleye
Âşık-ı sâdik odur kim cevri-yâra sabr ede
Cevri-yâr ol âşıkın derdine dermân eyleye
D.31

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Devlet ol devlet ki hüsn ü sabr ile insân ola
Âdemiyyet üzre bunda Rüstem-i devrân ola
Başına tâc-ı kerâmet giydiğin fark eyleye
Oynadıp rahş-ı kerâmet şevsüvâr-ı şân ola
Her belâya hayr ede Hakdan bile her cilveyi
Kışver-i mülk-i cihânda kul iken sultân ola
Bir melek-sîmâ ki mahbûb-ı zamândır anlaya
Kullugun bilip cihânda Yûsuf-ı Ken'ân ola
Âşık oldur ki firâka sabr ede Eyyûb gibi
Dîde-i Ya'kûbveş hep gözleri giryân ola
Hüsnüne irfânına sâmânına magrûr olan
Hakk bâtil nidüğün fark etmeyen şeytan ola
Serpilip meydân-ı aşka hâk-i pâ-yi yâr olup
Son nefesde ol dahi Handî gibi handân ola
D.30/31

** D:Divançe

⁶ Şairin "Ali" mahlasını kullanarak kaleme aldığı kimi şiirler mürettep divandaki gazeller arasında da mevcuttur. Bu bilgi için bk. (Fedai 1993).

⁷ Gazel-i Eşrefoglu Rûmî

Tahmîs-i Handî Efendi

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün

Şu yüзде varlığın şâhid gerekdir dîde-i insân

Ve lâkin her bir insana degildir behre bu seyrân
Cemâlin pertevinden aks alıp âyine-i devrân
Tecellî şevki didârın beni mest eyledi hayrân
Ene'l-Hak sırrını candan anınçün kılmazam pinhân

Rumûzât-ı İlâhîdir benim her nutk u güftârım

Hezârân vahyden âsârdır enfâs-ı âsârım
Makâm-ı arşdan rü'yet getirdi seyr-i izhârım
Semâda seyr eder sırrım cihânı tutdu envârım
Mukaddesler cemîsi benüm sırrımda ser-gerdân

Benim ilm-i nihânımdan makâm-ı menzîlim ma'lûm

Tenekkürden müberrâdır kamu ma'lûme-i mektûm
Emir geldim benim emrim komaz bir kimseyi mahrûm
Çürümüş tenlere bir kez eger dersem bi-iznî kum
Yalın ayak ü baş açık duralar kamusu uryân

Hicâb-ı âriyyetden keşf olur bana kamu yüzler

Behîşt-i rü'yetinden müstevîdir pişeler düzler
Degil mahrûm seyirimle bu süfûfda gören gözler
Bu ay ü gün bu yıldızlar bu geceler bu gündüzler
Bu yazlar kışlar ü güzler benim emrimdedir yeksân

Kemâl-i zât-ı tevhîde bekâ billâh mahremdi

Olur kim hakkı bâtıldan seçen zîşân-ı ekremdi
Ben ol kutbum kamu vâriyyetim ma'lûm ola imdi
Cihân tılsımının bendi benüm elümeddir şimdi
Benim bugün bu meydanda benimdir top ile çevgân

Bilenler ilm ü irfâmı tecellîye olur hâiz

Velî sûretde bi'l-cümle olur derece-i nâcîz
Hayât-efzâ-yı cândır her sözüüm fehim eden nâkız
Benim ilm-i ledünnümde hezârân Hızr olur âciz
Benim her bir tecellîimde nice bin Mûsiler hayrân

Adım Handî velî ammâ suverde belli tahkîki

Sakın hem-sûret-i Rahmândan gel kılma tefrîki

Beyân etdim cemâl-i mutlakı ya sûret-i Hakk'ı
Sanırsın Eşrefoglu'yam ne Rûmî'yem ne İznîkî
Benim ol dâim ü bâkî göründüm sûretâ insân D.30

⁸ Çalışmamıza konu olan Handî Efendi'ye ait olması kuvvetle muhtemel bulunan bu şiirler üzerindeki araştırmamız hâlen devam etmektedir. Mevcut tespitlerimize göre bu nüshada yer alan hiçbir şiir; ne divançedekilerle ne de mürettep divandakilerle aynı değildir. Ancak, nüshada şiirlerin sonunda bulunan H.1265 tarihi, şiirlerde bazen Handî bazen de Ali mahlasının kullanılmış olması, en başta yer alan “Der-Zağra-i Atfık” ibaresi ve şâirin Hazreti Ali, Hasan-Hüseyin ve Hacı Bektaş Velî ile ilgili kaleme aldığı şiirler bunların, bahsi geçen Handî Efendi'ye ait olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Kaynakça

- ACAROĞLU, M. Türker (1988), *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara.
- AGÂH SIRRI LEVEND(1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- BALKANLI, A. Kemal (1986), *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara.
- CANIM, Rıdvan(1995), *Edirne Şairleri*, Ankara.
- ESRAR DEDE(2000), *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, (hzl. İlhan Genç), Ankara.
- EVLİYA ÇELEBİ (2002), *Seyahatnâme*, (hzl. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul.
- FEDAİ, Harid (1993), “Kıbristan Divan Sahibi Bir Şair: Handî” *Uluslar arası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 25-29 Eylül 1993 Ankara, C.2, AKM.
- FINDIKLILI İSMET EFENDİ(1989), *Tekmiletü'ş-Şakâik, Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri*, (hzl. Abdülkadir Özcan), İstanbul.
- HÜSEYİN RÂCİ EFENDİ, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* (hzl. E.Düzdağ).
- KAZASKER SALİM EFENDİ(1315), *Tezkire-i Salim*, İstanbul.
- MEHMET NAİL TUMAN(2001), *Tuhfe-i Nâilî*, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, I-II (hzl.C.Kurnaz-M.Tatcı), Ankara.
- MEHMED SÜREYYA(1996), *Sicill-i Osmanî*, İstanbul.
- MUSTAFA NURİ PAŞA(1992), *Netâyicü'l-Vuku'ât*, (hzl. N.Çağatay), Ankara.
- M.Türker Acaroğlu,
- OĞUZ, Süleyman (1986), *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Ankara.

A Divan Poet From Eski Zağra: Handî and His Divançe

Research Assist. Ömer ÖZKAN*

Abstrac: This essay is written about artistic aspect, collected poems and life of an artist, Handî, who lived in the middle of 19 th. Century and was born in Eski Zağra, one of the cultral centrum of Ottoman Empire. So, some new information about a poet, whose name was not mentioned in literature history and in some bibliographies, and also the places in which he was located with different couses, were presented to the science world. Thus, some explanatory information were given before passing, to investigations related to poet's life and art.

Key words: Eski Zağra, Handî, divançe, divan poenty

---

* Gazi University Department of Turkish Language and Literature / ANKARA
e-mail: ozkan@gazi.edu.tr

Поэт-диванист из Старой Загры : Ханди и его Диван

Омер ОЗКАН, научный сотрудник*

Резюме: Данная статья посвящена жизни, творчеству и диванче Ханди - поэта, родившегося в одном из культурных центров Османской Империи - Старой Загре и жившего в середине 19-го века. В статье предоставлены новые сведения о поэте, имя которого не упоминается в литературных и других источниках и о местах, в которых он побывал. Прежде чем преступить к исследованию жизни и творчества поэта, автор дает краткое описание родины поэта - Старой Загры.

Ключевые слова: Старая Загра, Ханди, диванче

---

* Университет Гази, Факультет естественных наук и литературы, кафедра Турецкого языка и литературы- АНКАРА
e-mail: ozkan@gazi.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Review

Hülya ARGUNŞAH, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe* Nihal, Akçağ Yayınevi, Ankara 2002, 382 s.

Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA *

*"Nereden geldiniz, bilen var mı ki?
Nasıl yaşarsınız, sorarlar mı ki?
Yolunuz, yoludur kışın ve yazın,
Gâh bir sam yelinin, gâh bir poyrazın...
Mezarınızı da kendiniz kazın..." (s.119)*

Şile Yolları (1935) şiir kitabında "*Unuttuklarımız*" başlıklı uzun şiirinin bir bölümünde sokak çocuklarına yukarıdaki gibi seslenen Şükûfe Nihal (İstanbul 1896-İstanbul 24 Eylül 1973), adeta kendini ifade etmektedir. Şiirin bu bölümünde aynı sokak çocukları gibi, o da kendisini yalnız his-seder; hayatının son dönemi, ölümü ve ölüm sonrası ise tam anlamıyla bir yalnızlıktır.

Selim İleri'nin *Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın* (İstanbul 1991) adlı eserindeki "*V. Deniz Köpüğü Tüller*" bölümünde anlatılanlar dikka-timi daha önce Şükûfe Nihal'e çekmişti. Selim İleri gerçekten Şükûfe Nihal'le duygusal bir bağ kurabilmiş ve okuyucuya da bunu yansıtabil-mişti. Duygusal özelliğe sahip bu yazar hakkında bugüne kadar ciddi bir inceleme yapılmamış olması yazarın hakkını teslim etmemekten öte, Türk edebiyat, tarihi için bir eksikliği.

Şükûfe Nihal, ölümünün üzerinden uzun bir zaman geçmemesine rağmen çabuk unutulmuştur. Gerçi o, henüz hayatta iken Yahya Kemal'in "*Müş-kül budur ki ölmeden evvel ölür kişi*" mısrasıyla 'Düşünce' başlıklı şiirinde belirttiği korkuya uğramış ve -biraz da anlaşılmas bir şekilde kendi-sinin sebep olduğu- unutulmanın acısını tatmıştır. Hülya Argunşah'ın *Bir*

---

* *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. / Sivas*
e-posta: ayata@cumhuriyet.edu.tr, ayata38@hotmail.com

Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal adlı çalışması bu sebeple akademik bir çalışmanın ötesinde hem bir vefa örneği olarak hem de imparatorluktan millî devlete geçişi ve Cumhuriyetin ilk elli yılını yaşamış olan Şükûfe Nihal'i özellikle bir yazar olarak ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Bilakis bu duyarlığın hissedilebilmesi Şükûfe Nihal'in daha açık bir şekilde ortaya konulabilmesini getirmiştir. Aksi halde Şükûfe Nihal kendi söylemlerinin içine gömülüp kalmış bir yazar-şair olarak kalabilirdi. Bugüne kadar olduğu gibi... Belki de ilk kez Şükûfe Nihal'e eserden gidilerek onun edebiyat tarihindeki yeri tespit edilmiş ve özel hayatının gölgesinde değerlendirilen eseri ve edebî değeri 'şuh kadın' imajından kurtarılmaya çalışılmıştır. Yazarı da eserin sunuşunda ona yeniden hayat vermek istediğini söyler zaten.

Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal adlı çalışmanın ilgi çekici bir yönü de araştırmacının 1980'lerden itibaren sayısı artan kadın yazarlardan dolayı çokça gündeme getirilen "*kadın edebiyatı*" kavramını tartışmaya açmasıdır. Kitapta sunulan bir teklifle "*kadın edebiyatı*" kavramı etrafında oluşturulan kavram kargaşasına açılım getirilmeye çalışılmaktadır. Burada araştırmacının da zihnini meşgul eden "*Edebiyatta bir 'kadın edebiyatı' var mıdır ya da olmalı mıdır?*" sorusu, dikkat noktası edebiyat olan herkesi ilgilendirebilecek türden bir sorudur. Edebiyatı böyle "*kadın edebiyatı*", "*çocuk edebiyatı*" ve "*gençlik edebiyatı*" tarzında parçalamak doğru mudur? Parçalamalar, edebiyatın bütünlüğüne zarar verebilir mi? Bu sorular zihinlerde henüz açık bir şekilde cevaplanmamıştır. Bu gibi isimlendirmeler, kulağa hoş gelmekten öte, araştırmacıların dar alanda yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Ancak mantıklı isimlendirmelerin arkasından şu an için çok mantıklı görünmeyen "*ilk gençlik edebiyatı*", "*yaşlılık edebiyatı*" ve "*erkek edebiyatı*" gibi isimlendirmelerin de ortaya çıkabileceği açıktır. Biz, bu kavramlar etrafında düşünen ve "*kadın edebiyatı*" kavramı yerine şimdilik "*edebiyatta kadın duyarlığı*" kavramını kullanmanın daha doğru bir tercih olacağını ifade eden Argunşah'ın şu sözlerine dikkat çekmek istiyoruz:

"Edebiyatın genel bütünlüğü içerisinde kadın edebiyatı ya da edebiyatta kadın duyarlığının üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu düşünüyorum. Burada itiraz edilecek nokta, edebiyatın bütünlüğünü sarsabilecek olan birtakım ölçüler etrafında bazı sınıflandırmalara gidilmesinin yanlış olabileceğidir. Bir 'kadın edebiyatı' kavramı var mıdır ve bu, neleri ihtiva etmektedir? Yoksa 'kadın edebiyatı' kavramı kadın yazarlara özgü tabii hassasiyetin

oluşturduğu bir yanılğı mıdır? Bu çok daha geniş kapsamlı ve doğrudan bu sorunun cevaplarını aramaya yönelik çalışmaların sonucunda ortaya çıkabilecektir. (...) Edebiyatta kadının yeri ve kadın yazar olgusu etrafında düşünme faaliyetlerinin edebiyat bilimine yeni boyutlar katacağına inanıyorum. Burada vurgulamak istediğim husus, kadın yazarların eserlerinde kendi cinsiyetlerine özgü duygu dünyasının hassas örgülerinin, ince duyarlıklarının görüntülerinin bulunduğudır. Belki buna şimdilik 'edebiyatta kadın duyarlılığı' demek daha doğru ve ihtiyatlı bir yaklaşım olacaktır." (s. 12-13)

Bütün inceleme ve değerlendirme yazılarının bir merak sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. En azından çalışma ilerledikçe araştırmacı böyle bir duyguyu tatmin için çabalar. Hele hele unutulmuş bir şair ya da yazar sözü konusu ise bu merak daha da artacaktır. Argunşah'ı da böyle bir merak, Şükûfe Nihal hakkında bir inceleme yapmaya sürüklemiştir. Yazar bunu "*Şükûfe Nihal hakkında bir çalışma yapma isteğimin en önde gelen sebebi, bu unutuluşun etrafında biriken merakti. Neden insansız yapamayan sanatçının insanla yapamaz hâle geldiği, neden kendini bilerek unutturmak ister gibi bir tavrı benimsediği zihnimi meşgul etti.*" (s. 11) diye özetlemektedir

Akademik çalışmalarda alışlagelmiş bilimsel yazı usulü ve ciddi olmak kaygısı sebebiyle incelemelerin üslûbunda bir soğukluğun olduğu, bu soğukluğun da akıcılığı bozduğu ve okunmayı zorlaştırdığı bilinen bir gerçektir. Bu ise, okuyucunun esere uzak durmasına yol açmaktadır. Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal* adlı çalışmasında, bilimsel bir çalışma yaptığını unutmadan, akıcı bir dil kullanarak akademik çalışmalar hakkında getirilen bu eleştirilerden uzak kalmıştır.

Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal adıyla yayımlanan eser, "*Ön Söz*", "*Şükûfe Nihal'in Hayatı*", "*Şükûfe Nihal'in Şiiri*", "*Şükûfe Nihal'in Romancılığı*", "*Şükûfe Nihal'in Seyahat Kitapları*", "*Son Söz*", "*Kaynakça*" ve "*Şükûfe Nihal Albümü*" bölümlerinden oluşmaktadır.

Şükûfe Nihal hakkında bugüne kadar yazılanlar onu bütünüyle tanımaya ve tanıtmaya yönelik değildir. Argunşah'ın çalışması bu boşluğu doldurmaktadır. İncelemenin ilk bölümünde "*Şükûfe Nihal'in Hayatı*" ve "*hayatındaki önemli olaylar*" ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Eserin ikinci bölümü "*Şükûfe Nihal'in Şiiri*"ne ayrılmıştır. Şiirleri *Yıldızlar ve Gölgele* (1919), *Hazan Rüzgârları* (1927), *Gayyâ* (1930), *Su*

(1935), *Şile Yolları* (1935), *Sabah Kuşları* (1943), *Yerden Göğe* (1960) ve *Şiirler* (1975) adlı kitaplarda toplanan Şükûfe Nihal, şiiri "*bir içini dökme yolu*" (s. 79) olarak görür. O, roman ve hikâye yazmış olsa da şairliği çok daha fazla önemser. "*Hayatının son günlerinde hatta huzur evindeki odasında rahatsızlığı yüzünden mahkûm olduğu yatağında bile onu tek teselli eden meşguliyeti şiirdir.*" (s. 79). Kuvvetli bir şair olmayan Şükûfe Nihal'in şiirinin en temel çizgisi samimiyettir. O, büyük ve insanı sarsan konuların şairi değildir. Onun en iyi şiirleri küçük hisleri ifade ettiği şiirleridir. Şairin kendisi de bunun farkında olmalı ki zaman zaman şiirlerinde düzeltmelere ve ayıklamalara gitmiştir. Bu, Türk edebiyatında sıklıkla rastlanmayan bir durum olduğu için dikkate değerdir. Bu sebeple Hülya Argunşah'ın "*Şükûfe Nihal'in şiir kitaplarının basılması söz konusu olduğunda şairin zaman içerisinde değiştirmelerini gösteren bir tenkitli metni hazırlanması doğru olacaktır.*" (s. 80) teklifi yerinde bir tekliftir.

Kitapta Şükûfe Nihal'in şiiri ferdî romantizm, millî romantizmin etkisiyle başlayan sosyal realizm ve tekrar ferdî romantizm olmak üzere üç dönem halinde incelenmiştir.

Şükûfe Nihal, ilk şiir devresinde Servet-i Fünun edebiyatı etkisinde kalarak ferdî romantizmi yansıtan şiirler kaleme almıştır.

Şiirinin ikinci döneminde şairin millî edebiyat etkisinde kaldığını görüyoruz. Şair, ferdî romantizmden yaşanmakta olan millî romantizm devresinin etkisiyle sosyal realizme geçtiği bu dönemde yalnızca muhteva bakımından değil, aynı zamanda şiirlerinde kullandığı vezin bakımından da bir değişiklik yaşar. O zamana kadar aruz vezni ile şiirlerini kaleme alan şairin bu dönemde teknik bir değişiklik yaparak aruzdan heceye geçtiği görülmektedir. Argunşah, şairin bu dönemini "*Yaşanan dönemin hâdiseleri bütün ruhlarda millî bir hassasiyet uyandırmıştır. Çocukluğundan itibaren aydın bir babanın teşvikiyle sosyal hâdiselere duyarlı olmak şeklinde bir karakter kazanmış olan şairin, sonuç olarak yaşananlara duyarsız kalması beklenemezdi. Şükûfe Nihal de bu dönemde millî heyecanları dile getirdiği gibi, şiirde ölçü konusunda millî vezin taraftarı oldu.*" (s. 100) şeklinde özetlemektedir.

Şükûfe Nihal'in üçüncü şiir dönemi yine ferdî romantizmi benimsediği dönemdir. Şairin hayatı boyunca hep şiirinde bir damar olarak mevcut olan ferdî romantizm bu dönemde yeniden ağırlık kazanacaktır.

Hülya Argunşah, incelemesinin üçüncü bölümünü "*Şükûfe Nihal'in Roman ve Hikâyeciliği*"ne ayırmıştır. O, biri kitaplaşmamış altı roman ve bir

hikâye kitabı kaleme almıştır. İlk romanını *Renksiz İstirap* adıyla 1926 yılında yayımlayan yazar, son romanı *Vatanım İçin*'i ise, İstanbul gazetesinde 1 Ocak-28 Şubat 1955 tarihleri arasında tefrika etmiştir. Yazarın bu romanı henüz kitaplaşmamıştır. Diğer romanları ise sırasıyla *Yakut Kayalar* (1931), *Çöl Güneşi* (1933), *Yalnız Dönüyorum* (1938), *Çölde Sabah Oluyor* (1951) adlı eserleridir. Argunşah, "*kadın duyarlığı*" etrafında romanlar kaleme aldığını belirttiği yazarın romanlarını konuları bakımından iki ayrı döneme ayırmaktadır. "*Birinci dönemde Renksiz İstirap, Yakut Kayalar ve Çöl Yıldızı gibi ferdi muhtevalı romanlar, ikinci dönemde ise Yalnız dönüyorum, Çölde Sabah Oluyor ve tefrika halinde kalmış olan Vatanım İçin isimli sosyal muhtevalı romanlar yer alır.*" (s. 191). Şükûfe Nihal'in İstiklâl Savaşını anlattığı birer Anadolu romanı olan *Çölde Sabah Oluyor* ve *Vatanım İçin* dışında kalan romanları kadın romanlarıdır. O, diğer romanlarında kadın kahramanların hep karşılıksız kalmış ve sonu hüsrarla bitmiş aşklarını anlatır.

Hikâye, Şükûfe Nihal'in çok az tercih ettiği bir türdür. İlk gençlik yıllarında yazdığı hikâyelerini *Tevekkülün Cezası* adıyla 1928 yılında toplamıştır. Bu tarihten sonra yazdığı hikâyeleri ise yazar bir kitap haline getirmemiştir.

Popüler mahiyette romanlar kaleme alan yazarın romanda ve hikâyede ciddi bir varlık gösteremediği açıktır. Hülya Argunşah'ın da belirttiği gibi, "*Şükûfe Nihal'in romanları teknik olarak çok gelişmiş romanlar değildir. Birer tez için yazılmış bu romanlarda yazarın varlığı hemen hissedilir. (...) Onun romanları hazır hikâyeden hareketle yazılmış romanlardır.*" (s. 198).

Eserin dördüncü bölümü "*Şükûfe Nihal'in Seyahat Kitapları*"na ayrılmıştır. Yazarın ilk seyahat kitabı, Grigori Petrof'un *Beyaz Zambaklar Memleketinde* adlı eserinin okunması üzerine kaleme alınmıştır. Yazarın Finlandiya gezisi ve bu ülke ile ilgili izlenimlerinin aktarıldığı *Finlandiya* (1935) adlı eserde bir ülke insanının çalışarak memleketini nasıl güzelleştirdiği anlatılmıştır. İkinci seyahat kitabı ise *Domaniç Dağlarının Yolcusu* (1946) adını taşımaktadır. "*Bir Yurt Gezisi*" ibaresi ile yayımlanan eser, aynı zamanda, Argunşah'ın belirttiği üzere roman karakteri de taşımaktadır. 1946 yılında yönetmen Ş. Sırmalı tarafından *Domaniç Yolcusu* adıyla filme de alınan bu eser, bir kadın yazarın yine kadın merkezli eseridir. Eserde Finlandiya ile Anadolu arasında benzerlikler kurulmakta ve Anadolu insanına Finlandiya ve Finliler örnek olarak gösterilmektedir.

Eserde zengin bir Şükûfe Nihal kaynakçası ile eserin sonunda yazarın hayatının değişik safhalarına ait fotoğrafların bulunduğu bir de albüm yer almıştır.

Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal adlı çalışmada Argunşah kısaltmalardan faydalanmıştır. Kısaltmaların çalışmanın hacmini düşürdüğü ve tekrarları önlediği bir gerçektir. Araştırmacı yaptığı kısaltmaları, kısaltmanın ilk geçtiği yerde göstermiştir. Bu ise eserden faydalanacaklar için bir zorluk meydana getirmektedir. Çalışmanın başında bir "*Kısaltmalar Cetveli*"nin verilmesi, eserden faydalanacaklar için bir kolaylık olacaktır.

Faaliyetleri ve ortaya koyduğu eserler düşünüldüğünde Şükûfe Nihal'in edebiyat tarihinin nisyan köşesinde kalması kabul edilemez. Hülya Argunşah'ın *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal* adlı çalışması bilimsel bir çalışma olmanın ötesinde unutulmaya yüz tutmuş bir edebî kıymeti yeniden gündeme taşıması bakımından önemlidir.

bilig
2004 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 28-29-30-31)

bilig
2004 INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 28-29-30-31)

- ADAK, Nursen**...../Yaz, s.30; sh. 27-38
“Bir Sosyalizasyon Aracı Olarak Televizyon ve Şiddet”,
“*The Effect of Television as a Socialization*
Tool on Violence”,..... /Summer, Vol:30; pp. 27-38
- AKBIYIK, A. Hayrunnisa** ...../Yaz, s.30; sh. 151-171
“Timurluların Bilim ve Sanata yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları”,
“*Attitudes of Timurids to Science and Art and Some Artists*
of the Last Period” ...../ Summer, Vol:30; pp. 151-171
- AKHMETOVA, Sharzada- SAKHANOVA, Ardak**...../Güz, s.31; sh. 37-50
“Manevi Faktörlerin Üretime Etkisi”,
“*The Role of Non-Material Factors in Increasing Labor*
Productivity”, ... /Autumn, Vol:31; pp. 37-50
- ANAFARTA, Nilgün – KURUÜZÜM, Ayşe** ...../Yaz, s.30; sh. 09-26
“Türk otomotiv Yan Sanayinde Kalite Eğitiminin Etkinliğinin Ölçülmesi”,
“*Measuring the Efficiency of Quality Training in Turkish Automotive*
Suppliers”, ... /Summer, Vol:30; pp. 09-26
- ASLAN, Sema (Yayın Değerlendirme/ Review)**,...../Kış, s.28; sh. 175-179
Árpád Berta, Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları
- AYDAR, Hidayet** ...../Kış, s.28; sh. 137-171
“Uygurlarda Kur’an Çalışmaları”,
“*Qur’anic Studies in Uygurs*, ... /Winter, Vol:28; pp. 137-171,
- BAŞ, Eyüp (Yayın Değerlendirme/ Review)**,..... /Bahar, s.29; sh. 226-227
“Nesimi YAZICI, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*” ..... Spring, Vol:29; pp. 226-227
- BATMAZ, Nihat** ...../Bahar, s.29; sh. 82-104
“Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerin Bu Ülkelerde Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar”,

“The Scope of Economic Relation Between Turkey and Kazakistan, Turkish Entrepreneurs’ Investment in Kazakhstan and Major Problems they Face, ... /Spring, Vol:29; pp. 83-104

BİZBİRLİK, Alpay ..... /Güz, s.31; sh. 51-69
“Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)”,

“On Criticisms About the Administrators of Ottoman State in Chronicles From the Beginning to the End of the Sixteenth Century”, . /Autumn, Vol:31; pp. 51-69

BURCU, Ebru ...../Yaz, s.30; sh. 141-149
“Ömer Seyfettin’den “Milli Benliğe Dönüş” Çağrısı: Primo Türk Çocuğu”,
“Return to National Councious in ömer Seyfettin’s “Primo Türk Çocuğu” (A Turk Child Primo)”, ... /Summer, Vol:30; pp. 141-149

CHOİ, Han Woo ...../Yaz, s.30; sh. 85-93
“Eski Korecede Türkçe Ödünç Kelimeler”,
“Turkish Loan Words in Ancient Korean”, ... /Summer, Vol:30; pp. 85-93

DEMİR, Bekir ..... /Yaz, s.30; sh. 39-49
“Başkurdistan Cumhuriyetinde Millî Dil ve Devlet Dili Problemi”,
“Problem of the National and State Language in Republic of Bashkortostan”, ... /Summer, Vol:30; pp. 39-49

DEMİR, Nurettin (Yayın Değerlendirme/ Review), . Bahar, s.29; sh. 223-225
“Hamdi MERT, Yeniden Doğan Kıpçak, İstvan Mandoky Kongur, Kıpçak/Türk Asıllı Macar Türkolog”, ... /Spring, Vol:29; pp. 223-225

DEMİRCİOĞLU, İsmail H. ...../Güz, s.31; sh. 71-84
“Tarih ve Coğrafya Öğretmenlerinin Sosyal Bilimler Öğretiminin Amaçlarına Yönelik Görüşleri (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)” 2000’s”,
“History and Geography Teachers’ Perceptions of The Objectives of Social Science Teaching (Example of East Black Sea Region)” 2000’s”, ... /Autumn, Vol:31; pp. 71-84

DEMİREL, Şener ...../Güz, s.31; sh. 161-177
“Divan Şiirinde Redd-i Matla”,
“Return Redd-i Matla in Divan Poetry” , ... /Autumn, Vol:31; pp. 161-177

DEVECİ, Mutlu (Yayın Değerlendirme/ Review), ... Yaz, s.30; sh. 240-243
“Ramazan Korkmaz, Hülya Argunşah, Ali İhsan Kolcu, Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Cafer Gariper, Osman Gündüz, Tarık Özcan, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)”, ... /Summer, Vol:30; pp. 240-243

- DOĞAN, Abide – GÖKÇELİK, Sıdıka** ...../Güz, s.31; sh. 127-160
 “Türk Tiyatrosunda İki Kişilik Oyunlar Üzerine Bir Değerlendirme (1980-2000)”,
 “An Evaluation of Two Persons Plays in Turkish Theatre” ...../Autumn, Vol:31; pp. 127-160
- DOĞAN YILDIZ, Alpay** ...../Bahar, s.29; sh. 201-222
 “Eski Bir Bahçenin Yeniden Düzenlenişi ya da Fuzuli’nin Hikâye-i Leylâ ve Mecnun’u Sunuşu”,
 “The Arrangement of an Old Garden, or Introduction of ‘Leyla and Mecnun’ by Fuzuli, .../Spring, Vol:29; pp. 201-222
- EKER, Süer** (Yayın Değerlendirme/ Review), .../Bahar, s.29; sh. 228-235
 “Talat TEKİN, Makaleler 1, Altayistik 1, .../Spring, Vol:29; pp. 228-235
- ELDEN, Müge-FİRLAR, Belma Güneri** ...../Bahar, s.29; sh. 105-137
 “Politik Arena’da Siyasal Reklam “1950’den 2000’e Türkiye’ye İlişkin Siyasal Tarihsel Bir Analiz”,
 “The Political Promotion in the Politic Arena “A Historical Analysis On Turkey from 1950’s till” 2000’s”, .../Spring, Vol: 29; pp. 105-137
- GÖKDAĞ A. Bilgehan – HEYET, M.Rıza**...../Yaz, s.30; sh. 51-84
 “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”,
 “Iranian Turks’ Identity Problem” 2000’s”, .../Summer, Vol:30; pp. 51-84
- GÜNER-DİLEK, Figen** ...../Kış, s.28; sh. 83-100
 “Altay Türkçesinde İkillemeler”,
 “Hendiadyoins in Altay Turkish”, .../Winter, Vol:28; pp. 83-100
- JOHANSON, Lars** ...../Bahar, s.29; sh. 1-27
 “Güney Sibirya Türkçesi’nde Adlar ve Sıfatlar
 “Nouns and Adjectives in South Siberian Turkic”, .../Spring, Vol:29; pp. 1-27
- KALENDEROĞLU, İhsan**
 (Yayın Değerlendirme/ Review), .../Yaz, s.30; sh. 235-239
 “Mehmetkuluzâde, Hamide, Azerbaycan’da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzâde: Hatıralar/Hamide Mehmetkuluzâde”, .../Summer, Vol:30; pp. 235-239
- KARADOĞAN, Ahmet**...../Güz, s.31; sh. 207-218
 “-Ip ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçaların Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine”,
 “On the Translation of the Adverbial Complement Formed by -Ip from Turkmen to Turkish”, .../Autumn, Vol:31; pp. 207-218

- KARAMAN, Deniz**...../Bahar, s.29; sh. 139-176
“XVIII. Yüzyılım İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”,
“Some Data on Mâlikâne-Mukataa in the District of Ankara in the Second Half of the 18th Century”, .../Spring, Vol:29; pp. 139-176
- KARASOY, Yakup - YAVUZ, Orhan** ...../Kış, s.28; sh. 101-115
“Dede Korkut’ta ayıt- / eyit- ; eyit- / yit- / it- ve aşıt / işit Kelimeleri Üzerine”,
“On the Words ayıt- / eyit-; eyit- / yit- / it- and aşıt / işit in
“Dede Korkut” ..... /Winter, Vol: 28; pp. 101-115
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya**
(Yayın Değerlendirme/ Review), .../Kış, s.28; sh. 180-187
“Oleksandr GARKAVETS, Urumskiy Slovník..... /Winter, Vol:28; pp. 180-187
- KIM, Hyo-Joung** ..... /Kış, s. 28; sh. 43-57
“Baraba Türklerinin Jestey Môngkö Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine”
“On Mythological Motifs in the Folktale of the Baraba Turkic
People “Jestey Môngkö”, .../Winter, Vol:28; pp. 43-57
- KİLLİ, Gülsüm** ...../Kış, s.28; sh. 117-136
“İlk Hakas Yazarlarından V. A. Kobayakov ve “Vaftiz” Hikâyesi”
“One of the First Writer and Poets of Khakas V. A. Kobayakov and
His Story “Baptism”, .../Winter, Vol:28; pp. 117-136
- KÖKSOY, Mümin**..... /Yaz, s.30; sh. 01-08
“Yüksek Öğretimde Örgün Eğitimle E-Eğitiminin Karşılaştırılması”
“Comparision Between Class Room Education and
E-Education” ...../Summer, Vol:30; pp. 01-08
- KURU, Emin**...../Yaz, s.30; sh. 203-233
“Türkiye ve Kazakistanlı Spora Katılımcı Erkek Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İhtiyaçlarının Karşılaştırılması”,
“The Comparison of the Psychological Needs of Turkish and Kazakh University
Male Students Participated in Sports”, ... /Summer, Vol:30; pp. 203-233
- KUTALMIŞ, Mehmet**...../Güz,s.31; sh. 01-21
“Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi”,
“Alphabet Problem of Kazakstan in History and Today”., /Autumn, Vol:31; pp. 01-21
- KÜÇÜK, Salim** ..... /Kış, s.28; sh. 31-42
“Türk Atasözü ve Deyimlerinde Halk ve Topluluk İsimleri”

- “The Names of Collective Nouns at Turkish Proverbs and Idioms”*, ... /Winter, Vol: 28; pp. 31-42
- KÜLAHLIOĞLU, Ayşenur İslam**..... /Bahar, s.29; sh. 177-200
“Esir Şehrin Mahpusu’ndan Hareketle “Dar Yer”de İnsan “Human Being in “The Prisoner of the Captivated”, ... /Spring, Vol: 29; pp. 177-200
- MİRZAOĞLU, Gülay** ..... /Güz, s.31; sh. 195-206
“Aydın-Karpuzlu Yöresinde Nişan Çiçeği Geleneği ve İşlevsel Yapısı “The Engagement Flower Tradition in Karpuzlu County of Functional Structure”, ... /Autumn, Vol:31; pp. 195-206
- MURTAZAĞLU, Fahrettin** ..... /Bahar, s.29; sh. 41-82
“Acarahıların Siyasi Özerklik Hakkının Süjesi Haline Gelmeleri ve Türkiye’nin Bu Sürece Etkisi”,
“The Development of Becoming The Subjects of The Right of Political Autonomy of Adzharians and Turkey’s Influence on It”, ... /Spring, Vol:29; pp. 41-82
- ÖZ, Mehmet (Yayın Değerlendirme/ Review)**, ... /Kış, s.28; sh. 173-174
“Feridun M. Emecen, İstanbul’un Fethi Olayı ve Meseleleri”,
Review, *“Feridun M. Emecen, İstanbul’un Fethi Olayı ve Meseleleri*,
 ..... /Winter, Vol: 28; pp. 173-174
- ÖZKAN, Fatma – MUSA, Bağdagül** ..... /Yaz, s.30; sh. 95-139
“Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi”,
“Influence of Foreign Languages on Syntax of Turkish”, ... /Summer, Vol:30; pp. 95-139
- SOY, H. Bayram** ..... /Yaz, s.30; sh. 173-202
“Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e kadar”,
“Arab Nationalism from Its Emergence until 1918”, ... /Summer, Vol:30; pp. 173-202
- ŞADIYEVA, Gülmira**..... /Güz,s.31; sh.219-242
“Beyin Hasarı Geçiren Türk Hastaların Dil Bozukluklarının Dilbilim Açısından İncelenmesi”,
“Linguistic Analysis of Language Disorders of Turk Patients Suffering from Brain Damages”, ... /Autumn, Vol:31; pp. 219-242
- TAŞLIOVA, Mete (Yayın Değerlendirme/ Review)**, ... /Güz, s.31; sh.248-252
“Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları”
 ..... /Autumn, Vol:31; pp.248-252

- TEMÜR, Nezir** ..... /Güz, s.31; sh. 179-193
“Kırgız Türklerinde Sıncılık Geleneği ve Tolubay Sıncı”,
“*Sinchi Tradition and Tolubay Sinchi*”, ... /Autumn, Vol:31; pp. 179-193
- TIDIKOVA, N.N.**...../Güz, s.31; sh. 23-35
“Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın İsimlerinin Dil Bakımından Tahlili”,
“*A Linguistic Analysis of Women’s Names in Altai Heroism*”, .../Autumn, Vol:31; pp. 23-35
- UĞURLU, Mustafa**..... /Bahar, s.29; sh.29-40
“Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliliği,
“*Lexical Equivalence Between the Turkic Languages*”, ... /Spring, Vol: 29; pp. 29-40
- ÜÇÜNCÜ, Kemal** ..... Kış, s.28; sh. 1-29
“Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmesi”,
“*Vilâyetnâme of Otman Baba as a Literature Text Belonging to Oral Culture/History*” ...../Winter, Vol.28; pp. 1-29
- YALÇINÇELİK, S.Dilek (Yayın Değerlendirme/ Review),**
...../Güz, s.31; sh.243-247
“Türk Romanında Postmodernist Açılımlar”..... /Autumn, Vol:31; pp.243-247
- YILDIRIM, Neşide** ..... /Kış, s.28; sh. 59-81
“Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri”,
“*Divorces and Its Causes in Türkiye*”, .../Winter, Vol:28; pp. 59-81
- YÜKSEL, Musa Şamil** ...../Güz,s.31; sh. 85-126
“Arap Kaynaklarında Timur”,
“*Tamerlane’s Description According to Arab Historians*”, .../Autumn, Vol:31; pp. 85-126

bilig
2004 MAKALE ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 28-29-30-31)

bilig
2004 INDEX OF ARTICLES
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 28-29-30-31)

Acarahıların Siyasi Özerklik Hakkının Süjesi Haline Gelmeleri ve Türkiye'nin Bu Sürece Etkisi,

...../Bahar, s.29; sh. 41-82 / Fahrettin MURTAZAOĞLU

*The Development of Becoming The Subjects of The Right of Political
Autonomy of Adzharians and Turkey's Influence on It,*

...../Spring, Vol:29; pp. 41-82 / Fahrettin MURTAZAOĞLU

Aleksandr GARKAVETS, Urumskiy Slovník, (Yayın Değerlendirme/ Review),
...../Kış, s.28; sh. 180-187 / Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın İsimlerinin Dil Bakımından Tahlili,

...../Güz, s.31; sh. 23-35 / N.N.TIDIKOVA

A Linguistic Analysis of Women's Names in Altai Heroism",

..... /Autumn, Vol:31; pp. 23-35 / N.N. TIDIKOVA

Altay Türkçesinde İkilemeler, ... /Kış, s.28; sh. 83-100 / Figen GÜNER DİLEK

Hendiadyoins in Altay Turkish,

...../Winter, Vol:28; pp. 83-100 / Figen GÜNER DİLEK

Arap Kaynaklarında Timur, .. /Güz,s.31; sh. 85-126 / Musa Şamil YÜKSEL

Tamerlane's Description According to Arab Historians,

...../Autumn, Vol:31; pp. 85-126 / Musa Şamil YÜKSEL

Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar,

...../Yaz, s.30; sh. 173-202 / H. Bayram SOY

Arab Nationalism from Its Emergence until 1918,

...../Summer, Vol:30; pp. 173-202 / H. Bayram SOY

**Árpád Berta, Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları, (Yayın Değerlendirme/
Review),** .....Kış, s.28; sh. 175-179 / Sema ASLAN

Aydın-Karpuzlu Yöresinde Nişan Çiçeği Geleneği ve İşlevsel Yapısı,

...../Güz, s.31; sh. 195-206 / Gülay MİRZAOĞLU

The Engagement Flower Tradition in Karpuzlu County of Functional Structure,

...../Autumn, Vol:31; pp. 195-206 / Gülay MİRZAOĞLU

- Azerbaycan’da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzâde: Hatıralar /Hamide Mehmetkuluzâde, (Yayın Değerlendirme/ Review),**
...../Yaz, s.30; sh. 235-239 / İhsan KALENDEROĞLU
- Baraba Türklerinin Jestey Mōngkō Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine,**
...../Kış, s. 28; sh. 43-57 / Hyo Joung KİM
On Mythological Motifs in the Folktale of the Baraba Turkic People “Jestey Mōngkō,..... /Winter, Vol:28; pp. 43-57 / Hyo Joung KİM
- Başkurdistan Cumhuriyetinde Millî Dil ve Devlet Dili Problemi,**
...../Yaz, s.30; sh. 39-49 / Bekir DEMİR
Problem of the National and State Language in Republic of Bashkortostan”,
...../Summer, Vol:30; pp. 39-49/ Bekir DEMİR
- Beyin Hasarı Geçiren Türk Hastaların Dil Bozukluklarının Dilbilim Açısından İncelenmesi,**...../Güz,s.31; sh.219-242 / Gülmira ŞADİYEVA
Linguistic Analysis of Language Disorders of Turk Patients Suffering from Brain Damages”, .../Autumn, Vol:31; pp. 219-242/ Gülmira ŞADİYEVA
- Bir Sosyalizasyon Aracı Olarak Televizyon ve Şiddet**
..... /Yaz, s.30; sh. 27-38 / Nurşen ADAK
The Effect of Television as a Socialization Tool on Violence
..... /Summer, Vol:30; pp. 27-38 / Nurşen ADAK
- Dede Korkut’ta ayıt- / eyit- ; eyit- / yit- / it- ve aşıt / işit Kelimeleri Üzerine,**
...../Kış, s.28; sh. 101-115 / Yakup KARASOY – Orhan YAVUZ
On the Words ayıt- / eyit-; eyit- / yit- / it- and aşıt / işit in “Dede Korkut,
...../Winter, Vol: 28; pp. 101-115 / Yakup KARASOY – Orhan YAVUZ
- Divan Şiirinde Redd-i Matla, ...**/Güz, s.31; sh. 161-177 / Şener DEMİREL
Return Redd-i Matla in Divan Poetry,...../Autumn, Vol:31; pp. 161-177 / Şener DEMİREL
- Esir Şehrin Mahpusu’ndan Hareketle “Dar Yer”de İnsan,**
...../Bahar, s.29; sh. 177-200 / Ayşenur İslam KÜLAHLIOĞLU
Human Being in “The Prisoner of the Captivated”,
...../Spring, Vol: 29; pp. 177-200 / Ayşenur İslam KÜLAHLIOĞLU
- Eski Bir Bahçenin Yeniden Düzenlenişi ya da Fuzuli’nin Hikâye-i Leylâ ve Mecnun’u Sunuşu,**...../Bahar, s.29; sh. 201-222 / Alpay DOĞANYILDIZ
The Arrangement of an Old Garden, or Introduction of ‘Leyla and Mecnun’ by Fuzuli,...../Spring, Vol:29; pp. 201-222 / Alpay DOĞANYILDIZ

- Eski Korecede Türkçe Ödünç Kelimeler, ..**/Yaz, s.30; sh. 85-93 / Han Woo CHOI
Turkish Loan Words in Ancient Korean,
 ..... /Summer, Vol:30; pp. 85-93 / Han Woo CHOI
- Güney Sibiryâ Türkçesi'nde Adlar ve Sıfatlar,**
 ..... /Bahar, s.29; sh. 1-27 / Lars JOHANSON
Nouns and Adjectives in South Siberian Turkic,
 ..... /Spring, Vol:29; pp. 1-27 / Lars JOHANSON
- İp ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçaların Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine,**
 ..... Güz, s.31; sh. 207-218 / Ahmet KARADOĞAN
On the Translation of the Adverbial Complement Formed by -İp from Turkmen to Turkish,
 ..... /Autumn, Vol:31; pp. 207-218 / Ahmet KARADOĞAN
- İlk Hakas Yazarlarından V. A. Kobyakov ve "Vaftiz" Hikâyesi,**
 ..... /Kış, s.28; sh. 117-136 / Gülsüm KİLLİ
One of the First Writer and Poets of Khakas V. A. Kobyakov and His Story "Baptism,
 ..... /Winter, Vol:28; pp. 117-136 / Gülsüm KİLLİ
- İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, (Yayın Değerlendirme/ Review),**
 ..... Bahar, s:29; sh. 226-227 / Eyüp BAŞ
- İran Türklerinde Kimlik Meselesi,**
 ..... Yaz, s.30; sh. 51-84 / Bilgehan A. GÖKDAĞ – M. Rıza HEYET
Iranian Turks' Identity Problem" 2000's,
 ..... /Summer, Vol:30; pp. 51-84 / Bilgehan A. GÖKDAĞ – M. Rıza HEYET
- İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri, (Yayın Değerlendirme/Review),**
 ..... Kış, s.28; sh. 173-174 / Mehmet ÖZ
- Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği ve Tolubay Sınçı,**
 ..... /Güz, s.31; sh. 179-193 / Nezir TEMÜR
Sınçı Tradition and Tolubay Sınçı,
 ..... /Autumn, Vol:31; pp. 179-193 / Nezir TEMÜR
- Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar**
 ..... /Güz, s.31; sh. 51-69 / Alpay BİZBİRLİK
On Criticisms About the Administrators of Ottoman State in Chronicles From the Beginning to the End of the Sixteenth Century",
 ..... /Autumn, Vol:31; pp. 51-69 / Nihat BATMAZ
- Makaleler 1, Altayistik 1, (Yayın Değerlendirme/ Review),**
 ..... Bahar, s.29; sh. 228-235 / Süer EKER

Manevi Faktörlerin Üretime Etkisi,

...../Güz, s.31; sh. 37-50 / Sharzada AKHMETOVA, Ardak SAKHANOVA
The Role of Non-Material Factors in Increasing Labor Productivity,
...../Autumn, Vol:31; pp. 37-50 / Sharzada AKHMETOVA, Ardak SAKHANOVA

Ömer Seyfettin'den “Millî Benliğe Dönüş” Çağrısı: Primo Türk Çocuğu,

...../Yaz, s.30; sh. 141-149 / Ebru BURCU
Return to National Consciousness in Ömer Seyfettin's “Primo Türk Çocuğu” (A Turk Child Primo), ... /Summer, Vol:30; pp. 141-149 / Ebru BURCU

Politik Arena’da Siyasal Reklam “1950’den 2000’e Türkiye’ye İlişkin Siyasal Tarihsel Bir Analiz,

..... /Bahar, s.29; sh. 105-137 / Müge ELDEN – Belma Güneri FİRLAR
The Political Promotion in the Politic Arena “A Historical Analysis On Turkey from 1950's till” 2000's,
..... /Spring, Vol: 29; pp. 105-137 / Müge ELDEN – Belma Güneri FİRLAR

Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba

Vilâyetnâmesi, .../Kış, s.28; sh. 1-29 / Kemal ÜÇÜNCÜ
Vilâyetnâme of Otman Baba as a Literature Text Belonging to Oral Culture/History, .../Winter, Vol.28; pp. 1-29 / Kemal ÜÇÜNCÜ

Tarih ve Coğrafya Öğretmenlerinin Sosyal Bilimler Öğretiminin Amaçlarına Yönelik Görüşleri (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)” 2000’s,

Güz, s.31; sh. 71-84 / İsmail H. DEMİRCİOĞLU
History and Geography Teachers' Perceptions of The Objectives of Social Science Teaching (Example of East Black Sea Region)” 2000's,
..... /Autumn, Vol:31; pp. 71-84/ İsmail H. DEMİRCİOĞLU

Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi,

...../Güz,s.31; sh. 01-21 / Mehmet KUTALMIŞ
Alphabet Problem of Kazakstan in History and Today,
...../Autumn, Vol:31; pp. 01-21 / Mehmet KUTALMIŞ

Timurluların Bilim ve Sanata yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları

..... /Yaz, s.30; sh. 151-171 / Hayrunniya A. AKBİYİK
Attitudes of Timurids to Science and Art and Some Artists of the Last Period,
...../Summer, Vol:30; pp. 151-171 / Hayrunniya A. AKBİYİK

Türk Atasözü ve Deyimlerinde Halk ve Topluluk İsimleri,

...../Kış, s.28; sh. 31-42 / Salim KÜÇÜK
The Names of Collective Nouns at Turkish Proverbs and Idioms,
...../Winter, Vol: 28; pp. 31-42 / Salim KÜÇÜK

- Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, (Yayın Değerlendirme/ Review),** ...../Güz, s.31; sh.248-252 / Mete TAŞLIOVA
- Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliliği,**
..... /Bahar, s.29; sh.29-40 / Mustafa UĞURLU
Lexical Equivalence Between the Turkic Languages,
...../Spring, Vol: 29; pp. 29-40 / Mustafa UĞURLU
- Türk Otomotiv Yan Sanayinde Kalite Eğitiminin Etkinliğinin Ölçülmesi,**
...../Yaz, s.30; sh. 09-26 / Nilgün ANAFARTA – Ayşe KURUÜZÜM
Measuring the Efficiency of Quality Training in Turkish Automotive Suppliers,
..... /Summer, Vol:30; pp. 09-26 / Nilgün ANAFARTA – Ayşe KURUÜZÜM
- Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, (Yayın Değerlendirme/ Review),**
...../Güz, s.31; sh.243-247 / S. Dilek YALÇINÇELİK
- Türk Tiyatrosunda İki Kişilik Oyunlar Üzerine Bir Değerlendirme (1980-2000),** ...../Güz, s.31; sh. 127-160 / Abide DOĞAN – Sıdika GÖKÇELİK
An Evaluation of Two Persons Plays in Turkish Theatre,
...../Autumn, Vol:31; pp. 127-160 / Abide DOĞAN – Sıdika GÖKÇELİK
- Türkiye ve Kazakistanlı Spora Katılımcı Erkek Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İhtiyaçlarının Karşılaştırılması,**
...../Yaz, s.30; sh. 203-233 / Emin KURU
The Comparison of the Psychological Needs of Turkish and Kazakh University Male Students Participated in Sports,
..... /Summer, Vol:30; pp. 203-233 / Emin KURU
- Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri,.. /Kış, s.28; sh. 59-81 / Neşide YILDIRIM**
Divorces and Its Causes in Türkiye,
..... /Winter, Vol:28; pp. 59-81 / Neşide YILDIRIM
- Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerinin Bu Ülkelerde Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar,**..... /Bahar, s.29; sh. 82-104 / Nihat BATMAZ
The Scope of Economic Relation Between Turkey and Kazakhstan, Turkish Entrepreneurs’ Investment in Kazakhstan and Major Problems they Face,
...../Spring, Vol:29; pp. 83-104 / Nihat BATMAZ
- Uygurlarda Kur’an Çalışmaları, .. /Kış, s.28; sh. 137-171 / Hidayet AYDAR**
Qur’anic Studies in Uygurs, .../Winter, Vol:28; pp. 137-171 / Hidayet AYDAR

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler,..... /Bahar, s.29; sh. 139-176 / Deniz KARAMAN
Some Data on Mâlikâne-Mukataa in the District of Ankara in the Second Half of the 18th Century, ... /Spring, Vol:29; pp. 139-176 / Deniz KARAMAN

Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi,
...../Yaz, s.30; sh. 95-139 / Fatma ÖZKAN – Bağdagül MUSA
Influence of Foreign Languages on Syntax of Turkish,
..... /Summer, Vol:30; pp. 95-139/ Fatma ÖZKAN – Bağdagül MUSA

Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000), (Yayın Değerlendirme/ Review),
..... Yaz, s.30; sh. 240-243 / Mutlu DEVECİ

Yeniden Doğan Kıpçak, İstvan Mandoky Kongur, Kıpçak/Türk Asıllı Macar Türkolog, (Yayın Değerlendirme/ Review),
..... /Bahar, s.29; sh. 223-225 / Nurettin DEMİR

Yüksek Öğretimde Örgün Eğitimle E-Eğitiminin Karşılaştırılması,
...../Yaz, s.30; sh. 01-08 / Mümin KÖKSOY
Comparison Between Class Room Education and E-Education
...../Summer, Vol:30; pp. 01-08 / Mümin KÖKSOY

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayın kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk dünyasıyla ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimlerle ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakem ve yayım kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazıların, istek hâlinde bir nüshası yazarlarına iade edilir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayıma kabul edilen yazılar için, yazarı ve hakemlerine yayın tarihinden itibaren bir ay içinde telif/ inceleme ücreti ödenir. Ücret miktarı, her yıl başında yayım kurulunun önerisi üzerine yönetim kurulunca belirlenir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde yayım kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu karakterli harflerle yazılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adresi: Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elmek (e-mail) adresi belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilemediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile, 10 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Alıntılar eğik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Şekiller ve Çizelgeler: Şekiller, küçültme ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydinger veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnot veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

7. Resimler: Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Kaynak Verme: Dipnotlar, sadece açıklama için kullanılmalı ve açıklamalar da metnin sonunda verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın adı vd. yazılmalıdır:

(İsen vd. 2002)

Kaynaklar kısmında ise diğer yazarlar da belirtilmelidir. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ....”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926) .....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka tarih belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olduğu takdirde yayımlanış tarihine göre sıralanacak; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilecektir:

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, disketiyle birlikte bilig adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to the subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion about the scientific studies on the international level concerning Turkish World.

The articles firstly related to social sciences subjects and dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World are published in *bilig*.

An article sent to *bilig* should be an original article which contribute knowledge and scientific information to its field or a study that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works. Articles introducing works and personalities, announcing new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

Evaluation of Articles

The articles forwarded to *bilig* are first studied by the Editorial Board in terms of the journal's principles those found acceptable are sent to two referees who are well-known for their works in that field. Names of the referees are confidential and referee reports are safe-kept for five years. In case one referee report is negative and the other is favorable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation. The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the referees and editorial board. If they disagree, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month after publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

The Language of the Journal

Turkiye Turkish is the Language of the journal. Articles presented in English or other Turkish dialects may be published not exceeding one third of an issue. Articles

submitted in Turkish dialects may be published after they are translated into Turkiye Turkish upon the decision of the Editorial Board if necessary.

Writing Rules

In general the following are to be observed in writing the articles for bilig:

1. **Title of the Article:** Title should be in suitable for the content and the one that expresses it best, and should be bold letters.
2. **Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are in capital letters and bold, addresses in normal italic letters; institution the author works at, contact and e-mail addresses should be specified.
3. **Abstract:** In the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the abstract body there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words. At the end of the article there should titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be attached by the journal.
4. **Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 3 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
5. **Section Headings:** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings can be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendixes) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
6. **Figures and Tables:** Figures should be drawn on tracing or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page. Figures should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered and have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise, and the first letters of each word should be capitalized. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.
7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.
8. **Stating the Source:** Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follows:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et. al) is added.

(İsen et al. 2002)

Full reference including all the names of authors should be given in the list of references. If there is name of the referred authors within the text then only the publication date should be written:

“Tanpınar (1976:131) on this issue ....”

In the sources and manuscripts with no publication date only the name of author; in encyclopedias and other sources without authors only the name of the source should be written

In the secondary sources quoted original source should also be pointed:

“Köprülü (1926) .....” (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s), the date(s) and moreover should be stated in the references.

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in the alphabetic order as shown in the example below. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will shown as (1980a, 1980b):

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “*Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri*”, İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

How to Forward the Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies, one original and two photocopied forms with a floppy disk to bilig to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach bilig within not later than one month. Minor editing may be done by the editorial board.

Correspondence Address

bilig Dergisi

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06430 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri

Sempozyum

Ülkeler arasında bilim ve teknoloji anlayışlarını ve alt yapılarını geliştirme konusunda küresel bir yarışın yaşandığı çağımızda; sayıları her geçen gün daha da artan süreli yayınlarımızın, bilgi teknolojilerinden yararlanma ve evrensel akademik standartları yakalama konusunda önemli eksikliklerinin olduğu bilinen bir gerçektir.

Hızla artan bilgi üretimi ve sürekli gelişen bilgi teknolojileri, bilgi kadar bilgiye erişimi de gündeme getirmekte; sosyal bilimlerdeki hizmetlerin, daha verimli, evrensel standartlarda verilebilmesi, bilgiyi üreten bilim adamları ile bilginin sunumunda görev alan uzmanların bir araya gelerek bilgi stratejilerini belirlemesini zorunlu kılmaktadır. Akademik hayatımızda başlıca hedef hâline gelen, ülkemizin Atıf Dizinlerinde birkaç basamak yükselmesi ne yazık ki bu sorunlara bir çözüm getirmemektedir.

bilig, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile birlikte, Türk bilim hayatındaki birikimin bilim dünyasının ve gelecek kuşakların hizmetine evrensel standartlarda sunulmasına; sosyal ve beşeri bilimlerin kendilerine özgü sorunlarını ortaya koyarak bilgi stratejilerinin belirlenmesine, ulusal bir dizin ve atıf sisteminin kurulmasına katkıda bulunabilmek amacıyla bir sempozyum düzenleyecektir.

Dergimizin bu seviyeye gelmesinde, hakem ve yazar olarak katkıda bulunan bilim adamlarımızı da sempozyumumuzda görmekten onur duyacağız.

Düzenleme Kurulu

Tuncel ACAR
Feyzullah BUDAK
Doç.Dr. Nurettin Demir
Prof.Dr. Osman HORATA (Başkan)
Prof. Dr. Mümin KÖKSOY
Prof.Dr.Mehmet ÖZ
Dr.Murat YILMAZ
Selim YÜCEORAL

Sempozyum Sekreterleri

Mustafa YEŞİLYURT
Gaye AKYILDIZ ÖREK

Sempozyum Tarihi:

02.04.2005

Sempozyum Yeri:

Millî Kütüphane Konferans Salonu
Bahçelievler/ANKARA